

S
GORIŠKA KNJIŽNICA
Študijski oddelek
Nova Gorica

2644

DOMOZNANSTVO

OPIS IN ZGODOVINA
TERSTA IN NJEGOVE OKOLICE

Z UVERSTVIJO

KRATKEGA GEOGRAFIČNEGA IN ZGODOVINSKEGA PREGLEDA
STARIH IN SADANJIH SLAVJANOV

KAKOR ŠE TUDI KRATKE OMÉMBE

NJIHOVE OSODE IN OMIKE

PO DOMAČE SPISAL, NA SVÉTLÓ DAL IN ZALOŽIL

OSIP GODINA-VERDÉLJSKI

CES. KR. FINANČEN KOMISÁR PERVEGA RAZRÉDA, ROJEN V TERŽAŠKI OKOLICI.

2644

D 4765/1951

NJEGOVEJ PREVZVIŠENOSTI

MILOSTIVEMU BISKUPU DJAKOVAČKEMU

GOSPODU JOSIPU JURJU STROSSMAYERU

ZAVÉTNIKU IN KRÉPKEMU PODPIRATELJU

VSAKOVERSTNEGA NÀRODNEGA NAPRÉDKA

JUGOSLAVJANOV

PRIKLONITO POSVEČUJE

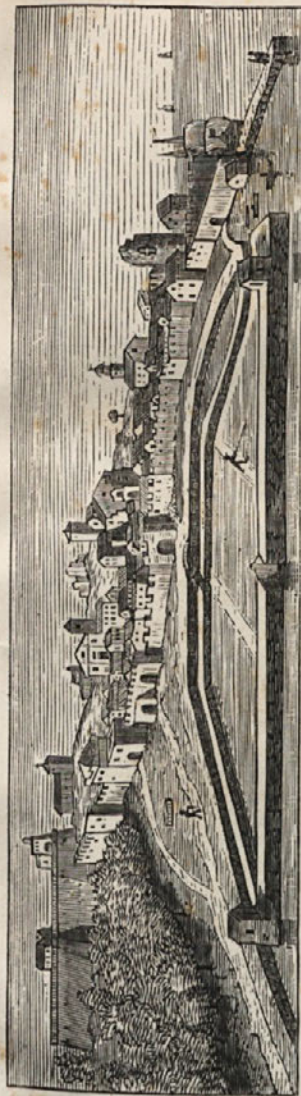
TO KNJIGO

NJE SPISATELJ

JOSIP GODINA - VERDÉLSKI.

Slovenka teržaške okolice.

A. Terst, kakoršen je bil léta 1670.

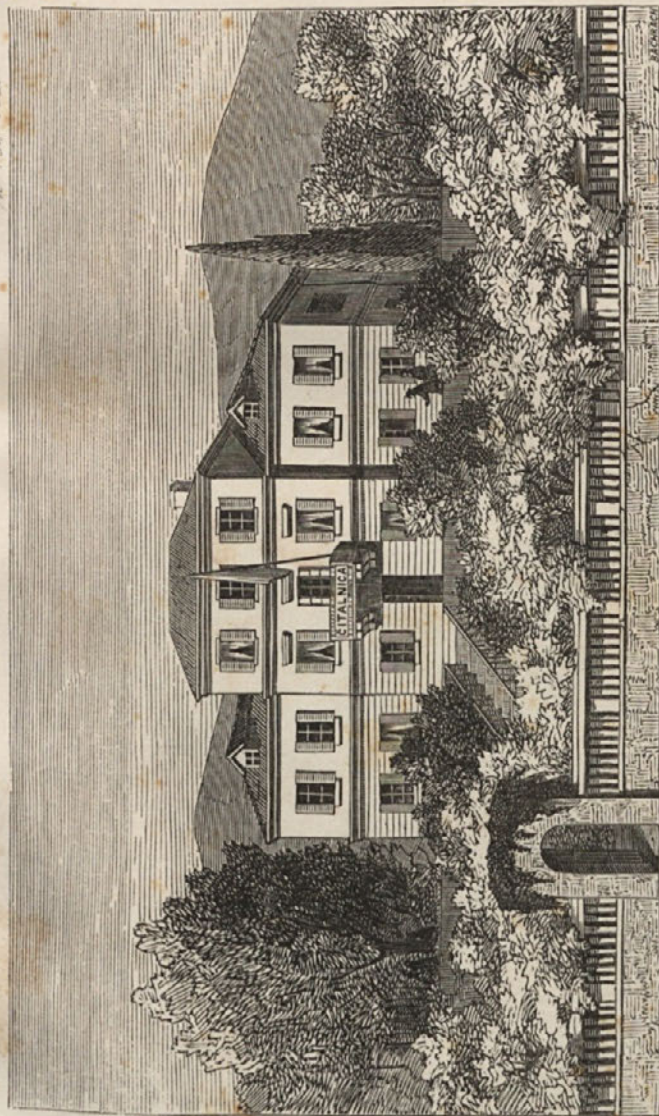
B. Terst, kakoršen je zdaj, to je, léta 1870.

J

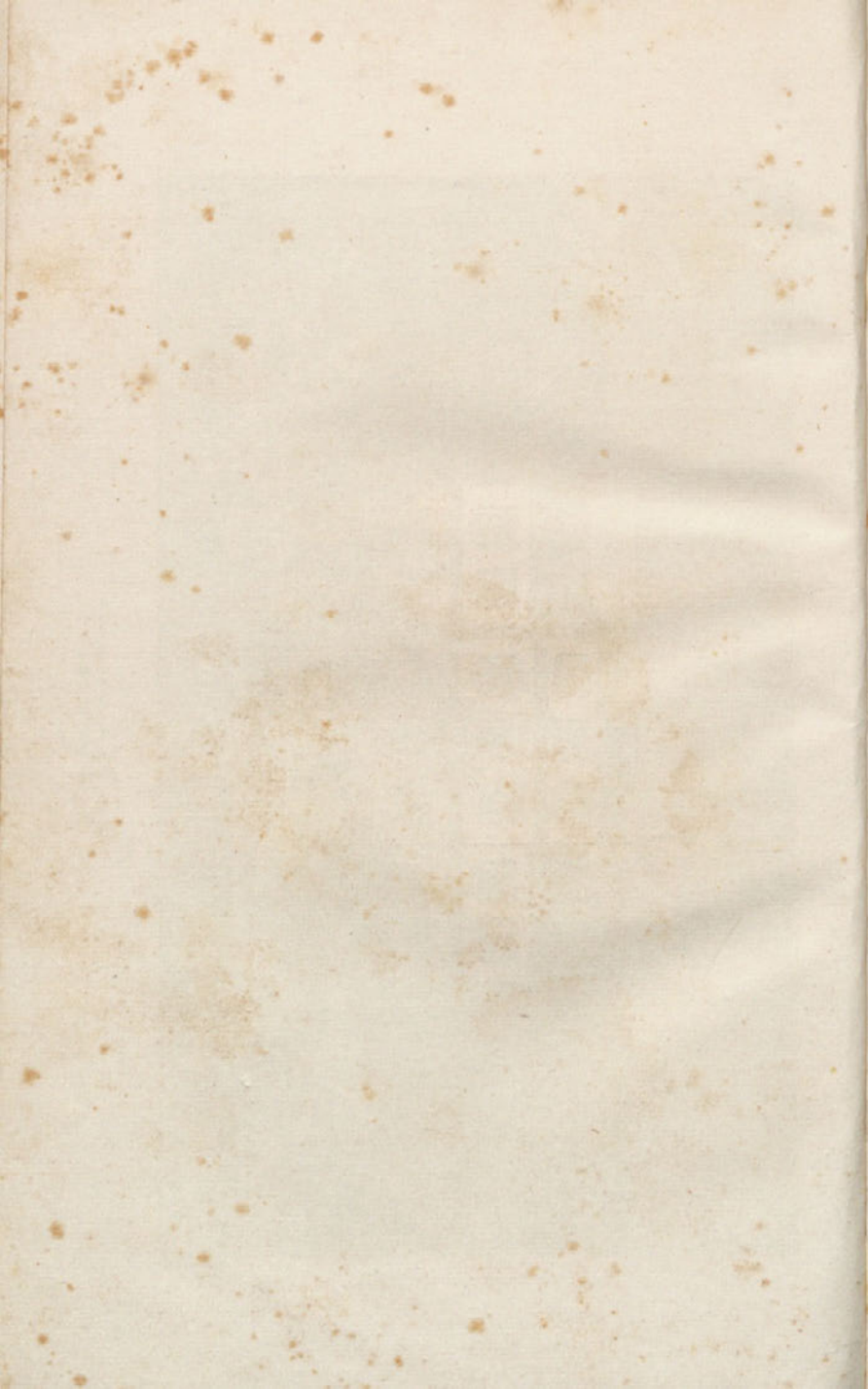
S

18 164 25

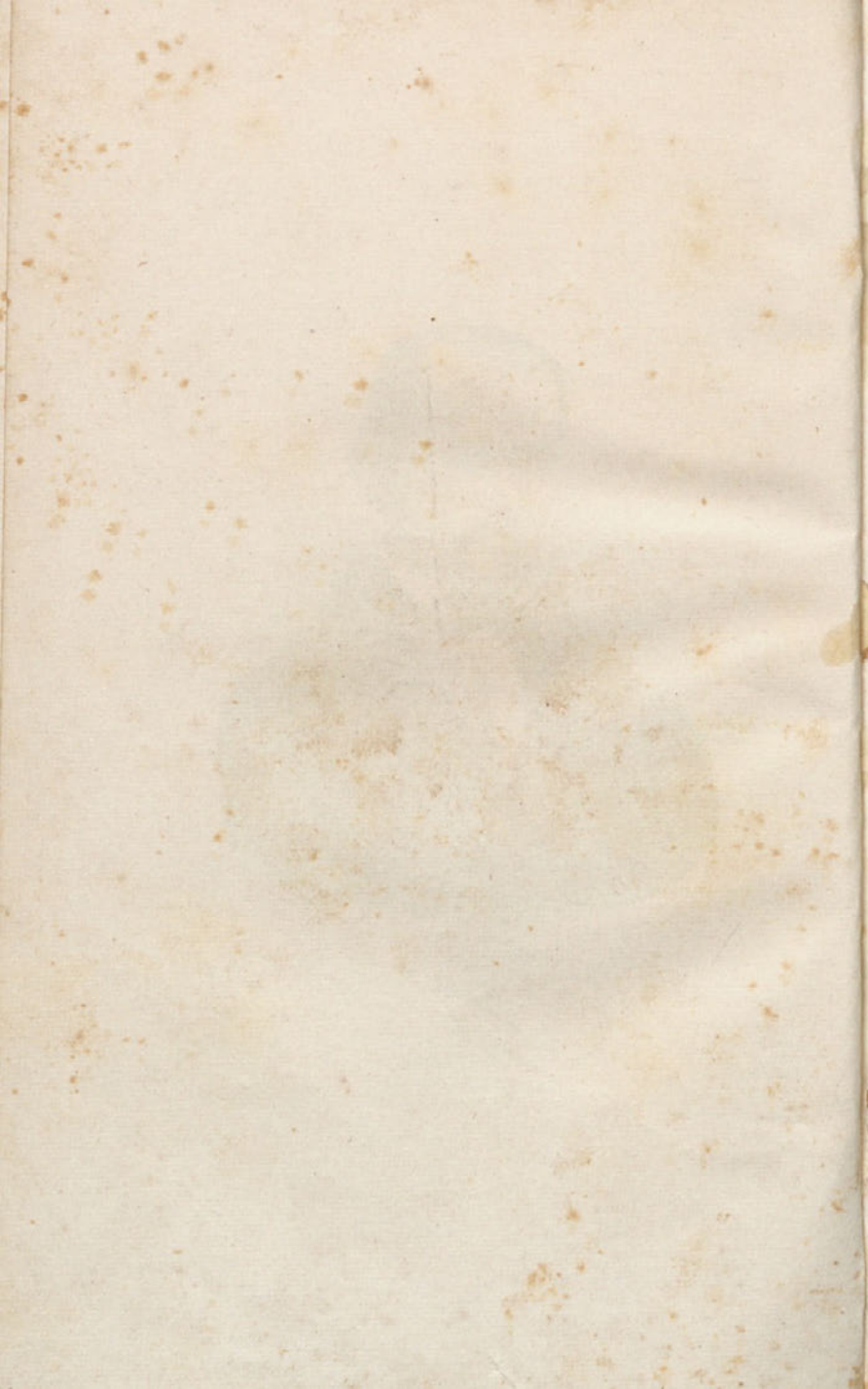

V ROJANU

G. Morris

Walter L.

LEER

10101

OPIS IN ZGODOVINA
TA IN NJEGOVE OKOLICE
PA ŠE MARIKAJ DRUZEGA
O SLAVJANSKIH ZADÉVAH.

Spisatelj in založnik
Godina - Verdélski.

U Terstu.
Tisk Austrijskega Lloydja.
1870.

2644

D 4783 | 1951

PREDGOVOR

in vabilo na naročbo.

„Narod brez zgodovine svoje
je popotnik brez popotnega lista.“
dr. Bleiweis.

Sadanja véličina, znamenitost in važnost teržaškega*), na *slavjanski* zemlji stoječega mésta, ki je bilo pa nékdaj le nepoménljiva mala primorska vasica, je že dovolj vsim znana. Sicer važno in znamenito je to mésto poséбно zastran njegove lége jako vgodne in prilične za trgovino ali kupčijo ne samo po morji, temoč tudi po suhem. Ravno te trgovine neizmérna in vabivna korist je silno spodbadala že v starih časih, kakor spodbada še dandanašnji mnogo pridnih in dobičkožélnih raznoplémenskih trgovcev, takò rekoč, vsih krajev tega sveta, da se v tem méstu nastanijo ali pa da tù le kupčujejo. Med tistimi so zlasti tudi naši Slovenci iz Krajskega, iz Goriškega in iz Istre.

*) Kér nam je znano, da večina Slovencev ima vendar rajši, da se rabi v našem jeziku *povsod* čerka *e* pred čerko *r*, tédaj tudi tam, kjer se ona skorej ne sliši; da se nameč piše, postavimo, *Terst*, *teržaško*, *versta* i. t. d. ne pa *Trst*, *tržaško* *vrsta* i. t. d. jo mislimo rabiti tudi mi v prihodnje, in to po izglédu nékih *iménitnih* naših pisateljev, na primér, A. Praprotnika, Stritarja, Jerana, Einspielerja, Terstenjaka in še drugih, zlasti tudi zatò, kér se ta *e* tù in tam redno izgovarja.

To si je imelo od nékdaj, kakor si še vedno ima, za ponatorni naslédek neprestano razširjanje, olépsanje in obogatenje, ali sploh vstanovitev čedalje boljega vsestranskega blagostanja Tersta.

O tem méstu se je dozday že marsikaj, pa vendar le v *neslavjanskih* jezikih pisalo in na svétlo dalo. Takò postavimo, je *italijanskih*, več ali manj obširnih knjig, ki si imajo za obsézek tudi to rés tehtno in zlasti za nas Slovence jako zanimivo stvar, dozday mnogo, celò — *osem in dvajset!* Razun tistih je pa še *devét* drugih, so namreč tri latinske, tri francozke in tri némške. Med pisalci sta v tem oziru iménitna poséбно *J. Löwenthal*, nékdanji vrédnik némškega časnika pod naslovom „*Triester Zeitung*“, in pa poitalijančeni teržaščan dr. *Kandler*. Oni (namreč *J. Löwenthal*) kot živ in terd Nemec v Terstu je bil léta 1856 néki prav ostermel, in zdihoval ali se timveč jako grizel, vidé, da do takrat nije*) bilo še nobene *redno* napravljene knjige v némškem jeziku o zgodovini *našega* Tersta. Lotil se je zategadél on sam spisovanja povéstnice o njej — pa le po *svoji* misli ali po *svojem* vgodku, se vé! Koliko več moramo pa vendar mi Slovenci ali sploh vsi Slavjani žalovati, da nije še nihče izmed naših rojakov dozday o tej zgodovini v slavjanskem jeziku kaj bolj obširnega pisal in med nami objavil? Saj je pač gotovo, in se daje pa tudi lahko dokazati, kakor se bo rés dokazalo, da so tù bivali najprej ljudjé *našega* velicega pleména, naj pa le blebéčejo zastran

*) Zakaj da pišemo rajši *nije*, kakor ni, se je že natanjčno povedalo na 205 strani knjige „*Pod Lipo*“ (tudi po tem se utegne naš jezik približevati serbsko-ilirskemu).

tega znani hudi naši protivniki ali tudi še drugi, kar koli se jim ljubi.

Premišljeval sem résno večkrat vse to, in pa še marsikaj družega, posebno néke očitne in gotovo primérne omémbe potrebne zmote in preréke našega domorodca *Terdine*, bivšega profesorja v Reki, ktérega knjigo pod naslovom: „Zgodovina slovenskega naroda“ je izdala „Slovenska Matica“ v Ljubljani léta 1866, in verh tega tudi dobro znano *navadno*, to je, večídel *navlašnje* in *strastno* sprevračanje in spakedranje naše zgodovine po zgorej oménjenih protivnikih, zlasti pa po dr. Kandlerju, ki v svojih čudnih spisih zadevajočih naše prédnike (stare Slavjane) razgláša tiste, ravno kakor še marsikak drug zgodovinopisalec, le za *pogubnike* in za *roparje*. — Takošno premišljevanje je zbudilo v meni, zlasti kot rojenem tukajšnjem okoličanu in jako vnetem za vse naše narodne zadéve, vročo željo že zdavnej, poprijeti se spisovanja primérne knjige v slovenskem jeziku o tej zgodovini za naše rojake, ktérim bo ona po mojem mnenju vtegnila biti gotovo prijetna in sploh po godi.

Sklénil sem pa, in to na silno in že večkrat ponovljeno prošnjo marsiktérik tukajšnjih Slovencev, naj vendar namésti opuščenega mésečnika „Pod Lipo“, izdajam zgorej oménjeno knjigo, lotiti se *létos* tega jako važnega déla, poté namreč, ko mi je šlo po sréči, napraviti si za-nje potrebnega gradiva („materijala“) in sploh zadostne podloge, da napravim *saj nekaj malega* v tej zadévi. Moje počétje nije pa lahko; in ravno zatò prošim prizanéska, če po nesréči vleze tu ali tam kaka pomota. Izhajati se začne ta knjiga *danes*. Pišem jo sicer *navlaš* večídel prav v domačem jeziku, da jo lahko razumevajo tudi naši, žalibog dozday zarad

znanih nam nesreč, posebno tukaj, še zmiraj premalo izučeni kmétje, in jo pa izdajam po mesečnih snopičih, katerih vsak ima obsegati *eno polo* ali 16 strani, in priti na svetlo *drugo saboto vsacega meseca*. Po tem se zljajša plačilo posebno našemu manj premožnemu ljudstvu. Kér mi je namén, uverstovati tej knjigi na primérnih méstih zadosti obširno omémbo zgodovinskih reči tudi zastran *vsih družih*, toliko starih, kolikor sadanjih Slavjanov, vtegnila bo gotovo zanimati *tiste* ravno takò kakor *tukajšnje*. Upam tédaj, da si jo bode saj *vsak Slovenec*, ki ume brati, in je tudi navdušen za svojo národnost, rad naročil — *vso*, to je, *vse snopiče do zadnjega*. Prišlo jih bo po mojem računu skorej *dvajset*. Naročnina znaša za *eno léto* ali za dvanajst snopičev le *osemdesét*, za pol léta tédaj 40, in za tri mesece 20 *soldov*! Sicer snopiči se ne bodo *nikjer* prodajali, v Terstu se bodo pa vendar oddajali pri meni ali tudi pri gosp. *Uličarju* nasproti pošte (kjer sta se prodajala moja nekdanja časnika „Tržaški Ljudomil“ in „Pod Lipo“), in ravno takò tudi v okolici tam, kjer se bodo razdélevali, tistim, ki *so se že ali se bodo še redno oglasili* za naročnike — vsak natis samo za *šest soldov*; drugod pa pri razdéliteljih za *sedem soldov*, ako ne plačajo vstanovljene naročnine *naprej* za več mesecev.

Prosim, naj me blagovoljno podpirajo posebno tudi **Čitalnice** (ktére, dajaje takò tudi lép izgled zastran podpore pisateljev, bi si morale po moji misli deržati *vsako* narodno knjigo in *vsak* narodni časnik), in pa *njih udje*; saj mali strošek bi jim ne bil vendar težaven, in dobiček za *naše slovenstvo* bi vtegnil biti morda zadosti vélik. — Dragi rojaki! priporočam se vam živo. Ne bodite hladnokervni in nemarni! Saj véste pač dobro,

česar da nam je tréba, da se podpira in pospéšuje naprédek naše narodnosti, ki zahtéva krépke in iz zdatne pomoči. Z ozirom na važnost knjige, in pa na majhnost naročnine pričakujem obilo naročnikov, upaje sicer, da tudi tisti ne bodo te knjige odbili, katerim kot dobro znanim pravim domorodcem in podpirateljem naših narodnih zadév kakih si bodi pošljem na ogléd prvi snopič, dasiravno niso se še dozdej oglasili.

V Terstu, 9. dne méseca aprila 1870.

J. Godina - Verdélski

(stan. Via Farnedo casa Svétina num. 28.)

OPIS

sadanjega Tersta in njegove okolice.

Naši častiti bralci*), poséбно *tukajšnji* Slavjani, kterim je gotovo že znano, dasiravno morda vendar ne še prav na čisto, vse, kar je tukaj bolj znamenitega in važnega, ne sméjo se čuditi, ali nam celò zamériti, ako se naše délo ne začne precej s povéstnico o zgodovini Tersta in njegove okolice, že v oznanilih obljubljeno, temoč da se lotimo še le zgorej oménjenega opisa, ki bo obségal sicer tù in tam tudi kratek govor o stanju tukajšnjega ljudstva, njegovega premoženja,

*) Namésti *bravec*, *pisavec*, *svetovavec*, *prebivavec*, *čitavnica* i. t. d. pišemo radi tudi mi po izglédu marsikterih naših učnjakov *bralec*, *pisalec*, *svetovalec*, *prebivalec*, *čitalnica* i. t. d., kér se je spoznalo to za bolj redno, ravno kakor je bolj redno tudi pisanje: *bil*, *stal*, *pisal* i. t. d. namésti *bio*, *stao*, *pisao* i. t. d., kakor nedoslédno pišejo Serbo-Ilirci, naši bratje po národu, čeravno *pravi* Ilirci, namreč na gorenji Istri in v Réki pišejo kakor mi, in pa tudi izgovarjajo še vedno *bil*, *stal*, *pisal*, kar je popolnoma pravo. Vsak národ si mora čistiti jézik saj za pisavo, naj pa ljudstvo med sabo *govori*, kakor se mu ljubi, dasiravno bi vendar prav dobro bilo, ako bi se naši Slovenci résno ogibali marsikterih *tujih* beséd, ali timveč *spak*, ki so se po nesréci nákdaj v naš gotovo *bogati*, *gládki* in *lepi* jezik vteple, in so pa, žalibog! še zmiraj v rabi med njimi, postavimo: *ahitati* (némško) namésti *paziti* ali *glédati*; *uržah* namésti *uzrok*; *špiegirati* (po italjanskem) namésti *razjasniti* ali *razbistriti*; *štiman* namésti *ponosen*; *šacati* namésti *céniti* i. t. d. Naj si prizadévajo posnémati tudi v govoru rajši to, kar berò v knjigah in v časnikih, da si čedalje

njegove omike i. t. d., ali takò iménovano štatistiko zastran tih krajev. Predstavek tega opisa, čeravno ga vtegne morebit marsikdo imeti večidel le za sitnega ali dolgočasnega, se nam dozdeva vendar neobhodno potreben, in upamo pa, da ga bo tudi vsak drugi lahko za tacega spoznal, *ako* le pretéhta, kakor grè, to, kar se bo zdaj tukaj opomnilo.

Pervič. Pisalo se bo o tej nékdanji zgodovini, ki ima biti poglavitni zapopadek te knjige, ne samo, kakor se sicer že dobro vé, za *tukajšnje*, ampak tudi še za *druge* Slavjane. Tistim bo pa vendar na sercu léžeče, zvédeti *najprej* na obširno, kaj da je prav za prav *zdaj* Terst, kakò in kaj da je v tem méstu in okol njega i. t. d. Vse to bodo lahko séznali po našem opisu, ki bo sicer, nad tim ne dvomimo, po godi tudi *onim*, namreč tukajšnjim Slavjanom; saj gotovo tudi tistim se bo ena ali druga bolj važna stvar ravno

bolj jezik olépsajo. — Naj pa opuščajo vendar tudi néki naši gospodje gerdo navado, délati po Némcih v pisanju zastran *nepotrebne* rabe *tujih*, poséбно latinskih besédi brez kakega si bodi razbistrenja, na primér: *éra* namésti *doba*; *oportuniteta* namésti *priléžnost* . . . ; *univerza* namésti *vseučilišče*, in še stotin drugih, bi skorej rekli, *nakáz*, s ktérimi nam le jezik pačijo, in to skorej *po vsi sili*. Zakaj bi ne sméli pač razumevati *vsí* Slovenci tega, kar se *zanje* piše? Rés čudne misli, čudno ravnanje! Skerbimo *bolj* za slovenski jezik in za slovensko ljudstvo! — Očitno je sicer, da mi Slavjani pišemo sploh skorej ravno takó, kakor govorimo. To je nékaj posébnega, ki nam déla po nekakem čast, in se ne zapazuje pri drugih národih povsod. Takò, na primér, *govori* tukaj v Terstu in tudi še drugod italijansko ljudstvo: „El že za 'ndà“ (je že šel), in vendar v italijanskih knjigah se bere: „Egli è già andato“. Francoz reče: „I vô mjó“ (je bolje, da,..), pa piše: „Il vaut mieux.“ Anglež piše: „creature, nation, colonel, brougham“ i. t. d., in vendar izgovarja: kričör, néš'n, kórnel, brum“. Kak razložek!

po njem razkrivala, na ktéro niso dozdej morda še mislili.

Drugič. Po tem, kar se poprej tukaj bolj natanko opisuje zastran *sadanjega* Tersta in njegove okolice, se bodo ob svojem času razjasnile v povéstnici marsiktere druge reči, ki jih mislimo oménjati in razlagati, kolikor bo le mogoče, na podlogi znanih nam prigodkov ali prikazni, poséбно *stare*, ki bodo takò bralcem bolj razumljive in očividne, ko da bi že zdaj o tistih, *po tem* pa še le o *sadanjih* govorili. Ta opis vtegne tédaj biti po nékakem prava podklada temu, kar bo naša knjiga v *poglavitnem* obségala in razkazovala.

Trétič. Ljudjé, poséбно bolj iménitni, zadosti premožni in pa ob enem védoželjni, se vé, ktérim je lépa navada, obiskovati večja in bolj znamenita mésta ene ali druge dežele po svetu, da jih oséбно oglédujejo in bolj natanjčno poznajo — ljudjé, pravimo, ktérim nije volja tam potovati, takò rekoč, kakor potujejo kernirji ali popotne skrinjice („baùli“), ki jih oni sabo imajo, potrebujejo marsiktérega prejšnjega podluka, in pojasnila, da jim gré čedalje bolj po sréci spolniti si željo v tem oziru; potrebujejo namreč kake primérne knjige, ki zapopada ravno ta podük in to pojasnilo, in jim je zategadél v obiskovanih méstih ali deželah po nékakem prava in zvésta vodnica. Takošnje knjige se nahajajo sicer povsod, kjer so ljudjé bolj omikani. Na takò iménovane „cicerone“, to je, navlaš najete kazalce ali vodnike, ki so poséбно na Italijanskem navadni, se ne sméjo popotniki tje v en dan zanašati: oni so po navadi nezvésti, in pa tudi predragi. Ako si nimajo tédaj ti popotniki posébnih prijateljev ali znancev, da jim pomagajo, so večidél slabo postréženi — za véliko plačilo! Sicer v véčih méstih tréba

je tudi *domačim* takih opisov (vodnikov); pa saj vidimo sicer, da si jih ravno zatò tudi v Terstu radi imajo in rabijo.

Četertič. Mi Slavjani nimamo še dozdej tacega opisa v svojem nàrodnem jeziku, kar se tiče tih krajev, da bi se ga posébnò naši rojaki drugih dežel posluževali, ako bi jim (pervi krat, se vé) na misel prišlo, tudi sém potovati, da o njih osébnò kaj zvéddò. Kér nam je bil že namén, imeti v tej knjigi ozir tudi na to potrebo, in stréči tédaj zastran tega zlasti bolj mladim Slovencem, ki jim prijazno in silno svétujemo, naj tudi sém potujejo, posébnò na mlado léto ali pa jeseni, — zdì se nam bolj pametno, spodobno in koristno, da se že sada ta namén dožene, namreč že pred začetkom pripovédovanja zgodovine, sicer bi se moral oménjeni opis podati še le bolj pozno — na zadnje. Ta nepotrébni odlog se daje pa vendar takò lahko odvracati, česar mi tudi nikakor ne opuščamo.

Petič. To, kar nam pripovédujejo dosadanje italijanske ali pa še marsiktére druge knjige zastran tih naših krajev, kakor sploh kakih si bodi dežel tega svetà, je skorej le blodnja in žlabodranje, malo résničnega. Tega smo se že zadosti in véčkrat prepričali. Marsikak tujec kot popotnik deržavši se terdno zapopadka ene ali druge takošnih knjig, se je videl, saj kakor nam je prišlo na znanje, poslédnjič le zapéljanega — nije našel, kar si je iskal, ali kar si je imel za cilj svojega potovanja. Spisatelji tih knjig so se večidél le eden drugzega posnémali — *v lažéh*. Kakò si moremo pa tudi kaj drugzega misliti, ko beremo, na primér, v néki némški knjigi, izdani pred kratkim v Lipskem, da v Žavljah blizo Tersta, nedaleč od takò iménovane „Kačajédne“, so še *zdaj* soline, medtim ko

jih vendar nije bilo več léta 1825, tédaj že pred 45 léti? In kaj nahajamo néki tudi v tistih, tukaj v Terstu jako čislanih *sedmih debélkih* knjigah, ki jih je spisal in na svétlo dal nék *Mainatti* o teržaških zadevah? Skorej, poséбно zastran bolj starih reči, le igrače, ali sméšne pripovédke, ki nimajo nobene vrédnosti v sebi.

Malo boljšega v kakem si bodi oziru zapopada tudi še druga, precej obširna in bivšemu teržaškemu županu žl. Contu posvečena italijanska knjiga léta 1863 pod naslovom „*Storia cronografica di Trieste*“, ki sta jo spisala dr. *Kandler* in pa nék *Scussa* zastran teržaških zadév. Saj že v prvi in drugi versti se berejo te — le beséde: „Trieste, da' Greci Tergesta, da' Romani Tergeste, ora Tergestum, città episcopale dell' Europa (!), ai confini dell' Italia...“ to je, po našem: „Terst, po Gerkih *Tergesta*, po Rimcih Tergeste, *zday* pa (!) Tergestum, *škofovsko evropejsko* mésto, na italijanski méji....“ Kmaló po tem nahajamo pa v *isti* knjigi tudi čudno terditev, da *Tergeste*, ali *Tergestum* pomenja mésto trikrat prenešeno, „perché tre fiata trasportato“ (! — pa od kod in kam? — tega ne pové); in vendar se je dr. *Kandler* na 195 strani néke druge svoje, že prej na svétlo dane knjige léta 1851 „*Notizie storiche di Trieste, e guida per la città*“ (zgodovinska naznanila zastran Tersta in voditev po méstu) prederznil opomniti, da lenéki spervič — še pred kristusovim rojstvom — tukaj bivši *Traci* so dali temu méstu imé „Tergeste“. Kak jezik da so pa tisti govorili (morda celò italijanski!), o tem je molčal, in je ob enem pri vsem tem opazko pristavil, da to imé pomenja po njegovi misli „città del montone“, po našem „jarčevo mésto“, ravno kakor da so *tudi oni*, to je, *Traci*, dali „Capodistriji“ (Kopru, méstu stoječemu skorej dvé

uri daleč od Tersta) imé „città delle capre“, to je v našem slovenskem jeziku „mésto, ktérega lastnice so koze“ (morda so Traci rés italijanski govorili — že pred kristusovim rojstvom!). Isti dr. Kandler pa, pozabivši gotovo na vse to, terdi na 199 strani knjige „Storia cronografica di Trieste“, da Terst je že staro-rimski pisatelj Plinij iménoval v svojih knjigah „Tergeste“; na zadnje pa dé vendar (tudi tam!), da v *nobenih* pismih se ne nahaja to mésto drugači iménovano, kakor „Trieste“ — *tédaj od nekđaj le — italijansko*. „Risum teneatis, amici!“ (ne počíte od sméha, prijatelji!), takò bi jo gotovo sopet zapél rimski pésnik Horacij, ako bi zdaj med nami živel, in pa kaj tacega zvédel. Dobro! — Marsikaj so ti gospodje v oménjenem oziru čenčali, in pa pri vsem tem jim nije še na misel prišlo, ali niso hotli timveč spoznati, da je imé *Terst, Trieste, Triest* i. t. d. vendar le — *slavjanskega* izvira, kar jim bomo ob svojem času natanko dokazali, saj kakor se nadjamo.

Da ne razlagamo že tukaj natanjčno vsih zgorej oménjenih italijanskih beséd, in da se sploh ne vpuščamo v overžbo tih in še marsiktérijh drugih sméšnih terditvi, poprašujemo za zdaj samo takò — le: Je-li résnično, da je Terst na *italijanski méji*? Kje je pač Terst, in kje je italijanska méja? Ali nije morda še nékaj družega vmés, to je, med to méjo in med Terstom? Čigavo je jadransko morje med ono in med tistim? Čigava je zemlja zgorej tega morja, ktéra se na dolgo in na široko od tih krajev razprostira proti italijanski méji in je od nékđaj večidél prebivališče *Slovencev*? — Zdì se, ko da nije dozđaj še noben bolj učen nestransk človék tih knjig prebiral, sicer bi vendar téžko bil zamòlčal takošne blodnje, kvante in basni

(„fabule“). Pa saj tudi mi smo jih še le pred kratkim nékaj preglédali, in se o njih zapopadku nékaj prepričali; tudi porabiti jih mislimo ob svojem času (se vé, kakò!).

V čedalje bolj terden dokaz, da je vse to résnično, kar smo že rékli zastran nepravih in lažljivih, doslej objavljenih italijanskih opisov, ali saj vendar našim bralcem za kratek čas, ktereга nije po naši misli nikdar in nikjer odveč, povédali bomo ob tej priliki še nékaj družega, ki zadeva to stvar, če morda zabredemo celò tudi v nevarnost ali v nesréčo, da nas kdo timveč dolgočassenja in nadlégovanja obdolžuje, česar si pa vendar ne pričakujemo; saj ta povédka je le kratka, in nije ravno brez vse zanimivosti in važnosti, kakor se *nam* dozdeva.

Ko je bil namreč izdajatelj te knjige (J. G. V.) nékdaj še takò iménovan „sostavljen vajevec“ ali „praktikant v uradni pisavi“ pri deželni teržaško — méstni sodniji, bivši takrat na mésti *stare*, drugam prestavljene teržaške colnije („dogane“) tam, kjer je zdaj „Tergestej“ — to novo ogromno poslopje, kjer si imajo tukajšnji tergovci vsakdanji shod — je služil pod tadanjim deželnim svetovalcem gospodom G.... kot svojim neposrédnjim poglavarjem, ki je pa pred nékimi léti že odšel iz tega sveta (Bog mu daj véčni mir in pokoj!). Bil je ta gospod strasten knjigoljub, kar si morajo pa naši bralci vendar takò misliti, da si je on sicer mnogo mnogo knjig („bukev“) nakupoval, in to večidel po naročbi, ali da jih nije skorej nikdar prebiral: imel jih je po nékakem samo za kinč ali za lépoto. Dajal jih je, saj kakor se je zdélo, ravno *zato* lépo in lično vézati, kar mu je pa gotovo vélikih stroškov prizadévalo. Po tem jih je deržal najrajši

v néki uradni omari, spravljene v izglednem redu — vesel in popolnoma zadovoljen, da jih le v posésti ima in se takò nad njimi raduje. Sicer pa tudi drugim jih je rad kazal, kadarkoli se mu je za to kaka prilòžnost podala. — „No, kaj se vam zdi? Al niso morda lépe te knjige tle?“ popraša gospod svetovalec nékega dné svojega praktikanta (v némškem jeziku), pokazavši mu tri verste prav lépih debélih knjig, ktérih vsaka je obségala saj 1500 strani. Bilo jih je nad 25. Spisane in izdane so bile v Benédkah. Gospoda svetovalca so stale („koštale“) néki skorej 200 goldinarjev. Zapopadale so pa opis zemlje (mést, narodov, deržav vsega sveta i. t. d.) v abecednem redu takò, da kdor bi rad zvédel v njih eno ali drugo stvar, postavimo, zastran mésta *Rima*, zastran *Kine*, zastran *Turkov* i. t. d., si je to iskal pod abecedno čerko *R*, *K*, *T*, i. t. d. „Prosim Vas, gospod svetovalec! dopustite mi, da nékaj poglédam v eni tih knjig pod čerko *T*.“ reče praktikant. „O ja, le, le!“ mu berzo odgovori gosp. svetovalec. Prebiraje po tem článku pod napovédno ali nastavno besédo „Trieste,“ se vedno posméhuje, in na zadnje nije mogel se zderžati, da ne celò zakrohoče. „No, no! kaj pa je néki s tim krohotanjem?“ popraša gosp. svetovalec. — „Prosim, preberite zdaj Vi sami to-le“, je na to praktikant odgovoril. On bere. Videla se mu je precej na obličju néka nezadovoljnost in nemirnost. „Ali ste videli zdaj?“ — „Sem videl, sem“, reče gosp. svetovalec. „Skorej vse je nesramna laž, kar se tù nahaja. Vbogi moj denar! Ako pa tisti, ki so pisali in izdajali te knjige v *Benédkah*, tédaj nasproti in blizo Tersta, ne vedò, kaj in kakò da je v tem méstu, kaj so védeli in pisali néki o drugih bolj daljnih deželah, méstih i t. d.? Zdaj sem popol-

noma prepričan, da so vse te knjige dobre le — za *tobakarnice*,“ zaverne gospod svetovalec z očitno žalostjo in jezo. Kam da so po tem prišle te knjige, ali kako osòdo da so si sploh imele, nam nije znano.— Pa take reči kot néke prave svetinje so gotovo posné-mali in objavljali drugi pisatelji — Némci, Angleži, Francozi i. t. d., ako niso morda timveč Italijani po *tistih* délali, ki so v takih réčéh malo bolji kakor oni, kar bi tudi prav lahko dokazali (sicer zastran Némcev smo že prej nékaj čerhnili).

Takošne baže ne bo pa vendar naš opis, ki ga tukaj podajemo — *pervega v slovenskem jeziku!* — pristavlja mu, da se bolj razjasni to kar bo obségal, dvé podobi A in B, ktére nam kažete poprejšnji in sadanji

TERST.

Po podobi A se nam to mésto prikazuje, kakoršno je bilo léta 1670, tédaj ravno pred dvemà stolétjema. Napraviti smo jo dali po tisti podobi, ki jo je naš slavní Slovenec Valvazor pristavil svoji znameniti knjigi iménovani „Čast vojvodine krajnske.“ Podoba B zapopada pa pri néki priliki obraz ali ogléd *sada-njega* Tersta. Sicer njegova ladijostaja (luka ali „pórt“) je v njej skorej takò narisana, kakoršna se bo — morda celò že v kratkem — videla po tem, kar se zastran nje že nékaj časa z velikimi stroški napravlja, da bo ladijam („barkam“) bolj varna, kakor je od nékdaj bila. Tiste sa namreč zdaj zatò, kér je ladijostaja pre-več odperta, in zategadél premalo obvarovana, po strašnih nevihtah, ki jih déla poséбно tukaj navadna razsajajoča burja po zimi, ravno kakor tudi silni jug

in garbin, mnogokrat véliki nevarnosti podveržene, kakor je sicer že sploh znano. Po oménjeni napravi se misli pa vse to ovirati, kolikor je le mogoče, da si imajo ladije potrebnega zavétja (pa o tem se bo še pozneje nékaj bolj natanko govorilo).

Terst, glavno mésto avstrijskega primorja, in sédež deželnega cesarskega naméstnika, léži ob tistem kraju jadranskega morja, ki mu pravijo „teržaški zatók“ ali „teržaška zaklonica.“ Ta dél morja se vdére tù od južne in sônčno-zahajavne strani proti temu méstu, tisto pa od zad v srédi, na lévi in na désni proti sônčno-izhajavni, séverni in južni strani *skorej* v polokrogu med ondešnjimi več ali manj visokimi gorovinami; saj takò se nam dozdeva, ko glédamo v néki daljini pred ladijostajo na morju iz kake ladije, posébnó od gorenjega konca njenega bolj visocega jadernika ali jambora („jarbola“) proti méstu, čeravno na podobi *B* se ne daja vse to prav natanjčno razločiti, ali razgledati, kar si utegne sicer vsak lahko razjasniti. — V pozadju se dviga glédalcu nasproti gorovina, ki ji pravijo tukajšnji okoličani (Slovenci) „Griža,“ Italijani pa „Monte spaccato“ (preséčena gora), tudi skorej polokrožno in pa navprék. Nékoliko niže bolj proti méstu je na lévi Škorkeljska višava, po tej pa „Verdélski homec“ in takò iménovana „Verdélica;“ nékaj više je „Hrib“ nad verdélsko vasjó, na désni pa nasproti tiste se razprostira na dolgo méstni log (bòršt?) „Farned“*), pred tim nad méstom na désni „Kadinski

*) Pa ne vendar „Farent“ ali „Boschetto,“ kakor smo brali te dni v nékem časniku. Zdi se sicer, da to gotovo *slovensko* imé „Farned“, ki mu déjo zdaj Teržaščani „Bosco Ferdinando“ zatò, kér ga je cesar Ferdinand I léta 1844 méstu daroval, ne pa „Boschetto“ (to imé ima *le* zadnja gostivnica,

hrib,“ ki mu pa sicer déjo tudi „Dolenji hrib,“ in nad tistim „Verh,“ proti jugu nasproti tega „Suhí mlin“ (malen), zdaj „Rena Nova,“ ki je po nékakem predméstje z visočino sv. Jakopa vred. Nékej bolj proti méstu na désni je tisti precej visoki in pa jako znameniti grič, kjer stoji méstni „grad,“ v italijanskem jeziku „castello,“ v slavjanskem pa *nékdaj*, kakor je eden naših znancev prav dobro opazil v istem zdolej pod*) oménjenem časniku — „tabor“, po dr. Kandlerju vendar „Cabòro“! (sopet nékej soper nas Slavjane!). — Kake lépe in zanimive razgléde da nam odpirajo te gorovine, in pa na katérih krajih, to se bo drugod povedalo in opisovalo. —

Poslopja se pa razprostirajo v srédi, na lévi in na désni takò, da kdor ogléduje mésto od zgorej oménjene strani, namreč od sprédnjega morja, si misli, ko da bi ono imelo *skorej* podobo zadnjega krajca lune, ktére eden konec je na jugu, to je, tam, kjer je v podobi *B* čerka *J*, pri néki zdaj mali planjavi takò iménovani „campo marzo,“ po našem „martovo polje,“ (polje bivše *nékdaj* odločeno za soldaške vaje, zlasti pod Rimci, ktérim je bil *Mars ali Mart* bog vojske), drugi pa na séverju, namreč tam, kjer je v isti podobi čerka *S*, in kjer se zdaj napravlja bolj široka in prilična nova želéznocéstna postaja. — Kér pa to mésto obdajajo na tréh stranéh *skorej* polokrožno, kakor smo

po naših okoličanih „Bajta“, po Némcih „Hundsberg, to je, „pasja gora“ — ne vémo, zakaj?) na Akvedotu, poménja ravno „log,“ čeravno ne nahajamo tacega iména še v nobenem réčniku. Iz beséde „Farned“ izvira, se vé, tudi imé dolge teržaške ulice „Via Farneto“ (Farnedo). Imamo sicer še dva iména, eno v Verdéli, drugo za Opčinami, ki jima pravimo „Farnedič“ (beséda pomanjševayna).

že rékli, gorovine, in se med njimi sploh vsako léto méseca junija, julija in avgusta izcimi jako téžavna in nepreterpljiva soparica, ki podi teržaške méhkuže — bogatince, se vé — v druge bolj hladne kraje, déjo po navadi nektéri, da je to mésto po nékakem podobno *kotlu*, čeravno ne morejo prav za prav tega terditi; saj je pač mésto proti sônčno-zahajavni strani na široko odperto, kar si pa vendar nima zadostne moči, da bi se takošna soparica vsako polétje ne dékala. Da se takrat v ljudéh zbuja néko silno hrepenénje celò po tisti tukaj navadni burji, ki je po zimi, in včasih tudi jeseni jako sitna in nadléžna, je lahko razumeti: vsak si žéli bolj slobodnega dihanja („tudi naš slovenski národ, katérega téži in tlači soparica druge baže!“ si bo pri tem morda marsikdo naših rojakov mislil).

Terst se razdéluje v *staro* in *novo* mésto. Staro mésto je dan današnji tam, kjer je bilo nékdaj célo mésto, in sicer pred dvéma stolétjema skorej tako, kakoršno se nam prikazuje po Valvazorovi podobi A. Sicer ne smémo vendar misliti, da je bilo takrat (léta 1670) to mésto takò majhno, kakor bi se morda vtegnilo soditi po tej podobi: očitno je, da nam ona daja videti le prédnjo stran (lice), za ktéro se je tadanje mésto bolj na široko raztéžalo. Novo ali po cesarici Mariji Teréziji takò iménovano terézijansko mésto je pa tam, kjer se nam prikazuje po Valvazorovi podobi precej dolga in prostorna planjava, na katéri so bile poprej soline, kakoršne se vidijo na isti podobi. Zgorej oménjeni knjigi „*Storia cronografica di Trieste*“ se nahaja pristavljena tudi néka podoba Tersta še prejšnjega časa; po nji nije bilo pa tu ne solin, ne kake si bodi planjave ali kakega polja; ségalo je timveč morje prav do mésta. Ne bi pa védeli, kedaj da bi mogoče bilo

zasuti to morje, da se napravi zadosten prostor za soline, kakoršne so se raztezale tam, kjer je zdaj novo mesto — po tem, kar se vidi iz Valvazorove podobe, ki jo smemo vendar imeti za pravo in resnično, ker nimamo nobenega veljavnega uzroka nad tim dvomiti („cviblati“) le za malo. Dozdéva se, ali je timveč prav gotovo, da tudi zgorej omenjena podoba je le zmišljena ravno kakor je v imenovani knjigi zmišljenega še marsikaj družega. — Sicer širil se je po malem Terst po pomnoženju ljudstva in njegovega bogastva izviravšega mu posebno iz čedalje bolj razvijajoče in zboljšajoče se trgovine, tudi še po drugih stranéh, zlasti proti visočinam za novim mestom na lévi, to je, proti séverju in proti sévero — izhodu, ravno kakor tudi na južnem kraju pod starim mestom ob morji. Tam, kakor pravijo zdaj, je „borgo franceschino,“ po našem „franciškovo predmestje“ (Nemci mu déjo „Franzzenstadt,“ ki poménja v našem jeziku „franciškovo mesto“); tukaj, namreč ob morji proti jugu so pa takò imenovane „Case Nuove,“ to je, „nove hiše.“ Sicer Italijani pravijo temu kraju tudi „Borgo Giuseppino,“ Némcí pa „Josefsstadt“ (Jožefovo mesto).

Razprostiralo se je dalej teržaško mesto proti sônčno-izhodni strani, to je, proti takò imenovanem „Akvedotu,“ ki je podzémeljsk vodotòk, po ktérem priteka ravno od tiste strani voda v mesto za navadno potrebo. Širilo se je tudi na désni proti kadinskemu ali dolenjemu hribu, proti Rocolu, ki je okolična vas v dolini pod gorenjim „Farnedom,“ med kadinskim „Verhom“ in med „Suhim malnom,“ kakor tudi proti temu zadnjemu in pa proti visočini sv. Jakopa na jugu.

Iz gorovin jutrove strani téčete v mesto dvé réčici, namreč ena pod iménom „Ključ,“ druga pod

iménom „Stari brég“ (!?). Temu bi se pa moralo praviti rajši „starobréžki potok;“ saj brég nije *tékoča voda*, kakor že vsak vé, ampak poménja le več ali manj visoko zemljišče, zlasti ob kaki réki, ob kakem jezeru ali ob kakem morju. Sicer tukajšnji okoličani pravijo zarés „Stari brég,“ tudi tisti strani podolgaste, med „Grižo,“ med verdélskim homcem in med „Farnedom“ ležeče doline, kjer téče oménjena réčica, to je, starobréžki potok. Ta se zлива v novem méstu pred velikim poslopjem, ki mu déjo „Chiozza,“ nedaleč od Akvedota in od frančiškovega predméstja v drugo réčico izvirajočo v gorenjem Rocolu, in iménovano, kakor smo že rékli, „Ključ.“ Tisti téče po méstu spervič proti séverju, to je, proti strani, kjer je S v podobi B, nékaj bolj naprej pa proti sončnemu zahodu, zlivaje se blizo velicega poslopja glavne teržaške colnije („dogane,“) v morje.

Po tem takem se ta potok v svojem téku krivi ali, kakor se na Primorju reče, se *ključi*, ko se oberne proti sônčnemu zahodu. Ravno od tod izvira gotovo tudi imé „Ključ.“ *Drugaci* je težko si ga razjasniti.

Čudno ali timveč jako sméšno je vendar to, da dr Kandler, govore v svojih knjigah tudi o tih dvéh potocih, jima ne daje nikdar pravo, to je, *slovensko* imé, kakor jima ga daja pač vendar tukaj ne samo vsak okoličan, temoč po navadi celò tudi vsak meščan (stran tistih, se vé, ktérim je to imé, takò rekoč, tern v peti, kakor sploh vse, kar je slovenskega). On pravi „Ključu“ védno le „torrente maggiore“ („veči potok“, pa vendar ne vémo še, zakaj?), ko da bi mu to znano *slovensko* imé po nékakem prav smerdelo ali se mu sploh gnjusilo. Zavzetno se nam pa zdi, da si nije ta gospod dozdej še iznajšél sopet kakega drugega

italijanskega iména tudi za ta potok, postavimo, „clučiano“; saj je izpéljal iz čisto slovenskega iména „Nabrežina“, ki je vas na Krasu nedaleč od sônčno-zahajavnega konca teržaške okolice, italijansko besédo „Aurisina“, kakor „Trebbicciano“ iz iména okolične vasi, ki ji pravimo „Trébče“ („Trébič“?), iz beséde „Tabor“ imé „Cabòro“ i. t. d.! Pa Italijani se pritožujejo, da so timveč Slovenci *njim* spakedrali marsiktéra iména — „ti nevsmiljenci!!!“

Drugemu potoku nije pa dal še nobenega iména, saj kolikor nam je dozdej znano. Sicer on govori še tudi ó nékem tretjem tukajšnjém potoku, in vendar ne pové, kje da je, ali kje da je saj nekda j bil? To so gotovo sopet le njegove sanje; in pa sicer še misliti si ne moremo, od kod da bi moral pritékati v mésto ta trétji potok, ako imamo ozir na vse to, kar nam je znano zastran lége Tersta in njegove okolice. —

Zgorej iménovana dva potoka se pa dan današnji ne videta več v *Terstu*; pokrita sta skorej že 28 lét. Nad njima ste zdaj v novem méstu dvé najlépši in najširji ulici. Ena se iménuje italijanski „Via del Torrente“ („ulica potoka“ — pa ktérega vendar? Naši zviti Italijani, ko so dali tam to napisati na hišnih zidovih, so opustili pristavek iména „Ključ“, morda vendar le zatò, da tisto njim neljubo *slovensko* imé zquine med ljudstvom kot gerdo in nespodobno („nome schiavo“) kar se pa dozdej nije še pripetilo! Druga se kliče pa „Corsia (potok) Stadion“ namésti „Corsia ali timveč Torrente Staribrég“. — Poprej sta razširjala obédva, zlasti po lét, in pa sploh ob času jako neprijetnega in sitnega, tukaj navadnega juga, v novem méstu ostuden in zdravju nevaren smrad. To je pa

še le tukaj bivšemu deželnemu poglavarju grofu Stadionu, možu slavnega spomina, v oči bilo. Pred njim nije nihče oménjene nevarnosti prevdarjal in spoznal. *Le njemu* gré tédaj zasluga, da sta se saj vendar ta dva potoka po njegovem sklépu in povélju pod zemljo spravila, in postala takò neškodljiva. Ravno zatò se je dalo pa tudi zgorej opomnjeni véliki in lépi ulici imé „Corsia Stadion.“ Skoda vélika vendar, da ta gospod, dobro znan tudi zarad njegovega neizmérnega prizadétja in truda, kar se tiče omike tukajšnjih Slovencev in pa naprave dobrih in primérnih knjig za njihove národne ljudske šole, je ostal *le šest lét* — od léta 1841 do léta 1847 — na našem Primorju. Koliko lépega, dobrega in koristnega bi se ne zdaj videlo tudi zastran tih jako zanemarjenih ljudi: popolnoma prepričan je tudi on bil, da se da ja mladina kakega si bodi národa le v svojem lástnem, ne pa v *tujem* jeziku, kakor mislé znani hudi zatiralci naše národnosti, najbolj podučevati in sploh omikati, da napréduje, kakor se spodobi. O tej prizadávi se je on mnogokrat z učitelji résno pogovarjal. To vémo dobro. Zategadél še skorej žalovati ne smémo, da se je — sicer le tukaj *v méstu* — zgubilo oménjeno slovensko imé „Staribrég“ *temu pravičnemu gospòdu v čast*, ki je sicer pozneje tudi na Poljskem slovel.

Terst kot mésto šteje zdaj 68,000 prebivalcev (se vé, brez okoličanov, katérij je 48.000, brez soldatov in brez vélicege štévila tujcev raznih národov in raznih vér, ki prihajajo sém vedno iz vsih krajev tega svetá, in ostajajo tù navadno le za malo časa). Tukaj je 1772 poslopij za stanovanje (hiš) in še drugih; 256 ulic, in 31 javnih planjav (po némškem „placev“), med ktérimi je devét lépih, rednih in pro-

stornih tergov ali planjav, kjer se prodaja, namreč: „véliki terg“ (piazza grande), „ribišče“ (pescheria), „terg rusega mosta“ (piazza del ponte rosso), „terg pred véliko kasarno“ (piazza della caserma grande), „gadolovi terg“ (piazza Gadolla), „terg sv. Ivana“ (piazza san Giovanni), „plac od derv“ ali planjava za — nékdanjo — kupčijo z dervi (piazza delle legna), „terg pri stari céstninski zavori ali štrangi“ (piazza della stranga ali timveč spranga vecchia), in pa „terg od senà ali za kupčijo sé senom“ (piazza del fieno).

Prebivalcev je bilo v Terstu pred 169 léti, namreč léta 1701 še le 5.000

V sto létih, to je, od takrat do léta 1801 jih

je bilo 25.000;

po tem pa do léta 1850 30.500;

od tadaj do zdaj 27.500;

toraj od léta 1701 sém, ali v 169 létih . . . 63.000;

véc, kar znese skupej (z onimi 5000 vred) . 68.000.

Práva in pametna se mora pač vendar zdéti vsakemu človéku misel, ravno kakor se tudi nam zdi, da po že sploh znanem naglem naprédku trgovine ali kupčije, in pa po neprestanem nakupčanju ljudskega premoženja v Terstu se je gotovo tudi število prebivalcev vsako léto primérno čedalje bolj pomnoževalo. Vkljub temu nahajamo pa povédano v dr. Kandlerjevi knjigi: „Notizie storiche di Trieste e guida per la città,“ o ktéri smo sicer že govorili, da léta 1801 je bilo tukej prebivalcev 31.500; léta 1802 pa le 27.000; léta 1845 60.000; in léta 1846 vendar samo 54.000! čeravno nam niso znane kake si bodi posébné prigodbe, po ktérih bi se vtegnil razjasniti ta zavzetni razložek.

Isti gospod terdi tam tudi, da jih je bilo léta 1836, tédaj ob času razsajanja znane grozovitne tukajšnje „kolere,“ ki je toliko ljudi pokosila 51.300; léta 1837 pa 51.900; in léta 1838 celò 53.400;

To je pač sopet očiten dokaz, kaj in kakò da ta gospod piše. — Po njem je bilo léta 56, tédaj pred 1814 léti v Terstu 12.000 duš, léta 1701 pa še le 5.000! Kakò bi se to razložilo?

Med zgorej oménjenimi prebivalci je zdaj v Terstu 1224 *tergovcev*, sicer z mešetarji in razpošitelji ali takò iménovanimi *špeditorji* ured. Po létošnjem italijanskem „almanaku“ ali „guida scematica“ (slovenski pa prav za prav „obrisna vodba“) knjižarja Julija Daze-ta v Terstu je zdaj med njimi 125 *tergovcev slavjanskega nàroda*; drugi so večídel Némci, Italijanci in Gerki; sicer tù je tudi nékaj Angležev in Francozov. — Za potrébno varstvo in brambo tujcev, ki prihajajo v Terst iz raznih družih neavstrijskih dežel, in niso tukaj redno vséljeni, temoč se s trgovino ali s čim si bodi *le začasno* péčajo, in se sploh po dokončanju svojih opravil sopet oddaljšajo, kakor so na primér, poséбно pomorci, to je, povéljniki ali kapitanije ladij (bark) in njih mornarji, so postavljeni takò iménovani „konzulati“ (v našem jeziku „poročništva“), kτέρih naloga je pa poséбно skerb za tergovske zadéve zgorej oménjenih tujih dežel. Tih konzulatov je zdaj v Terstu *sédem in dvajset*; je namreč: sévero-amerikanski, angležki, francozki, sévero-germanski (némški), gerški, danski, švedski, bavarski, virtembergski, švajcarski, tuniski (sévero-afrikanski), venecuelski, argentinski, pernanski, čiliski, badenski, hesijski, belgijski, niderlenski, (nizozemeljski), brazilski, hajtijski, in pa tudi — turški.

Zdravnikov je zdaj v teržaškem mestu 103, med njimi sicer tudi 24 ranocélnikov ali takò iménovanih kirurgov (padarjev). *Odvétnikov* ali advokatov je 56; *notarjev* pa osem. — *Deržavnih* (cesarsko-kraljevskih) *služabnikov* sé stréžniki in finančnimi stražarji vred — pa samo v mestu, in pa brez dijurnistov ali dninarjev, ki služijo pri nékih uradih le začasno, to je, kadar jih je tréba — je zdaj 726

Ima jih namreč:

Naméstništvo za primorje (luogotenenza) . . .	45
Poličijsko vodstvo	53
Poštno vodstvo	63
Finančno vodstvo za primorje	79
Telegrafično nadzorništvo (telegrafični inšpektorat)	82
Srédiščno ali „centralna“ oblastnija za brodarstvo (za tergovsko marino)	52
Višja deželna sodnija	28
Deželna sodnija	41
Tergovska in ménjična sodnija (giudizio-cambiarior- mercantile)	21
Okrajna sodnija (civilna pretura)	16
Okrajna kazenska sodnija (pretura penale) . . .	6
Deržavno opravištvo (procura di stato)	6
Finančno opravištvo (procura di finanza) . . .	39
Loterijsko vodstvo	11
Opravištvo zastran neposrédnjih davkov (ammi- nistrazione delle imposte dirette)	11
Glavni davkarski urad (uffizio delle imposte) . .	6
Deželna glavna kasa (denarnica)	21
Finančni nadzornik (inšpektor)	
a) pri colnem uradu (dogani)	40
b) pri finančni straži	50
Akademija za tergovino in za brodarstvo . . .	24

Deržavni gimnazij	15
Solni urad	8
Urad za punciranje, zaznamovanje dragocénih reči i. t. d.	5
Urad za opravo službe zastran tobaka in štempeljna	4.
Vsakolétna redna plača znaša za vse .	617,666 gold.
Denar za njih stanovanje (kvartir). . .	85,364 „
Za poslopja pa, kjer so njih pisar- nice s tim vred, kar bi vtegnila nesti kot v najém dana („fitirana“) tista po- slopja, ki so v posésti deržave, ali so, kakor se po navadi reče, <i>cesarske</i> , pa v rabi za pisarnice — sicer stran poslopij 1. za naméstništvo, 2. za colni urad, 3. za hrambo v Istri pridélane soli, 4. za finančno in 5. policijsko stražo, kakor tudi 6. za morsko-zdravstvene reči (sa- nità), in pa 7. za šole — znaša strošek	
	69,827 „

skupej tédaj vsako léto 772,857 gold.

Lép denar!

Finančno vodstvo za primorje si ima zdaj pisar-
nice v novem méstu, in sicer v tistem poslopiju, kjér
je bil še pred petnajstimi léti vélika teržaška colnija
(„stara dogana“), tje prenešena iz poslopja nékdanje
teržaške deželne sodnije (v. na 15 strani). Podobno
je oménjeno sadanje poslopje finančnega vodstva red-
nemu vélicemu četérniku ali „kvadratu“; ima pa vendar
le eno samo nadstropje („pian“), in to le na tréh stra-
néh. V srédi je široka planjava, kjer rase po léti celó
trava, kakor na livadi (travniku). *Govorilo* se je tu
skorej pred trémi léti, da so se néki premožni Jezuitje tru-
dili ali saj želéli, kupiti si to poslopje in se tédaj redno

vséliti v Terstu, da jim je pa vendar v kratkem prešla misel na kaj takega: naše teržaško svétovalstvo (municipij) se je z marsiktérimi drugimi.....méščani vred néki že prav tréšlo od straha in se résno in naglo poménkovalo zastran tega, medtim ko je vendar *nékdanje* tukajšnje svétovalstvo timveč jako hrepenélo po Jezuitih kot edinih sposobnih učiteljih mladine, in jih sicer ravno zatò pred 250 léti, namreč léta 1620 v Terst spravilo, kjer so ostali skorej 143 lét, to je, do léta 1773 — zginili so potém ko je onemogla vélika in toliko razširjena jezuitska družba vstanovljena po Nacetu Lojoli v Spaniji léta 1539 (pa glejte vendar še tudi na 41 strani, kar zadéva to stvar). — Tudi v tem oziru bi se lahko réklo, kar je rékel nék rimsk pésnik:

„Tempora mutantur, nos et mutamur in illis“, to je:
„Časi spreménjajo se, in mi se spreménjamo ž njimi“.

Ako bi se pa bilo Jezuitom rés obnéslo, si takrat to poslopje prisvojiti, videla bi se tù morda celò (saj večidél) že zdaj dokončana vélikanska in krasna cérkva — denar in navdušenost za kako si bodi stvar délata urno! — med tim ko je néki že šest lét pre-téklo, kar se je pretrésovalo vprašanje zastran primérnega prenaréjanja in povišanja oménjenega poslopja, da se po tem napravijo pisarnice za vse tukajšnje deržavne urade (sicer tistih sédem poslopij iménovanih na 28 strani bi moralo posébe ostati), in da se pa takò prihrani véliko tistega denarja, ki se plačuje za opomnjene urade, zdaj tù in tam po Terstu raztrešene. Doslej se pa o tem vendar nič več ne sliši. Zdì se, ko da je vse lépo zaspalo, in morda celò — na véčne čase. To je pač izglédno gospodarstvo, izglédna skerb za zmanjšanje stroškov, in pa davkov, ki nas še zmiraj jako téžijo!

Pred 112 léti, to je, léta 1758, je štél Terst samo 538 poslopij (hiš) v *starem*, in pa 92 v *novem* méstu. To zadnje se je pa povekševalo in razširjalo zlasti ob času vladanja cesarice Marije Terézije od léta 1740 do léta 1780. Ona je Teržaščane sploh krépko in vsestransko podpirala. Iz posébné hvaléžnosti za njene velike dobrote in zasluge so se pa tudi jako spodbadane čutili, iménovati ta dél Tersta „terézijansko mésto“. Zdaj je pa v célem méstu že 1772 poslopij, kakor smo sicer oménili že na 24 strani, v okolici 628. Po tem je od léta 1758 do zdaj tukaj v méstu 1239 poslopij *véc.* —

Novo mésto, ravno kakor tudi vsak drugi okraj Tersta, pripraven za stanovanje — stran *starega* mésta, ki je ostalo večídel še v svojem prvotnem čudnem stanju, je pa vkljub tésnobi, krivosti in sploh nerédnosti svojih ulic, med ktérimi je tudi mnogo takò iménovanih *slépih*, za nas Slavjane jako *važno*, kakor bomo v prihodnje dokazali*), — slovi, in je sicer tudi sploh znano zarad rédnega zidanja svojih poslopij kakih si bodi, in pa zarad čudovite rédnosti svojih ravnih, širokih in prelépih ulic, izglédno potaracanih („pošaližanih“) in imajočih na eni in na drugi strani med poslopji in med nalaš postavljenimi kamnenimi stebriči priléžne poti za péšce. Kaj tacega se morda téžko

*) *Staro mésto*, ali mésto, kakoršno se vidi na Valvazorovi podobi *A*, séže na podobi *B* le do sônčno-izhodne strani grada stoječega nad takò iménovano „planjavo od derv“, in pa skorej nad prostorom ki je pod désnim podoljem ali pod désno stermino „kadinskega hriba“, ktérega vidimo pred sabo v srédi podobe *B*, ko glédamo Terst od sprédnjega morja, kakor smo že rékli na 18 strani. — Sicer, kar se tiče oménjenega grada, govori se nékaj bolj obšírno na 31 strani.

nahaja v kakem si bodi drugem méstu tega sveta. Pa saj to občuduje in hvali tudi vsak tujec, ki pride v Terst od koderkoli. Zasluga v tem oziru gré pa modremu vodstvu zidarije v Terstu, in tudi — našim verlim, berhkim, naučljivim in brihtnim slovenskim okoličanom, ki umejo prav pazljivo, lépo in natanko izpéljevati vse njegove načerte ali narise (kakò dobro bi pač ti ljudjé naprédovali, ako bi se bolj skerbelo za njih omiko!). Tréba je gotovo *le njih*, to moramo po vsi pravici terditi, za takošna déla. Naši Teržaščani sméjo se rés tudi ponašati, da si jih imajo za to rabo, posébnó pa za taracanje Tersta, ki ga vedò izverstno, pač prav vzorno napravljati s kamni teržaške okolice, ki jih oni za to rédno obdélujejo, — namésti *Furlanov*, tih za take važne réči gotovo manj pripravnih, in tédaj ravno zatò nepotrébni vrinjencev ali timvéč vsiljencev, ki so se sicer tù nékdaj tudi sè zidarijo péčali, se pa zdaj, ako se še v tem méstu prikazujejo, vendar le za kaka bolj prosta, in pa, se vé, manj zdatna ali dobičkonosna déla rabijo (čeravno si védò tudi takò za-se in za svoje družine marsikaj prihraniti sè svojo skorej prečudno varčnostjo, ali timvéč nenavadno skoparijo — če si zasluži kdo, na primér, 60 soldov na dan, jih potrosi k véčemu le petnajst; take lástnosti so ti ljudjé, kar se tiče gospodarstva!).

Med to drugo, kar je v Terstu bolj važnega in posébné omémbe vrédnega, štéjemo:

1. *Grad* — takò iménujejo *zdaj* teržaški Slovenci tisto terdnjavo, ki, povzdigovaje se ponosno na verhu že prej, to je, na 19 strani oménjenega griča, na katérega se naslanja staro mésto, gospoduje, takò rekoč, nad novim méstom, in pa nad bližnjim jadranskim morjem. Spervič so mu dejali Slovenci „*tabor*“ — po

dr. Kandlerju „Cabòro“, kakor smo sicer že poprej rekli. Na njegovem mestu in tudi okol njega so si bili pa Rimci, po silni dobitvi Tersta, in po svoji potlejšnji naselitvi v njem léta 126 pred kristusovim rojstvom, saj kakor se sploh pripoveduje, sézidali takò iménovani „kapitolij“ po izglédu tistega vélicege in krasnega kapitolijskega, ki so si ga imeli v Rimu na verhovju enega ondešnjih „sedmih hribocev“. Podoben je bil néki zgorej oménjeni tukajšnji kapitolij skorej velicemu in širocemu ostrogu ali gradišču. Obdajali so ga debéli in močni zidovi, katérik je še dozdej marsikako zapazljivo znamenje ostalo. Imeli so si Rimci v tem kapitoliju tempelj posvečen njihovemu poganškemu bogu *Jupitru* (ki je pa bil Rimcem po nekakem to, kar je bil bog *Perun* starim Slavjanom), ravno kakor še tudi *Jovini*, njegovi sestri in ob enem suprugji ali ženi, saj kakor so si Rimci domišljevali, in pa *Minervi*, katéro so oni častili kot boginjo učenosti in znanstev, pa ob enem kot boginjo vojske. Sicer bilo je tam verh tega tudi na obširnem prostoru zadostno štévilo javnih poslopij odločenih za potrébno oskerbovanje méstnih reči kake baže si bodi. Imela si je nékdaj v tem gradišču tudi teržaška škofija poslopje in sédež, potém, se vé, ko se je bilo kristijanstvo oslobodilo in se pa tukaj ravno takò, kakor še drugod razširjalo, odpiraje človéškemu rodu pot do duševne omike in prave sréče.

Néko tam sézidano rimsko malo terdnjavo pripravno za brambo soper sovražnike domače in zunanje, ki se je bila pa vendar ščasoma jako pohabila, je dal léta 1470 Krajnec Jurij iz Černomlja (na Dolenskem) kot tadašnji poglavar teržaškega mésta po ukazu cesarja Miroslava III. spreméniti v grad kakoršnega vidimo tam

še zdaj; sicer pozneje se je vendar nekaj prenarédil in predrugačil. Tej spremembi je dala pa takrat priliko posebno néka vstaja („revolucija“) v Terstu, o ktéri se bo v povéstnici bolj na obširno govorilo. Stanovali so nékdaj v njem za nekaj časa, to je, do léta 1770, tudi méstni poglavarji. Po oménjeni prenarédbi se je bila pa škofija presélila v drugo, nalaš pripravljeno poslopje, ki nije bilo pa deleč od grada, namreč tje, kjer je bila prejšnja teržaška bolnišnica od léta 1785 do léta 1841. Ostala je tédaj škofija v tem zadnjem poslopju le do léta 1785, po tem se je drugam presélila. Bolnišnica je pa prišla léta 1841 v sadanje novo ogromno poslopje pod kadinskim hribom. Namésti nje je zdaj (nedaleč od grada in od cérkve sv. Justa) le norišnica. — Temu gradu se je skorej blizo njega proti jugu pridružil pozneje, namreč léta 1627 ostrog ali gradec („šanca“) sv. Vida v okoli. Sicer ne vémo, je-li ta ostrog rés tudi za kako rabo? Z ozirom na njegovo légo in podobo, mislimo, da nije skorej za nobeno, in da je timveč bolj — za preobilen lišp, ko za drugo.

2. *Cérkve.* Za katoličane je zdaj v Terstu osem cérkev; med timi so tri majhne, in pet je nekaj bolj vélikih; *drugih* je šest; vsih skupaj je tédaj štirnajst. Nékdaj, in celò takrat, ko se je štélo v tem méstu morda komaj 5000 duš, je bilo tù za katoličane *dvanaajst* cerkev. Za tiste so pa zdaj *v méstu* te-le:

a) *Cérkva sv. Justa*, ki je stolna ali škofijska cérkva. Zidanje te cérkve se je začélo še le, potém ko si je imelo konec mnogolétno grozovitno preganjanje kristijanov, ki se je pod Rimci v 252 létih, to je, od léta 62 do léta 312 po kristusovem rojstvu *desét krat* ponovilo. Pri tem so se oni večidél poslu-

ževali takò iménovanih „liktorjev“, po našem *bričev*, kτέρih naloga in dolžnost je bila, nositi pred oblastniki (poglavarji) néko butarico ali zvézek protov (šib) sè sékiro vred, vézati roke spoznanim in obsojenim pregréšnikom, in jih tépsti ali obglaviti, kakor je odločeno bilo po rimskih postavah in ukazih. Poginilo je néki v kratkem času pod Rimci nad 17.000 nesréčnikov — vnetih kristijanov! Nehalo je to sirovo in okrutno ravnanje še le po ostri zapovádi rimskega cesarja Konštantina Véliceга, ki je vladal od léta 306 do léta 337. Bil je zastran kristjanske vére po vsem druge, se vé, bolje misli, kakor so bili njegovi prédniki. Dal se je pa sam kerstiti léta 324. Sicer ta cesar nije samo oslobodil, temoč tudi na vso moč branil do tada silno in nevsmiljeno zaničevano in zatirano kristijanstvo. Po njegovem povélju so se morali podreti in odpraviti vsi poganski tempeljni in oltarji. Popolnoma zaslužil si je bil gotovo že zatò priimé „Véliki“.

Ko so se bili tadANJI prebivalci (oménilo se bo drugod, kátéri) okol léta 400 po kristusovem rojstvu, tédaj skorej pred 1470 léti lotili zidanja te cérkve, stal je še rimski kapitolij, o kátérem smo že zgorej na 31 strani govorili. Med njegovim ozidjem, in prav za prav na méstu, kjer je bil poganski tempelj, se je napravila cérkva za katoličane. Dali so ji imé „sv. Marija“. Ta cérkva je bila néki perva v Terstu. Pozneje, namreč skorej léta 530 po krist. roj. se je sèzidala po urédbi perveга teržaškeга škofa Frugiferija zraven še druga cérkva, ločena od one. Tej so pravili pa „cérkva sv. Justa“, mučenca, ki so ga Rimci kot zvéstnega spoznovalca in jaceга branitelja kristijanske vére 2 dné méseca novembra léta 290 nevsmiljeno umorili, namreč v morje vtopili, potém ko so mu

téžek kamen na vrat obésili, da ga na dno potégne (izveršilo se je néki to blizo martovega polja — „campo marzo“). — Léta 1300 se je odpravilo vendar medzidje, po ktérem ste ločene bile ti dvé cérkvi ena od druge, in s tim se je izveršila spreménitev obedvéh v eno samo široko, kakoršno jo zdaj vidimo. Iménovala se je po tem, kakor se sicer še dandanašnji iménuje, „cérkva sv. Justa“. Znaménita je ta poséбно zarad svoje starosti, in pa zarad tadašnje posébnosti ali timveč čudne šege, kar se tiče zidanja. Pravo je, da se je dozdej pustil vélik dél starinskega v svojem prvotnem stanu — za véčni spomin. Sicer ravno takò je ostal še tudi tej cérkvi pridružen široki, pa nizki in rés čudni stolp („turn“), ki nima v poglavitnem nikake prav zanimive reči na sebi, stran tega, da nam je spomina vrédna starina: sèzidal se je néki léta 1000 po krist. roj. *tam*, kjer so bila prej vrata, po ktérih se je hodilo v nékdanjo cérkvo sv. Marije. Tù stoji ta stolp še v sadanjih časih takò, kakor je stal že pred 870 léti! Pri njem se vidijo še ostanki zgorej oménjenih vrat, obvarovani za spominek. Na verhu stolpa je bil nékdaj tisti kamneni gerb („arma“) teržaškega mésta v podobi dinje ali „melona“, z bradnico ali „helebardo“ v sredi, ki se nahaja zdaj pred cérkvo ravno na tistem méstu, kjer je stala do léta 1813 ogromna košata *lipa*, o ktéri mislimo zdaj tù nékaj bolj na obširno govoriti.

Po tem, kar nam pripovédujejo še živeči stari ljudjé, med katére štejem tudi verlega in pridnega našega *osemdesetlétnega* kméta Puriča v Kadinu, si je imelo te lipe déblo takošno okolino, da ne bi ga bila dva moza objemala. Oménjenega léta, to je, 1813 so jo pa Francozi, tačasni gospodarji našega Tersta (od léta

1809 do léta 1813), posékli zatò, kér jim je bila néki zaderžna ali ovirna pri tadanjem vojskovanju soper avstrijsko armado, ktére namén je takrat bil, one potòlči in jim grad vzeti, kakor se bo sicer že ob svojem času povédalo,

Dr. Kandler kot že z redom poslavljen zgodovino-pisalec in ohranjevalec teržaških, spomina vrédnih starin (on sam se zatò imenuje le „Conservatore imperiale“, to je v našem jeziku „cesarski ohranjevalec“ — pa česa? tega ne reče!) nam pripovéduje pa na 201 strani svoje knjige „Notizie storiche di Trieste“ o néki véliki jako starí „kutni“ („codogno“, pa prav za prav „cotogno“), ki je pred cérkvo stala. On terdí, — ne vémo, na katéri podlogi — da je imela ta kutna pod svojimi véjami celò zgorej oménjeni stolp, vso ondešnjo široko planjavo („plac“) pred cérkvo in pa še *polovico* poti, ki gré navkreber proti cérkvi (!). Mi bi vendar radi zvédeli, na ktérem kraju tega sveta da se nahajajo takò nezmérno vélike kutne? Kar je nam znano, so taka drevésa le majhna, nizka ali saj sploh ne previsoka. Zakaj nije ta gospod vendar govoril rajši o *lipi*, ki jo je gotovo celò *on sam* v svoji mladosti večkrat tam videl, in ki jo sicer nalaš iménuje tudi J. Löwenthal v svoji povéstnici o zgodovini Tersta? Tudi to se nam prikazuje skorej kakor néka posébná skrivnost, ki bi jo pa vendar vtegnil marsikdo izmed nas imeti — za javno (vsim znano). Govorí in bere se, da je bila lipa starim Slavjanom po nékakem *sveto* drevò, ali saj — se vé, med tistimi, ki niso sadonosna — *najljubše*. Ravno zatò so se pa oni tudi pod njo radi shajali, da se tam o svojih zadévah poménkujejo, ali si veselice imajo, kakor je sicer celò déloma še dandanašnji v nékih krajih po slovenskih

deželah, na primér, v jako zanimivi ziljski dolini na Koroškem, lépa navada. Ako nije morda popolnoma gotovo, mogoče je vendar, da so si bili ravno tudi to lipo nékdanji tukajšnji Slavjani po znani svoji šegi pred cérkvo sv. Justa vsadili, kakor so si vsadili tisto staro, ki jo še vidimo pred cérkvico sv. Ivana v Verdéli. Al bi se ne morda v tem našel tudi ključ do zgorej opomnjene skrivnosti (ako bi jo rés morali za tako imeti), kakor se lahko najde, postavimo, v navlašnjem nespoznanju potoka „Ključa“, o kterem se je nékaj oménilo na 22 strani? Mogoče je, da je tudi učeni dr. Kandler na to mislil, kar se je zgorej opomnilo zastran posébné ljubezni Slavjanov do lipe i. t. d., ko je o svojem *codogno* pisal. Pa naj si bo takò ali takò, obstati je tréba, da njegova pripovédka zastran tega drevésa zapopada le jako debélo, kakor bi dejali Italijani — bombo! Ko je pa temu takò, kaj si vtegnemo pač misliti še o marsikterih drugih rečéh, ki jih beremo v iménovani dr. Kandlerjevi knjigi? —

Pred cérkvo sv. Justa na désni je kapela „sv. Mihela“ (po dr. Kandlerju „*san Michele del Carnale*“ — zakaj pa *del Carnale*, kar poménja v našem jeziku „mesen“, ne vtegnemo vganiti; to vé *on sam*). Tù se polagajo mertvici, prej ko se odpéljejo na pokopališče k sv. Ani, ki je zunaj Tersta v okolici eno uro daleč od njega. — Pod ondešnjo planjavo pa, namreč tam, kjer je bilo prej teržaško pokopališče za katoličane do léta 1825, je grobni spominek Ivana Winkelmannna. Ta človék, rojen léta 1717 na Nemškem, in sin nékega vbozega čevljarja, je po dognaju višjih šol s pomočjo marsiktérih dobrotnikov, slovel kot iméniten učenjak, in poséбно kot priden in neutrudljiv preiskovalec izverstnih toliko novih, kolikor starih umetnih

reči po svetu, postavimo, malanih ali z dletom izrezanih (sè „škarpelom“ napravljenih) podob i. t. d. Po obiskovanju marsikterih zastran tega bolj važnih dežel in měst, zlasti pa Rima, kjer je stanoval néki 14 lét, je prišel skorej pred 102 létoma, to je, pervega dné méseca junija 1768 tudi v naš Terst, kjer si je imel ostajo v gostilnici na vélikem tergu. Tù se je sèznal in sprijaznil z nékim Italijanom, ki mu je bilo imé Franc Arkangeli. Bil je ta spervič kuhar, na zadnje strážnik. Prišel je skorej ob istem času iz Dunaja, kjer je bil tri léta v jécáh zavolj tatvine, česar pa Winkelmann nije védel. Ta skrivni malopridnež, šest in tridesét lét star, je bil lépò, čédno in prav lično obléčen, sicer pa ob enem v najhujši revščini. Prilizavši se Winkelmannu sè svojimi zvijačami, ga takò rekoč očaruje („zacaprà“), da se celò vanj po nékakem prav zaljubi. V pogovorih mu Winkelmann skorej vse prijazno razodéva in odkriva stran svojega iména. Oménja in tudi pokaže mu pri tem svoje mnoge zlate in sreberne spominčice („medalije“) vélike vrédnosti, ki jih je dobival tù in tam od iménitnih gospodov zarad svojih posébnih zaslug. To je malovrédnega Italijana omamilo, in mu željo zbudilo, svojega prijatelja (?) zavrato umoriti, in si po tem vse oménjene dragočene reči prisvojiti. Osmega dné zgorej iménovanega méseca, imevši pri sebi vélik gol nož in pa kratko verv (zanko), pride k njemu v sobo, kjer je sédel pri néki pisni mizi, in govori ž njim, kakor po navadi, priližljivo. Ko se pa Winkelmann oberne proti mizi, mu verže hudobnež nanagloma verv na vrat, da ga silno zaduši, kar mu pa vendar nije šlo po sreči: obneslo se je Winkelmannu, se mu hipoma vpréti. Po tem mu oni zadaje berzo z nožem pet

globokih ran takò, da nesréčnik na tla pade, in pa v kratkem dušo spusti.

Šlo je vendar kazenski sodnji po sréči, zasačiti in preiskavi podvreči morivca, ki si je na vso moč prizadéval, da se njeni roki s pobégom izvije. Prej ko mēsec preteče, je že obsojen. Storil si je, kakor si je zaslužil, grozovitno smert po jako ojstri kazenski postavi, véljavni takrat pod cesarico Marijo Terézijo. Bil je namreč mučen z navlaš pripravljenim téžkim kolésom, ki mu je polomilo poprej piščale, to je, tisti dél nog, ki je med kolénoma in med petama, po tem pa stégna in rame! — Léta 1830 so napravili Winkelmannu zgorej oménjeni, gotovo zasluženi grobni spominek, ki je rés važen in pogléda vrēden —

V cérkvi sv. Justa je zdaj vsako nedéljo in vsak praznik zjutro slovenska pridriga in slovensko pétje pri sv. maši, hvala Bogu in našemu milostljivemu škofu Jerneju. Nékdej nije bilo tega!

b) *Cérkva sv. Ciprijana*, ali takò iménovana *nunska cérkva*, ki je le nékaj minut daleč od cérkve sv. Justa in pa v starem méstu, kakor tista. Pridružena jej je ljudska učilnica za méstna dekléta. Nune so v Terstu skorej 600 lét, imajo si namreč tù skorej od léta 1260 samostan ali „kloster“ (ta zadnja beséda izvira iz latinske „claustrum“, in poménja prav za prav kak *zapert prostor*, beséda *samostan* je pa nékdaj poménjala *le stanico* ali *sobico* odločeno za vsacega mniha ali za vsako nuno posébe). Od začétka so bivatele te nune v kapitoliju blizo stolne cérkve (sv. Justa), pozneje pa, namreč léta 1368 so se presélile tje, kjer je zgorej iménovana cérkva, potém namreč ko so si Benečani po tadašnjem vojskovanju prisvojili Terst in njegov grad, in pa ob tej priliki samostan

razdejali. Do léta 1600 so se deržale te nune redovnega ali „kloštarskega“ pravila („regelce“?) „sv. Klare“, ki je vstanovila nunsko družbo pod svojim iménom to je, pod iménom „sv. Klare“ pred 658 léti, pozneje pa pravila „sv. Benedikta“, ki je osnoval prvi samostan pred 1341 léti, namreč léta 529 po krist. rojst. na Montekasinu v Neapolitanskem. Po tem so se one iménovale „Benediktinarice“, ravno kakor se sicer še dandanašnji iménujejo. Léta 1465 jim je bil ranjki kanonik Petar Prem zapustil po svoji smerti v teržaški okolici polovico vasi sv. Križa, ktéro si je imel takrat v posésti. Rimsko-némški cesar Miroslav III. jim je pa léta 1478 oblast dal, voliti župana vsako léto za to vas. — Da so si nékdaj imele poslopje in zemljišče tam, kjer je zdaj zad za koncem ulice „Corisia Stadion“ javno sprehajališče (sprehajavni vert), je že znano. — Ob času vojske med Francozko in med Avstrijo léta 1702, ko je bil néki naš Terst v véliki nevarnosti, so pobégnile v Zagrad na Goriško, to je v ondešnje poslopje grofov „della Torre“, ki stoji na visočini nad deréčo Sočo. Ostale so tam skorej šest mésecev. Léta 1797 so jo pa iz enacega uzroka potégnile za nékaj časa v Kopar k tadašnjim nunam „sv. Klare“, ktérik samostan je pa zdaj — vélika soldaška kasarna!

Da je vendar samostan oménjenih naših Benediktinaric osódi ali nesreči vtékel, ki si jo je imelo toliko - nad sédem sto! — drugih odpravljenih samostanov po volji in ukazu cesarja Jožefa II. ob času njegovega vladanja po smerti cesarice Marije Terézije od léta 1780 do léta 1790, razjasnuje se po tem, da niso te nune samo bogomiselno živele, temoč da so se tudi pridno pečale z učenjem mladine ženskega

spola, ravno kakor se sicer še védno péčajo. Goto-vo le to jih je réšilo, da niso zginile kakor druge. Kar se tiče sv. *Ciprijana*, po katérim si je dobila imé opomnjena cérkva, pridévamo tukaj ob enem tudi zastran njega *kratko* povést*). — Ta svétnik, rojen v séverni Afriki, namreč v méstu iménovanem „Kar-tagina“ léta 200 (téda pred 1670 léti), je bil sin iménitnih in premožnih staršev bivšega nékdaj mogoč-nega rimskega národa, ki se je širil tudi po tistem kraju, ravno kakor sploh po vsih stranéh tadaš po-znanega sveta. Spréobernil se je h kristijanski véri léta 245, in se pa poslavljal po radovoljni in milo-serčni razdélitvi svojega premoženja med siromaki, kakor sicer tudi po jako pobožnem in izglédnem ži-vetju. Zatò si ga je pa ondešnja kristijanska družba, ki se je počasi osnovala, volila za starešino ali takrat takò iménovanega prezbiterja (duhovnika), in kmalo po tem, to je, léta 248, tudi za škofa. Pod rimskim cesarjem Valerijanom, tim znanim hudim sovražnikom kristijanstva, je bil pa Ciprijan nevsmiljeno preganjan, in celò spokan dvanajst ur daleč od oménjenega mé-sta — v divje kraje. Ko je vendar pri vsem tem, zvést svojemu naménu, še védno z vso vnetostjo in brez straha pridigoval, so ga na zadnje po cesarskem pòvélju okrutno ob glavo déjali. To se je prigodilo 14 dné méseca septembra 258.

c) *Cérkva takò iménovane „sv. Marije Veče“, — „Santa Maria Maggiore“; teržaški Slovenci ji pravijo.*

*) Pridévek enega ali družega razjasnila v podobi male takò iménovane „epizode“ (kake vmésne pripovédke i. t. d.) v našem opisu, kakoršen je ravno ta, se bo dozdeval morda vendar le manjšini naših bralcev odvéčen in nepotrében. Mi pišemo tudi za prosto ljudstvo, med katérim imamo, hvala Bogu! zadosti naroč-

pa „zavitarska (to je, *jezuitarska*) c rkev“. Sicer posvéčena je „Spo  tju Pre  iste Device Marije“. Zakaj da se iménuje pa „c rkva sv. Marije V  e“, tega nismo  e zvedeli. Dr. Kandler piše, da se kliče „La Concetta“, to je, po našem „Spo  eta“, kar je pa vendar napačno, in skorej nespodobno ali nepristojno.— Ta c rkva je precej pod c rkvo sv. Ciprijana v starem m stu. Zidati se je za  ela 10 dn  méseca oktobra 1626 (t daj pred 244 léti), namreč s dem l t, potém ko so prišli v Terst *Jezuitje*, da se t  redno vdomijo, in si c rkvo s  šolami vred napravijo. Tiste so imeli pod iménom „kolegij“ (zbirali  e) tam, kjer so zdaj kazensko-preiskalne ječe poleg iste c rkve. Kak  da se je pa prav za prav vpotil prihod tih Jezuitov, smo  e na kratko oménili na 28 strani te knjige. Zidanje c rkve in pridruženega ji poslopja je bilo pa mogoče  e le po neizm rni dobroti in milosti bogatega kn za Ulrika Eggenberga, bivšega cesarskega naméstnika  tajarske, koroške in krajnske dežele: daroval je namreč ta gospod slavnega spomina za takošno délo 50.000

nikov. Na njega moramo imeti pa posében ozir, k r potrebuje r s večkrat tacih, ravno kakor  e marsik r h drugih prid vkov, da mu kaka r   skrita ali sploh nerazumljiva ne ostane, dasiravno je *bolj učenim* gotovo  e dobro znana, in morda tudi — preprosta ali „prepopolarna“. Mi jih ne moremo t daj opuščati, posébno takih ne, ki služijo enemu ali drugemu za dober pod k v čem si bodi, ali s gajo v bolj v rne cérkvene zadéve, o katéríh naše ljudstvo rado kaj bere. Pa saj *opis sam* bi se utegnil morebit t  in tam brez takošnih epizod marsikomur prikazovati cel  prep st in predolgo asen, kar je tréba pa odvr  ati ali ovirati, kolikor je le mogoče. — Sicer v kratkem pride vendar tudi to, kar si častiti bralci, vn ti in navdušeni za svojo narodnost, morda  e težko pričakujejo — zadosti obsirna pov stnica o zgodovini kot poglavitni in bolj zanimivi d l te knjige. Prosimo poterpenja!

goldinarjev. Pomnožil se je sicer ta znések po darilih še marsikatérijh drugih dobrotnikov. Pervi kamen za podstavo cérkve je položil tadašnji teržaški škof *Škerlić* (Slavjan, — dr. Kandler mu pravi pa *Scarlicchio*!). Vendar popolnoma dokončala se je néki še le léta 1682, to je, skorej 55 lét, potéu ko je bil začetek temu zidanju. Iménovana cérkva je zdaj gotovo najlépša v Térstu, kakor so sicer sploh lépe in redno sèzidane vse jezuitske cérkve, kjerkoli si imajo še obstanek po svetu, posébnó pa tista rés občudovanja vrédna, ki je v Benédkah. Darilnikov ali „oltarjev“, ima tukajšnja jezuitska cérkva *osem* — en vélik ali glaven, in sèdem stranskih.

Pridige in navadna služba božja so zdaj v téj cérkvi le v italijanskem jeziku, in vendar se je nékdaj — posébnó v postu — kolikor je nam znano, v slovenskem pridigovalo. Slovél je zastran tega zlasti rajni duhovnik *Lengo*, teržaški Slovenec, po navadi takò iménovani „gospod pintar“. Na trume so vsakikrat ljudjé slovenskega národa od vsih tukajšnjih krajev tje vréli, da ga poslušajo. Zdaj bi se pa nekaterim čudno ali tímveč nespodobno zdélo, ako bi se še v tej cérkvi kaj tacega prikazovalo. Taki so tédaj sadanji časi tudi zastran tega! — Jako žalovalo je néki teržaško ljudstvo, ko so bili Jezuitje léta 1773 prisiljeni, Terst zapustiti. Vsi so jih imeli za prave omikovalce mladine, za modre svétovalce, in za iskrene in močne podpornike naše katoliške vére. Pa svét jim je na zadnje vendar vse to odrékoval ali izpodbijal, in jih tímveč obdolževal spreveržbe — nespodobnega méšanja v take posvétne reči, ki se ne vjemljejo ž njihovim duhovskim stanom. Začeli so jih povsod preganjati in sovražiti. Prišlo je 21 dné mé-

seca julija zgoréj oménjenega léta 1773 celò povelje očeta papeža Klementa na svétlo, da ima popolnoma néhati ta jako razprostirana družba, ki si je imela obstanek 234 lét, in je štela proti koncu nad 223,000 udov, 669 kolegijev in 176 semenišč (žeminarjev). Pa saj néki tudi eden izmed takò iménovanih „generalov“, ali vélikih poglavarjev te družbe, namreč „Franc Borgia“ sam je ob posébní priložnosti te le beséde izgovoril: „Kakor ovce smo se pritaknili (vlézli), gospodovali smo pa kakor vólki, in zagnali nas bodo kakor pse“, — pristavlja ob enem vendar še tole opombo: „Pri vsem tem se bomo še pomladili, kakor orli“, kar se pa nije še, in, če smémo soditi po nékih sadanjih prikaznih, se tudi téžko bo kedaj prigodilo, dasiravno niso dozdej še zginili: še jih je na raznih krajih tega sveta, kjer bivajo katoličani. — Tudi v naši Avstriji so jih preganjali, zlasti po vstaji znanega vélicege punta („revolucije“) léta 1848. Začetek temu preganjanju je bil, saj kakor se je nékdaj bralo, v Gradcu na Štajarskem, kjer so Jezuitje stanovali v predméstju iménovanem „Münzgraben“. Planila je nenadoma takrat nad nje in jih pa silno razpodila néka truma prederznih némških mladih nemaničev, ravno ko so pri kosilu sédéli, in se pa tam na njih mésto postavila, da se nažré in nažlempa. — Sicer znano je sploh vsim, da mi Slavjani nismo bili nikdar ne Jezuitom, ne kakim si bodi drugim duhovnikom sovražni, kar je, takò rékoč, nékaj prav značajnega in posébnega pri našem národu, jako različnem od drugih tudi v tem oziru, in nam pa gotovo čast déla, saj kakor mi sodimo.

Ob času svojega stanovanja v Terstu so bili Jezuitje tudi v Škorklji na podolju visočine, ki se vidi v podobi B

na lévi strani, namreč nad novim mestom proti severju, poséstniki tistih zemljišč, katerih je zdaj lastnik doktor Ferdinand Kronest (ki je pa v norišnici že več lét, nesréčnik!). —

d) *Cérkva sv. Marije Pomocnice*, katéri pravijo pa Teržaščani že od nékdaj „Sant'Antonio vecchio“, Slovenci pa „cérkev starega sv. Antona“ (povídalo se bo pozneje, zakaj). Ta církva je nasproti sadašnje škofije in poleg lépega javnega, to je, vsim odpertega verta, v katérega se je pred nékimi léti spreménila tista planjava, ki so ji pravili Italijani „Piazza Lipsia“, Némcí pa „Leipziger-Platz“ (to je, *lipska planjava*); eno in drugo, ravno kakor tudi imé némškega mesta *Leipzig*, slov. *Lipsko*, prihaja pa gotovo le iz slavjanske beséde „*lipa*“, kar je za nas Slavjane v tem oziru tudi zanimivo, in se bo sicer v tej knjigi ob svojem času porabilo, *kakor gré*. — Začetek zidanju te církve je bil skorej pred 641 léti, to je léta 1229. Pripoveduje se, da se je bila takrat tista za navadno stanovanje odločena hiša v njo spreménila, v katéri je néki léta 1225 prenočil sv. Anton Padovanski kot tadašenj popoten preobračevalec ljudi h kristijanski véri, rojen v Lizboni na Portugalskem 15 dné méseca avgusta 1195, bivši učenec sv. Frančiška Asizijskega — ustanovitelja znane vélike in jako razširjene redovne ali mniške družbe Frančiškanov (glejte tudi na 53 strani)—vnét podpornik razprostiranja iste družbe, iskren in prizadéven pridigar po raznih krajih tega sveta, celò v Afriki. Vmerl je 13 dné méseca junija 1231 v Padovi, in tri léta po tem je bil posvétნიčen po očetu papežu Gregorju IX. — Ta církva se je klicala takrat „církva sv. Antona“. Pridružen jej je bil tam vstanovljeni frančiškanski samostan. Léta 1560, tédaj 326

lét potem ko je bila sézidana, so jo nékaj prenarédili in razširili; pa tudi zvonik ali stolp („turn“ po némškem), ki ga nije tù še do takrat bilo, se je pri njej napravil. Ob tej priliki so to cérkvo *drugikrat* posvétili, še trétji in zadnji krat pa leta 1774, ko se je namreč ona še bolj popravila in olépsšala; pa ravno *tadaj* so ji dali tudi imé „cérkva sv. Marije Pomočnice“, kakor se sicer še dandanašnji iménuje, čeravno tukajšnje italijansko in tudi slovensko ljudstvo nije se še vendar dozdej odvadilo, praviti ji rajši „cerkev starega sv. Antona“, namreč potém ko se je sèzidala v novem méstu druga cérkva enacega iména, o katéri govorimo na 57 strani. Léta 1788 je frančiškanski samostan zginil, — odpravljen po ukazu cesarja Jožefa II. Ta cérkva je *farna* (po serbsko-ilirskem jeziku *župna* ali *plovanska*, po italijanskem *parrocchiale*) še le od léta 1847 sem, to je, od kar so sadanji naš milostljivi škof v Terstu. Skorej pred štirimi léti so jo sopet bolj popravili, nékaj več razširili, pa tudi ozaljšali, in to sicer tudi lansko léto (1869) po znanem postavljenju krasnega oltarja sv. Karola Boroméja, o katérem je govorila že lanska knjiga „Pod Lipo“ na 233 strani. Oltarjev ima zdaj ta cérkva *sédem*, namreč en vélik, in šest manjih na stranéh.

Ob nedéljah in praznikih je v tej cérkvi še zmiraj v slovenskem jéziku popoldne takò iménovani kerščanski (*kristijanski*) nauk u podobi pridige, in pa „žegen“, kakor je bila od nékdaj navada; sicer bilo je prej zastran tega vendar nékaj bolje za tukajšnje Slovence; pridigovalo se je namreč v tej cérkvi po navadi vsako nedéljo in vsak praznik redno *dvakrat*, to je, zjutro ob šesti, in pa ob devéti uri, in pélo se je pri sv. maši — v slovenskem jeziku; popoldne je bila

(se vé, tudi v tem jeziku) navadna služba božja po zgorej oménjenem kristijanskem nauku. Na mésto dvéh slovenskih pridig je prišla ena *italijanska*, in vendar Slovencev nije zdaj tù *manj*, ampak celò še *véc* nego jih je bilo poprej. Pa koliko ljudi italijanskega národa prihaja vendar k tej pridigi? Vtégne se lahko vsak prepričati, da prav — malo!

e) *Cérkva sv. Petra* na vélikem tergu. Ta se je sézidala pred 503 léti, to je, léta 1367, po oporoki („testamentu“) rajncega bogatega Teržaščana Petra Onoratija, ki je zapustil dovolj denarja potrebnega za to délo. Nedaleč od nje bilo je poslopje tadanjega teržaškoméstnega svetovalstva („municipija“). Sicer tega poslopja važni ostanki z bližnjim stolpom ali „turnom“ vred, pod katérim je bil oltar takò iménovane „Matere Božje Morske“, in se je pobožno ljudstvo po navadi nad véčer zbiralo, da tam pred njim „roženkranec“ moli, so bili léta 1822 razvaljeni in odnéšeni (škoda vendar, da so se te gotovo spomina vrédne starine zgubile!). Podobo Matere Božje so pa ob tej priložnosti prenesli v cérkvo sv. Petra. Na oménjenem stolpu, pod katérim je bil prehod do bivše ondešnje zunanje ozke céste, in do bližnjega malega brodišča iménovanega „Mandracchio“, zdaj pa spreménjenega v lép sprehajaven vert — pred poslopjem primorskega naméstništva — so se nahajali tudi zvonovi z véliko uro, katére močno in preglasno bitje se je slišalo ob tistem vreménu celò tudi po okolici tega mésta. S timi zvonovi so se redno sklicavali méstni žlahtniki ali takò iménovani „patriciji“ (katérih je bilo 150) k zboru, to je, v svétovalnico, ljudjé k javnim ali zunejnjim necérkvenim govorom, navadnim v tadašnjih časih, kakor se sklicavajo zdaj v cérkve k pridigam, trgovci

pa k „borsi“, kjer so se zbirali v svojih opravilih, kakor se sicer še dandanašnji (v Tergestéju) zbirajo. Vótlo in žalostno donél je tam tudi največi tih zvonov, ko so kakega hudodélnika k smerti obsojenega na sramotni oder ali na takò iménovano „berlino“ postavljali, po tem pa proti vislicam („gavgam“) péljali.

Terdi se, da je bila ta cérkvica sperviç odloçena poséбно za oménjene méstne zlahtnike („patricije“), navadno vendar tudi za méstne najvišje poglavarje in pa za ude cesarske rodovine, ko so Terst obiskovali. Ob času razsajanja grozovitne in pogubne kuge v Terstu léta 1602, si je méstno svétovalstvo obljubo storilo, pridéjati prvotni cérkvici na desni še neko kapelico iménovano „sv. Roka“ kot odvrácatelja te strašne šibe (kuge). Pred nékimi léti (zdi se, da léta 1820), so imeli namén podréti to cérkvico, da sèzidajo na njenem méstu kako drugo poslopje, in da se po tem čedalje bolj olépsa véliki terg; pa vendar le nékaj skerčili so takrat to cerkvico, in jo pustili po nékakem skorej samo za *spominek*. Rés je sicer, da ona po svoji čudni zunejnji podobi in légi jako paçi oménjeni terg. V kratkem se bo néki vendar odpravila. Takò se zdaj sploh govori. — V njej je bila nékdaj ob nedéljah in praznikih redna *némška* pridiga, zdaj pa je nije véç: temu se ne more sicer tudi nihçe čuditi — saj nije bilo tam skorej nikdar mnogo poslušavcev. Némci katoliške vére, kar jih je tukaj, so marali, kakor se je videlo, premalo za te pridige.

f) Cérkva „*Matere Božje Milostne*“ (Madonna delle Grazie), ali takò iménovana „arménska cérkva“ na néki lépi visočini srédnje mére, skorej zad za cérkvo „sv. Marije Pomočnice“ (glejte na 45 strani

pod čerko d), namreč tam, kjer je ulica, ki ji pravijo „Tigor“ (brez dvombe tudi staro *slavjansko*, sicer, kakor se dozdeva, vendar nekaj popačeno imé). Ta cerkva nije vélika, pa je krasna in zala. Napravila se je léta 1859 na stroške Arménov, ki si imajo v pridruženem poslopju primérno stanišče za-se, in pa tudi odgojilnico, to je, prebivalne in šolske prostore za mladenče — sinove bolj premožnih gospodov, ki jih njim izročujejo za dobro plačilo, da tam stanujejo in se učé. Šole (gimnazij, realka i. t. d.) so tù néki izverstne. Ti mladenči se nosijo enolično, imajo namreč enako, nalaš pripravljeno lépo in čédno obléko („uniformo“), kakor jih sicer vidimo véckrat na sprehajališčih okol teržaškega mésta, kjer jih spremlja eden ali tudi véč njihovih učiteljev. Sami ne sméjo nikamor, tudi tisti ne, ki stanujejo pri starših, in pa le obiskujejo odgojilnico. To jim gotovo odvrača tudi priložnost pohujšanja, ki si je marsikatéri drugi učenci v Terstu zadosti nahajajo.

Arménije se prištevajo tistemu, že zdavnej omikanemu in izobraženemu národu, ki si je imel prvotno domovino in samosvojne kralje na viših krajih sônčno-zahodne Azije, razprostirajočih se unkraj dežele (Palestine), v kateri je bil rojen naš Kristus. Razširjala se je sicer tudi med njimi že léta 319 kristijanska véra, in to po škofu Gregorju Luzaroviču (kar pomenja v našem jeziku „razsvéčevalec“). Ta véra se je pa pri njih takò vkoreninila in takò vterdila, da so v njej nahajali zadosti krépkó orožje soper mohamedanizem ali izlamizem (turško véro), katérega so se oni možko in pa tudi prav vspéšno branili, četudi so si Turki na vse kriplje prizadévali, da ga jim vsilijo. — Arménije, akoravno kristijani, se razdélujejo

vendar v zedinjene in nezedinjene Arméne: *ti zadnji* so ločeni od rimskega papeža — si ga ne spoznavajo za poglavarja zastran svojih posébnih vérskih reči, imaje si tudi drugačne cérkvene šege ali „ceremonije“ (posében cérkven obréd), skorej kakor Gerki, o katé-rih bomo pozneje tudi nékaj čerhnili; *oni* to je, *ze-dinjenci*, spoznavajo sicer očeta papeža za najvišega cérkvenega poglavarja, in so tédaj katoličani, kakor smo mi, se deržé pa vendar družega cérkvenega obréda, ki je precej različen od našega. Tukajšnji Arménije spadajo med zedinjence, so tedaj naše ka-toliške vére, pa le z oménjenimi različnimi cérkvenimi ceremonijami.

Ti Arménije se iménujejo sicer tudi „Mékitaristi“ po tistem verlem možaku tega národa, ki se je klical „Mékhitar“, kar poménja v arménskem jeziku „tolaž-nik“, On je bil pa po nékakem rés „tolažnik“, ali timveč réšitelj svojih sorojakov, katére je turška sila dolgo časa terla. Rojen je bil ta človek pred 194 léti v svoji nesréčni domovini. Léta 1701 je ustanovil v Carigradu (Konštantinopeljnu) néko vážno društvo, katérega udje so se ravno po njem iménovali „Mékitaristi“. Namén mu je bil, s pomočjo tega društva oli-kati jezik arménskega národa, in pa spodobno povz-digovati med tistim književnost (účenost), da se mu takò vpoti in vstanovi podloga primérne in potrebne omike. Po tem takem je tédaj tudi on spoznal, da *perva* skerb vsacega národa mora biti poséбно za podporo in povzdigo književnosti, to je, za napravo in razprostiranje dobrih knjig („bukev“). To naj služi pa za izgléd tudi nam Slovencem! Soditi je vendar tréba po nékih žalostnih prikaznih, da naši *pervaki* ne védò še prav, kako moč da ima književnost za ljud-

stvo, sicer bi tih prikazni nikakor ne bilo. Občudovanja in največje pohvale vrédna je le neizmerna délavnost in nevtrudljivost naše verle *duhovščine* v razprostiranju lépih in koristnih knjig izverstno vravnanega „Društva sv. Mohora“ *med ljudstvom*, čeravno dozdej žalibog! ne še *povsod* s prav sréčnim vspéhom. — Sicer naloga zgorej oménjenemu arménskemu društvu bilo je tudi résno prizadétje, da se obvaruje med Arméni čista kristijanska véra.

Osòda ali prav za prav nesréča *Arménov* je bila nékdaj, kakor nam kaže njih zgodovina, osòdi ali nesréči *Slavjanov* precej podobna. Turki so namreč v Aziji okrutno zatirali *Arménom* kristijansko véro in národnost takò, da se je véčina tih nesréčnikov terdnega in izglédnega značaja („karakterja“) celò prisiljeno čutila, zapuščati si v obupu milo domovino, in se drugam preséljevati, ali se timveč po célem svétu raznašati; v Evropi pa ravno takò eno in drugo podjarmljenim *Slavjanom* na jugu, da si tudi drugim *Slavjanom* nije šlo in ne gré še bolje pod téžavno oblastjo znanih nam stiskalcev in hudih protivnikov, ki skerbé védno le — *zase*.

Tisto društvo oménjenih Mékitaristov, ki je bilo sperviç v Carigradu, pozneje pa, kot tam preganjano, v Moreji bolj na južni strani gerške dežele, se je presélilo ob začétku vojske med Beneçani in med Turki léta 1715 v Benédke. Tukaj mu je tadašnja benéška vlada darovala otòk iménovan „sv. Lazar“, kjer je tudi še dandanašnji. En oddélek ravno tega društva so zdaj u Terstu bivajoçi Mékitaristi. Sicer véç Mékitaristov je tudi na Dunaju že 60 lét, kjer si imajo zbirališçe ali „kolegij“, pécaje se marljivo s književnostjo (učenostjo), in z izdajanjem marsiktérih obçe-

koristnih knjig zapopadajočih primérne in večstranske nauke za mladino. Nékaj jih je že zdavnej tudi v Mnihovu na Némškem, kjer se trudijo ravno takò pridno za povzdigo potrebne omike. Arménije so bili pa še poprej v Terstu naséljeni; to nam kaže tudi imé néke uličice („Vicolo degli Armeni“) zad za cérkvijo sv. Marije Pomočnice ali „starega sv. Antona“; ti so pa že zdavnej iz Tersta zginili, — bili so *tisti*, ki so se vdomili na Danaju.

g) *Cérkva sv. Apolinarja*, ali „kapucinarska cérkva“ na prav lépem in prijetnem hribcu, katéremu pravijo tukajšnji Italijani „Montuzza“ nad tergom ali „planjavo od derv“, nedaleč od sônčno-izhodne strani méstnega grada (*tabra*) — v tistem okraju Tersta, ki se iménuje *zdaj* „Pondaréz“ (tudi pokaženo imé, ki izvira gotovo le iz *slavjanske* beséde „Podnaréz“), kjer je na oménjeni strani konec ali méja starega mésta. — Zastran svétnika, po katérem si ima imé ta cérkva, nam je znano po tem, kar se bere v nékih knjigah, to-le: Sv. Apolinar je bil léta 151 po kristusovem rojstvu poddijakon, to je, duhoven kot stréžnik pri navadnih slovesnih cérkvenih opravilih v Terstu. Vladal je v tistem času rimski cesar Antonin, poznan v zgodovini kot najhujši in najokrutniši preganjalec kristijanstva. Strégel mu je v izpéljevanju njegovih sklépov in odločkov zastran preganjanja kristijanov v našem teržaškem méstu nék *Lucinij*, navlaš postavljen, da razširja tù rimsko poganstvo ali nejevérstvo, in da pa oostro kaznuje vse tiste, ki bi se mu pri tem upirali. Ko je iménovani služabnik po antoninovi zapovádi silil tudi zvéstega in vnétega kristijana Apolinarja na vso moč, naj spoznava za pravega Boga *Jupitra*, o katérem smo že na 32 strani govorili, in naj mu po rimski šegi tudi

žertvuje („ofra“), pristavlja je svojim besédam ojestro opombo, da je takò zapovédano po rimskem cesarju,— se mu Apolinar terdno protivi, dajaje mu na to z vso pogumnostjo in brez kakega si bodi straha slédeči, rés kréпки odgovor: „Jaz se deržim besédi samo *Tistega* zapovédnika, ki ima takošno moč, da vničuje in osramoti prederznost in prevzétnost vsih vaših zapovédnikov; *On* sam je zapovédnik kristijanov (namreč naš vsegamogočni Bog). Po tem ga podverže razkačeni Lucinij brez odloga ojestri preiskavi, in ga daje pa na zadnje — to je bilo ob polovici méseca decembra istega léta — zunaj mésta obglaviti. —

Kakò se je pa vendar vpotilo ali pripravilo zidanje zgorej iménovane cérkve? — Spoznalo je léta 1855 že samo *tadašnje* teržaško svetovalstvo („municipij“), veliko ali timveč silno potrebo, da se porabijo *kapucinarji* kot najbolj pripravi za oskerbovanje službe zadévajoče dušne reči v ogromnim posloppju teržaške bolnišnice, in to poséбно tudi zarad pomanjkanja zadostnega štévila drugih duhovnikov v Terstu. Jako prizadéval si je néki zastran tega poséбно rajniki dr. Lorenzutti kot bivši tam prvi zdravnik, in vodja („direktor“). Sklénilo se je tédaj, povabiti te mnihe iz Italije, namreč iz takò iménovane Romanje. — Mislímo, da ne bo odvéč, ako oménjamo tukaj sploh tudi o tistih nékaj malega.

Kapucinarji so en oddélek „Minoritov“, ali „Franciškanov“ kot posébna bratovščina, ki jo je napravil Matej Basijanski léta 1528. Franciškanije so pa udje tistega duhovskega reda (duhovske družbe), ki ga je vstanovil sv. Francíšek pred 662 léti pri cérkvi iménovani „Porcijunkula“ v Asiziju na Neapolitanskem. Imé „Minoriti“, kar poménja „manjši bratje“, so si

dali pa sami Frančiškanije iz gole ponižnosti. Pravila („regelce“) postavljene za to družbo so tudi tacega zapopadka, da njeni udje bi imeli sloveti ali se skazovati po vbožtvu, po marljivem pridigovanju in po ojestrem oskerbovanju službe v dušnih zadevah med katoliškimi vérniki, in preživljati se pa le ob tem, kar bi si med ljudstvom naberačili. Vsak ud frančiškanskega reda se razlikuje ali razpoznava sploh po rujavi volnéni dolgi suknji, takò iménovani kamilavki ali kuti, ki mu gré skorej do tal, po vervi („štriku“) okol života zunej na srédi z viséčim korobačevim in kolennastim konopcem, po oglavnici (kukulji ali kapuci) zadej na zgornjem koncu te suknje, in pa po sandaljah ali čévljih na stogljaj — ravno ta obutek je dal že nékim ljudém priložnost, iménovati, se vé, le v šali ali na sméh in tédaj brez kakega zasramovanja, te redovnike „tihotapce“. — Kapucinarji se razločujejo pa od drugih udov opomnjenega reda le po bolj dolgi in bolj rogljati ali špicasti kapuci, ki jim je dalo tudi imé, in zlasti po dolgi ali timveč polni bradi, ki jo morajo nositi po pravilu te bratovščine. Tista stoji od léta 1619 sém pod svojim posébnim takò iménovanim generalom, in je štela v pretéklem stolétju nad 1700 samostanov, in 25,000 udov; vsa frančiškanska družba je imela pa takrat 115.000 mnihov, in 7000 samostanov. Na zadnje se je vendar njih štévilo zmanjšalo bolj ko za dvé trétjini. —

Po zgorej oménjenem sklépu in vabilu teržaškega svetovalstva prišli so v Terst spervič le štirje kapucinarji, pozneje pa še trijé. Imeli so si začasno stanovanje v bolnišničnem poslopju, katéremu je pridejana lépa cérkvica ali kapela. Med njimi je bil tudi nék A. Benedek, Hervat, rojen v Koprenezi na Hervaškem

nedaleč od Varaždina. Bil je pa tisti kmalo po svojem prihodu iménovan za škofa v Agri, nékem méstu sônčno-izhodne Indije. Ločil se je vendar iz tega svéta, prej ko je odšel na svoje mésto v to deželo. — Toliko kapucinarjem, kolikor teržaškemu svetovalstvu je bilo jako na sercu léžeče, da se onim sèzida kaka posébna cérkva, in primérno poslopje za njih stanovanje. To zidanje se je rés tudi začélo léta 1857 na zgorej oménjenem, za to jako pripravnem in torej prav sréčno izvoljenem hribcu, potém sicer ko se je nabralo z velikim trudom za to délo nékaj denarja. V tej zadévi se je poslavilo posébno *tadašnje* teržaško svetovalstvo ("municipij"): dovolilo je namreč v ta namén 12.000 goldinarjev. S pomočjo tega znéska, in pa še marsikáterih drugih daril, ki so kapucinarjem ščasom dohajala od več strani po dobrotnikih, posébno teržaških, se je zveršila v kratkem naprava te cérkve in najbolj potrebnih prostorov za stanovanje, in to sicer takò, da je bila tim mnihom presélitev vendar mogoča, akoravno nije bilo še vse popolnoma dokončano zavolj pomanjkanja zadostnih pripomočkov — denarja. Oni so se sicer neprestano in sploh na vso moč trudili, da bi si ga pridobili, pa jim nije šlo prav po želji. Ostala je cérkva v nedokončanem stanu do lanskega léta (1869), to je, do smerti barona Revoltella. Ta jim je miloserčno zapustil 10.000 goldinarjev, da si pomagajo zastran tega. Po tem se bo še le (gotovo v kratkem) ta cérkva sè stanovališčem vred sréčno dozidala in v red spravila. Imela bo razun sadanjega vélicege oltarja še šest stranskih. Lépa in prav zala je sicer že zdaj; to je vsak poterdil, ki jo je videl.

Petnajst lét, namreč tudi po zgorej oménjeni presélitvi, so ti mnihi v bolnišnici redno ali timveč

prav izglédno opravljali navadno službo — *zastonj!* Od kar so v svojem samostanu na pondarézne hribcu nasitujejo miloserčno vsak dan opoldne mnogo lačnih siromakov ondešnje okolice s tim, kar si sami z vélikim trdom pri dobrotnikih po méstu priberačijo. „Benedetta quella gente là, che ne dà da mangiar; che dicano poi quel che vogliono certi *signori*“ („blagoslovljeni naj bodo pač ti ljudjé tlé, ki nam dajajo kosila; pa naj le govore néki gospodje, karkoli se jim ljubi“) to je, kar se sliši večkrat tam po céstah. Pridno se tudi s pridigami pečajo (škoda vendar, da so te pridige le v italijanskem, ne pa tudi v *slovenskem* jeziku!). Pa kaj so si tù dozdej vendar učakali ali doživeli? To, da so jih teržaški takò iménovani „liberi pensatori (slobodnovércei) preganjali in jim celò že z marsikako nevarnostjo žugali, katéro je bilo tréba, kakor je nam vsim tukaj že dobro znano, s posébnó močjó odvracati! *Sadanje* teržaško svetovalstvo, drugači misleče, kakor *poprejšnje*, jim je létos (1870) odvzelo še službo v bolnišnici, in si pa tam po svojem vgodku namésto njih rajši druge duhovnike postavilo — *za dobro plačilo!* „Via quei cappuccini a qualunque costo“ („spravijo naj se ti kapucinarji, četudi nam na škodo kakoršno si bodi,“), to se je večkrat po Terstu slišalo. Ravnali so gospodje pri svojem sklépu v tej zadévi skorej po znanih besédah nékdanjih Rimcev:

Kar po razumu ne gré, navadno stori se po volji.

Mi smo sicer, in pa na podlogi starega pregovora: „moli in déljaj“ — tudi te misli, kakoršne je bil cesar Jožef II., da naj se le odpravljajo samostani (kloštri), katérik mnihi živé, takò rekoč, skorej le v néki lénobi, in se pečajo sploh samo s takimi réčmi, ki niso ravno

po vsem potrebne, da je kdo po njih Bogu bolj dopadljiv; terdim pa vendar, da je prava sirovost in okrutnost, in verh tega sicer tudi ravnanje soper slobodnost, ki je zdaj nam Avstrijancem dana po novih postavah, ako so ljudje take prederznosti, da preganjajo *svojevoljno* ne samo oménjene, ampak celò tudi še take mnihe, ki niso *nikomur* v čém si bodi škodljivi, in so timveč človeštvu jako hasnoviti ali koristni, ravno kakor so bili in so še zdaj tukajšnji kapucinarji, katèrih cèrkvica je pobožnikom pravo utočišče, da si iščejo tam tolažbe in sploh dušnega krépčala. Zakaj bi jih morali tédaj sovražiti in preganjati? —

Kapucinarji so bili sicer že v poprejšnjih časih v Terstu; tega nas spominja tudi imé néke sadanje kavarnice v starem méstu, namreč njen nadpis: „Antico Caffé dei Cappuccini„. Imeli so si ravno tam samostan in cèrkvo (pa zastran tistih se bo še nékaj bolj pozno oménilo).

h) Cèrkva sv. Antona (novega). — Teržaški zaliv ali zatòk, to je, séverni dél jadranskega morja se vdére po néki, že ob času vladanja cesarice Marije Terézije zlasti za varstvo ladij („bark“), sicer pa tudi za zljajšbo razkladanja in nakladanja kupčijskega blaga umetno in nalaš napravljeni strugi, ali po takò iménovanem „vélikem kanalu“ (italijanski „Canal grande“) skorej desét minut na dolgo noter v mésto proti sònčno-izhodni strani. Ta struga je zadosti, in sicer takò široka, da stojite v njej lahko dvé versti celò vélikih ladij ena zraven druge, da pa ostaja med njima vendar še dovolj širocega prostora za bolj majhne ladije ali čòne, ki plavajo iz zgorej oménjenega morja noter in nazaj. Po onih ladijah se pripéljeva blago razne

baže, takò rekoč, iz vsih krajev tega svéta, se razkláda na obédva stružna bréga, in se po tem prenaša, od tod v bližnje zaloge ali „magazine“. Ravno tukaj se tudi naklada na iste ladije drugo blago, odločeno za izpéliavo v tuje dežele.

Čez to strugo grésta dva mòsta, ki se ob nalaš odločenih urah odpirata in pa sopet zapirata, kadar je tréba, da ladije noter in vun plavajo. Iménujeta se *rusi* in *novi mòst*. *Tisti* je pri morju od léta 1858, *oni* pa bolj notri v méstu od kar je tù ta struga. Da je že to nékaj posébnega in zanimivega, zlasti za tujce, ki pridejo prvi krat v Terst, in imajo priložnost hoditi tudi čez opomnjena mòsta, na katérih se jim odpre jako mikaven pogléd na désni in na lévi, nad tim nije dvomiti. Verh tega se zapazuje pa tù vendar véčkrat še nékaj družega, ki morda nije manj zanimivo, saj kakor mislimo mi Slavjani. Na enem in na drugem tih mostov se vidi, da mnogo tistih izmed *našega ljudstva* (poséбно *ženskega* spola), ki prihajajo po svojih opravilih od zunaj v mésto, in grédò tje ali nazaj po njih, ima navado, se po strugi milo ozirati proti zgoraj oménjeni sônčno-izhodni strani, in se pa ob enem prekriževati. Marsikdo, ki to zagléda, pa ne vé precej, kaj da poménja, bi vtégnil skorej misliti (kakor je nékdo rés tudi že mislil!), da je to le kak predsodek, ali kaka babja véra, da imajo namreč ti ljudjé namén, odvracati si s tim prekriževanjem nevarnost mòsta, češ, da se ta pod njimi ne vdére — !? Ali temu nije vendar takò: to milo oziranje in to prekriževanje si ima nék drug bolj téhten uzrok in pomének: vse to je le očitno znamenje pobožnosti. Kakò pa néki to? — Tam na precej oddaljenem pozadju iménovane struge proti sônčnem izhodu pred néko planjavo, razprostirajočo

se za koncem tiste, stoji, obrnjena proti morju, na katéro se od tamkej naravnost odpira jako mikaven in prijeten razgléd po strugi, — *lépa cérkva sv. Antona*, katére predvéžno krovje (strého) nosi šest debelih stebrov narejenih iz belih kamnov našega bližnjega Krasa. To vam je tédaj pravi uzrok zgorej oménjene posébnosti in gotovo tudi ganljive prikázni! To vam je ključ do njene skrivnosti, *ako* bi jo sicer eden ali drugi, zlasti kot tujec, v svoji zmoti rés kedaj za to imél! Je namreč — dokaz pobožnosti, je dokaz vélicege spoštovanja našega slovenskega ljudstva do božjih véž, in sploh do cérkvenih réči. Pač lepa in vse hvale vrédna navada! In kedò bi se néki tudi prederznil, jo grajati ali zaničevati? Morda vendar le kak nesramen — „libero pensatore“!

Iménovana cérkva je bila na istem mestu dvakrat zidana: pervikrat léta 1767 (téda pred 103 léti), potém namreč ko se je bilo novo mésto do tadaj že jako razšírilo in povéčalo; drugikrat pa léta 1827. Pervokratno zidanje se je izpéljalo po prizadétvi nékdanje bratovščine, ki je bila pri cérkvi sv. Marije Pomočnice ali takò iménovanega „starega sv. Antona“, in pa sicer le na stroške dobrotnikov — *pravih* Teržaščanov, posébnosti slavjanskega národa, dovolj znanega zastran svoje neizmerne miloserčnosti, katére se vtégnemo tudi tukaj vsakdan popolnoma prepričati, so od nékdaj radi takošne réči podpirali, in sploh tudi siromakom pomagali. — Razun vélicege darilnika imela je takrat ta cérkva še štiri male ali stranske, namreč: sv. Križa, sv. Jožefa, sv. Ane in sv. Matere Božje. Sicer *farna* cérkva je postala še le pozneje, toje, léta 1784. Kér se je pa novo mésto, in naravno tudi štévilo njegovih prebivalcev čedalje bolj pomnoževalo, spoznalo je ta-

dašnje teržaško svetovalstvo potrebo véce in prostorníše cérkve. Po tem je ono pred 43 léti (namreč léta 1827) sklénilo, podréti to cérkvo, in zidati tam drugo. To délo se je izveršilo na stroške teržaške srénje („magistrata“). Takò se je pa napravila lépa cérkva, kakoršna se nam prikazuje dandanašnji. Vsi tisti véljavni zidarski umetniki („arhitekti“), ki niso imeli, se vé, nobenega opravila pri oménjenem zidanju, in so jo pa dozdej natanko presojevali, so enoglasno svojo misel razodéli, da je délo zastran nje s poséбно umetnostjo izpéljano, in zatò vse pohvale vredno, čeravno nije spervič manjkalo nevgodnih razsodkov, ali sploh, kakor se tù in tam po navadi reče, slabih jezikov zastran tega, kakoršnih je sicer še zdaj, pa gotovo le med — nevédnéži in déloma tudi med navadnimi nevošljivci. Ta cérkva ima zdaj šest stranskih darilnikov, namreč: sv. Antona, sv. Jožefa, sv. Ane, sv. Matere Božje, sv. Križa in sv. Mučenic Evfemije, Tekle, Erazme in Doroteje. Nad vélikim ali glavnim darilnikom je pa izverstno namalan „Vhod Kristusa v Jeruzalem ali Cvétna (oljična) nedélja“.

Izmed dobrotnikov, ki so se poslavljalí zastran pripomaganja za spodobno in potrešno olišpanje te cérkve, je znan poséбно njen rajnki faimošter in méstni žlahtnik Jožef *Tonjana*, Teržaščan, ki je bil — Slavjan, kar nam dokazuje dovolj, saj kakor se nam zdí, že končnica beséde *Tonjana*, ki nije italijanska, kakor mislé néki gospodje . . . ampak je gotovo le slavjanska, ravno kakor so slavjanske končnice, na primér, v priimkih: *Rebula*, *Mužina*, *Ferluga*, *Dragovina*, *Dobrila*, *Šégula*, *Ferfolija* (Farfoglia-?!), *Košuta*, *Godina* i. t. d., čeravno se je on pisal po italijanskem „Tognana“ (pa saj v *tadašnjih* časih se nije še mogel

drugači pisati). Kar nam pa najbolj kaže résnico naše terditvi, je to, da je on pridigoval — in to celò tudi kot fajmošter v *svoji veliki starosti*! — najrajši v *slovenskem* jeziku, katérega je takò lépo, takò lahko in čisto govoril, da je bilo že zatò pravo veselje ga poslušati, dasiravno so bile njegove pridige sploh izverstne, tudi kar je zadévalo njih zapopadek. — Sicer še dandanašnji je v tej cérkvi, kakor nékdaj, pridiga, kristijanski nauk in navadna služba božja v slovenskem jeziku. Tù se še zmiraj obilo naših rojakov in rojakinj zbira, dasitudi so se zanje napravile pred nékimi léti tri posébné cérkve v bližnji okolici, namreč v zgorenji Čarboli, v Verdéli in v Rojanu. To je rés lépo in razvéseljivno. Pa naj se skerbì vendar, kakor gré, tudi za lépo cérkveno pétje, ki, žalibog! v tej cérkvi nije vsélej prav izglédno. Nékdaj je bilo tù bolje. Saj Slavjane poznà vas svét za dobre pévce. Ne zastajajte tèdaj, in ne déljajte si sramote, zastran tega — zapustite rakovo pot, dragi domorodci!

3. *Druge cérkve nékdaj bivše za katoličane v Terstu, namreč :*

a) *Cérkva sv. Silvestra*, zdaj pa takò iménovana *švajcarska* (tudi *helvetiška* ali *kalvinska*) cérkva, v starem méstu, to je, le nékaj korakov daleč od jezuitske cérkve, o katéri se je govorilo že na 41 in 42 strani. Bere se v nékih knjigah, da na méstu, kjer je zdaj ta mala cérkva, ste si imele stanovanje dvé bogati sestri, devici Evfemija in Tekla, ki ste se deržale zvésto kristijanske vére — ob tadašnjem času strašnega preganjanja te vére pod rimskim cesarjem Valerijanom. Stórule ste si nesréčnici žalostno smert, kakor so si jo storili tudi še marsikatéri drugi iskreni kristijani v tem méstu. Zatožil je bil obedvé kot *nejevérnici*(?!) oblastni-

ku iménovanega cesarja nék Aleksander, rimsk bogatinec, vendar pa le v maščevanje zatò, kér mu je Evfemija silno prošnjo, naj si ga ona vzame za moža, naravnost in ponosno odbila, dajaje mu za odgovor, da ona si ima že ljubega, namreč — Kristusa Odréšenika. To je prineslo pa po kratki preiskavi obglavljenje nji in sestri, kér ste se stanovitno branile pristopa k rimskemu poganstvu. — Po tem so se néki v oménjenem stanovanju skrivaj zbirali iskreni kristijani, in si pobožno molitve opravljali, sicer se vé, dokler nije tudi njih enaka osòda doségla. Ravno tù se je pa pozneje, namreč potém ko se je kristijanstvo pod cesarjem Konštantinom oslobodilo, zgorej imenovana cèrkvica sézidala, o katéri se terdi, da prav za prav *tista* je bila prva v Terstu, ne pa, kakor drugi mislé, cèrkva sv. Justa (glejte na 33 strani). Klicala se je cèrkva sv. Silvestra po oçetu papežu tega iména. Léta 1672 so si jo bili Jezuitje spreménili v molivnico (molitno robo) kot obstojni dél svoje vélike cèrkve, namreč „sv. Marije Veçe“. Léta 1784 se je spoznala kot nepotrébna. Dvé léti po tem so jo prodali že takrat v Terstu bivšim spoznovalcem *kalvinske* ali *helvetiške vére*. Oni si jo imajo sicer še dandanašnji, tédaj blizo 84 lét, — posvéçeno „Kristusu Odréšeniku“. Kar se tiçe pa oménjene vére, je ona v poglavitnih reçéh podobna tisti véri, ki je bila vstanovljena ali bi skorej dejali, svojeglavno skovana po bivšem mnihu Martin Luterju in še drugih, z našim katoliçanstvom nezadovoljnih takò iménovanih učenjakih po marsikaterih krajih v prvi polovici šestnajstega stolétja. Vpéljala in razširjala se je bila po prizadétju Ivana Kalvina, rojenega v létu 1509 na Francozkem, peséбно v švajcarski (helvetiški) deželi. Ta kalvinska véra ne

zapopada pa ne spoznanja očeta papeža za najvišega cerkvenega poglavarja, ne sklépov dosadanjih cerkvenih zborov („koncilijev“), ne véljavnosti svétiteljstev ali po latinskem takò iménovanih „sakramentov“, — stran kersta in sv. obhajila — ne potrebe svetih maš, ne češčenja svétnikov; zatò se pa v njihovih cerkvah tudi podobe svétnikov ne vidijo; nahaja se tam le sv. Križ. To je pa poglavitni zapopadek vsih drugih raznih razdélkov zgorej oménjene, to je, znova stvarjene, nekatoliške vére, na primér, protestantske ali luteranske, anglikanske i. t. d., ki se kličejo skup tudi *prenarejena*, „*reformirana*“, ali *evangéljska* cerkva (kér namreč po spoznovalcih te vére so véljavni *samo spisani evangélji*, ne tédaj tudi vse *drugo*, kar zapoveduje naša katoliška cerkva). *Spovéd* imajo samo protestantje ali luteranije, ki se deržé nauka Martin Luterja; ta spovéd je pa le splošna, namreč njih duhovniki spovédujejo sami vpričo vsih zbranih vérnikov (enkrat v létu) gréhe, doprinéšene, kakor si oni mislé, in jih pa na zadnje *vsim skupno* odpuščajo. Na to pride obhajilo. Sicér v nékih krajih se protestantje vendar tudi prostovoljno in posébe gréhov spovédujejo, pa plačujejo navlaš duhovnika za njegov trud (!). — V kalvinskih in luteranskih cerkvah so žénske ločene od možkih (so namreč le na *lévi strani*, kar se nam rés pametno dozvéda); pri Anglikanih nije pa vendar te navade.

b) *Cerkva Marije Dévice Roženkrančne* (ital. „Beata Vergine del Rosario“) — tudi v starem méstu na takò iménovanem roženkrančnem tergu. Zidala se je néki ta cerkva léta 1639 po želji in na stroške marsikatérh bogatih in pobožnih Teržaščanov, ki jih je sicer pri tem jako podpiral poséбно tadašnji škof Pompej Coronini. Posvéčena je pa néki bila še le léta 1651 po

škofu Marenciju. Léta 1786 so jo spoznali za nepotrebno, in zategadelj prodali za 75.000 goldinarjev tudi že takrat v Terstu bivšim protestantom (luteranom). Ti jo imajo tedaj že 84 lét. Posvécena je pa od tistega časa „svéti Trojici“. Létos (1870) jo je kupilo teržaško svetovalstvo (municipij) za 90.000 goldinarjev, in jo misli spreméniti v cérkvo sv. Petra, podréti tedaj sadanjo cérkvico tega iména in prodati ondešnja tla komur si bodi za zidanje kakega poslopja v olépsanje vélicege terga (glejte na 47 strani). Protestantje si bodo pa zidali drugo cérkvo na planjavi iménovani „piazza dei carradori“ (planjava voznikov) zad za poslopjem finančnega vodstva, o katérem se je govorilo na 28 strani.

c) *Cérkva Matere Božje Morske* (ital. „Beata Vergine del Mare“) na južni strani starega mésta, nedaleč od sadanje arménske cérkve, in sicer tam, kjer je zdaj ulica iménovana „Madonna del Mare“. Dali so podobi Matere Božje v tej cérkvi приметnik „Morska“ gotovo le kot zavétnici ali varhinji mornarjev, ki so véčkrat v strašnih nevarnostih in nesréčah po morju. Okol oménjene cérkve je bilo nékdaj pokopališče, in to do léta 1783, po tem pa pred cérkvo sv. Justa do léta 1825 (zdaj je v okolici pri sv. Ani). Pred 215 léti je bila pogoréla, pa v kratkem sopet popravljena in čedalje bolj olépsana, Dr. Kandler terdi — ne vémo, na kaki podlogi — da je bila ta le „chiesa plebanale, e sostenuta dalla fraglia di contadini“, „cérkva prostasčinska“ (to je, za najnižje ljudstvo), in „le po kmétih — se vé, tadašnjih Slovincih — v véljavi deržana“. Pa kaj za to, če je tudi résnično? saj v tem nije bilo zanje nikake sramote! — Léta 1786 je bila tudi ta cérkva zapopadena med tistimi, ki so jih zaterli kot

odvéčne in nepotrebne. Prodali so jo nékemu Bernardu Kurtiju, ki si jo je pa spreménil v stanovno poslopje. Za nékak spominek je dal vendar postaviti zunaj podobo te Matere Božje; ko je pa prodal to hišo njen potlejšnji lastnik Dorligo iz Pirana léta 1866, si je vzel podobo v to mésto, kjer jo néki še ima kot posebno svetinjo.

d) *Cérkva sv. Mučencev* („marternikov“ — tistih pobožnikov in verlih brambovcev krístijanske vére, ki so pod Rimci v Terstu grozovitno terpeli in ob življenje prišli kot stanovitni in pogumni protivniki rimskega poganstva). Bila je blizu tistega mésta, kjer se je bolj pozno sèzidala církva „sv. Marije Pomočnice“ ali „starega sv. Antona, in sicer tam, kjer je bil nékdaj državni gimnazij blizu sadanjega poslopja sodnijskih uradov. Léta 1775 je prišla ta církva z vsim tim, kar je spadalo v njeno premoženje, v posést *Arménov*, ki so se bili takrat v Terst presélili iz gerške dežele, in si tù samostan, seminišče („žeminar“), in tiskarnico ali „štamparijo“ za tiskanje knjig napravili, pa si vendar le za malo časa v tem méstu obstanek imeli. Zakopali so se néki bili kmalo v dolgove: stroški so jim bili véci od dohodkov, in takò se je pripetilo, da so se morali že léta 1810 drugam obrniti. Sli so namreč na Dunaj, kjer so si bolje sréčo našli, nego so jo tukaj imeli (glejte na 52 strani). Njih církva, ki se je imenovala církva „sv. Lucije“, od kar je bila pod njimi, z vsim drugim poséstvom vred se je prodala po dražbi (je šla na „kant“), in se pa spreménila v navadno hišo za stanovanje. Sicer isti *Arménije* so si imeli véliko poslopje in zemljišča tudi v teržaški okolici, namreč v Kolonji zad za predméstjem sv. Frančiška na podnožju ondešnje gorovine nedaleč

od Rajerjevega poséstva. Za njimi je bil tam gospodar rajniki dr. Piko.

d) *Kapucinarska cérkva* sè samostanom, blizo nékdan-
je Lipske planjave, to je, blizo mésta, kjer je zdaj
poslopje škofovsko. Prišli so v Terst mnihom oménjenega
samostana, namreč kapucinarji, pred 252 léti (téda
léta 1618), in pa tù ostali do léta 1785. Odpravil se
le takrat tudi ta samostan po ukazu cesarja Jožefa II;
in pa šel — na prodaj. Jako žalovali so néki zatò
Teržaščani, ki so tudi te mnihe radi imeli (zdaj so
pa drugačni časi, in naravno tudi drugačne misli za-
stran tega!).

Stran cérkev dozda opomnjenih bilo je néki v
Terstu še mnogo kapelic, kar nam spričujejo sicer tudi
že iména marsikatérh sadanjih tukajšnjih ulic, na pri-
mér: sv. Filip, sv. Lazar, sv. Ivan, sv. Frančišek, sv.
Jurij, sv. Katarina i. t. d.

4. *Cérkve za nekatoličane.* — Sréčni razcvét in
neprestani naprédek teržaške trgovine, zlasti ob času
vladanja cesarja Dragotina (Karola) VI v létih 1711 do
1740, in pa cesarice Marije Terézije, njegove hčéri, v
létih 1740 do 1780, ki sta jo krépkó in vspéšno pod-
pirala, je vabil sèm po malem mnogo pridnih in do-
bičkožélnih trgovcev raznih národov in raznih vér
iz vsih krajev tega svetà, da se v tem méstu vdomijo.
Ščasoma se je med njimi nabralo, se vé, precej veliko
število tudi taci, ki niso katoličani, posébnó *Nemcev*
Angležev, *Gerkov* (med tistimi pa mnogo Serbo-Illircev
— *Jugoslavjanov*) in *judov*. Vsi ti prihodniki nekato-
ličanske vére so se pa kot rédni tukajšnji nasélniki
prisiljene čutili, napraviti si po svoji véri posébné cérkve.
Taki cérkev je, kakor smo sicer že na 33 strani omé-
nili, dozda šest, namreč:

a) *Cérkva sv. Spiridijona* (Italijani ji pravijo „*chiesa degli Schiavoni*“, Slovenci pa „*Slavonska církev*“) — v novem méstu blizo církeve sv. Antona (novega) in vélike struge, o katéri smo nékaj govorili na 57 strani.

Sèzidala se je ta církva dvakrat, prvi krat léta 1751, drugi krat pa léta 1869. Sicer uzrok drugokratnemu zidanju — na stroške zgorej oménjenih Serbo-Ilircev, katérim pravi pa dr. Kandler *Serblici!*? — je bil ta, da sta se hotla bivša prizidana dva zvonika podréti, žugaje takò z véliko nevarnostjo. Zdaj stoji na poprejšnjem méstu církva posébné lépote, ki jo po vši pravici vsak občuduje, — sè štirimi nizkimi zvoniki. Délalo se je *devét lét*, in, se vé, porabilo mnogo denarja, da se ta církva takò napravi, kakor jo vidimo zdaj napravljeno; — dokončala se je lanskega léta (1869). Po tem vtégujemo tudi lahko soditi, kako ljubezen da imajo vendar Slavjani do církvениh rečí!

Ti Serbo-Ilirci, ravno kakor Rusi, so sicer kristijanske, pa tako iménovane *gerške vére*, katéri pravijo tudi *pravo- ali starovérska církva*. Zastran te vére se tudi oni, kakor Arménije, o katérih smo govorili na 49 strani, razdélujejo v *zedinjence* in *nezedinjence*. Ti zadnji, sperviç katoliçani, kakor smo mi, so se ločili od rimskega papeža léta 1054 (téda pred 816 léti). Od tistega časa si imajo posébnega najvišega církvénega poglavarja, katéremu pravijo po gerškem *patrijarh* (sicer za Ruse je najviši církvéni poglavar njih cesar, po ruskem *car*). Zapopadek vére *nezedinjencev* je pa med drugim manj važnim, ki ga tükaj ne opomnimo, ta-le: otrok, ki se ima kerstiti, se vtakne *vas* trikrat v vodo (to je kerst), in se pa precej birma; — za obhajilo služi navaden okvašen kruh in vino zméšano

z vodo (obhajanec dobi v néki žličici razdrobljen kruh s posvêčenim ali „požegnanim“ vinom); — duhovniki, stran mnihov in tistih visokih duhovskih osôb (peršôn), ki se izmed njih volijo, se sméjo ženiti, morajo vzeti pa le kako dévico; kot vdovcem jim nije vendar dopuščeno stopiti sopet v zakon; — svêto olje se ne daja samo vmirajočemu, temoč sploh vsakemu bolniku; — vice in odpustki se ne spoznavajo; — podobne svétnikov se sméjo malati le *ploščato*, tédaj izrézljene, zlite i. t. d. niso dopuščene; — pôst je oostro zapovédan (jesti se sméjo ob pôstu le ribe, zéljščina in kruh); — cérkveno pétje mora biti brez muzike kake si bodi; — sv. maše si nimajo nobene posébnosti; — pridig nije tréba (na Ruskem so bile nékdaj celò oostro prepovédane!!).

Zedinjenci spoznavajo sicer očeta papeža tudi za svojega najvišega poglavarja in so tédaj katoličani, so si prideržali pa vendar posében cérkven obréd („ceremonije“), kakor tudi ženitev, polno brado, in posében naglavec za duhovnike, pa tudi rabo svojega narodnega jezika v cérkvi pri vsaki službi božji (kar bi moralo sicer tudi pri nas biti!), bolj ojster pôst kakor je naš, in obhajilo v obedvéh podobah — s kruhom in z vinom. — Tukajšnji Serbo-Ilirci se prištevajo nezedinjencem, kakor Rusi. — Poprejšnja círква se je bila sèzidala (léta 1751) sicer le za Gerke, ki so bili prej v Terstu ko Serbo-Ilirci, so jo pa pozneje tistim pustili, in si dali po tem drugo napraviti; ta je:

b) *Cérква sv. Nikolaja* blizo morja — na prav lépem kraju; ona je srédnje vélikosti, pa rédke lépote.

c) *Cérква sv. Trojice* za protestante ali luterane, oménjena že na 64 strani.

d) *Cérkva Kristusa Odrěšenika* za kalviniste (Svajcarje); tudi o tej se je že govorilo na 62 strani.

e) *Anglikanska ali angléžka církva*, sèzidana pred 40 léti za Angleže, katérih véra se kliče *evangéljska*, pa tudi *visoka* ali *škofovská církva*.

f) *Judovski tempelj* (judovská sinagoga ali bogomolja) v takò iménovanem *gétu*, to je, na tistem okraju starega mésta, kjer so si judje sméli sperviç imeti stanovanje, medtim ko se vendar zdaj po vsem Terstu in celò tudi okol njega širijo, in so v tem méstu, takò rékoç, pravi gospodarji. — To, kar zadéva jude sploh, je pa gotovo prevažno, da bi ne tudi zastran njih nékaj bolj obširnega oménili. — *Judje*, ki se kličejo sicer tudi *Izraelitje*, kakor že vémo, so si imeli v starodavnih èasih domovje v tisti južno-zahodni azijatski dežéli, ki se iménuje po gerškem „Mezopotamija“, kar poménja dežélo léžeço med dvéma rékama, namreç med *Evfratom* in *Tigrom*. Néki 2000 lét pred Kristusovim rojstvom so se presélili od tod bolj proti sônčno-zahodni strani, to je, v bližnjo dežélo, ki se je klicala nékdaj *Kanaan*, pozneje pa *Palestina*, katére glavno mésto je bilo že zdavnej *Jeruzalem*. Po tej presélitvi so se judje iménovali „Hébréji“ ali prav za prav „E-bréji“, saj kakor nam terdé zgodovinopisalcí. Po tistih izvira to imé iz ebréjske beséde *eber*, kar poménja néki *unkraj*, in „E-bréji“ poménja pa *unkrajni*, kér so šli namreç ob zgorej oménjeni presélitvi *unkraj* (mi po légi naših dežél bi morali reçi vendar *takraj*) *Evfrata* v *Palestino*. Némci jim sicer še zdaj pravijo *Hebräer*, Italijani pa „Ebrej“. Iménovali so se oni še le pozneje *judje* po kraljestvu, ki so si ga osnovali v oménjeni novi dežéli, katéri se je pravilo „Judéja“ (to je, judovská dežéla) po iménu „Juda“, ki je bil njih on-

dešnji prvi vladar in tudi začétnik vladarske rodovine. Kličéjo se, kakor smo sicer že prej rékli, tudi „Izraelitje“, to pa po néki drugi bivši tam vladarski rodovini, iménovani „Izrael“. — Zakaj ali na kaki podlogi da pravijo pa Serbo-Ilirci judu *žid* ali *židov*, tega ne vémo; zdi se, ko da je to iménovanje le napačno.

Léta 70 po Kristusovem rojstvu so si prisvojili iménovano judovsko dežélo pod svojim povéljnikom Titom tadašnji Rimci, katérih gospodovanje se je širilo tudi po sônčno-zahodni Aziji. Ravno ob tej priliki se je v glavnem méstu, namreč v Jeruzalemu, vélikanski judovski tempelj zapalil in v pepél spreménil, pa tudi neizmérno štévilo judov déloma pomorilo, déloma po sili iz dežéle spodilo zatò, kér so se Rimcem na vso moč upirali. Raznesli so se po vsem svétu, kar jih je takrat še živih ostalo. Zdaj se skorej povsod nahajajo. Zavzetno je zastran njih poséбно to, da po vsih krajih so si obderžali prvotni národni značaj („karakter“); nič ga nije še v *poglavitnem* predrugačilo. Poséčna in poménljiva lastnija tega značaja je pa njihova nezmérna pohlépnost po dobičku, ki jim je prav vrojena; in sploh dozdvéva se sicer tudi, ko da *noben* pripomoček jim nije zastran tega pregerd ali prenesramen; v doganjanju svojega naména se še celò očitnega pohujšanja ne ogibljejo, da le ti svoji strasti vspéšno stréžéjo, védò pa pri vsem tem takò prebrisano ravnati, da jim ne more skoraj nihče za to kaj. Poséбно slabosti ljudi drugih národov si obračajo z navadno svojo zvitostjo v prid. Sicer znan je pa tudi stari pregovor kot véljaven za vse tiste, ki si prizadévajo obogateti po odertiji („voherniji“) ali sploh po gerdih zvijačah: „Ta je pravi jud;“ ali pa: „Ta je kerščen jud.“

Znano je vendar po vsem svétu, da so judje lépe, pač prav izglédne, in povsod posnémanja vrédne lastnosti, kar se tiče *gospodarstva*: oni rabijo pametno svoje dobičke, — jih ne zaméčajo, kakor marsikatéri družih narodov. To se nam prikazuje kot popolnoma razvidno, na primér, tudi v našem Terstu. Štévalo judov je tù zdaj precej véliko; pa koliko jih je vendar med tistimi, ki si imajo nesréčno navado tičati, zlasti ob nedéljah in praznikih, v pogubnih, po nékakem *le zapravljevcem* odménjenih kerémah in žganjarijah, da si tam nespametno in nevsmiljeno potratijo v kratkem vas, z vélikim trudom zasluženi denar, in razdevajo po tem sebe in družino? *Nobenega* nije! Judje so *boljih* misli. Oni si imajo za vodilo („regelco“), da pridobiti denar ima dajati posebno **njim**, ne pa *samo drugim* dobička — da en dobiček jim mora nositi drug dobiček. Ravno po tem si pa čedalje bolj pomnožujejo in zboljšajo premoženje, s katérim pomagajo sebi in miloserčno tudi svojim *edinovércem*, če je sicer eden ali drugi izmed njih po kaki nesréči rés potreben te pomoči. Po enakem ravnanju je prišel v posést *neštévilnih milijonov* tudi znani zdaj najbogatejši jud — **Rothschild**, in jih posojeva celò tistim cesarskim, kraljevskim in drugim deržavam (vladam), ki jih potrebujejo.

Potém ko so se judje razkropili po vsih krajih tega svéta, bili so jim drugi ljudje povsod soperni in sovražni: vsi so jim nagajali, vsi so jih psovali, tù in tam celò tudi mučili. Takò vémo, na primér, da v Španji so jih léta 1492 véliko štévilo sežgali; tiste pa, ki so po sréči še živi ostali, so iz dežéle zagnali. Na Némškem so se rabili judje samo kot hišniki ali strážaji; *bili* so tam po nékakem prava lastnina ondeš-

njih nékdanjih cesarjev, ki so jih tudi prodajali, kakor se blagò prodaja. Marsikatéri kot njih poséstniki so jih celò zastavljali. Kér je bila pa poséбно na Némškem od nékdaj soldaška služba jako počastna, ali sploh kot nékaj posébnega zelò čislana, imeli so tam jude za nevrédne, da bi se nje vdéleževali. Semkaj v Terst so se presélili néki še le skorej pred 548 léti; pa prisiljeni so bili stanovati samo v zgorej oménjenem méstnem okraju, in nositi sicer všito spred na obléki rumeno čerko 0, da se razpoznavajo. Slišali smo sicer tudi že véčkrat, da je bila za Ljubljano véljavna néka stara postava, po katéri noben jud nije smél ostati tam čez 24 ur. Sploh óčitno je pa, da se še dandanašnji téžko kak kristijan z judom druží, *ako* mu nije za to prava sila; — še védno stoji tédaj néka čudna in skorej nezapopadljiva pregraja med njima; v tem se dozda še malo izjém zapazuje, kar je tudi naravno. Dr. Kandler pravi, da v prejšnjih časih so bili judje zagnani iz teržaškega mésta, in da so po tem stanovali nékaj časa déloma v Trébčah (v „Trebičianu“—?), déloma v Štanjelu na Krasu, in vendar terdi na isti strani (274) svoje knjige „Notizie storiche di Trieste“, da v tem méstu judje stran zgorej oménjenega posilnega nošenja čerke 0 niso terpeli nobene posébne stéšnjave (!).

Judje se deržé, kar se tiče njih vére, mojesove postave, ki je bila pa Kristusu podlaga za vstanovitev tiste vére, ki jo je on učil — v blagor človéštva. Njih knjigi o tej postavi, ki zapopada med drugim tudi desét zapovádi božjih, kakor je sicer že dobro znano, pravijo „Talmud“, kar poménja „to, kar se je ustmeuo učilo“.

Oni vérjamejo tudi *enega* Bogà, katéremu déjo „Jéhova“, to je, „tisti, ki bo“, tédaj „véčni“; véljaven

je pa po njih misli *samo za-nje* — imajo ga za svojega *narodskega*. Njih *cérkve* se kličejo po gerškem jeziku *sinagoge*. Beséda „sinagoga“ poménja vendar prav za prav „zbirališče“ (prostor za skupščino). Bila je nékdaj v njej tudi šola. Za opravo službe božje imajo takò iménovane *rabine*.

Sicer za molitve, ki se |opravljajo večidél na glas, si deržé navlašnje osebe, ki jim berò ali molijo naprej. Pervega rabina so si imeli judje u Terstu léta 1325 (téda pred 545 léti), saj kakor pripovédujejo néki posebni spisi. Dopuščeno jim je pa bilo še le pred 175 léti napraviti in odpreti si tù javno in redno sinagogo (v katéro se smé sicer stopiti, kakor je že sploh znano, le s pokrito glavo, kar je néki tudi po mojzesovi postavi!). Stran oménjene sinagoge si imajo judje v teržaškem méstu še štiri druge posébné majhne tempeljne ali molivnice.

5. *Druga poslopja* bolj važna so v Terstu:

A. V notrajšnjem méstu: a) Takò iménovana „Kalisterjeva hiša“ (*casa Kalister*) na sônčno-izhodni strani ulice, ki si ima po volji teržaških Italijanov nadpis: „Via del Torrente“ — namésti: „Via del Torrente Ključ“, kakor smo sicer že omenili na 23 strani te knjige. To poslopje se ponosno vzdiguje na samem, je štirivoglato, zavzétne véličine in visokosti: ima štiri nadstropja („piane“), in gospoduje, takò rekoč, nad vsimi drugimi, blizo in daleč okol njega stoječimi poslopji. Iz četrtega nadstropja, in pa, se vé, še bolj iz podstréšja, se glédalcu odpira daleč okrog sprelep vid po Terstu, na morje in na okolico. Napraviti je dal to znamenito poslopje rajnki *Janez Kalister*. Konec zidanju je bil léta 1864; pa kmalo po tem — rés čudno! — se je pripetilo, da po ne-

sreči ta člověk oboli, in se pa, še le 57 lét star, tukaj v Terstu, kjer si je imel takrat stanovanje v drugem *svojem* poslopju, méseca decembra istega léta iz tega sveta spravi: dano mu nije tédaj bilo, da se preséli v to novo hišo, kakor si je želil. — Kaj da je bil Janez Kalister, to védò ljudjé, bi skorej déjali, po vsem svétu; takò je bil namreč znan in iméniten, kakor je sicer znan in iméniten po navadi sploh vsak vélik bogatinec. Slovél je Kalister po svoji, gotovo vsega občudovanja vrédni pridnosti in délavnosti, ki mu je pa tudi mnogo premoženja prinesla, ravno kakor je slovél po svojem izglédnem pošténju in po svojem prostem živétju; sicer umazanec ali gerd skopùh nije bil nikdar: ko je šlo za pogostovanje kakega prijatelja ali znanca, nije glédal na denar — obnašal se je takrat kot pravi žlahtnik.

Janez Kalister je bil — **Slovenec** bistre glavice, rojen léta 1807 v *Slavini* na Krajskem, priženjen pa v *Koče* nedaleč od Postojne. Kot prost kmét je začél léta 1822 s pomočjo svojega, sperviç majhnega premoženja počasi kupčevati. Hodil je najprej v Ljubljano déloma po žito, déloma po usnje. To je prodajal tù in tam za priméren dobiček, katérega je pa takò rabil, da mu je nosil drug dobiček, in mu dajal po tem priložnost, razširjati si čedalje bolj sréčno začéta opravila. Bil je pozneje previdnik senà in ovsa za cesarsko konjoréjo ali žrébčarijo v Prestranku na Krajskem, in tudi v Lipici, ki je en okraj teržaške okolice, o katérem se bo pozneje nékaj govorilo. Takò, in pa po marsikatérem drugem bolj važnem in bolj dobičkonosnem počétju, poséбно po jemanju céstnine in vžitnine v zakùp („štant“) zdaj na enem, zdaj na drugem kraju naše Avstrije, mu se je jako pomnože-

valo premoženje. Ceravno stran kerstnega iména in stran priimka je umel prav malo kaj družega — to sicer pa le v *slovenskem* jeziku! — pisati, je vendar **on sam** vse poglavitne račune („rajtinge“) zastran svojih dohodkov in izdavkov v najlépšem razvidu deržal. Sicer za druga opravila si je imel v službi zadosti pridnih in zanesljivih pomagačev, ki jih je on modro zbiral, pa le — izmed svojih sorojakov. Poslušal nije on nikdar kakega si bodi sveta ne svojih opravičnikov, ne drugih ljudi. Ako se je kedò prederznil, razodévati mu svoje mnénje ali mu kaj svetovati v eni ali drugi reči, se pa to nije vjemalo ž njegovim naménom, mu je nanagloma odgovoril: Ja, za Vas bi to b'lo dobro, pa zame nej“. Tak odgovor je mirno in stanovitno ponavljal, če si je oni tudi na vso moč prizadéval, da ga prepriča z véljavnimi dokazi ali uzroki; pa je le — prazno slamo mlatil! Bil je Janez Kalister neizmérne in zvéste pomnivosti: pametoval si je na tanko in na čisto kako stvar si bodi, ki je zadévala njega ali njegova opravila, — čez dvajset lét. Po svoji, gotovo še prezgodnji smerti, ki je bila néki následek njegovih vélkih trudov, poséбно pa njegovega, takò rekoč, neprestanega potovanja od enega kraja do družega v vsakem vreménu po noči in po dnévu, je zapustil toliko premoženja (med tim sicer tudi več hiš v raznih dežélah), da se je od njega plačalo **samo za davke** (!) v deržavno kaso 95.000, recimo: pet in devedesét tisoč (tavžent) gold.

b) Poslopje iménovano *Casa Chiozza* na lévi strani „Kalisterjeve hiše“, in pa pred tistim méstom, kjer se strinjata ali stékata zdaj podzemeljska potoka „Ključ“ in „Staribrég“, o katérih se je govorilo že na 21 strani; namreč tam, kjer po znanem slovésnem

odpertju Rojanske Čitalnice, ki so ga néki teržaški gospodje iméli za posebno prederznost in pregrého, je préžala 13 dné méseca julija 1868 precej vélika truma tistih po noči na naše slovenske okoličane, da jih nenadoma napade in potôče, kar se jim je pa kakor že vémo, prav lépò — spodlételo. Vélik dél tega poslopja, to je, na strani pred starobréžkim potokom, stoji nad trémi verstami obokov („vélbov“), ki se oslanjajo na štirivoglate stebre. Pod timi oboki je reden prehod, in pa v polétnem času zbiralíšče méščanov (sicer večídel brezdélnikov) pred ondešnjo znamenito kavarno. — c) *Vélika soldaška kasarna* sè širokim vadiščem ali travnikom za vojaške vadbe tik méje teržaške okolice, in pa nasproti tistega mésta, kjer se ključi ali krivi potok Ključ, tékaje kraj oménjene méje proti sônčno- zahodni strani v morje. — d) *Poslopje finančnega vodstva*, sézidano léta 1791, tédaj pred 79 léti (pa glejte, kar se je o njem že oménilo na 28 strani). — e) Glédišče iménovano *Teatro Armonia* na sônčno-izhodni strani „terga od derv“. — f) *Dr. Kozlerjevo poslopje* proti južni strani istega terga pod kapucinarsko cérkvo in pod méstnim gradom z glasovito gostilnico iménovano „Monte Verde“ (*zeléna gora*), katéri je pridružen sprelep vert za gòste, ki se po léti v véčer tam shajajo. — g) *Casa Gobčević* na lévém brégu „Vélike struge“ blizo *novega mòsta*, ki gré čež-njo pri morju. — h) *Stara Borsa*, to je, nékdanje shajališče za tergovce, sézidana léta 1802 na planjavi enacega iména; na mésti nje je pa zdaj i) „*Tergesteo*“ za shod tergovcev. To je vélikansko poslopje v podobi rédnega četérnika („kvadrata“) sézidano pred 30 léti. Srédnji precej široki prostor odločen za oménjeni skod je pod strého naréjeno iz stekla („glaža“).

Sicer isto poslopje rabi se tudi za marsikatére druge reči. — *j*) Srénjsko ali magistratno poslopje na vélikem tergu. — *k*) „Casa Pitteri“, nékdaj pa „Casa Jovovič“ tudi tam. — Tej nasproti *l*) „Casa Strati“, v katéri je pri tléh znamenita kavarna pod naslovom: „Caffé degli Specchj“ (*zercalna kavarna*) takò iménovana zatò, kér je ozaljšana poséбно tudi z mnogimi vélikimi in sprelépimi zercali (*po némškem „špégli“*); ona je skorej tik cérkve sv. Petra. Za ta prostor plačuje sadanji kavarnar vsako léto za najemščino („fèt“) 6500 goldinarjev; pa si ima v njej tudi kaj lépega dobička! — *m*) „Casa Bardeaux“, (imé francozko, ki se izgovarja „bardò“), v katéri so zdaj sodnijski uradje ali sodnijske pisarnice blizo nékdanje „Lipske planjave“. — *n*) *Casa Revoltella*, to je, palača rajncega barona Revoltella, v katéri se nahaja obilen zaklad dragih in sprelépih umetnijskih izdélkov (podob vsake baže, malanih, izdélanih iz marmorja itd.).

B. Proti morju — na prostoru kraj luke ali ladijostaje („pòrta“), dolgem skorej tri četert ure hodà od enega konca do drugzega (zaznamnjenega s cèrkama *S* in *J* na naši podobi B), to je, od ustja potoka Ključa do takò iménovanega „starega lazareta“, so med mnogimi drugimi vélicimi poslopji, iz katèrih se vidi lépò na oménjeno lukò in pa še dalje na široko morje, poséбно ta-le: *a*) *Casa Carciotti* blizo „novéga mòsta“ in skorej nasproti Gobčevičevega poslopja: — *b*) véliko poslopje takò iménovane „méstne gostilnice“, ki so ji dali pa *francozko* (!) imé „Hôtel de la Ville“, ki se izgovarja: „otél d'la vil“ (ta gostilnica je navadno le za iménitne in bogate *tuje* osebe, ki ne glédajo na denar, kér v njej je vse silno drago); — *c*) *véliko glédišče* („teatro grande“; sicer blizo tega misli

néka družba zidati drugo glédišče; teržaški municipij jej je létos (1870) že ponujal *tla* za — 376.000 goldinarjev!; — *d*) poslopje *primorsko-deželnega namésthva*; — *e*) gostilnica iménovana po francozkem *Grand Hôtel* (izgovarjajte „gran totél“, to je, *vélíka gostilnica*); — *f*) novo vélikansko poslopje knéginje *Hohenlohe* blizo ribíšča (sicer še néko drugo tudi véliko hišo je dala létos ta knéginja napraviti na sônčno-izhodni strani mésta, to je, blizo „stare štrange“, in še tréjtjo bo dala zidati kmalo v Rocolu); — *g*) poslopje *osrédnje oblastnije* za opravo službe zadévajoče *tergovsko mornarstvo* — tudi blizo ribíšča.

6. *Še nékaj bolj poménljivih reči* v teržaškem méstu. — Med tiste spada: *a*) *Deželno namésthvo* (sicer že oménjeno na 27 strani), iménovano nékdaj „vladarstvo Primorja ilirskega“, po ital. „Governo del Litorale illir.“. *b*) *Škofija*, ki je v Terstu že 1346 lét, namreč od léta 524. — *c*) *Štiri far*, to je, sv. Justa, sv. Marije Véce, sv. Marije Pomočnice, in sv. Antona. — *d*) 35 *katoliških posvetnih duhovnikov* v službi. — *e*) 19 redovnikov ali mnihov, namreč kapucinarjev. — *f*) *Seminišče* („žeminar“) za bogoslovne nauke četrtega léta. — *g*) *Municipij* ali svetovalstvo za teržaško mésto in za okolico, imajoče *štiri in petdesét udov* — iz okolice pa med njimi še le *šest Slovencev* po neki čudni postavi! — in njemu podverženi magistrat (županija) ki je odločen za zveršbo njegovih sklépov. — *h*) *Dvoje gimnazijev* (ali takò iménovanih „latinskih šol“), namreč en deržaven (cesarsk kraljevsk) ali némšk, se ve, z *némškim*, in pa en srénjsk ali mésten z *italijanskim* kot učnim jezikom, med tim ko bi vendar *en sam* gimnazij bil véč ko zadosten za *Terst* in za njegovo okolico, sicer pa le z *deželníma* kot učníma jezikoma,

namreč z italijanskim in slovenskim (sramota vélika je pač vendar za municipij, in bridka žalost za nas Slavjane, da se nije ta dozda^j še prav nič ménil za vpéljavo tudi slovenskega jezika saj kot učnega predmeta na méstnem gimnaziju, čeravno vtégne biti silno potreben tistim, ki se tam uče, kér so ob svojem času odvétniki, zdravniki, notarji, uradniki itd. in pa, se vé, *tadaj* véčkrat prisiljeni, poslušati v svojih opravilih Slovence, ki bi jih morali **sami** dobro razumevati, pa ne še le s pomočjo kakega prostega stréžaja, kakega hlapca ali celò kake dékle slovenskega národa, da si téžavo in zadrégo le *nékoliko*, pa véčidél *slabo* premagajo; sicer slovenski jezik nije ravno takò zaničevanja vréden, kakor si mislijo ti čudni naši gospodje;— njihov *si* nije bolj sladek, kakor je naš *dà!*). — *h*) 12 drugih javnih, to je, neprivatnih šol, ki so te-le: *aa*) akademija za tergovino in za tergovsko mornarstvo; *bb*) višja méstna realka; *cc*) izglédna ali normalna glavna méstna šola z nižjo realko; *dd*) ljudska méstna šola za mladino možkega spola; *ee*) glavna šola za mladino ženskega spola pri Benediktinaricah na „Stari Reni“; *ff*) glavna ljudska šola za mladino ženskega spola v Novem méstu; *gg*) ljudska šola pri „stari štrangi; *hh*) ljudska šola v „Starem méstu“; *ii*) ljudska šola (*le italijanska*, se vé, pa odločena vendar tudi za otroke *slovenskega* národa iz bližnje okolice!) v „Korsiji Stadion“ za fante in za dekléta; *jj*) šola za pétje (*italijansko*, za *slovensko* se nič ne skerbì — tako je po godi teržaškim gospodom, ali tinveč *gospodarjem*, ki imajo takošno pétje le za „canto barbaro“!); *kk*) šola za télovadbo ali gimnastika (naši okoličani se sicer za njo nič ne ménijo, in pa po vsi pravici; saj si imajo že posébné télovadbe *vsakdan* zadosti!); *ll*)

šola za babištvo, to je, za nauk ali pripravo ženskih za babičenje (za babe). — Dr. Kandler govori v svoji knjigi „Notizie storiche di Trieste“ na 190 strani tudi o néki šoli za podúk mladine teržaške okolice v *slovenskem* jeziku zastran poljedélstva; nam pa nije vendar dozda^j šlo še po sréči, zvédeti, kje da je ta šola? Nam je jako žal za to! Isti gospod pravi še v oménjeni knjigi, „da zastran šol (*vsih*, se vé) je Terst s tukajšnjim Primorjem in z Dalmacijo *le ena dežela*“, česar pa mi nikakor se razumevamo — ne vémo, kaj da on po tem misli!

Med važnosti našega Tersta štéje se še dalej: *i*) Plackomanda, to je, policijska uradnija za vojaške ljudi, naj si bodo še v službi, ali pa že v počitku. — *j*) Povéljstvo VII oddélka armade na suhem. — *k*) Povéljstvo oddélka morske armade. — *l*) Takò iménovani „avstrijski Lojd“ (se piše pa „Lloyd“), to je, vélikanska družba osnovana pred 37 léti tukaj u Terstu po izglédu londonske družbe na Angležkem, bivše tam pod enakim iménom pridružene néki véliki kavarni in imevše si za namén, ravno kakor tukajšnji Lloyd, zlajšbo in sploh pospéševanje prevožnje kupčijskega blaga in ljudi, pa tudi pisem, poséбно kupčijskih, in poštnih zavézkov po morju od enega kraja do drugega. Ta vélika družba, ki si ima za ude večidél iménitne in bogate osebe, čeravno potrebuje tudi državne, to je, *naše* podpore ali pomoči *z davki* — dobila je namreč dozda^j od nas vsako léto en milijon goldinarjév, da vtégne bolj shajati! — štéje dandanašnji že *sédem in šestdesét* vélikih, v njeni lástni ogromni ladijenici na južni strani okolice stésanih parobrodov ali ladij („bark“), ki jih ženejo vodéni soparji na razne kraje. — *m*) *Slavjanska Čitalnica*, ki si jo imajo Sla-

vjani v Terstu že več ko 22 lét, sicer v prejšnjih časih pod drugim iménom. — *n*) Méstna fabrika za napravo plina ali „gaza“ namésti poprejšnje *francozke*. — *o*) *Štrudthofova železolinica*. — *p*) Troje vodométov („fontàn, štérn“, iz katérik se povzdiguje in iztéka voda sama ob sebi po néki posébní natorni postavi, sicer, se vé, s pomočjo navlašnje umetne priprave), namreč prvi je na vélikem tergu, drugi na široki planjavi pred „staro borso“ in pred Tergestejem, tretji pa na tergu „rusega mòsta“ z raznimi kamnénimi podobami, ki so sicer jako znamenite, jih pa vendar ne vtégnemo tukaj opisovati (opisal jih je že dr. Kandler še skorej preobširno). Voda pritéka v te „štérne“ izpod „Griže“ oménjene na 18 strani, po cévih nalaš napravljenih ob času in po ukazu cesarice Marije Terézije. — *r*) Dvoje stebrov s podobama dvéh avstrijskih vladarjev kot posébnih dobrotnikov teržaškega mésta, namreč cesarja Leopolda I in pa njegovega sina cesarja Karola VI; *ta zadnja* je na vélikem tergu, *ona* pa zdaj na borsni planjavi (prej je stala na vélikem tergu, se je pa léta 1808 prenésla). — *s*) 38 iménitnih *zavarovavnic* (družb, ki za primérno vsakolétno plačilo zavarujejo eno ali drugo škodo, postavimo, pomorsko, škodo po požarjih itd.); — *t*) 27 *konzulatov* raznih národov, kakor smo sicer že oménili na 26 strani; moramo pa tukaj pristaviti opazko, da tam niso še vsi iménovani, in to po néki posébní zmoti, ki se je pripetila v tiskarnici; izpusnilo se je namreč iménovanje *ruskega, papeževega, španjskega, portugalskega*, in *italijanskega* konzulata. — *u*) Ena *kupčijska zbornica*, katéri je naloga potégovati se za tergovske zadéve. — *z*) *zastavljavnica* („monte di pietà“). — *aa*) *Hranilnica* ali kasa za prihrambo de-

narja („cassa di risparmio“). — *bb*) Vélíka poslopja za *siromake in bolníke* (sicer v okolici, namreč v Kadinu). — *cc*) *Norišnica* blizo cérkve sv. Justa — *dd*) *Méstna knjižnica* („biblioteka“) pred Lipskim vertom in zraven cérkve sv. Marije Pomočnice, imajoča dozdaj že 30.000 knjig. — *ee*) *Muzej* (tudi tam), namreč prostori za hrambo znamenitih reči nabranih iz stvarstva ali iz takò iménovanega kraljestva natore (prirode), in pa tudi iz posébnih umetnijskih izdélkov razne baže, na primér, po navlašnji napravi v dobrem (se vé, mertvem) stanu obderžane pozémeljske in morske živali, rastline, kovine, podobe malane ali z dletom zrezane itd., in to za ogléd, ali tudi za podúk, poséбно mladine. Sicer imé „muzej“ izvira iz beséde staro-gerške „muzai“ (*muze*); to so bile pa po domišljiji starih Gerkov in Rimcev boginje, ki so imele néki moč navduševati ljudi za pétje. Bilo jih je devét, in klicale so se: Klijo, Evterpe, Taliya, Melpomene, Terpsihore, Erato, Polihimnija, Uranija in Kalijope. Njim je bil posvéčen posében tempelj, ki se je iménoval po staro-gerškem „muzejon“. Pozneje so pravili pa v Atenah, ki so bile od nékdaj glavno mésto na Gerškem, kakor so sicer še zdaj, ravno takò tudi nékemu vélicemu prostoru, kjer so se zbirali učenjaki, da se poménkujejo o znanstvenih rečéh. Na zadnje se je dalo pa vendar imé „muzej“ samo prostorom odménjenim za hrambo zgorej opomnjenih reči, kakor se jim sicer daja še dandanašnji. Dr. Kandler pravi, da teržaški muzej, o katérem tù govorimo, se je napravil léta 1825, in da je to jako podpiral *tadašnji* deželni poglavar grof „Stadion“. Ta je bil pa v Terstu še le v létih 1841 do 1847, kakor smo sicer že rékli na 24 strani: tédaj sopet nékaj nerésničnega! —

V Terstu se štéje zdaj 155 prodajavnic jestvín („botég“), 19 lékarnic, 12 véčih gostilnic, 55 pivarnic, 273 kerčem, 78 žganjarij, 54 kavarn, 81 méсарjev, 68 čévljarjev, 58 kovačev, 109 mizarjev („tišlerjev“), 25 urarjev, 109 brivcev, 51 pékov, 84 šivarjev ali krojačev, 19 kolarjev, 29 klobučarjev, 42 sòdarjev, 42 učiteljev muzike, 7 knjigarjev, 6 tiskarnic, 13 knjigovézov. —

Po zadnjem magistratnem računu (prerajtu) je bilo konec léta 1869

v Terstu	63.761,	v céli okolici	pa 51.898	katoličanov;
„	4.254,	„	„	157 judov;
„	1.217,	„	„	154 { nezedinjencev
„	643,	„	„	{ gerške vére;
„	350,	„	„	365 luteranov;
„	77,	„	„	214 kalvinistov;
„		„	„	— { spoznovalcev
				{ še drugih vér.

Vsih skupej je bilo tédaj 123.098 prebivalcev; med timi pa néki le 10.333 Slovencev v takò iménovanih *vaséh* („ville del territorio“ — glejte na 91 strani), namreč 10.332 katoličanov, in 1 nezedinjence. Štévalo *druzih* Slovencev v okolici nije znano, kér so zapopadeni med méščani stanujočimi v okrajinah, ki jim naši Italijani pravijo „contrade suburbane“, ali po dr. Kandlerju „contrade esterne“! —

Teržaščani si imajo v bližini tri poglavitna sprehajališča, namreč *za zimske mésece* kraj morja *a)* do sv. Jerneja proti sévero-zahodni strani (kjer je čerka *S* na podobi *B*), in *pa b)* do sv. Andréja unkraj „starega lazareta“, kjer je préluka ali svétlnik („fanal“) ki svéti od daleč po noči prihajajočim ladijam; — v isti podobi je tam blizo čerka *J*. Obédva sta *pa po*

léti zapuščena, čeravno prav prijetna in mikavna. Čmu so tédaj ondešnji lépi drévoredi? Saj jih pač ne vidi, zlasti pri sv. Andreju, skorej noben človek ob pravem času, to je, kadar so zéleni in vabivni, ako nije morda klavern in odljuden, ali pa le *prisiljen*, tam hoditi? Trétje in pa, takò rekoč, *edino* sprehajališče za spomladanske, polétne in perve mésece jeseni gré čez „Korsijo Stadion“ po Verdélski dolini med škorkeljsko in kadinsko gorovino do takò iménovanega „Boschetta“, ki mu pravijo pa tukajšnji slovenski okoličani „Bajta“ (glejte opazko na 18 strani), in pa še tudi naprej do sv. Ivana pod „Grižo“. Tje péljejo sicer dvé poti, namreč ena vozna, ki se ravno zdaj (méseca julija 1870) lépò popravlja in razširja, in zraven katére je (v Kolonji) spervič na lévi lép sprehajaven vert („giardin pubblico“), kjer so si imele nékdaj Benediktinarice hišo in zémlišče, druga pa péš pot (stèza ali césta za péšce) po takò iménovanem *akvedotu*, o katérem smo nékaj oménili na 21 strani, pod drevési — spervič med poslopji, dalje naprej pa déloma kraj podnožja „kadinskega ali dolenjega hriba“, déloma kraj Farneda. Sicer od Boschetta naprej se vijeste sèmtertjé navkreber dvé césti čez Farned to verha, katéremu déjo po némškem „Jäger“, po italijanskem pa „Cacciatore“ (mi Slovenci bi morali reči po tem „lovec“, čeravno ne vémo prav, zakaj?). Okoličani so pravili nékdaj temu verhu „pri vardjani“, to je, pri varhu, kér je namreč stanoval poprej tù nalaš postavljen varh Farneda, dokler je bil ta log v posésti deržave — do léta 1844, kakor smo povédali v opazki na 18 strani.

Višave, s katérih se glédalcu prikazujejo in razprostirajo rés lépi in zanimivi, pač po nékakem prav očaravni razglédi na teržaško mésto, na bližnje ja-

dransko morje, in pa okrog na okolico, so poséбно te-le: grič, na katérem je kapucinarski samostan in njegova cérkva; kadinski ali dolnji hrib; verh Farneda ali pri „jagru“, kjer ste tudi dvé dobri gostilnici; tergovska césta, ki se vije nasproti mésta po „Griži“; Verdelica, Škorklja in sprédnji dél Opčin, — tam namreč, kjer je obelisk, o katérem se bo pozneje še nekaj govorilo. Na tiste višje kraje naj grédó tédaj tujci, ko pridejo sém, če jim je na srcu léžeče, tù kaj posébnega viditi.

Teržaška luka ali ladijostaja je *slobodna*, po italijanskem „porto-franco“, in to od léta 1718, tédaj že 152 lét, po dovoljenju cesarja Karola VI. Po tem sméjo namreč prihajati vanjo tergovske ladije od kakega si bodi kraja tega sveta z blagom, in ga pa tù razkladati, da se *v méstu* ž njim povoljno ravna — brez plačanja kakega si bodi cola ali posébnega davka od njega, in sploh brez nobene posébne ovire (zabave). Izjéti so le: tobak, sol, strélni prah in solitar, kér vse to so stvari odločene le za takò iménovano „državno samoprodajo“ („*monopolij*“) — vsak jih namreč ne smé v Avstriji rabiti brez vladnega dovoljenja ali brez plačanja tega, kar gré od njih za davek po dotični postavi.

V oménjeno teržaško ladijostajo pride vsako léto s tergovskim blagom od raznih krajev nad 10.000 bark. Da se pa tiste v *bolje* zavétje spravljajo, kakor so si ga dozdam imele, in to poséбно po zimi, ste pred trémi léti francozka družba takò iménovane „južne avstrijske želéznice“ in pa naša vlada, ki je dala oni za štiri in šestdeset milijonov goldinarjev oblast, gospodariti 99 lét s to želéznico, — med seboj sklénile, popraviti ali timveč prenarediti to ladijostajo s potreb-

nimi nasipi, kakoršni se vidijo narisani na podobi B. Déla se že dvé léti na vso moč blizo želéžno-céstne, zdaj premajhne, in zatò nezadostne postaje, ki se bo sicer tudi primérno preuredila in razšírila; déla se namreč na tistem kraju, kjer je bil prej takò iménovani „novi lazaret“, to je, ločena ladijostaja za barke prihajavše iz takih strani tega sveta, v katérik je, saj kakor se misli, še dandanašnji kuga, ali pa le nevarnost zastran nje, da ostanejo tam osamotjene ali „v kontumaciji“ za nékaj časa, to je, doklér se ne ščistijo, prej ko pridejo med druge že slobodne barke, in njih mornarji med druge ljudi. Napravil se je ta lazaret po ukazu cesarice Marije Terezije léta 1769, zdaj se pa zasiplje, da se porabi za razšírjenje želéžno-céstne postaje. „Stari lazaret“, napravljen léta 1720 po povélju cesarja Karola VI je bil tam, kjer je svetilnik ali preluka (glejte na 83 strani). Novi lazaret so pa prenesli zdaj pod „Stare Mile“ na bližnji koperško-okrajni polotók „Oltra“. — Med nasipi bo poséбно zanimiv tisti bolj dolgi, ki se bo potézal navprék, in je naménjen, da odvráča silne morske navale, ki bi vtégnili ladije nemirovati in celò tudi v nevarnost pripravljati. Soper vse to počétje se je pa teržaško svetovalstvo, in ž njim vred skorej vse mésto, bivše zastran njega druge misli, jako derlo in vpiralo, čeravno le — zastonj! Vkljub takemu drétju in vporu se je mirno in pridno naprej délalo, kakor se sicer še védno déla — napravlja se nékaj rés vélikanskega, ki bo sicer véliko véliko stroškov prizadélo, kakor si vtégne že vsak lahko misliti, bo pa tudi délo vsega občudovanja vrédno, in koristno.

S tim končamo zdaj opis Tersta, dasiravno bi se lahko še marsikaj družega, pa vendar skorej le manj

zanimivega povédalo zastran tega jako važnega primorskega mésta. — Naj se zdaj oménja nékaj še tudi domovje véčine Slovencev teržaške srénje, namreč

OKOLICA.

Da se ta okolica čedalje bolj razgléda, in da se nje léga in podoba bolj pojasni, dali smo nalaš napraviti zastran nje narisek, ki ga tù pristavljamo. Ta narisek obséga sicer tudi prostor, v katérem je mésto med posébn o mejo, ali med takò iménovanim „pomerjem“, kakor se sicer že tam vidi. — Teržaško mésto z oménjeno okolico vred je *le ena sama srénja* (po serbsko-ilirskem *občina*, po némškem spačeno „gmajna“, in po italijanskem „komun“); ona si ima zatò tudi *le enega župana*, in je ob enem posébná dežéla, ali kakor se zdaj pravi, „kronovina“ sè svojim posébnim zborom, katérega predsédnik je ravno oménjeni župan, ki se voli vsako trétje léto. Sicer za posvetovanje o *manj važnih* dežélnih, to je, teržaško-méstnih in okoličnih zadévah je nalaš odločen oddélek, ki mu pravijo po italijansko „delegazione municipale“ (v našem jeziku bi se déjalo skorej „dežélno poročništvo“, ali „deželno pooblastništvo“) — z istim predsédnikom. „Podsérnj“ („podkomunov“) ali sploh posébnih samostalnih srénj nje tédaj v tej okolici. Sadanji, po slovensko takò iménovani *županije*, po italijansko pa „delegati“ te okolice niso *županije*, ampak le — magistratni strénjiki, katérim se sicer tudi nékaj malega plačuje, — po 20, 25 in k večemu 30 goldinarjev vsako léto! Naloga je tistim, saj kolikor je nam znano, spisovati kako spričevalo, ali ga le poterjati, naj si bo v eni ali

Terzaško-okolične krajine:

1. Škédna — 2. Gorenja
 Čarbola — 3. Dolenja Čar-
 bola — 4. Kačin — 5. Ver-
 delja — 6. Skorcklja — 7.
 Kolonja — 8. Rojan — 9.
 Gréta — 10. Barkole — 11.
 Sv. Marija Mandalena Do-
 lenja — 12. Sv. Marija Man-
 dalena Gorenja — 13. Rocol-
 — 14. Lonjer — 15. Bazo-
 vica — 16. Padriče — 17.
 Gropada — 18. Trébče —
 19. Bane — 20. Opčine —
 21. Kontovel — 22. Prosek
 23. Sv. Križ.

drugi zadévi srénjčanov tistega okrožja, za katéro so postavljeni; oskerbovati razdéljevanje kakega oznanila, in izročbo kakega vabila ali družega pisma, dajati pa vendar tudi, sicer večidél le *ustmeno*, magistratu na znanje marsikaj bolj važnega zastran takih reči, ki silno potrebujejo zboljšanja ali poprave v okolici, — *ako* je le gospodom rés tudi na sercu léžeče, o tem kaj zvédeti, da odpomagajo, kakor zahtéva (tirja) njih dolžnost, in pravica okoličanov, ki voljno in zvésto plačevajo vse naložene jim téžavne davke. Evo vam; to so zdaj naši tukajšnji *županije*, ki pa po že dobro znanem ukazu teržaškega municipija celò tudi še smejo se ne takò iménovati! To važno imé (v italijanskem „podestà“, to je, *oblastnik*, ali *mogočnik*) si ima drugod drug pomének, kakor že vémo, in imelo si ga je poséбно pri naših sprédnikih — *starih Slavjanih**) povsod, kjer so bili naséljeni. Sicer imeti bi si ga vtégnilo tudi tukaj, *ako* bi le šlo okolici po sréči, da se od mésta loči, si poséбne srénje napravi, in pa za vsako svoje *prave* poglavarje voli, — kar se nam pa *zdaj* vendar skorej pretéžko dozdéva, potém ko se je véliko štévilo méščanov v okolico vrinilo (štéje se jih dozday néki že nad 27.000, Slovencev pa še le 25.000!),

*) O tistih, ravno kakor še o drugih *sadanjih* Slavjanih se govori precej obširno v věč ali manj presojevalnem ali kritičnem razlaganju *zgodovine*, katéro se začne na 117 strani. Pristavljen mu je namreč med drugim tudi priméren odgovor na vprašanje (sicer dozday že drugod in věčkrat pretrésavano): „Kje so spervič bivali Slavjani? od kod prihaja to imé? kakò so se oni razdéljevali in razprostirali? kake šege so imeli?“ i. t. d. — *prej* ko se razlaga „zgodovina Tersta in njegove okolice“, in to tímvēč, kér je ta pristavek po nekakem tudi močna podstava temu razlaganju, kakor se sicer že tam vidi.

prisvojivši si prej po svojih navadnih zvijačah, malo da ne *zastonj*, njene najboljše kòse: pustili so pa gospodje, takò rekoč, namésti méce le kosti slovenskim okoličanom, nekaterim celò — *nič*, spreménjaje si jih ob enem ravno po tem v nesréčne sužnike, da jim robotajo, jih bogatijo in debélijo, — dasi ravno ne moremo in ne smémo sicer tukaj zamôčati, da je to veèidél vendar žalosten naslédek nékega čudnega, ne zadosti premišljenega in tédaj prenaglega ravnanja kmétov kot ondešnjih prvotnih poséstnikov *za-nje* po tem ščasoma pozgubljenih zemljišč.

Sicer oménjeni „delegati“, katére bi mi v slovenskem jeziku lahko iménovali *poročnike*, imajo po naši misli vendar tudi po svoji sadanji službeni razméri véckrat vgodno priložnost, pri magistratu, katéremu so potrebe okoličanov gotovo *manj* znane, kakor njim, marsikaj sprožiti in z véljavnimi uzroki predlagati glédé na take reči za okolico, katérik silna potreba bi morala biti pač tudi njemu očividna, čeravno jih tam nihče po tem ne praša. „Poskušnja je dopuščena“, takò se glasi nék star pregovor. Terkati se mora véckrat prej ko se gospodje naménijo odpréti. Zadosti žalostno je pa, da je celò še tega tréba za doségo morda le kega malovažnega — *milodara* (!). Med oménjene reči štéjemo posébnò to, kar se še pogréša zastran šol, in pa zastran rabe *našega* jezika v magistratnih pisarnicah, kjer je je po vsem tréba, kadarkoli se sè slovenskim okoličani tam kaj obravnava, ali se jim kaj dopisuje. Takò, in déloma pa, se vé, tudi s pomočjo poslancev skerbnihi za vse okolične zadéve, kakoršni bodo gotovo sadanji, to je, 14 dné méseca avgusta za okolico izvoljéni, se vtégne tukajšnjim Slovincem morda vendar počasi obnésti, da délajo vspéšno proti nezmérni pri-

zadévi teržaško-méstnega in okoličnega svetovalstva, in njegovega magistrata za poitalijančanje céle okolice, katéro se pa vendar ne bo dalo takò lahko zveršiti, kakor mislé znani teržaški gospodje. Mi jim zastran tega živo svetujemo: naj le rajši dobro premišljujejo, da, če so *oni* v svojo národnost zaljubljeni, so gotovo še bolj Slovenci v svojo, kar se vidi sicer že tudi po marsikatérik sadanjih prikaznih; naj premišljujejo tédaj, da tudi *slovenska* kri nije — voda; naj premišljujejo še dalej, da narava („natora“) se vé tudi v tem, če sé ji okorno nasproti déla, ob svojem in pravem času grozovitno maščevati: njene postave so stanovite, ojstre in strašne; — gorjé temu, ki jih prezira ali ne spoštuje! —

Dasiravno teržaška okolica, kakor smo že oménili, je z méstom vred le *ena srénja pod enim županom*, ona se vendar deli, kakor se je sicer že od nékdaj délila v *tri in dvajset* okrajin ločenih po méjah, kakoršne se vidijo zaznamnjene na pristavljenem narisu, na katérem so tudi njih iména pod štévilkami. Tim okrajinam dajajo naši okoličani néko čudno in pa neprilichno italijansko imé — „kontrada“ (contrada). Saj pač *kontrada* poménja prav za prav v italijanskem jeziku le *césta* ali *ulica* v kakem méstu. Néki Slovenci pravijo tim pokrajinam tudi *vasi*, kar pa vendar nije pravo, in poséбно že zatò ne, kér marsikatére okrajine obségajo *več ko eno vas*. — Dr. Kandler ne vé pa še štévila okrajin; to je óčitno, kér jih je naštel le 22; med njimi nije namreč zapopadena tudi *Škorklja*. Sicer on jih razdéluje v „contrade esterne“ in v „ville“, to je, v „zunajnje ulice“ in pa v „vaši“. *Une*, kakor jih on iménjuje in piše so po njegovem mnénju te-le: „Chiarbola inferiore, Chiarbola superiore,

*

Santa Maria Maddalena inferiore, Santa Mar. Madd. super. Rozzol, Chiadino, Guardiela, Cologna, Rojano, Gretta, Barcola“ (pod štévilkami: 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13); *tiste* (ville) pa: „Santa Croce, Prosecco, Contovelo, Opchiena, Bane, Padricciano (?!), Gropada, Trebiciano (?!), Basovizza, Longera, Servola“ (pod štévilkami: 1, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23). Tim *zadnjim* pravi teržaško-méstno in okolično svetovalstvo, in po njem, se vé, tudi magistrat „ville del territorio“, to je, „okolične vasi“, in *pervim* „contrade suburbane“, po našem „blizo mésta léžeče okrajine“ (prav za prav *ulice*). Ravno tistim dajajo pa tukajšnji Némci nepristojno ali nepripravno imé „Vorstädt“ (*predméstja* — ?). Tudi to razločevanje je samovoljno in brez kakega si bodi temelja („fondamenta“): oslanja se le na to, da je v tih okrajinah, sicer vecidél samo bolj blizo mésta, zdaj že mnogo, namreč po novem magistratnem računu néki nad 43.000 méščanov, sicer z ondešnjimi okoličnimi Slovenci vred (!), katérikh štévila naši zviti gospodje nalaš ne povedò, imaje jih tudi za prave méščane, čeravno niso, kakor se dobro vé, med tim ko je zdaj po že prej (na 83 strani) oménjenem računu v takò iménovanih vaséh („ville del territorio“) le nékaj malo čez 10.000 Slovencev (kmétov). — Znano nam je, da se je v tukajšnjem deželnem zboru predlagalo skorej že pred trémi léti razširjenje mésta čez sadanjo, v narisku tudi posébe zaznamnjeno méjo, ali čez takò iménovani „pomerij“, da se pa še dozday zastran tega nič nije sklénilo. Po tem takem je ostalo vse pri starem: okolica séga téday še vedno do opomnjenega „pomerija“, ki pa nije jako obširen, kakor se vidi na istem narisku, čeravno mésto léžeče med njim in med bližnim morjem štéje več

duš, ko *usa* okolica; štéje jih namreč po oménjenem *novem* računu nad 70.000, med tim ko jih štéjejo *vse* okolične okrajine skup néki le 53.000. Zategadél ne vémo pa tudi, kakò in zakaj da se imajo razdéljevati okolične okrajine v „contrade esterne“ ali „suburbane“, in pa v „ville del territorio“? Ako mislé ti naši čudni gospodje, da so v unih tudi *ulice* (vie, contrade), kakor so v méstu, se motijo na debélo; nekaj ulic je le *tik mésta*, drugod jih nije. — Gospod *Hermet* je pa lani v zboru celò terdil, da se nima délati razložka med méstom in med okolico, kér néki obédva skup sta — eno mésto (!).

Okolica gré **na dolgo** od južno-izhodne strani, ali od tistega mésta (kraja), katéremu pravijo tukajšnji kmétje „Kačajedna“ (v Žavljah ob istrijski méji), Italijani pa „Lussandra“, — sicer mi Slovenci ne poznamo te *gospé!* — do tistega mésta, kjer stojita onkraj vasi okrajine sv. Križa dva kamnena stebra zaznamnjajoča méjo te okolice proti Goriškemu, skorej četert ure od Nabrežine, ki je blizo vasi sv. Križa; **na široko** se raztéza od morja do Krasa proti sônčnemu izhodu, proti séverju in proti sévero-zahodu. Dr. Kandler pa, med tim ko na eni strani zmanjša okolico po zamócanju ene okrajine, namreč „Škorklje“, jo hoče imeti na drugi strani zdaljšano do Sostljana („Sistjane“), čeravno tisto, *na goriškem Krasu* nedaleč od Devina léžeče mésto (nékdaj z *eno* samo hišo — véliko gostilnico), katéremu se daja to imé, je skorej ravno toliko oddaljeno od oménjenih dvéh méjivnih stebrov, kolikor je oddaljena vas sv. Križa od Proséka, to je, nad eno uro. Tédaj sopet zmote, ali timveč — navadne sanje!

Okolična zemlja je rodovitna, in pa po svoji légi

— po svojih lépih sônčnih stranéh — zlasti za *vino-réjo* jako pripravna, čeravno se tudi še marsikaj družega v njej pridéluje, poséбно *turšica* (katéri pravijo pa okoličani rajši *sirk*, dasiravno *sirk* je nékaj družega), in pa *fažol*, — se vé, če nije pokončevavne suše, *navadne* po tih krajih. Poglavitni in sicer tudi najbolj zdatni pridélek je bilo vendar od nékdaj le *vino*. Vinske terte, kakor je že sploh znano, ne zatira takò lahko suša, če nije poséбно dolga. Vino teržaške okolice je véljalo že od starodavnih časov kot izverstno, vkusno in žlahtno. Škédenski „*refošek*“ („*rifosco*“), poséбно pa „*prosékar*“ („*prosecco*“) je bil od nékdaj dobro znan, čislan in ljubljen, takò rekoč, *po vsem svetu*. V pismu, po katérem je avstrijski vojvoda Leopold prevzel Terst, ko se je tisti léta 1382 (téda pred 488 léti) z okolico vred prostovoljno Avstriji podvergel, se govori tudi o néki *stotini čebrov bélega vina*, ki se pa v njem prav za prav iménuje „izverstna rebula“, katére izročitev si je bil on v tem pismu med drugim vstanovil za vsakoléten davek. To je gotovo tudi jasen dokaz, da naši tukajšnji kmétje so že od starih časov dobra vina pridélavali — *brez kakega si bodi nauka*, téda le po svoji pameti in bistri glavici. — Pridélalo bi se vendar še dosti véč vina v tej okolici, ako bi se saj enkrat med kméti razdélila tista mnoga zemljišča, ki léžé tam zapuščena, takò rekoč, od kar ta svet stoji. Nihče ne skerbi, da se obdélujejo in da rodijo, kar bi roditi imela po svoji posébnosti. Naši tukajšnji gospodje so timvéč pred nékim časom še celò marsikatéra bivša že dobro obdélana zemljišča (*lépe vinograde* — !) blizo mésta, namreč v Kadinu pokupili, in pa v žalostno puščobo spreménili, ne vémo še dozda prav, za kaj in v kakem

naménu? Tam jih vidimo še zmiraj zapuščene. Sicer govorilo in tudi sklénilo se je pred trémi léti, da se ima vse napraviti, česar je tréba v tej zadévi; pa kaj se je dozdej opravilo? Nič! Noben človek se ne meni več za to važno stvar. Pač lépo ravnanje, lépa skerb za okolico!

Jako škodljiva je dalej za okolico tudi nestréčna stara navada, po katéri se razdéljeva ali timveč razdrobljeva podédovano („vérbano“) *léžeče premoženje* med *vsimi* dédiči („vérb“) po smerti njegovih poséstnikov. Kak naslédek si mora pač vendar imeti, saj ščasoma, termoglavno obderžanje takošne navade, — to razdéljevanje ali razdrobljevanje? Gotovo tak, da si na zadnje ne bo imel ni eden ni drugi še toliko zemljišča, ali sploh toliko prostora, da si le malo hišico na njem sèzida. Rajnki Anton G . . . je imel léta 1815 nad 100 čebrov vina. Po njegovi smerti so se pa vinogradi razdélili med *sédmero* zapuščencev (dedičev, „vérbov“). Pred dvéma létoma se je pa po smerti enega tistih njegovo *léžeče premoženje*, to je, *sédmi del* prvotnih vinogradov, razdélilo med *šestimi* zapuščenci. Koliko je po tem vsak dobil? In pa kakò bo šlo to še naprej? Ima si dalej za škodljiv naslédek tudi še to, da dedič in poséstnik *majhnega* zemljišča ne skerbì po navadi za njegovo obdélavanje takò, kakor skerbì tisti, ki ima *sam vse* *léžeče premoženje* redno in lépò zedinjeno, pogodivši se sicer kakor gré, poprej zastran tega z brati in sè sestrami, ravno kakor se déla po drugih deželah — brez kake si bodi tézave, in brez škode za druge. Z véseljem smo slišali, da slavni rajnki fajmošter **Sirk** v sv. Križu je vendar sréčno vpotil *nékaj* tacega za okrajino tega iména, in da gré ta stvar zdaj precej lépò in v redu — saj

déloma. Če se je dalo ondi to vpéljati, zakaj bi se ne pač tudi drugod posnémalo? Da se pa vendar ta zelo koristna in potrebna vpéljava ščasoma čedalje bolj zljajša, morala bi se okolična, zarad svoje dobre in bistre glavice že sploh znana mladina lotiti kakega rokodélstva, kake bolj zdatne službe pri trgovini itd. in pomagati si po tem tudi brez posésti zemljišč, sicer vendar nékaj podpirana s tim, kar dobí od oménjenega samega posestnika vsega léžečega premoženja po navlašnji pogodbi. Zatò se potrebuje pa — dobro vravnanih *šol*; brez tih jej ne bo šlo po sréči, da si stanje zboljša.

Kar se tiče sadanjih šol za teržaško okolico, katerih je sicer doslej samo *desét slovenskih*, namreč: v Škédni, v Verdéli (pri sv. Ivanu), na Ketnari (za lonjersko okrajino), na Bazovici, v Trébčah, na Opčinah, v Rojanu, v Barkolah, na Proséku, sicer za Prosék in za Kontovel, in pa v sv. Križu (za otroke drugih okrajin bolj blizo mésta so samo *italijanske šole*, katerih obiskovanje jim daja pa lépo priložnost, učiti se pridno med méščanskimi otroki le — *grozovitne italijanske klétvine!*), — one nišo imele še dozdej tak obrodek, kakoršnega si želimo, čeravno se plačuje zanje vsako léto nad — 16.000 goldinarjev! To nam dokazuje zadosti že jako žalostna prikazen, da med mladenči je celò še smiraj premalo taci, ki bi brali, naj si bo v slovenskem ali pa v italijanskem jeziku, in vendar so te šole tam že *zdavnej*. Sadanji učitelji in učiteljice se sicer *na vso moč* trudijo, da zmagajo vélike téžave in zapréke, ki se jim vpirajo; starši namreč, in zlasti *malere*, ne marajo pošiljati redno otròk v šolo, izgovarjaje se s pretvézo, da jih domà jako potrebujejo; tistim zginja pa po véčkratnem poo-

stanju iz šole, kakor je tudi očitno, sopet iz glave skoraj vse proti, česar so se naučili, ravno kakor zginja sicer tudi bivšim bolj pridnim fantičem to, kar so že dobro znali, kmalo potem ko se po dognanju odločenih početnih naukov kakega (se vé, bolj *prostega*) dela poprimejo, pri katerem si le kaj malega dobé, in to pa vecidél samo — *zase*. Kaj je njim po tem mar za berilo in za naprejšnje izobraževanje, zlasti kér jih tudi nihče k temu ne spodbada? Pa kakò si vtégnejo kaj bolj pomagati okolični Slovenci, posebno v bližnem mestu, kjer si celò *tujci* (med katére ne štejemo sicer *Slavjanov* kakih si bodi) lépega dobička nahajajo. Al se bodo uni morda rés vékomaj le s prostimi opravili péčali? Tréba je tédaj résnega in krépkega ravnanja in prizadétja, da se šole dobro napravijo, in da se okolična mladina v prihodnje drugači in bolje uči, kakor se je dozdej učila, sicer ji ostane védno le jalovo délo, ki skoraj nič ne daja; — tréba je pa, da se tudi v *italijanski pisavi* dobro izuri; to ji bo gotovo čedalje bolj odpiralo in pospéševalo pot do službe, ki ji vtégne véč dobička prinašati. Brež nje ne bo šlo in ne more iti v Terstu, kjer se sicer radi v službo jemljejo mladenči, ki govoré tudi slovenski jezik. Nije straha, da se bo ona zatò svoji národnosti iznevéčila. Da je mnogo Slovencev pri tergovini ali pri kakem dobrem rokodélstvu tudi v Terstu, ki umejo popolnoma italij. jezik, in da so pri vsem tem zvésti našemu národu, to nam je znano zadosti; sicer jasen dokaz nam daja zastran tega posebno že tudi štévilo *tacih* Slovencev kot udov Rojanske Čitalne, ki so sèm prišli od drugih krajev. Le **sloge**, in pa skerbì je tréba, da se obvaruje na vso moč slovenski duh tudi tukaj, zlasti po véčkratnem izdajanju kakega dobrega národ-

nega časnika, in po osnovi pravih in dobrih **Čitalnic** ali *bralnic* (ne tédaj *kerčem* ali *plésavnic* namésti njih!). Take Čitalnice so zelo koristne, ako ne zdivjajo, in pa po tem pametnih ljudi ne plašijo. Takò bo šlo srečno, in oménjeni strah popolnoma zginil. —

Po néki terditvi dr. Kandlerja, ki jo beremo v njegovi knjigi „Notizie storiche di Trieste“, bi se moralo sòditi, da je bila teržaška okolica nékdaj skorej takò iménovani „*Eldorado*“ (španjska beséda), to je, še dandanašnji neznana dežéla v južni Ameriki, katéro so si néki sanjači v prejšnjih časih imeli za jako bogato — polno zlatà in žlahtnih kamnov vsake baže (demantov, rubinov, i. t. d.), kar se je pa po véčkratni preiskavi te dežéle prikazovalo na zadnje le — kot gola slépotija! Oménjeni gospod pravi namreč, da v pretékljih stolétjih, ko je bila néki *okolica agro alimentario*, to je, *preživljajoča njiva* (pa kedaj je vendar to bila?), imelo se je vina, olja, soli, suhega sadja, svile („žide“) in pa tudi *rib* toliko, da je bilo pridélka véč ko za potrebo prebivalcev, med tim ko vendar *zdaj* nije déla vrédno, da se govori o premoženju teržaške okolice stran omémbe, da le pridélanega *vina* je tù vsako léto nad 50.000 (!) čebrov, da pa pridélek drugih reči je komaj zadosten za *en mēsec v mēstu* „(! — ne tédaj tudi *v okolici*?)“. — Da je bilo nékdaj v teržaški okolici bolje, nego je *zdaj*, nad tim ne dvomimo. Gotovo se je razun vina še obilo drugih reči pridélalo tudi za živež *v mestu*, to pa gotovo vendar le takrat, ko je tisto imelo še malo prebivalcev, sicer bi kaj tacega ne bilo mogoče. Da se je en dél tega pridélka (*stran vina*) tudi prodajal in drugam razpošiljal, nad tim dvomimo: okolica je v tadašnjih časih morda vendar malo véč obdélane in obdélovayne

zemlje imela, kakor je zdaj ima; saj gorovine okol mésta (Griža, Verdélica, Verdélski hrib, Farnedič, Dolnji hrib, Plajde i. t. d.) so bile takrat ravno to, kar so še zdaj — neobdélane in puste! Zdi se, ko da je celò še nékaj bolje dandanašnji zastran tega, potém ko se je ščasoma tù pa tam marsikatérim gorovinam za poljedélstvo, posébnò za *vinoréjo*, postavimo, v takò iménovani „Ogradi“ zgorej Krajnikov, v Beščakovcu zad za Verdélskim hribom, pod Grižo, na Civraniščem i. t. d. vendar nékaj odvzelo in obdélalo, dasiravno je sicer po razširjanju mésta tudi eno in drugo že obdélano zemljišče kot takošno zginilo (namésto tega so prišla namreč gosposka poslopja z verti in s „kampa-njami“, ki jim tukajšnji kmétje pravijo *mandrije*). Da si je pa okolica že takrat *kot preživljajoča njiva* tudi sè *svilo*, katére réja se je pač vendar po tih krajih še le v novejših časih vpéljati začela, med tim ko nije tù prej nihče nanjo mislil; — sè *soljò*, ki se je pridélovala le tam, kjer je zdaj „novo mésto“, in nékaj sicer tudi v Žavljah blizo Kačajédne; — in celò z *ribami* pomagala, ki se pač vendar ne lovijo po *njivah*, ampak le v *vodah*, nam nije prav jasno. Zavzetno je pa še pri tem, da dr. Kandler stran zgorej oménjenih pridélkov ne govori nič tudi o *turšici* in o *fažolu* kot od nékdaj (se vé, razun vina) najpoglavitniših pridélkih te okolice. Kar se tiče njegove opombe, da je zdaj *méstu* komaj za en mésec zadostno, kar se v okolici pridéla, tréba je mu zaverniti, da okolica — stran vina, mléka, in vertnine (katére pa okolični gospodje vendar véč prodajajo ko kmétje) — nima skorej še samo *zase* toliko svojih pridélkov, da bi se ob njih čez *zimo* preživela; kakò bi jih pa néki mogla še drugim (v méstu) prodajati?

Ako je pa rés zdaj v teržaški okolici zastran gospodarstvenih reči hujše, kakor je bilo nekđaj, od kod prihaja to? Ta žalostna prikazen je gotovo saj kratkega pretrésovanja vrédna, katérega se pa tukaj tudi poprijemljemo. — Kakor nam pripovédujejo stari tukajšnji kmétje in še marsikatéri drugi ljudjé, bilo je stanje v okolici zastran gospodarstva nekđaj gotovo bolj vgodno od sadanjega. Pridni in bolj premožni okoličani kot kmétje so imeli ne samo vina za-se in za prodajo, temoč tudi žita in sploh še druge navadne poljščine (sadéža) za *célolétno* svojo potrebo. Živeló se je sicer, kakor se reče, prav „patrijarhalno“ — pod modrim vodstvom starašine — v redu in miru doma, daleč od méstnega hrupa in pohujšanja. Zvécer po délu in po navadni zmérni véčerji je imela sploh vsaka družina lépo navado, moliti skupno na glas, in tudi péti pobožne písmi, zlasti po zimi, v adventu, v postu in v kvaternih dnévih. To jim je gotovo dajalo tudi potrebne pogumnosti in sploh duševne moči, da prenašajo lagljeje vsakdanje trude in téžave: toliko premore prava pobožnost (zdi se pa, da je ta vse pohvale vrédna navada zdaj vendar nékaj prerédka postala!). V mésto so okoličani zahajali samo za potrebo, — ob nedéljah in praznikih v cérkvo k službi božji, k pridigam in h kristijanskim naukom, v délovnik pa h délu, ki so si ga imeli, kakor po navadi, nékaj tudi v méstu. Zaslužke so zmérno rabili, večidél *le za to*, česar jim je bilo silno potreba. Zastran njih se nije tédaj poterjal znani stari pregovor, „da kmét blizo mésta ima vse napake (vsa pregréštva) kméta, in vse napake méščana“. Njih obléka je bila staro-nàrodská, zadosti lépa in snažna. **Možki** so nosili: suknéne černe, precej široke, na obéh stranéh

zdolej nékaj vrézane *kratke hlače* kot manj zaderžne, tédaj za njih déla bolj pripravne in popolnoma primerne, kakoršne je njihov stan zahtéval, za praznik pa veéidél prav lépo in mično okinčane z ruméno, rudečo in modro (plavo) svilo ali „žido“ sprédej okol dvéh varžetov in pa na obéh stranéh na dolgo do zdolnjega konca kjer je bil vréz, namreč do kolén; — *janko* („jaketo“), tudi kratko, to je, ségajočo do beder, in pa sprédej okol zapùn ali lukenj za gumbé („betone“), kakor tudi okol nastranskih varžetov, in pa zdolej na rokavih okinčano ravno takò, in pa tudi še z dvéma verstama širokih srebernih gumbov, to je, na désni in na lévi strani (sicer v délovnik so nosili takò iménovane „korete“, to je, bolj proste, neokinčane janke); — *podjanko* ali „kamižolo“ (katéri so pravili „kamželin“) lepe in vkusne barve, okinčano tudi z dvéma verstama velicih srebernih gumbov; — zavzetno *širok čern klobuk*, ki jim je ob enem bil po nékakem tudi déžobran („ombrela“), po léti pa sénénik; sicer za praznik so imeli, se vé, klobuke lépše in bolj lične, okinčane sè svilenó černo prevozo, ki so ji déjali po némškem „žnora“ (strošek za vsacega je znašal najmanj *petnajst goldinarjev*), imeli so sicer za naglavje tudi odzađ bolj visoke, zunaj v srédi sè zelenim žametom okinčane *kape* ali kučme iz žlahtne ruske kožuhovine (céna je znašala za vsako celò 20 do 30 goldinarjev!); — vónéne modre ali plave *nogovice*, in pa *čévlje* okinčane včasi, poséбно pri oženjenih, in pa, se vé, bolj premožnih, sprédej sè zelò širokimi sreberninimi zaponami, ali, kakor so jim pravili „fibijami“; — za ogrinjalo so imeli po zimi *plajšč s kapuco*, ali takò iménovani „kapòt“ iz debélega in močnega sukna, znotraj kosmat, in spredej na

robih z rudečo suknénino okinčan (céna je bila vsakemu najmanj 20 goldinarjev). — **Ženske** so se nosile pa prej skorej ravno takò, kakor se nosijo še dandanašnji in kakor nam déloma kaže tudi podoba, ki je nasproti čelnega lista te knjige; sicer *haljine*, (krila) za praznik so jim bile lépo in redno nabrane na dolgo; večidel *rudeče vónéne nogovice* tudi takò, pa navprék; njih čévlji so imeli *visoke* podpetnike („tekone“), in bili so zgorej malo da ne vsi odperti, pokrivali so jim namreč spred komaj perste. Tega se ne vidi zdaj véč! *Ženitvanja* so se obhajala s poséбно slovésnostjo, in pa tudi s poséбно vtrato, katére ne vtégremo pa zdaj tukaj opisovati. Vsako ženitvanje je trajalo („deralo“) *najmanj štiri dni* zaporédoma — od ponedélka do pétka.

Po tem se vidi, da *tadašnji* okoličani niso glédali toliko zastran vsega tega na stroške; in pri vsem tem — se jim je vendar bolje godilo, kakor se godi *sadanjim*! Saj kamorkoli se človek obrača, zapazuje le neopisljivo revščino, slišaje neprestano pritoževanje zastran nje, čeravno se zdaj ne trosi véč denar za drago nošnjo, za dragi lišp, in za draga ženitvanja, kakor se je trosil nékdaj. Vse to se je največidel predrugačilo. Zapustili so **možki** poprejšnjo znamenito národsko obléko. Sicer kratkih hlač in še marsikatérh drugih reči poprejšnje šege se tù in tam še nékaj vidi, čeravno vendar skorej le pri starih kmétih in pri nékih drugih odráščenih, večidel samo v okrajinah bolj oddaljenih od mésta; pa vse to ima le malo podobnosti z oménjeno *nékdanjo* nošnjo. Ravno zatò se tudi mi ne upamo, napraviti in pristaviti tej knjigi kako sliko ali podobo, ki bi kazala bralcem kaj posébnega zastran *sadanje* — takò čudna je večidel!

„Ta je pej stukrat boljša“, nam jo je nék kmét te dni zagodil. Ne vémo pa, je-li temu rés takò? *Fantiči* nosijo že zdavnej *povsod* dolge hlače, čeravno so jako nepripravne za délo na polji; in marsikatéri kmét je, saj kakor véčkrat po méstu zapazujemo, po nékakem celò prav zadovoljen in ponosen, če si ima zraven sebe v praznik sinčka „po gospojsko“ (!) obléčenega. Po tem takem se bo gotovo že v kratkem vse pozgubilo, kar je tù še národskega. Ako bi se ne bil tukajšnji domači ali slovensko-národni batalijon odpravil, ki je bil nad 65 lét pravi ponos, prava lépota in prava čast Tersta in njegove okolice, **dokler** ga niso nes pametno rabili za policijsko službo v méstu, kar mu je pa tudi léta 1868 konec pripravilo, — vtégnilo bi se vendar bilo, še za naprej obderžati, kar je dozdej národskega zastran nošnje ostalo; šel je pa, žalibog! in za njim bo šlo gotovo tudi še to malo. Škoda vélika!

Sicer **ženske** so zastran obléke nékaj bolj zvéste národnosti ostale, čeravno *sili* po nékakem marsikatére izmed njih od dné do dné čedalje bolj rasteče vbožtvo opuščati *predrage* jim béle péče za naglavje — ta posébni njih lišp! Vidimo pa dalej še, da jih je véč, ki hodijo tudi *bòse* celò po méstu. Trudijo se vendar réve, posébno bolj mlade in še neomožene, da si saj za praznik kaj lépšega napravijo, in to s pomočjo tega, kar si pametno prihranijo, zlasti kot *perice* po svojem pridnem in téžkem délu, in po svoji serčni borbi sè zavirami vsake baže — sè stradanjem skorej ob vsaki létni dobi, z mrazom in z burjo po zimí, in pa z vročino in sè sušo po léti. Da mora pa pri kakem si bodi ljudstvu *po tem* ščasoma tudi *telésna* lépota zginiti, to je gotovo; in ravno zatò se čudimo,

da je vendar še v naši okolici nahajamo: saj prava telésna lépota se vidi pač navadno *le tam*, kjer ljudjé sicer radi déljajo in se trudijo, si dobivajo pa vendar s tim toliko, da lépò shajajo, dobro živé in so sploh popolnoma zadovoljni, -- **akoravno** tudi to jim zastran lépote malo pomaga, če se razujzdano obnašajo, če stréžejo strastim in nezmérnim, pogubnim požélenjem; kér vse to jih pripravlja toliko ob telésno, kolikor ob duševno lépoto, — gerdi in pači njih in pa kot néka prava bolezen po rojstvu za njimi celò tudi otroke — *vso rodovino*.

Zdaj pa ponavljamo vprašanje: „Od kod prihaja okolici ta huda revščina in nesréča?“ — Odgovor na to bi se glasil skorej takò-le: **Perviè**. V okolici se štévilo kmétov, in tédaj naravino tudi štévilo njihovih potreb od dné do dné pomnožuje, med tim ko se pa štévilo pripomoèkov od dné do dné manjša, katérih raba bi jim morala stanje zastran gospodarstva zboljšati. Okolica se za *njene prebivalce* (kméte) čedalje bolj kerçi in ob enem tudi oboža po tem, da méščani, ki so, takò rekoè, pozobali že zdavnej obédvé jako rodovitni Čarboli, in pa vélik dél sv. Marije Mandalene dolenje, Rocola, Kadina Verdéle, Kolonje, Škorklje, Rojana in Gréte, in se tam med visokimi zidovi kakor v kloštre zaperli sè svojimi — *sužniki* (!) vred, se še zmiraj vanjo vrivajo, posébnò v bolj bližne in se vé, bolj mástne okrajine, posluževaje se pri tém nékih čudnih, dasiravno sicer navadnih priložnosti . . . !, ne dajaje pa vendar po tem nobenega posébnega dobička kmétom, ki se jim, žalibog! prevoljno in prenaglo vmikajo, in si takò timveè to škodo imajo, da se zviti gospodje v okolici s pomoèjo osiromašenih domaèih kmétov ali pa tudi tujcev — Furlanov, kakor po

navadi — marsikaj, pa *le za svojo* korist pridélavajo. To si ima pa za naravni in žalostni naslédek, da ti kmétje, ako ne služijo že pri njih, so prisiljeni, iskati si to, česar potrebujejo za-se in za svoje družine, s kakim prostim délom, ki jim pa le malo dobička nosi, po *drugih* krajih; kér jim pretésna in preyboga okolica ne more pomagati, kakor bi jim vendar pomagla, ako bi te nesréče ne bilo. —

Drugič. Jako pridne in délavne teržaške okoličanke se na vse kriplje trudijo, ali timveč morijo, da si kaj pridobijo poséбно s prodajo mléka, kake vertnine in cvetlic. in tudi, sicer bolj blizo mésta, s perilom *za tisto*. Pri tém se jim vpira pa skorej vsako polétje véc ali manj po tih krajih navadna nesréča — *suša*. tédaj pomanjkanje vode potrebne za perilo, za verte in za živino: če jim ta suša ne pograbi morda ravno vsega, jim déla vendar mnogo vélikih težav zastran vode, ki si jo morajo, poséбно za perilo, s trudom iskati daleč od doma, da si saj nékoliko pomagajo. Da se takošna nadloga ovira ali zmanjša, kolikor je le mogoče, tréba je gotovo dobrih in zdatnih vodnjakov („štérn“). Za kméte jih je dozdaš še malokje, in pa kakošnih? Municipiju gré ojstra dolžnost, pripraviti jih ne samo *za mésto*, kakor jih po navadi z vso skerbjo pripravlja, temoč tudi za okolico; saj ona plačuje ravno takò davke, ki se ji nakladajo, kakor mésto; ima tédaj po tem vso pravico do primérne pomoči v svojih potrebah. To naj résno tirjajo kmétje, da se oménjena nesréča vspéšno odstranja; na to naj imajo ozir, kakor gré, sicer tudi okolični poslanci. Naj se pri tem še résno prevdarja, da naprava vodnjakov v okolici je *zastran perila* celò skorej véc méstu koristna, ko okolici, kér ono petrébuje po vsem peric, da mu čistijo umazano pertenino i. t. d. kar bi

moralo teržaški municipij čedalje bolj k tej napravi spodbadati, da mésto samo v zadrégo ne prihaja. — **Trétjič.** Kakor smo že prej opomnili, je v okolici *vinó* najpoglavitniši in tédaj najvažniši pridélek za kméte. Téče pa, žalibog! že *eno in dvajseto* léto, kar hudo gospodari nesréčna bolezen vinske terte; po tem je pa kméte, takò rekoč, že vsa pogumnost in volja zastran obdélovanja vinogradov zapustila, saj po nékih krajih bolj podverženih tej nadlogi: ono jim prizadéva vsako léto mnogo stroškov brez kakega posébnega ali zdatnega dobička (zdi se vendar, da je začéla ta bolezen nékaj jenjati, hvala Bogu!) — Vse to pa, ravno kakor tudi še vélika škoda, ki je dozdej prihajala okolici *a)* po razdrobljevanju léžečega premoženja (hiš in zemljišč) po smerti njegovih lástnikov; *b)* po čutljivem pomanjkanju dobrih in primérnih učilnic za mladino, kakor smo že rékli; in pa tudi *c)* po zavzetni visokosti in téžini sadanjih davkov, ki požirajo vbogemu kmétu vélik dél njegovih pridélkov; vse to, pravimo, in sicer pa še marsikaj družega....! ki razdira potrébni red v gospodarstvu, in bi se vendar lahko odvráčalo, *ako bi se le hotelo*, je uzrok žalostni prikazni, ki jo zdaj nahajamo v teržaški okolici *med kmeti*. —

Naj oménjamo še nékaj tudi zastran splošnih lástnosti slovenskih okoličanov, in pa poséбно tudi zastran njihovega značaja, kar zadéva našo národnost. — Brez razžalovanja kakih si bobi drugih naših sorjakov, katérik izverstne lástnosti so že dovolj vsim znane, moramo terditi, da so ti Slovenci posébine naučljivosti in bistre glave. Dokaz! Še celò takrat, ko nije bilo še v teržaški okolici *nobene* šole, in se je sploh za njene prebivalce, takò rekoč, manj skerbelo,

kakor se skerbi za živino, kar se tiče duševne omike, bilo je mnogo taci, ki so umeli — kot samouki — lépò brati, ravno kakor jih je sicer še dandanašnji, ki ne berò samo *molitne knjige*, temoč tudi časnike vsake baže, in še druge reči, akoravno niso videli dozday še nikdar šole *znotraj*, postavimo, v Rocolu, v okrajinah dvéh sv. Marij Mandalén i. t. d. — *Muzike* se naši okoličani tudi niso v prejšnjih časih učili, in vendar so si od nékdaj imeli poséбно kméčko „bando“ ali muzikalno društvo: godli so pri vsakem ženitvanju, in pri vsakem takò iménovanem „sèmnju“, kakor pravijo tukajšnji Slovenci opasivnicam navadnim tudi na Primorju po léti (sicer vendar jako škodljivim, zlasti *gospodarstvu*!). Kakò izverstno godbo da so si pa še le napravili, potém ko so se pred nékim časom nalaš muzike učili, to si vtégne vsak lahko misliti: vse léta tje, kjer je ta njih godba, da jih posluša, in jih pa — občuduje! — *Pétja* so se ravno takò malo kéday nalaš učili, pa péli so vendar vselej radi in dobro, posné-maje na tanko zastran tega druge, v pétju bolj izurjene Slovence, poséбно Krajnce, ko so le po sréči ž njimi v dotik prihajali. Sméšno se nam je pa zdélo, ko smo pred nékimi léti zvédeli, da se je nékoliko prejšnjih tukajšnjih učiteljev, gotovo le zvéstih slédnikov poném-čevalcev iz časov cesarja Jožefa II. na vso moč pri-zadévalo, vtépsti okoličnim otrokom kot učencem celò némške pésmi (na primér, tudi pésem: „Grosser Gott, wir loben Dich!“). Ti nesréčniki so pa vendar le — bób ob steno metali: otroci jih niso ne hoteli, ne mogli poslušati, kar je sicer, se vé, popolnoma naravno. Da je pétje dandanašnji tudi v teržaški okolici dru-gačno, namreč *bolje*, petém ko so se začéle naše národne reči nékaj bolj sréčno razvijati, tega se vtég-

nemo vsakdan lahko prepričati. Ako pa vendar ne gré še vse popolnoma po godi, kakor bi se želélo, je krivo te žalostne prikazni poprejšnje, in žalibog! tudi še sadanje zanemarjanje naših slovenskih okoličanov zastran potrebne duševne omike — te rés jako téhtne moči in razširjavke prave sréčonosne svétlobe med človeštvom. Kar se tiče národskega pétja, žéli se, da bi si naši mladi pévci na vso moč prizadévali, da ga med prostim ljudstvom bolj razprostirajo. Italijani razumevajo to *važno* stvar drugači, kakor jo mi razumevamo!

Sicer so naši okoličani izverstni vinogradniki (vinoréjci), so izverstni poljedélci, so izverstni vertnarji, zidarji, in kamenarji ali kamnotésci, pa bolj blizo morja, namreč na sévero-zahodni strani tudi izverstni ribarji. — Slišali smo z veseljem, da že mnogo naših tukajšnjih rojakov kot dobro znanih in porabljivih vertnarjev je bilo dozdej povabljenih celò na Hervaško in na Ogersko, kjer jih néki potrebujejo. To je dobro! Naj si tudi tam pomagajo. — Kar zadéva *národnost* oménjenih okoličanov (katérik jezik je — tudi po terditvi rajncega slavnega ljubljanskega profesorja dr. Zupana — jako gladek in besédnat, to je, bogat v besédah, sicer vendar nékaj popačen déloma z némskim, déloma z italijanskim jezikom, in to gotovo le po duhovnikih in uradnikih poprejšnjih časov), — oni se ji niso *v poglavitnem* nikdar iznevéрили, ako niso bili zastran tega, kakor si bodi, prav prisiljeni, zlasti po neprestanem, neogibljevem dotiku z Italijani v méstu ali pa blizo njega, postavimo, nesrečni *podjarmljenci* dvéh Čarbol, katérik dekléta, čeravno prav lépo národski obléčena, *bolj ko drugod* po okolici, še odgovora ne dajajo, ako jih kedò v slovenskem jeziku za kaj praša, ali ga dajo le — v italijanskem! —

Terdil je sicer ob eni ali drugi priložnosti dozdej že marsikatéri izmed tukajšnjih Italijanov in tudi še drugih ljudi, da se slovenski okoličani dajajo prav radi že s kakim poličem vina podkupavati in takò obračati, kakor se obračajo petelini ali vétrokazniki na stréhah, da se tédaj takò lahko spravljajo tudi na italijansko stran; mi pa na to zavernemo naravnost, kakor smo nékim sicer rés že *ustmeno* zavernili, da so takošne terditvi le gola, nesramna obrékovanja: dozdej nam se nije še pripetilo, da bi kaj tacega zapazovali kjer si bodi po okolici. Če se je eden ali drugi izmed njih svoji národnosti iznevéril, se je to vrésničilo le takò, kakor smo že zgorej oménili — po néki pravi sili. Čedalje bolj močno spodbadane so se vendar naši tukajšnji Slovenci čutili k ljubezni do svoje národnosti poséбно po začétku izdajanja in razprostiranja slovenskih knjig in časnikov med njimi. Pervi časnik v Terstu je bil po neopisljivem trudu in prizadétju napravil in sicer tudi pisal J. Godina-Verdélški léta 1866. Ta časnik je izhajal spervič pod naslovom „Ilirski Primorjan“, in pa po navlašnji pogodbi le na imé Ivana Pijana, bivšega učitelja v Verdélški okrajini. Pisal ga je pozneje naš verli Slovenec Fr. Cegnar, ki ga je pa vendar léta 1867 iménoval (sicer brez potrebe) rajši „Primorec“. J. Godina-Verdélški se je lotil izdajanja še družega časnika pod nadpisom „Teržaški Ljudomil“, ki je izhajal nekaj časa. Bolj pozno, namreč léta 1869 je dajal na svétlo časnik „Pod Lipo“ po mésečnih snopičih takò, da se je konec oménjenega léta napravila knjiga raznega zapopadka (med tim so bolj zanimivi *njegovi* spisi a) „Cuden shod v Berdjanski“, ki je takò iménovana *novela*, to je, povést z raznimi vmésnimi, večidél pod-

učnimi pristavki in s posébnim nepričakovanim koncem; — priložnost mu je dalo za ta spis oddaljenje njegovega svaka *Miroslava Š.*... iz Dubrovnika léta 1836, in tudi sina *Céneta*, ali prav za prav *Alfreda* iz Kopra léta 1857 na morje, in pa *neznano* sadanje njuno prebivanje; b) „Grozovitna nesréca cesarja Napoleona I. na Ruskem léta 1812“; c) „Stanislav II. Avgust, zadnji kralj bivše poljske deržave“; d) „Zrinjski in Leonidas (Siget in Termopile)“; e) „Kakò se potuje ali brodari po zraku?“. Zdaj piše in izdaja pa, tudi v mésečnih snopičih to knjigo po goréči želji nékih teržaških Slovencev, ki jo tudi radi berò, saj kakor slišimo, in kakor nam kaže sicer obilno štévilo naročnikov med njimi. — Na mésto časnika „Primorec“ se je izdajal zadnjič na imé *E. H. Martelanca* časnik „Jadranska Zarja“; in prihajala sta še tudi dva druga časnika šaljivega zapopadka „Juri s pušo“ in „Pete-linček“, so pa žalibog! vsi trije zaspali, in to po nemarnosti nékih čudnih, *le z besédami jako vnétih, v dejanju pa jako merzlih — lažnih* Slovencev, ki le podirajo, kar napravljajo njih pridni in résno vnéti rojaki. Takò je pri nas! — Zdaj se prodaja v Terstu pri gospodu Uličarju nasproti pošte *po pet soldov vsaki iztis* izverstni časnik **Slovenski Gospodar**, ki ga izdaja gosp. dr. Prelog v Mariboru na Štajarskem. Slišimo z veseljem, da ga tukajšnji Slovenci radi imajo. To je lépo. Pa le takò naprej, dragi rojaki! — Vse to, kakor sicer tudi sadanji lépi, čisti in mikavni slovenski jezik naših verlih pridigarjev, in pa prava čudodélnost „Društva sv. Mohora“, katérega vodstvo je v Celovcu na Koroškem, in katéro štéje zdaj že nad — 16.000 udov, je tudi po tih krajih precej vspéšno pripomoglo k zbujenju čedalje boljšega spo-

štovanja naše slovenske narodnosti. Ravno po tem se pa lahko prepričamo, kaj da vendar premore razprostriranje časnikov in knjig med ljudstvom. — Čitalnice bi vtégnile tudi dosti pomagati, ako bi se dobro napravljale in v lépem, izglédnem rédu deržale.

Zdaj ozrimo se pa še nékaj po naši okolici. — Cérkev je zdaj v njej *dvanaest* z 20 duhovniki; je namreč: a) cérkva „sv. Lorenca“ (posébné lépote!) v Škédni*), posvéčena méseca septembra 1673 (téda pred 197 léti) po škofu Gorizzutiju; b) sv. Jakopa v Gorenji Čarboli; c) sv. Ivana Kerstnika v Vérdéli, sézidana léta 1858; d) sv. Trojice no Kétnari v Lonjerski okrajini; e) sv. Marije Mandalene na Bazovici,

*) Marsikatéri naših *učeníh* Slovencev bi radi imeli, da naj se piše in izgovarja zdaj rajši „Skedenj“ namésti „Škédna“, kér v prejšnjih časih, to je, takrat, ko se je plačevala teržaškemu škofu takò iménovana *desétina* tudi sè žitom, je bil néki tam *skedenj*, kjer se je tisto mlatilo, terdé, da ravno po tem si je dobila ta vas dosadanje imé „Škédna“, ali timveč „Ščédna“, kakor ji pravijo sploh okolični Slovenci. Mi se sicer *zastran tega* nikakor ne vpiramo, imaje za mogoče, da je bil rés tam oménjeni *skedenj*, mislimo pa vendar, da ne gré, *znana stara in že navadna* iména kakih si bodi vasi, mést, rék, gor i. t. d. *zdaj* predrugačiti; kér je pač očitno, da se vtégne po tem izcimiti véčkrat marsikatéra zmotnjava, ki bi ne bila ravno neznatna ali nepoménljiva. Naj ostane téda tudi za naprej v pisanju in v govoru staro imé „Škedna“. Sicer če se tudi piše našim tukajšnjim okoličanom tisoč — in tisočkrat „Skedenj“, oni bodo vendar stanovitno izgovarjali le „Škédna“ (Ščédna); saj pa tudi ne more biti drugači. — Tukaj bivši nékdaj stari Rimci so iménovali mésto (kraj), kjer je zdaj ta vas, „Silvula“ (prav za prav „Sylvula“), kar poménja „majhen log“, ali „farned“, kakor se kliče sicer séverna stran pod njo še dandanašnji. Iz beséde „Silvula“ so narédili pa Italijani besédo „Servola“, in takò se po njih še vedno iménuje (*Milčani* pravijo néki še zdaj „Boshetto“ oménjeni strani).

posvéeena pervega dné méseca maja 1336, ali pred 534 léti; *f*) sv. Mohora in Fortunata v Rojanu, sèzidana léta 1862; *g*) sv. Jerneja na Opčinah; *h*) sv. Hieronima na Kontovelu; *i*) sv. Martina na Proséku; *j*) sv. Križa v vasi enacega iména; *k*) sv. Jerneja v Barkolah ali pri sv. Jerneju (sicer sévero-izhodna stran te vasi ali timveč okrajine se kliče „Bòved“); in pa sv. Andréja v Trébčah.

V okolici je vendar tudi še nékaj *kapelic*; na primér: sv. *Roka* v Gropadi, že stara; — sv. *Ivana* pod Grižo v Verdéli (nékdaj redna mala cèrkvica, tudi že jako stara; déjo, da je bila *perva* v okolici, in pa celò starša od vsih cèrkev, kar jih je bilo, in kar jih je še zdaj *v teržaškem méstu*); — sv. *Ane* v okrajini sv. Marije Mandalene dolenje, kjer so zdaj, to je, od léta 1825 sèm, pokopališča za vse prebivalce teržaškega mésta in bolj bližnih okoličnih okrajin, ločena, se vé, po spoznovalcih vér; tamkej léži tudi rajnki *Janez Kalister*, katéremu so dali njegovi dédiči napraviti sprelép nadgroben spominek — za 4000 goldin.! — sè slovenskim napisom — *pervim* v tem jeziku na ondešnjem katoliškem pokopališču (ob tej priliki pristavljamo tù podobo Janeza Kalistra, na katéri je tudi posnétek njegovega navadnega podpisa, — z opazko, da je bil on rojen léta 1806, ne tédaj 1807, in da je stanóval, pa le za malo časa, pred svojo smertjo vendar tudi v novem poslopju opisanem v V. snopiču te knjige, to je, na 89 strani, kakor smo pozneje bolj na čisto zvédeli); — sv. *Paškvala* na gorenjem kraju Rocola pri „Jagru“ ali „Lovcu“, sèzidana skorej pred štirimi léti na stroške rajncega barona Revoltella, in imajoča pa tudi njegovo imé; pod njo je posében grob — njegov in njegove matere (sadanji ondešnji kaplan,

gosp. Karabaič, katéremu je Revoltella ustanovil vsakolétno plačo iz svojega premoženja, kakor sicer vsakemu drugemu duhovniku, ki bo prišel za njim, uči po baronovi urédbi tudi otroke oménjenega Rocolskega kraja, se vé, v slovenskem jeziku). — V okolici je sicer še nékoliko drugih „*privatnih*“ ali zasébnih kapelic, postavimo, gosp. Tomšičeva v Rocolu, gosp. Sartorijeva v okrajini sv. Marije Mandaléne gorenje i. t. d. Najšla se je tudi pred kratkim, in pa skorej le po sréči, to je, ob posébní priložnosti še ena mala že jako stara, in takò rekoč, ljudstvu dozdej neznana ali po nékakem skrita kapela, iménovana *sv. Jožefa* v Rocolu, pridružena nékemu ravno takò staremu gosposkemu poséstvu.

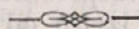
Naj oménjamo še nékaj drugih bolj važnih reči, ki so v okolici. — *a)* **V Škédni**, tej znameniti vaši léžeči na zali višavi, ki gospoduje nad takò iménovanim „milskim zatokom“ in pa tudi nad bolj daljnim jadranskim morjem, je *škofijsko imetje* s primérnim poslopjem; — pri morju nasproti „Mil“ (v italijanskem „Muggia“), ki je terg na koparško-okrajnem polotoku iménovanem „Oltra“ so *tri ladijodélnice* (ladijotesavnice — „škvéri“), katérih ena, to je, prvotna, se kliče „sv. Lorenca“; vse tri in ž njimi vred tudi vélika *Angelijeva vervarija* ali „štrikarija“ v bližni okrajini gorenje Čarbole, in pa ogromna *ladijotésavnica sv. Marka* (ravno tam) so, takò rekoč, prave zlate zaloge za dobiček Skédencem, ki si ga koristijo gotovo le za zboljšanje svojega gospodarstva, kakor gré; napravila se bode sicer v bližini še néka četrta ladijotésavnica, saj kakor smo slišali. — *b)* **V gorenji Čarboli** je zraven vervarije in ladijotésavnice sv. Marka že oménjene pod čerko *a* še važna teržaško-méstna

„fabrika“ ali *tvornica za napravo plina* („gaza“), in pa *Elizabétina učilnica* za siromaške deklice bolj gosposkega stanù. — c) **V dolnji Čarboli** je po naši misli najbolj važno to, da se nahaja tam na prav krasni višavi skorej pred vélikim poslopjem gosp. Franciška Gosletha, zdaj „Ritterja von Werkstätten“, bivšega stolarja („tišlarja“ — ?!), néka čudna, Bog vé, že koliko stolétji stara, zdaj revna kméčka hišica, katére zadnji lástnik je bil kmét *Ferluga*, sadanji pa je iménovani gospod „Ritter von Werkstätten“. Tam stoji osamljena na pustem malem polju. Stanovanje si ima zdaj v njej vboga italijanska družina. Pokazal nam jo je kot nékaj *posébnega* in kot *edini* ostanek kméčkih hiš *bivših* premožnih, samostalnih, dandanašnji pa služečih, ali, kakor se tukaj pravi, *na pol délajočih* Slovencev obedvéh jako rodovitnih Čarbol, — prečastiti gospod kanonik *Bonifacio* skorej pred trémi méseci. Se vé sicer, da *drugod* bi to hišico téžko kedò v misel jemal, ali za vrédno imel, da jo pogleda; tukajšnje razmére zastran nje so pa vendar takošne, da je ne more *vsak* prezirati: marsikatéremu *Slavjanu* vtégnejo rés solzé lica oblivati, ko se mu ona v srédi tolikih gosposkih poslopij in poséstev prikazuje — ko premišljuje ali zvé, kaj in čigave da ste bile nékdaj dvé Čarboli, pa kaj in čigave da ste *dandanašnji*. V kratkem bo gotovo tudi ta znameniti ostanek zginil! Kmétje, poprejšnji gospodarji tih okrajin, zdaj pa večidél poitalijančeni in zanemarjeni sužniki, za katerih omiko se nihče ne méni, stanujejo tam v prostorih pridruženih tim gosposkim poslopjem med visokimi zidovi, ki obdajajo že prej oménjene „kampanje“ ali „mandrije“, skorej nevidni! — V tej okrajini je tudi *Gradec sv. Vida*, opomnjen že na 33 strani; — Lloy-

dova ladijotésavnica, podobna skorej malemu méstu;— Strudthofova želézolivnica; — važno in lépo obsajeno sprehajališče sv. Andréja; — krasna poslopja iménovana „Villa Mürat“ z lépim gajem ali logom (nékdanje imetje generala in neapolitanskega kralja Murata pod bivšimi tukaj Francozi), in „Villa Necker; — in pa „stari Lazaret“ sè svétlnikom oménjenim na 83 in na 86 strani. — d) **V Kadinu** sta vélikanska poslopja, o katérik se je govorilo že na 82 strani, namreč *bolnišnica*, in *siromašnica* za méščane in tudi za vse okoličane. — e) **V Verdéli** je znamenita tvornica („fabrika“) za kuhanje piva („bire“), zdaj lástnina bogatega Dunajčana *A. Dreherja*, ki jo je kupil léta 1869 za 300.000 goldinarjev od bivše néke teržaške družbe, ki je pa potrosila léta 1865 skorej pol drug milijon, da jo napravi. — Tam je tudi velika gosp. Mahličeva svécolivnica, — v nékdaj takò iménovanem „Babnem“ na podnožju ondešnjega loga spadajočega déloma pod Rocol, déloma pod Kadin, to je, „Farneda“, ali prav za prav na meji med Kadinom in Verdélo ob starobréžkem potoku (tistemu bi pravili sicer skorej ne samo *hudournik*, kakor po navadi je, temoč celò tudi *hudobnež* ali potuhnjen napadnik: bilo je namreč, kakor je tudi nam dobro znano, skorej prav prijetnega polétnega dné pred mnogimi léti, ko je nékoliko mladih okoličnih Slovenk v vodi tega pótoka blizo takò iménovane ondešnje „štolne“ pralo, in pa, kakor po navadi, véselo prepévalo; nanagloma zagazijo u strašno nesréčo — prileti namreč od gorenjega kraja Lonjerske okrajine, katéremu pravijo *Ključ*, po vterganju vélicege samotnega črnega oblaka, ki se je bil berž tam naredil, močna povodenj, hitro, takò rekoč, kakor stréla. plane na oménjene pévke, in jih siloma vnese;

dvé ste žalostno poginile, drugim se je vendar vsrécilo, da se réšijo!). — V Verdéli je sicer še nékaj posébnega, ki je po naši misli omémbe vrédno, to je, *čuden jék* ali odmév pod verhom Griže (gorovine nasproti Tersta). Daljina od teržaškega mésta do ondi, kjer se zasliševa ta jék, znese *več ko eno uro* hodà. Če se kedò zvéčer ob tihem vreménu, kadar je vender prav čist zrak, in jenja pa navadni vsakdanji hrup v méstu, tam postavi ali vséde, mu prihaja iz tega do ušés vsak posamezen ali posében, sicer bolj močen glas, skorej malo manj, ko da bi mu bil prav blizo. Se vé pa, da človek, ki takrat v méstu govori, se mora vendar nahajati pred kakim bolj visokim poslopjem, katérega ena stran je obrnjena proti oménjeni Griži, do katére pride glas po Verdélski dolini med ondešnjimi désno- in lévostranskimi gorovinami. — f) V **Kolonji** je zdaj vélika soldaška bolnišnica, sèzidana skorej pred trémi léti, poté namreč ko se je rážširila „vélika kasarna“, blizo katére je bolnišnica prej bila. V tej okrajini je tudi sprehajavni vert (*giardin pubblico*), o katérem se je nékaj čerhnilo na 84 strani. — V **Škorklji** je glavni colni urad („dogana“) pri morju, in tudi še *za zdaj* želéžno-céstna postaja, ki se pa rážširja proti Gréti. — h) Na sprédnji, to je, na južni strani **Opčín** je *obelisk*, katérega so dali Teržaščani z vélikimi stroški napraviti léta 1844, ko je cesar Ferdinand I. Terst obiskal. — i) **Pod Kontovelsko** vasjò je pri morju sprelépo in rés občudovanja vrédno poslopje (grad) rajncega Mehikanskega nesrébnega cesarja Maksimilijana, iménovan „Miramar“ — španjska beséda, ki poménja néki: „glédaj v morje“ — namreč tam, kjer je bil nékdaj frančíškansk samostan blizo „Gerljana“, v italijanskem jeziku „Convento di

Grignano“, s cérkvico vréd, ki se je klicala kapela sv. Marije (teržaški škof Škerlič jo je bil dal Frančiškanom léta 1626). — j) Zgorej Bazovice, namreč v **Lipici** je znamenita cesarska *žrébčarija* ali konjorejska naprava že 280 lét. Zdi se sicer, ko da dr. Kandler, ki je hotel tudi o njej nékaj govoriti, ne vé še prav, kaj da je to; on je pisal, da je tam néka „scuderia“ ali tudi „equile“, kar poménja pa le „konjski hlev“ (štala — ?) za kako véliko gospodo. *Žrébčarija* je v italijanskem „razza di cavalli“, ne tédaj „scuderia“! — Druge reči zadévajoče teržaško okolico niso take važnosti, da bi se morale tukaj opisovati ali sploh oménjati. — S tim se konča naš opis.

ZGODOVINA

Tersta in njegove okolice.

Zdaj prestopimo pa k temu, kar ima biti po omémbi v predgovoru poglavitni zapopadek te knjige — k razlaganju *zgodovine*, sicer vendar le z ozirom na opazko, ki se nahaja na 89 strani pod *), in pa ob enem tudi na silno potrebo še marsikátérega opomina in pojasnila v tej zadévi, poséбно za bolj prôsto ljudstvo, prej ko se začne oménjeno razlaganje, in to z dokazom naše misli in terditvi, da prvotni prebivalci Tersta so bili — *Slavjani* ali prav za prav *Slovenci*. Razlagalo se bo eno in drugo po razdélkih zaznam-njenih z rimskimi štévilkami, namreč takò-le:

I. **Kaj je zgodovina?** — *Zgodovina* poménja po pravem sploh vse to, kar se je nékdaj zgodilo, naj si

bo na enem ali drugem kraju tega sveta, sicer pa vendar le bolj na veliko in v posebni obširnosti; vsak posamezen prigodek ali zgodek ne moremo tedaj imenovati zgodovino, na primér, kak poseben vmór, kako tatvino, kako bitko v vojski, kak požar i. t. d., ampak le *več* takošnih prigodkov, ki so si imeli za následek važne in poménljive spremémbe med človeštvom na svetu. Da se pa vendar nékaj bolj zaznamnja pravi pomének beséde *zgodovina*, tréba je po naši misli, da se razjasnite poprej, saj na kratko, besédi „narod“ in „država“, in da se oménja sicer tudi osoda, ki vtégne zadévati unega in tisto po marsikatérh prikaznih véče známénitosti. — „*Narod* je tisti *več* ali manj kjer koli si bodi po svetu razprostirani déł človeštva, ki po svojem izhodu ali izviru od enega in istega prvotnega pleména (od ene in iste prvotne rodovine) ima med seboj, če tudi ne ravno popolnoma, saj vendar *večidél* enak jezik, enake šege, enak značaj, in sploh enake lástnosti“. Takò se navadno določuje pomének te beséde „narod“, in to je po našem mnénju najbolje določilo. Da je pa nepravó in napačno tisto, ki smo ga našli v néki italijanski knjigi, in ki se takò-le glasi: „*Nàrod* je zapopadek ljudi, ki govoré med seboj isti jezik, in so podložni *istim* postavam“, — je óčitno: po takošnem določilu bi se moralo terdití, da kako ljudstvo, na primér, némško, katéro je naséljeno v *več* dežélah, in pod raznimi vladami, je podložno tédaj *raznim* postavam, čeravno izhaja od enega in istega pleména, in obderžuje njegov jezik, njegove šege i. t. d., ne spoda v eden in isti (némški) *nàrod*, in vendar spada, ravno kakor spadamo tudi mi Slovenci v eden in isti, namreč v slovenski *nàrod*, čeravno nismo dozdam še povsod podložni *istim* postavam. Pri-

petilo se je sicer vendar že tù in tam, da se je kak
narod, prišedši po svojem razprostiranju v dotik
z drugimi narodi, ščasoma ali popolnoma v tistih
pozgubil, ali si saj prvotni jezik med njimi več ali
manj popačil; pa da se je celò tudi *več narodov* po
svojem preséljevanju tù in tam na svetu zedinilo, in
da se je po tem *iz vsih* tistih drug posében — *en*
sam narod izcimil. To nam kaže, postavimo, Italija in
Anglija (*angleška* ali prav za prav *anglijska* dežela).
V Italiji je bil, kakor sicer tudi še po raznih drugih
krajih tega sveta, nékdaj mogočni *rimski* narod in
rimski ali latinski jezik. Ko se je pa po obnemaganju
tega naroda ščasoma vrinilo v to deželo več *drugih*
narodov kot tujcev, se je po tistih naredil sadanji
italijanski narod. Skorej nékaj enacega se je prigodilo
tudi v Angliji: po prihodu drugih narodov, na primér,
nékdanjih Rimcev, starih Némcev i. t. d. v te kraje,
se je pomalem (saj večidél) zgubil prvotni ondešnji
narod sè svojim jezikom vréd, in se pa tam na zadnje
izcimil sadanji *angleški* narod, ki po tem takem ne
izvira vendar od enega in istega pleména. — Toliko
zastran *naroda*.

Ljubezen do mirù, in sploh do vsestranskega reda,
potrébnega, da si po njem dobrostanje in lépo gospo-
darstvo vstanovijo, je ljudi že od starodavnih časov
močno spodbadala, da se pravilno zedinijo v kako
večo družbo, in si potrébno vlado ali vodstvo („regi-
rengo“) osnujejo za oskerbovanje vsega tega, kar je
zadévalo izpolnovanje njihove želje zastran oménjenega
mirù in reda. Takò osnovane vlade niso pa vendar
bile, kakor niso še tudi dandanašnji, povsod *enake*:
so namreč ali takò iménovane *ljudske vlade* („repub-
like“), kadar vladajo ali gospodarijo v deželi zedinjeni

ljudje *sami*, tédaj brez kakega posébnega poglavarja, sicer le po nalaš izvoljenih poročnikih (odbrancih), in s pomočjo potrebnega štévila služabnikov; ali so pa *monarhijske* (edinovladarske), kadar vlada *en sam*, imajoč si za naslov *cesar*, *kralj*, *vojvoda* i. t. d., in to sicer ali *svojovlastno* („absolutično, avtokratno“), kakor se vlada, postavimo, zdaj na Ruskem, ali *ustavno* („konstitucionalno“), to je, s pomočjo nalaš vstanovljenega zbora — takò iménovanega „parlamenta“, ravno kakor je zdaj v naši Avstriji. Dežéla pa, ki si ima eno ali drugo takošnih vlad, se iménuje *država*.

Udje kake si bodi države, ki jim pravimo sicer tudi *državljan*i, ali spadajo v en sam národ, kakor na Gerškem, na Némškem i. t. d., ali so pa razdéljeni v véč národov, kakor so, na primér, v našem cesarstvu, katérega prebivalcem so pa nékdaj, to je, takrat, ko se nije še nihče za národnosti kaj ménil, pravili brez kakega si bodi razločka *avstrijski národ*! Med tistimi národi se izplétajo pa marsikjé hude borbe, kadar en národ se derzne zatirati druge, da si prisvoji predstvo med vsimi zastran národnosti, poséбно pa zastran jezika. Takošne borbe so sicer zdaj tudi v oménjenem našem cesarstvu. — Po tem, kar smo že oménili, je pravi cilj in konec vsake vélike družbe, kakoršne so ravno države, obvarovanje potrebnega miru in reda med njenimi udi; je pa, žalibog! kakor nam kaže vsakdanje izkustvo, vendar mnogo držav na svetu, katérik prebivalci niso uživali zmiraj take sréče, da bi se bilo vse to prav po godi vrésničilo. Vnémale so se namreč tù in tam véckrat toliko *domače* ali *notranje vojske*, to je, vojske v eni in isti državi — takò iménovane „revolucije“ (punti), imevše si za uzrok nezadovoljnost državljanov z vlado, naj si bo

zastran tega ali tega, včasí pa vendar še marsikatére druge prepíre, postavímo, zastran nastopa vlade, to je, zastran pravice do naslédbe na prestol („tron“) i. t. d.; kolikor tudi *zvunanje vojske*, namreč vojske, ki navstajajo med deržavami, kadar ena drugi krivico déla kakor si bodi, kar si ima pa za naslédek, da se po tem orožja (puške, kanona i. t. d.), — tédaj nasilja kot pravega in edinega sodnika (!) potrebuje za razsodbo med njimi. Sicer vnémajo se takóšne vojske véčkrat še drugače; izvirajo namreč tudi iz razuzdane želje enega ali drugega vladarja, razširjati svojo moč celò tudi *zvunaj* tiste deržave, katéri je najviši poglavar, in gospodovati tédaj po nékakem še nad tujimi dežélami, ali se méšati brez potrebe in pa navadno z vélikimi stroški v njih zadéve — iz gole prevzétnosti. Po nékakem ravno takò je zraslo tudi znano létošnje grozovitno vojskovanje, ali tímveč ostudno mesarjenje in morjenje med francozko in némško dežélo, ki je spravilo dozďaj pod zemljo, saj kakor se govori in piše, celò nad 170.000 mladenčev kot vojakov na obéh stranéh; ranjenih ali pokvéčenih, in tédaj za boj nezmožnih je néki nad 160.000, in francozkih vjétnikov nad 323.000! Kaj je bilo pa vendar vsemu temu pravi uzrok? — Dasiravno je ta stvar sploh povsod že znana, naj jo pri vsem tem, sicer pa le na kratko, tudi mi ob tej prilíki tukaj oménjamo, posébnó zatò, kér nam služi za čedálje bolj natanjčno razjasnilo, kakò čudno da se včasí vojske začénjajo, in kakò da se po tem razvíjajo spremémbe na svétu, ki dajajo pa podlogo pripovédovanju zgodovine

Némčija, že od nékdaj razdéljena v mnoge, véčidél majhne deržave, si prizadeva že nékaj časa, in to pod vodstvom pruske vlade, ali prav za prav njenega,

povsod razglašenega kanclerja grofa *Bismarka* na vso moč, da se primérno zedini, in da se takò čedalje bolj ojači in si opomaga — da postane bolj mogočna in silna dežéla. Napoleonu III., cesarju ponosne ali timveč ošabne bližne Francije, ki je bila že mnogo lét po nékakem sitna napévka drugim, zlasti evropejskim deržavam, nje skorej ponižnim spoštovalkam, nije pa bilo to prav po godi: on nije rad terpel v bližini bolj mogočnih dežél in vladarjev, ki bi mu slavo in bliščobo manjšali ali pomračevali. Znano je verh tega še tudi, da Španija, potem ko je skorej pred dvéma létoma odstavila in zapodila svojo kraljico Izabelo, si išče že nékaj časa družega vladarja (kralja). Prišlo je po raznih skušnjah zastran tega junija méseca t. l. sadanji začasni ondešnji vladi na misel, predlagati španjskemu zboru, katéremu pravijo „cortes“, za kralja nékega némškega plémiča iz rodovine iménovane „Hohenzollern“, od katére izvira sicer tudi pruski kralj Vilelm, sadanji najviši povéljnik némške armade na Francozkem. To je pa bilo cesarju Napoleonu ravno takò malo po godi, kakor mu je bila že poprej oménjena prizadéva Némčije, ali prav za prav pruske vlade: bal se je gotovo, da tudi po *tem* kralju, ako bi si ga Španija rés volila, bi mu tista vtégnila biti premogočna, in tédaj tudi Franciji, kot njena druga soséda, škodljiva ali nevarna. Imevši pa iménovanega pruskega kralja za pravega počétnika ali po nékakem za krivca zastran naménjenega predloga španjske vlade, to je, zastran njene misli, o katéri smo že govorili, ko da bi bil namreč *on*, se vé, s pomočjo svojega deržavnega kanclerja Bismarka, nalaš vse to v Španiji sprožil, kakor se sicer tudi skorej sploh misli, napovéduje cesar Napoleon berzo, in z vso prevzétnostjo

Prusiji — vojsko, in napade pa kmalo po tem kot najviši poveljnik némško, to je, prusko deželo na sônčno-zahodni strani sè svojo ogromno armado. Takò in pa še iz marsikatèrih drugih, sicer ravno takò malo véljavnih uzrokov, se je tédaj izcimila ta strašna in gerda prikazen, o katèri zdaj vas svét govori, preklinjaje tiste verle možake (!), ki so jo na dan spravili.

Naslédek tega nesréčnega klanja in mučenja, ki se je imelo néki nadaljevatí tudi okol francozkega glavnega mésta Pariza, pa se bo morda nov. méseca t. l. po obojostranski pogodbi ustavilo, so že zdaj, in bodo gotovo pozneje še bolj znameniti: francoski cesar Napoleon, ki je začél z néko poséбно baharijo to vojskovanje, je že sam vjétnik, potém ko so mu Némcí pobili armado pri terdnjavi, ki jej pravijo „Sedan“ in déloma tudi še drugod; nahaja se zdaj na Némškem v gradu iménovanem „Wilhelmshöhe“ (za občni sméh ga je nékdo po tem narisal kot zapertega v néki klétki ali kajbici, katèri so dali imé „novo napoleonovo stanišče,“; sicer naris se prodaja tudi v Terstu za nékaj soldov!); — cesarica pa in njen sinček, ki bi imel biti ob svojem času prihodnji francozki cesar, sta pobégnila iz dežéle na tuje; — francozko cesarstvo se je že spreménilo v „republiko“, potém ko se je v Parizu sklénilo, da ne more Napoleon biti véč francozki cesar; — *dosadanja* škoda za Francijo znese néki nad desét tisoč („tavžent“) milijonov frankov, ali *štiri tisoč milijonov goldinarjev*, kakor se je že pre-rajtalo (takò pravi francozki časnik „Pays“); — Némcí mislé po svoji zmagi skerčiti francozko deželo, vzeti jej namreč tista dva kraja, ki se iménujeta *Alzacija* in *Lotaringija*, in sta bila že nékdaj Némciji pridružena, pa od nje ločena, in sicer Lotaringija pred 104,

Alzacija pred 222 léti; — po oménjenem vojskovanju se je tudi že pripetilo, da so Italijani, posluživavši se nesréče Francozov, očetu papežu, katérega so doslej tisti z vojaki nalaš že več lét varovali, pa avgusta méseca t. l. zarad svoje vélike domače zadrége in stiske zapustili, na zadnje vendar še tiste dežéle posilno vzéli, ki so mu ostale bile po znani italijanski ustaji ali „revoluciji“ léta 1859, in da si imajo po mnogo-létni vroči želji zdaj tudi *Rim* (ne več tédaj *Florenco*) za glavno mésto, bivše papeževo skorej 672 lét, to je, od léta 1198; takrat je namreč bil oče papež Inocencij III. *pervi svétني* paglavar v Rimu, in pa samostalni vladar že oménjenih dežel, katérih en dél je bil papežem darovan že léta 755 po Pipinu Malemu, kralju franške dežéle, drugi pa bolj pozno po drugih vladarjih katoliške vére. —

Skupni zapopadek vojskinih déjanj, ali tudi drugih bolj važnih prigodkov in prikazni kakih si bodi, po katérih so se rodile v deržavah in ob enem pri tistih národih, ki v njih prebivajo, vélike in znamenite spremémbe, naj si bo v eni ali drugi zadévi, in pa zapopadek tih spremémb, — je ravno to, kar se iménuje v pravem poménku *zgodovina*. Po tem takem nije tédaj *zgodovina* prav za prav *pripóvést* o prigodbah tega svéta, za katéro jo imamo po navadi tudi mi, posnémaje Némce, ki ji pravijo „Geschichte“, to je, zapopadek raznih prigodeb in njih naslédkov *véce važnosti*; ampak ona je le gradivo, ali, kakor se po latinskem navadno reče „materija“ kot podlaga za zgodovinopisje. Raba te beséde *zgodovina* v poménku „pripóvést“ je tédaj napačna in neprava. Italijani, Francozi, Angleži in še marsikatéri drugi národje pravijo pa „pripóvést“ (ital. *storia*, franc. *histoire*,

angl. *history* i. t. d.) kolikor *razlaganju* zgodovine, toliko *tisti*, in to po staro-gerški besédi „*ιστορειν*“ (naj se izgovarja „*historein*“), ki poménja „pripovédovati“, pa tudi „preiskovati“. Se vé, da ta navada je ravno takò napačna in neprava, kakor je naša, kadar jo rabimo po izglédu Némcev; moralo bi se nékaj bolj oznamnjati eno in drugo iménovanje; naj se piše in reče, postavimo, da se ta neprilika odpravi, rajše „zgodovinska pripovést“.

Sicer razlaganje ali pripovédovanje zgodovine je čedalje bolj dolgo, obširno in znamenito, naj zadéva eno ali drugo dežélo, eden ali drugi národ, bolj ko so se vojskina déjanja ali druge zgodbe ponavljale in zaplétaie, in več odločivnih vélikih spremém b ko se je po njih v deržavah in pri národih razvilo. Zategadél je pa tudi prav naravno, da, če kaka deržava ali kak národ je od nékdaj védno le v miru, — brez zadrég in brez borb s kom si bodi, nima prav za prav nič, ali pa le *malo* zgodovine, to je, gradiva ali „materije“ za pisanje o njej; saj kjer nije uzrokov, nije tudi naslédkov — kjer nije posébnih spremém b po prigodbah, nije tudi nič tacega, da bi se vtégnilo o njem kaj pripovédovati, kakor je sicer že vsim zadosti očitno, ko béli dan. Tukajšnji okolični Slovenci, postavimo, si imajo zgodovino, kolikor jo ima teržaško mésto, s katérim so v zvézi že od starodavnih časov, ali kolikor jo imajo drugi njihovi *brojaki* — *Slavjani*, katérim je po svétu, takò rekoč, ko listja in trave, dasiravno se je še le v novejši dóbi začélo o njih nékaj bolj govoriti in pisati, kakor da bi jih prej nikjer na svétu ne bilo; saj celò tudi šolske knjige zadévajoče občno zgodovino so bile v naši deržavi povsod od nékdaj le takò napravljene, da se nije mo-

glo po njih prav nič zvédeti o našem národu, ali sploh o naših prédnikih. Le to je tudi nam znano, da *po zapopadku tih knjig* so Slavjani nékaj po petem stolétju, to je, pred nékimi 1350 léti, skoraj *naenkrat* privréli, pa ne vémo, ali izpod zemlje, ali iz pèkla (!), in po raznih krajih hudo ravnali ali gospodarili — ropali, druge národe morili, mésta požigáli in v pepél spreménjali, sploh pa grozo in pogubo po svétu razprostirali — !? Vse to se je vendar le *v kakih petih verstah* povédalo, tédaj prav na kratko! Radovédni smo zdaj, kakò da se glasi prav za prav tista knjiga, ki jo je létos spisal za teržaške, in kakor se dozdeva, celò tudi za *okolíčne* ljudske šole nék mlad „abate Cavalli“ o zgodovini Tersta, in to po oznanjenem vabilu tukajšnjega municipija, ki je 12 dné méseca oktobra tega léta (1870) v zboru sklénilo, dati mu za to *važno* délo najmanj 300 goldinarjev. Gotovo je, da se opira ta spis vendar le na dosadašnje znane — italijanske čečkarije; saj kakò je sicer tudi mogoče, da se napravi takošna knjiga skorej že *v šestih mésecih*? Bomo jo, ako Bog dà, pretrésovali, kakor gré, in pa svoje mnénje o njej razodévali, poséбно v rečéh ségajočih v našo národnost, se vé. — Opazujemo tukaj še to, da zgodovina zadéva ali samo kako poséбно dežélo, in kak posében národ, ali pa vas svét: una se iménuje *posébna*, tista *vésoljna* zgodovina. Razdéluje se dalej še zgodovina v zgodovino *svétno* (svétovno), in pa v zgodovino *cérkveno*: prva obséga namreč svétne (svétovne), druga cérkvéne prigodbe in njih naslédke, to je, spremémbe, ki so jih prinesle.

II. Na kaj se opira razlaganje ali pripovédovanje zgodovine? — Zgodovinopisalec se naslanja pri svojem délu, ki je večídel jako téžavno, poséбно

kadar imajo razlagati bolj starodavne, poprej nikjer še spisane reči: *pervič* na stare povédke le ustno prehajajoče od roda do roda, in le takò obderžane med ljudstvom; *drugič* na stare posébné navade, šege in slovénosti, ki se védno med njim nahajajo po nékakem kot prave národne svétinje, važne za preiskovalce zgodovinskih starin; *trétjič* na stare spominke, zlasti z napisi, in sploh na ostanke nékdanjih poménljivih stvari, ki dajajo oménjenim preiskovalcem marsikatéro pojasnilo; *četeritič* na knjige in spise, ki zapopadajo kako zgodovinsko razlaganje ali kako pripovédko o znamenitih prigodbah; in *petič* na osébnó ali naočno opazovanje in prepričanje tistega, ki piše ali je že pisal zgodovino kako si bodi. Zdéva se pa, ko da se morejo zgodovinopisanci zanašati vendar skorej najbolj na stare šege, na spominke z napisi, na knjige in spise, posébnó pa, se vé, na to, kar so sami zapazili in videli. Po ustnih ali nespisanih povédkah, naj si bodo pa starega, ali tudi bolj novega časa, se ne zvédajo lahko prave résnice. Takošne povédke se namreč po navadi ščasoma med ljudstvom večidel sprevračajo, in se takò ob enem véč ali manj popáčijo, česar se vtégujemo skoraj vsakdan prepričati. Sicer celò knjige in spisi niso ravno vsélej to, kar se navadno od njih pričakuje; včasí se še tudi osébné zapazbe (to, kar kedò sam vidi ali sliši), naj si bo po kaki sili, ali pa *naluš*, drugače porabijo, kakor bi šlo, to je, po résnici — Kar se tiče knjig in spisov, znano nam je dovolj, da se je v njih tudi zastran zgodovinskih reči že marsikaj razlagalo z néko posébnó résnóbnostjo kot živa résnica, da se je pa vendar prikazovalo na zadnje le kot živa — laž ali zavzétna bedarija. V dokaz, da je temu rés takó, kakor smo

zdaj tu terdili, bi lahko marsikaj povédali, hočemo pa vendar le dva priméra zastran tega opomniti.

Pervi primér. Med drugimi sméšnimi récmi, ki se nahajajo v knjigah rajncega Teržaščana, G. Mainattija, katérega smo sicer že oménili na 13 strani, to je, v njegovi takò imenovani „kroniki“ našega Tersta, pisani, kakor je on sam rékel, skorej le na podlogi dolge, in pa ob enem dolgočasne kvante nékega „P. Irenéa della Croce“, zapopadajoče isti predmet, namreč kroniko iménovanega mésta, se bere nékaj posébnega tudi zastran izpéljave italijanskega iména „Gorizia“, v našem jeziku „Gorica“, ki je mésto na Primorju, kakor je bralcem že dobro znano. To lépo in vabivno slovensko mésto, katéremu pravijo celò Furlanije „Gorica“ (Gorizza), posnémaje v tem iménovanju nas Slovence, si je dobilo takošno imé gotovo le po tisti ondešnji visočini, ki je podobna mali gori, ali — „gorici“, gospoduje nad sadanjim bolj razširjenim méstom, in se kliče zdaj v furlanskem narécju „češčél“, italijanski „castello“, u našem jeziku bi se pa klicala „gradec“, kar je rés tudi še dandanašnji. Tukaj je bil brez dvombe prvotno selišče Slovencev ondešnjih krajev, katéri so mu dali to imé, namreč „Gorica“. Po tem je tédaj oménjena izpéljava prav lahka, in sicer tudi prav naravina; ne vémo, kedò da bi vtégnil nad tim dvomiti. Pa čujte, kaj da se bere vendar zastran te izpéljave v Mainattijevi kroniki! Tam se namreč pripovéduje, da léta 1171 pred Kristusovim rojstvom, tédaj pred 3071 léti, je prišel iz Némčije v te kraje „Norito“ ali „Norico“, sin nékega némškega kralja, ki mu on pravi „Ercóle“ (Herkul), da je razvalil in pokončal Terst (?!), dal po tem sèzidati drugo mésto nedaleč od tega, in ga iménoval „Noréja“; da pozneje se je to imé spreménilo

v imé „Norizia“ (Noricija), iz katérega je pa po terditvi zapopadeni v isti kroniki izviralo na zadnje imé „Gorizia“! To nam kaže ob enem tudi, da temu gospodu, kakor smo že rekli, *Teržaščanu*, ki nam je takò pojasnil (?!) izvir beséde „Gorizia“, nije bilo posébnó mar za razuménje slovenskega jezika, sicer bi gotovo ne bil izgovoril takošno — šemarijo. Kar se tiče pa „Noreje“, to mésto nije bilo v tih krajih, kakor bolj temeljito pripovédujejo drugi zgodovinopisalci, ampak bilo je glavno mésto néke druge, kakor nam je izbistril naš slavni gosp. Terstenjak, bivše sperviè *slavjanske* dežéle iménovane „Norik“, pozneje po starih Rimcih pa „Naricum“. Bila je ta dežéla pod tim iménom tam, kjer je zdaja Salcburg (ki mu pravimo mi „Solnograd“), nadvojvodina avstrijska, déloma Stajarsko, in Koroško zgorej do réke Drave in zgorej Karnije (téda j težko vendar tudi tam, kjer je ilirsko Primorje). Mainattijeva „Noricija“ je izvirala, da to le v šali takò izrečemo, morda vendar le iz beséde — „norec“(!), italijansko imé „Gorizia“, ravno kakor tudi némško „Görz“ izvira pa iz beséde „gorica“, kar smo sicer že prej terdili. To naj služi tudi za podük tistim, ki radi berò oménjeno kroniko kot néko pravo svéto pismo, in pa njenega stvarnika „P. Irenéa della Croce“, in G. Mainattija, ki je tega zvésto posnémal in za izgléd vzél, morda celò občudujejo, da sta takò izverstna déla zapustila. Podaja se nam sicer še drugod priložnost, marsikaj iz te kronike, posébnó kar zadéva nas Slovence, ki nas ta dva gospoda v svojih knjigah iménujeta védnó le zdaj „selavi“, zdaj „schiavi“, v spomin jemati, pa skorej samo — za kratek čas, katerega je vendar težko kedò na svétu sovražnik.

Drugi primér. Kaj da se je prigodilo méseca

julija léta 1868 tukaj v Terstu, poté^m ko so si Slovenci tih krajev brez kakega si bodi neréda ali pohujšanja slovésno odperli prvo kméčko Čitalnico v Rojanu, pokazaje tudi s tim očitno, da so zvésti udje národa izviravšega od vélice^{ga} in neizmérno razprostranega slavjanskega pleména; — kakò da so posébnò tudi ob tej priliki znani, bivši zarad oménjene slovénosti jako razkačeni teržaški gospodje, katéri stran *italijanske* národnosti nóčejo spoznavati in terpeti nobene druge ne v Terstu, ne okoli njega, naše okoličane černili in obrékovali délom^a sami, délom^a s pomočjó svojega ljubljenca — „*Čittadina*“, ki déla kot časnik za-nje in za vse druge enacega škvarta, obdolževaje pregréh in hudodélstev vsake baže te zakonite in vérne Avstrijance; — kaka grozna truma italijanskih gospodíčičev da je 13 dné zgorej iménovanega méseca po nóči na-nje préžala. da jih zagradi in potólce, saj kakor se je zvédelo na čisto tudi med ljudstvom, takrat tam okoli nabranim; — vse to, pravimo, je bilo že po časnikih natanko povédano, in je tédaj dovolj znano (sicer čerhnili smo nékaj o tej žalostni prigodbi tudi že na 76 strani). Znano je pa še dalej, da oménjeni gospodje so si bili istega léta (1868) zastran tega prav zvijačno napravili néko *dolgo* in natanjčno sporočilo, katéro se je po tem bralo, se vé, za véliko razvéseljevanje mnogih poslušalcev italijanskega národa, v tukajšnjem deželnem zboru, enoglasno kot pravo poterdilo in sè silno prošnjo za pomoč (!!) vladi na Dunaj poslalo, kjer je pa po sréči vendar ostalo, kakor nije moglo biti sicer tudi drugači, popolnoma prezirano, tédaj brez kakega si bodi dobrega vspéha za obtožitelje; imeli so namreč gospodje na Dunaju takošno sporočilo le za to, kar je v résnici bilo — za umetno

izmišljeno basen. Zdaj se nahaja vendar to rés poménljivo sporočilo v municipalni pismarnici ali pismo-hranilnici, in se bo pa ob svojem času gotovo porabilo po izglédu „P. Irenéa della Croce“, „Cavallija“, in še drugih enakih učenjakov kot prava in terdna podlaga pripovédovanju zgodovinskih reči zadévajočih Terst in njegovo okolico, *čeravno* obséga le kvante, nezasluzena obdolževanja in sploh nesramne laži; nije zategadel vréden ta véliki spis, da se derži v oménjeni pismarnici, katéri vtégne služiti le za nesnago in gerdobo, tistim pa, ki so ga dali napraviti in tam shraniti, le za neizbrisljivo sramoto.

Viditi je tédaj véčkrat tréba, kedò da je kaj pisal in pripovédoval o zgodovinskih zadévah, in kakò da se vse dokazuje, kar zapopadajo njegove pripovédke.

Znano je sicer, žalibog! tudi, da so knjige tù in tam celò prepovédane bile zatò, kér se je v njih résnica govorila zastran nevgodnih zgodovinskih reči kake posébné dežéle, katéro so zadévale. Nékaj enacega se je pripetilo, na primér, v Franciji tudi tistim knjigam francozkega zgodovinopisalca Thiers-a, v katerih jo je ta učenjak zagodel prav kakor gré in pa krépkó, kar se tiče nespametnega počétja cesarja Napoleona I. léta 1812, ko se je ta z vso prevzétnostjo prederznil lomastiti sè 450,000 vojaki na Rusko, da poniža sè silo to ogromno deržavo, bivšo takrat njemu protivno, jih je pa vendar po ondešnji grozovitni nesréci in po vélikem terpenju pazaj pripéljal samo — nékih 20.000 brez dosége svojega naména, kakor se je sicer ta stvar že v naši knjigi „Pod Lipo“ na obširno povédala. Po tem se pa tudi vtégne soditi, zakaj da se marsikatéri celò boji povédati vsélej résnico zastran vsih, namreč tudi nevgodnih zgodovinskih

reči zadévajočih deržavo, v katéri prebiva. Tudi zastran tega vélja tédaj pregovor: „Résnica je sovražtva rodnic“. —

O starih Slavjanih, kakor se po navadi iménujejo naši prédniki. so pisali dozdej med drugimi učenjaki posébnó *Ptolomej*, Egipčan, v prvi polovici drugzega stolétja; *Jornandes* ali prav za prav *Jordanes* okol léta 550; *Prokop* v šestem stolétju po Kristusovem rojstvu (prvi in trétji sta pisala v gerškem, drugi pa je pisal v latinskem jeziku); bolj pozno so pisali zastran njih Némci *Adam*, *Helmold*, *Gebhardi*, i. dr.; Čéhi *Dobrovski*, *Šafarik* in *Šembera*; Dalmatinec *Katalinič*; Poljak *Miciejevski*, in pa néki Slovenci, postavimo, naš nevtrudljivi *Terstenjak* (sadanji fajmošter v Ponikli na Štajerskem — Bog naj ga živi še mnogo lét!), rajniki *Matej Ravnikar-Požencan* in *Terdina*. Sicer oménila sta jih nékaj tudi G. Mainatti in dr. Kandler, pa vsak naših rojakov si vtégne lahko misliti, kako! Mi se bomo včasi v poganjanju za doségo svojega naména vendar na obédva, pa, se vé le zastran takih reči nanašali, ki sta je kot nam Slovencem *vgodne* po sreči, čeravno gotovo le nehoté, terdila ali pripovédovala, marsikatére druge njune terditvi ali pripovédke pa opominjali večidél samo za kratek čas, kakor smo že prej opazili. — Toliko zastran podloge, na katéri se piše zgodovina. Pa prej ko naprédujemo z govorom o starih Slavjanih ali sploh o tem, kar se na njih reči nanaša, mislimo, da bi ne vtégnilo vendar biti nepristojno ali nepotrébno, če tukaj vplétemo slédeči razdélek, ki obséže zlasti tudi kratko „štatistiko“ ali naznamovanje in naštétev vsih sadanjih prebivalcev Evrope, v katéri si imamo stanovališče. Tédaj:

III. Nékaj splošnega o človeškem rodu, in njega razdélitvi. — Človek, to najbolj iménitno in najbolj izverstno bitje na svétu, obdarovano s prosto voljo, po katéri si vtégne voliti eno ali drugo stvar, kakor mu je drago, ob enem vendar pa tudi z razumom, katéri ga ima voditi, da se derži védno le pravega in dobrega, da se ogniva tédaj napačnega in zlega, ali da ne zavija od ravne in prave poti, — se nahaja, po vsegamogočnem stvarniku postavljen, takò rekoč, za gospodarja vsega svéta, *povsod*; — on nije tédaj prisiljen, deržati se le kake posébné dežéle, kakor je prisiljen véci dél drugih živali ali živečih bitij; — on ima po tem takem pod svojo oblastjo vse stvarstvo; — za hrano mu služi vsaka réč, ki je le po svoji naravi ali po svoji posébnosti zanj vžitna, naj si bo pa na enem ali na drugem kraju tega svéta; — on sam je med vsimi živečimi bitji družljiv, in se tédaj po tej lastnosti rad in redno sè svojimi bližnji zedinja, da si takò tudi čedalje bolj pomaga, in da lagljeje cilj in konec svojega živénja deséže po volji Tistega, ki ga je stvaril; — on sam ima pa tudi moč ali sposobnost, dajati drugim na znanje svoje misli, svoje občutke in svoje želje, in to s pomočjó navlašnjih razločnih glasov, namreč z besédo ali z govorom; — on sam je izobražljiv, in se more po tem povzdigovati na najvišo stopnjo duševne omike, in délati, takò rekoč, prave čudeže na svétu za korist vsih, česar se vtégnemo popolnoma prepričati, berž ko se le nékoliko ozremo po vélikem štévilu znamenitih dosadašnjih človeških dél — po tolikih znajdbah bivših gotovo mogočih samo po neizmérnem trudu in stanovitnem prizadétju zedinjenem z dolgim in natanjčnim pretéhtovanjem, kakoršna je, na primér, hitra

vožnja, ki se izveršuje s pomočjo soparjev po suhem in po mokrem; *telegrafija* (daljnopisje), katére čudodelna in bi déjali, prav copernijska, pa nevidna, moč déla, da létajo naše zapisane in dotičnemu uradu izročene beséde skorej takò naglo, kakor naše misli, od enega do drugega kraja tega svéta po zraku in celò tudi pod vodami; *znajdba šivarnic* in še mnogo drugih mašin: za tiskanje spisov, za mlenje, za predenje i.t.d. Vse to je pa sad jako mogočne omike človeškega roda! —

Učenjaki, in poséбно preiskovalci stvarstva ali narave (tega, kar je Bog storil) razdélujejo ljudi célega svéta, katérik je zdaj nékaj čez tisoč („tavžent“) milijonov, po navadi v petero poglavitnih plemén, namreč: v *kavkazijsko*, *mongoljsko*, *amerikansko*, *etijopijsko* in *malajjsko*, in to gotovo po dežélah, iz katérik, saj kakor se misli, so se bila ta pleména ščasoma drugam kakor si bodi razprostirala, pa ob enem vendar tudi z ozirom na večò ali manjo podobnost, ki si imajo ljudje vsacega tih plemén med seboj, naj si bo zastran ene ali druge reči. Vsako poglavitno pléme se déli v razna druga *posébna pleména*, katéra razpadajo pa v *nàrode* (stran nekatérik, ki so v naši Evropi, in se bodo bolj pozno iménovala). — Kavkazijsko poglavitno pléme, ki si je dobilo to imé po dežéli Kavkaziji, léžeči na sônčno-zahodni strani tistega vélicege déla svéta, ki se kliče Azija, ali prav za prav po ondešnjem gorovju, katéremu pravijo *Kavkaz*, je med vsimi drugimi pleméni najlépše in najbolj izobražljivo; ravno to nam bo pa tudi tukaj posébní predmet bolj natanjéne omémbe, sicer kolikor se nahaja le v Evropi. Ono se razdéluje navadno v *trínajst* opomnjenih *posébnih* plemén, in tista so: *indijsko*,

armensko in *persijsko* v Aziji; *tatarsko* déloma v Aziji, déloma tudi v Evropi; *egiptovsko* v Afriki; *finško* ali *čuhonsko* na Ruskem (v Evropi); *romansko* ali staro-rimsko; *germansko* ali tevtonsko (staro-némško); *gerško*; *madžarsko* ali ogerzko; *vlaško* ali rumunsko; *letiško* in pa — *slavjansko* (sicer po gosp. Terdini, kakor se bo drugod bolj natanjčno povédalo, *slovensko*) v Evropi. Stéje se v tisti zdaj skorej 230 milijonov duš; je namreč:

1. Slavjanov	80,000.000
2. Romanov	68,000.000
3. Germanov	62,000.000
4. Madžarov (Ogrov)	4,600.000
5. Tatarov (Turkov, in še nekaj drugih)	4,500.000
6. Gerkov (na Turškem in na Gerškem)	4,000.000
7. Finov (Čuhonov)	3,400.000
8. Latišev (na Ruskem)	3,000.000
9. Vlahov (Rumunov)	2,400.000

Sicer še nekaj čez dva milijona *Slavjanov* je v séverni ruski Aziji pod raznimi iméni, takò da je prav za prav vsih — 82 milijonov! Gosp. Terdina pravi, da je okoli 80 milijonov duš našega *nàroda* (to je, slavjanskega pleména), namreč (po njegovi terditvi) néki toliko, kolikor *vsih Germanov* skupej. To je pa vélika pomota, ravno kakor zapopada sicer véliko pomoto tudi njegova terditev, da je *Slovenov*, ali po našem *Slavjanov* nekaj *manj* (!?) kot vsih Gerkov-Romanov.

Izmed oménjenih posébnih plemén se razdélujejo v *Evropi*:

a) Slavjani v *Ruse* (51 milijonov — med tistimi sicer tudi nad 13 milijonov takò iménovanih *Rusinov*), v *Poljake* (10 milij. — razdéljenih med Avstrijo, Rusijo in Prusijo), v *Serbo-Ilirce* (5,200.000 — v

Serbiji, v Hercegovini in v Bosni na Turškem, na Černogori, v Dalmaciji, na Hervaškem, v Slavoniji, na vojaški Granici, in v Istri), v *Čehe* (4,500.000), v *Bulgare* (3,000.000), v *Slovake* (2,600.000), v *Albaneze* ali tudi takò iménovane Skipetare (1,600.000) v *Slovence* (1,520.000 — na Krajskem, na Štajarskem, na Koroškem, na Primorju in tudi v Italiji, namreč na Benéškem, kjer je skorej 20 000 Slovencev, ki jim pravimo „Rezijani“ po ondešnji réki Reziji), v *séverne Serbe* ali Venede, po némškem „Sorben“ v séverni Nemčiji (800.000), in pa v *Kasube* (160 000 na Pruskem);

b) Romani v *Italijane* (24 milijonov), v *Francoze* (36 milij.), v *Španjce* (14 milij.), in v *Portugalce* ali Portugize (3.300.000);

c) Germani v *Némce* (40 milijonov*), v *Angleže* (18 milij.), v *Dance* (2,300.000), v *Švéde* (3,200.000), v *Norvéšce* (1,300.000), v *Holandeze* (en milij.), v

* V néki némški, na Lipskem tiskani knjigi léta 1847, v katéri nahajamo še tudi čudno opazko, da med primorskimi mésti *Némčije* sta Hamburg na séverni strani te dežele, in pa — *Terst* (dobro! — to je sicer nekaj tudi za naše Italijane in za njihov časnik „Il Cittadino“) najbolj znamenita, se bere, da je Némcev 38 milijonov, pa da med njimi je zapopadenih 6 milijonov *Hervatorov*, *Čehov*, *Kasubov*, *sévernih Serbov* in *Slovakov*. Takò pišejo tédaj Némci, — tisti, ki terdijo, in ž njimi vred *zdaj* tudi znani slovenski odpadenec *Dežman*, nékdanji najhujši sovražnik Némcev („preklétih grabelj“, kakor jih je *on* iménoval) na Krajskem, da je poganjanje Slovencev za svojo národnost vélika šemarija, ki bi se pa vendar od togote in jeze stégnili, ako bi *némška* národnost le nékoliko terpela ali oslabela. Pač lépa doslédnost! Izglédna pravičnost! Soper takošne sovražnike nimamo boljšega in krépkejšega orožja, kakor je razprostriranje mnogih, dobrih in cénih — *národnih* knjig med našim ljudstvom. Na to naj poséбно gléda tudi „Matica Slovenska“!

Belgijce (4,300.000) in v *Kimbri* (en milij. — déloma na Angležkem, déloma v Franciji) — kot v *nàrode*. Madžari, Turki, Gerki, Vlasi ali Rumuni, Latiši, in Albanezi (zarojenci starih Ilircev—Slavjanov) ne razpadajo v posébne národe; Finije se razdélujejo pa v več majhnih rodovin, ki stanujejo na Ruskem pod različnimi iméni. —

V naši Avstriji se štéje zdaj, namreč po odpadu italijanskih dežel, to je, lombardijske in benéške, katerih prva spada od léta 1859, druga pa od léta 1866 pod italijansko kraljestvo, nékaj več ko 35 milijonov prebivalcev. Med njimi je zapopadenih

Slavjanov skorej	19,000.000
to je: Čéhov	4,500.000
Serbo-Ilircev	3,300.000
Poljakov	2,800.000
Slovakov	2,500.000
Rusinov	2,500.000
Moravcev	1,500.000
Slovencev	1,500.000
Bulgarov	400.000
Némcev	7,800.000
Madžarov (Ogrov)	4,700.000
Vlahov (Valahov ali Rumunov)	1,600.000
Zmésanih z enim ali z drugim národom	1,300.000
Italijanov	600.000

Rés čudno se mora vendar vsakemu naših rojakov, résno vnétemu za svojo národnost, dozdevati, da so Slavjani kot *známénita večina* med prebivalci avstrijske dežele, kakor se tukaj vidi, zastran vživanja národnih pravic, ki jih drugi národje od nékdaj brez kake si bodi zapréke rabijo, še zmiraj *najzadnji*, in da se morajo za doséžbo oménjenih pravic neprestano

in z vélikim trudom boriti. Kedaj jim dojde vendar tisto odréšenje, po katérem toliko zdihavajo in hrepé-
nijo že zdavnej in v eno mér?

IV. **Iménovanje našega pleména in národov izviravših od njega.** — Med važnosti ali sploh znanja bolj vrédne reči, zadévajoče nas Slavjane, štéti bi skorej sméli tudi prvotno iménovanje našega pleména, ali naših prédnikov. Prej ko govorimo o tem, oméniti mislimo tukaj navado, kakoršna je *zdaj* pri nas zastran iménovanja našega slovenskega národa, kakor tudi še nékaj družega, ki se nanaša na to iménovanje ali je ž njim v zvézi. — Dozdaj nam nije še znano, da bi si dajal kak národ na svétu v svojem jeziku *véc imén*; takò, postavimo, Italijan ali Italijanec (pa vendar ne „Lah“, kakor se pri nas navadno govori in celò tudi piše; saj to imé izvira iz beséde „Vlah“ ali „Valah“ — po nekaterih tudi „Rumun“) se iménuje in piše zmiraj le *Italiano*, Némec *Deustcher*, Francoz *Français*, Anglež *Englishman* i. t. d., pa nikdar drugače. Zavzétno je rés vendar, da se mora le pri nas nahajati zastran tega néka nesréčna izjéma ali timvéč razvada, takò sicer, da se še skorej ne bi védelo, kakò da se po pravem kličemo: govori in tudi piše se namreč med našim národom *zdaj Slavjan*, *zdaj Slovân*, *zdaj Sluvén*, *zdaj Slovén*, *zdaj Slovenec*, in morda tudi, čeravno nam nije še doslej načisto znano, marsikje celò *Slav*, kar si moramo že po tem misliti, da se bere v naših časnikih in knjigah mnogokrat beséda „Slavija“, ki izvira gotovo le iz beséde „Slav“, ravno kakor izvira tudi za znamenovanje *naših* dežel *zdaj* naménjeno imé „Slovenija“ iz beséde „Slovén“. To je pa po vsem nepotrébna in tudi gerda zméšnjava ali timveč neprilika, ki nam déla le sramoto, in jo moramo tédaj résno

odstraniti, ravnaje se tudi zastran tega, kakor sploh v vsih drugih *dobrih* rečeh po izgledu ostalih neslavjanskih narodov. Kar se tiče sicer iména „Slovàn“, ki se je vgnjezdilo tudi pri *nékih* naših slovenskih pisalcih, ono se rabi namésti iména „Slavjan“ po navadi naših bratov Čéhov, imajočih to obliko za najboljšo po nasvetu slavnega českega učenjaka Šafarika, ki je na vso moč branil to imé, kakor je branil rajnki izverstni slovački pisalec Jovan Kolár imé „Slav“.

Dozdéva se pa, ko da je zdaj pri večini naših pisalcev vendar bolj navadna raba samo dvéh imén *Slovenec* in *Slavjan*, in, se vé, ravno takò tudi prilogov *slovensk* in *slavjansk* — vsacega po njegovem posébnem poménku, kakoršnega si ima zdaj po tej rabi; déla se namreč ojster razloček med enim in drugim. Takò, na primér, smo brali pred *nékimi* mési v naših narodnih časnikih razpis krajsko-deželnega odbora v Ljubljani, po katerem so se oznanjala darila naménjena za spisovanje kake glédiščine igre, vzéte, kakor je v njem rečeno, iz navadnéga *slovenskega* ali pa tudi iz *slavjanskega* življenja (*živénja*). — Ta raba je po naši misli še najbolj redna, in pri njej ostanemo tudi mi, pa vendar skorej večidel *samo* zatò, kér nam nije mar za skušnjo vpéljevanja kake si bodi novine zastran tega, ki bi vtégnila biti morda marsikatérim drugim nevgodna; sicer povédali bomo drugod v tej knjigi, kaj da bi po našem mnénju bilo vendar najbolje (tam se bo verh tega tudi videlo, da *Slavjan* in *Slovenec*, ravno kakor *slavjansk* in *slovensk* je prav za prav — *eno in isto*!)

Kar se tiče oménjenega razločka med iménoma „Slovenec“ in „Slavjan“, in takò tudi, se vé med

prilogoma „slovensk“ in slavjansk“, zdéva se, ko da ga vendar skorej le bolj učeni izméd naših rojakov prav razumevajo, in da ga naše prosto ljudstvo dozdej ravno takò malo pozna, kakor še marsikak človek drugih neslavjanskih narodov, čeravno *čelò učén*, saj kolikor vtégnemo soditi po néki prikazni, katéro skorej védno zapazujemo. Sliši se, na primér, mnogokrat med našim ljudstvom to-le: „Mi smo *Slavjani*“; in tudi: „Mi smo *Slovenci*“; to pa izgovarjajo preménjavno, to je, takò, kakor da bi si imelo eno in drugo *isti* pomének. Te napačne navade so sicer sploh tudi ljudjé drugih narodov, med njimi celò *bistroumni* Némcí, in pa, kakor se zdí, po njih izglédu, poséбно tudi Italijani, učeni in neučeni.

Za oménjeno naše ljudstvo dajemo tukaj, z ozirom na to, kar smo rékli, kratko in primérno pojasnilo zastran razločka med besédami *Slavjan*, *Slovenec*, *slavjansk* in *slovensk*, ali zastran njih pravega poménka. — Tédej: Kaj poménjajo beséde: „Mi smo Slavjani“? Poménjajo to-le: „Mi smo udje *enega* (kakega si bodi) tistih narodov, ki so se izcimili iz prvotnega našega pleména (katéri da so pa ti narodje, vidi se na 135 strani). Takò more sicer govoriti eden ali drugi ud *vsacega* tih narodov. Beséde: „Mi smo Slovenci“ poménjajo pa: „Mi spadamo pod štévilo *tistega* naroda izviravšega od prvotnega našega pleména, katéremu pravimo „slovenski narod“, pa nobenega družega“; to vtégne terditi doslédno le kak ud *našega* posébnega slovenskega naroda; Serbo-Ilirec, Rus, Čéh i. t. d. bi ne mogel tega: on bi déjal: Mi smo Serbo-Ilirci i. t. d. Po tem je tréba soditi, da imé *Slavjan* je skupno in véljavno za *vse* narode, ki so izšli od oménjenega pleména; imé *Slovenec* je pa *poséбно* in véljavno le

za *enega samega* tih nàrodov, namreč le za naš slovenski, kakor mu zdaj pravimo. Zategadel je pa tudi popolnoma pravo, akò se terdi, da vsak *Slovenec* je ob enem *Slavjan*, a da vsak tisti, ki pravi, da je *Slavjan*, nije ravno le *Slovenec*, kër vtégne biti pač tudi Poljak, Čéh, Rus i. t. d. — Upamo, da bo to pojasnilo vsakemu zadosti razumljivo, pa tudi marsikatéremu zažéljeno in koristno (se vé sicer, da za bolj učéne nima v sebi nobene vrédnosti, čeravno tudi med tistimi, kakor vidimo, se nahaja mnogokrat kaka zmota zastran rabe oménjenih besedi).

Da se že poprej oménjena dosadanja zméšnjava zastran iménovanja našega nàroda ovira, kolikor je le mogoče, mislimo, da bilo bi vendar bolj spodobno ako bi se tudi *vsak Slovenec* vsélej in stanovitno deržal in posluževal iména *svojega nàroda*, ne tédaj tudi iména prvotnega pleména, od katérega je tisti izviral (kadar mu nije povsem tréba; — katéro imé da bi se pa prav za prav za nas, ki si pravimo zdaj Slovenci, spodobilo, o tem se nékaj govori na 149 strani). Saj pa ravno tako navado imajo tudi udje vsacega družega nàroda, postavimo, Francozi, Némci, Čéhi, Rusi, Serbi i t. d. Nijeden izmed njih si ne daja zdaj iména po svojem prvotnem pleménu, na primér, po romanskem, temoč vsak si ga daja le po svojem posébnem sadanjem nàrodu — le naši teržazki Italijani, kadar mislé nékaj bolj močno zagovarjati pravice italijanskega nàroda v *Terstu*, pravijo, da so „Romani di puro sangue“, to je, v našem jeziku „Rimljani čiste kervi“, (!), čeravno je to, se vé, očitna laž, kar bi jim lahko dokazali kadarkoli. Sicer so pa tudi jeziki nàrodov neslavjanskega izvira *skorej* ravno takò različni eden od družega, ima je si *le korenike* večega štévila besédi

pervotnega jezika podobne, kakor so tudi jeziki narodov izviravših od našega pervotnega pleména, (sicer stran slovenskega in serbsko-ilirskega, ki sta si precej podobna). Z ozirom na to, kar smo zdaj tu oménili, sodimo, da se tudi *en sam* književen ali pismen jezik za *vše* naše národe ne daje napraviti, naj si pa le misli kak drug izmed naših sorojakov karkoli mu je drago: različnost ali nepodobnost je po našem mnénju tudi med jeziki *tih* narodov prevélika, da bi takošna naprava bila kedaj mogoča. Pa saj pomagati si vtégne-mo lahko tudi brez nje, kar se tiče pospéševanja zažéljenega naprédka naših vsestranskih národnih reči, *ako* smo le zložni, kakor se spodobi, in nam je résno na sercu léžeče, da dobro in prav spoznavamo svojo nalogo zastran njih, in se ravnamo pa *kot pravi rodoljubi* po tem spoznavanju, posnéma je v tej zadévi, kakor gré, tiste národe, ki so nas — sicer iz uzrokov, katére mislimo ob svojem času oméniti — žalibog! prekosili zastran duševne omike. Saj, kakor nam je znano, tudi pri starih Gerkih, katérik je bilo proti vélicemu ali timvéč neizmérnemu številu Slavjanov, takò rekoč, le péščica, se je govorilo in pisalo v *štirik* poglavitnih naréčjih, to je, v eoliškem doriškem, joniškem in atiškem, in vendar je šlo lépo in dobro, da si nije nihče kaj boljšega želil. Njih učenost in omika je bila taka, da so jo vsi evropejski národje posné-mali, in se po njej izobrazili. Zakaj bi néki né šlo tudi pri nas Slavjanih? Dalo bi se morda med nami osnovati k véčemu pet poglavitnih naréčij: *tri* na, sévernih krajih, namréč eno za Ruse, drugo za Poljake trétje za Čéhe, Moravce in Slovake; na južnih pa *dva*: eno za Slovence in Serbo-Ilirce (to je, Hervate, Slavonce, Serbe, Bošnjake, Hercogovince, Černogorce,

Dalmatince in Istrane kot Serbo-Ilirce stanujoče v Istri), drugo za Bulgare.

Kar se tiče sicer oménjene različnosti ali nepodobnosti med jeziki narodov izviravših od slavjanskega pleména, kakor tudi téžave zastran njih zedinjenja, zdéva se, ko da je še znani naši protivniki ne poznavajo, ki védo vendar po navadi vsako nam véč ali manj neugodno stvar zvijačno porabljeni, da nas le na vso moč dražijo in pikajo; saj kakò bi se dal sicer najbolj razjasniti tudi njihov strah, ki ga oni, četudi nékaj skrivno, vendar zadosti óčitno razodévajo, da bi jim Slavjani vtégnili po nékakem škoditi — da se namreč tisti neprestano in na vse kriplje trudijo za napravo nékega „panslavizma“ (v našem jeziku bi se skoraj reklo „vseslavjanstvo“), — takò se kliče tista pol staro-gerška pol latinska nakazna beséda, ali timvéč *spaka*, ki so jo Némcí, kakor se dozdeva, iz golega sovraštva do nas Slavjanov že takrat, ko se je pri nas začélo résno gibanje za povzdigo naše národne omike, nalaš skovali, da nas ž njo zbadajo, óčitaje nam, ravno kakor še po njih izglédu tudi Italijani, da si imamo namén in nevtrudljivo prizadétje, vstanoviti si en sam književen jezik véljaven za vse Slavjane, podati se pod varstvo mogočnega ruskega cesarstva, napraviti si med seboj téсно in terdno zvézo, in takò po nékakem sčasoma *vsim drugim* evropejskim národom nevarnost ali celò nék pogin (!) pripljavati, — česar se jim pa, se vé, nije dozdej še nikdar sanjalo. Gotovo je, da se ti naši protivniki že zdavnej bojé ogromnega štévila Slavjanov, in pa oménjenega njih gibanja zastran národne omike, katéro bi oni radi še naprej zavirali, kakor so jo doslej, kar pa ne bo šlo: déla se že nékaj časa pri nas v tej zadévi jako pridno, in

z dobrim vspehom, ki nam kaj lépega sadù obéta. V malo létih se je gotovo že dosti opravilo za blagor naših národov. Dojdejo, ako Bog da, tudi nam sréčnejši časi — tudi mi pridemo na versto, nad tim nije dvomiti. Vse se spreménja na svétu, kakor poje slavni dubrovački pésnik *Gundulič* v tem-le odstavku svoje „epopéje“ (vélike junaške pésmi „Osman Pervi“):

Kolo od sréče u okoli
Verteči se, ne pristaje;
Tko je gori, oto' e doli,
A tko doli, gori ustaje.

Vse hvale vrédna, in za Slavjane jako razvéseljivna je gotovo vélika skerb, katéro si dajajo zdaj, po tem, kar slišimo in beremo, néki verli možaki med Jugo-Slavjani, da se osnuje zedinjenje Slovencev s Hervati, njihovimi sorojaki. Da se pa Némci, čeravno si zdaj sami néko poséбно zvézo med seboj napravljajo, tudi zatò jako serdé, kakor po navadi, je že znano. — Korist, ki bi došlo Slovincem in Hervatom po takóšnem zedinjenju, bila bi rés neizmérna in posébine važnosti. Nekatéri želijo in svetujejo pa, naj se združijo dežele, kjer bivajo zdaj Slovenci, s Hervaško, Slavonijo, vojno Granico in Dalmacijo pod naslovom „Ilirija“. To bi bilo gotovo še bolje. Bog daj sréčo! —

Da tudi ljudjé drugih, to je, neslavjanskih národov ne déljajo oménjenega razločka, in da ne védò tédaj, kaj da poménjajo beséde, o katérikh smo govorili, tega smo se dozdam že večkrat prepričali. Med njimi se nahaja vendar skorej samo raba besédi *Slavjan* in *slavjansk*, v njihovem jeziku *Slawe*, *slawisch* (némš.), in *slavo* (ital.), ko da bi jim bilo imé *Slovenec* rés še neznano. Sliši in tudi bere se, postavimo, pri Némcih: „Er spricht und schreibt slawisch“; pri Italija-

nih pa: „Egli parla e scrive slavo“, to je: „on go-gori in piše *slavjanski*“, — čeravno se zdaj prav za prav ne piše ne govori v *slavjanskem*, namreč v enem samem, za vse Slavjane enako veljavnem jeziku. Čudna ali morda celò nespametna se bo gotovo marsikatéremu zdéla takošna terditev, ravno kakor bi se mu zdéla, se vé, tudi terditev enega ali družega izmed naših rojakov, ako bi se dajal slišati, postavimo, takò-le: „Jez sem Slavjan, pa ne pišem in ne govorim *slavjanski*, čeravno govorim in pišem dobro v jeziku tistega národa, v katérega spadam“, — in vendar je prava. Dokaz! — Znano nam je, da se je polagoma narédilo iz našega prvotnega pleména po njegovem razprostiranju véč posébnih razdélkov, katérim pravimo *národje*. Vsak národ si je pa ščasoma osnoval na tistih krajih, kjer se je vsélil, drug posében jezik, véč ali manj različen od prvotnega, to je, staro-slavjanskega. Po tem je prihajal, se vé, po malem ob rabo, ali se je timvéč predrugačil prvotni jezik med oménjenimi národi, in je ostal na zadnje tù in tam, poséбно pa pri Serbo-Ilircih, le kot star cérkven, ravno kakor je sicer ostal, žalibog! pri nas katoličanih tudi nam skorej po vsem nerazumljivi latinski ali staro-rimski jezik. Govori in piše se tédaj dandanašnji samo v tistih jezikih, ki so se izcimili pri posébnih naših národih, postavimo, v ruskem, poljskem, českem, slovenskem i. t. d., ne tédaj véč v *slavjanskem*, in če se ojstro deržimo néke gosp. Terdinave navade, o katéri mislimo koj nékaj oméniti, po nékakem čelò še — v *sloven-skem* ne!

Gospod Terdina ne rabi in pa tudi ne spoznava, saj kakor se vidi po tem, kar nahajamo v njegovi knjigi o „zgodovini slovenskega národa“, katéro je

na svétlo dala „Matica Slovenska“ v Ljubljani léta 1866, ne imén *Slavjan*, *Slovàn*, *Slaven*, in *Slav*, ne priloga *slavjansk*, ali po českem *slovansk*; on spoznava in rabi pa, ne vémo prav, ali nalaš, ali samo iz kake malomarnosti, *nékaj družega*, ki je po naši misli pripravo, délati skorej še véčo zméšnjavo, kakor je tista, o katéri smo že prej *nékaj* povédali, oménjaje razvado, katére se zdaj marsikédò izmed naših rojakov derži, ko si daja národno imé (glejte na 138 strani). On govori v svoji knjigi o slovenskem *rodu*, o slovenskem *národu*, o *Slovenih* in *Slovincih* preménjavno, in rabi tédaj te iste beséde zdaj v enem, zdaj v drugem poménku. Takò poménja pri njemu, na primér, beséda *Slovén* ali *Slovenec*, kakor je, zdaj „Slovenec“ po našem sadanjem razumévanju tega iména, zdaj „Slavjan“ ali po českem „Slovàn“ po našem razbi-strenju (na 140 strani). Ravno takò poménjajo njegove beséde *slovenski rod* in *slovenski národ* tudi célo slavjansko pléme ali *vse* národe, ki so od njega izvirali. Kedor bi tega morda ne verjél, prosimo ga, naj blagovoljno pazi na to, kar se bo koj tukaj opomnilo. Gospod Terdina piše, na primér, takò-le: „V *izhodu* Evrope živi pet *národov*, gerški, turški, valaški (vlaški ali rumunski), madžarski in *slovenski* (!). Pod tim zadnjim si je pa gotovo mislil *vse* národe izviravše od našega slavjanskega pleména, namreč Ruse, Poljake, Čéhe, Slovake, Morávce, séverne Serbe, Kasube, Serbo-Iirce, Albaneze in *Slovence* (sicer nije résnično, da so tudi vsi tisti národje ravno na sônčno-izhodni strani, ali, kakor on pravi, v *izhodu* Evrope; saj tega ne more terditi, postavimo, poséбно tudi zastran Poljakov, Čéhov, Moravcev, Slovakov, sévernih Serbov in Kasubov, ki so pač vendar na *séverju*, kakor ne more

zastran Primorjanov, Cernogorcev, in Albanezov, ki bivajo *na jugu*, in se kličejo ravno zato tudi „Jugoslavjani“, pa, saj déloma, še celò zastran Rusov ne). Tu se vidi, da je rabil besédo „narod“ namésti „pléme“. Drugod se nahaja še to-le: „Kakor vsak vélik národ, takò so tudi Sloveni na véč majhnih *rodov* razdéljeni“. Tukaj si moramo misliti tudi célo pléme pod besédama „národ“ in „Sloveni“, pod besédo „rod“ pa „narod“, kakor ga *mi* razumévamo. — Zanimiva je še gosp. Terdinava opomba, da med slovenski národ (po našem *pléme*, se vé) spadajo tudi *Bulgari*, o katerih pravi pa drugod, da so četerti slovenski *narod* (téda j ne véč *rod*, kakor je poprej rékel!). —

Se vé, da bi se ta očitna zméšnjava ali napačnost, ki izhaja iz rabe besédi *Slovén*, *Slovenec*, in *slovenski národ* zdaj, kakor se je oménilo, za znamenovanje célega našega pléména, zdaj samo za znamenovanje slovenskega národa, nikakor ne prikazovala, ako bi se bil gosp. Terdina sicer naravnost in brez pomislika posluževal tih besédi kot *splošnih* ali *skupnih*, to je, kot véljavnih za *vse* národe izviravše od našega prvotnega pléména, se pa ob enem tudi upal dati národu, katéremu pravimo zdaj „slovenski národ“, kako drugo bolj primérno imé po izglédu ostalih národov, kér nije maral že za sadanjo, na 139 strani oménjeno navadno rabo iména *Slavjan* in priloga *slavjansk*. — Kar se tiče pa družega bolj primérnega iména za naš „slovenski národ“, kakor ga zdaj iménujemo, prederznili se bomo zdaj tukaj na kratko zastran njega svoje poséбно mnénje razodeti, — mnénje, katérega presojo pa prepuščamo vendar bolj učenim našim rojakom. Priliko k temu nam daje sicer isto gosp. Terdinavo ravnanje v zgorej opomnjenem oziru.

Huduje se po vsi pravici vsak, četudi le nekoliko učen, in sploh vsak bolj pameten Slovenec nad tim, da je tu pa tam žalibog! med našim ljudstvom, akoravno od nekaj časa vendar ne več toliko, še vedno nesrečna in gerda navada, dajati našemu lépemu, glád-kemu in jako besédnatemu jeziku po vsem zaveržljivo imé „krajnska (kranska) špraha“. Gnjusí se sicer nékatérim ne samo raba beséde „špraha“ kot prave spake, ki se je nékdaj po nesréči iz némškega v naš jezik vgnjezdila (kakor se je sicer tudi med teržaškimi okoličani vgnjezdila jako ostudna beséda „šrajat“, to je, *govoriti*), temoč studi se jim, kakor se vidi, celò tudi raba njej priložene beséde „krajnska“ ali „kranska“. Mi se pri vsem tem vendar upamo terditi, da le prava tih dvéh besédi, namreč beséda „špraha“ je sporna in zaveržljiva, da pa prilog „krajnsk“ ali „kransk“ nije tu po svem tak, da bi ga ne mogli rabiti namésti zdaj vpéljanega priloga „slovensk“ za znamenovanje našega jezika, kakor tudi — našega národa, in da bi potreboval samo néke male poprave za oménjeno rabo; potreboval bi namreč spremembe v besédo „*karnijsk*“. — „Oho! kam méri to?“ bo morda marsikédò zavpil. Le počasi! — Da so bili „Karni“ od prvih časov ali sploh v stari dôbi ne samo na Primorju, kakor se zdaj kličejo poséбно tudi dežele spadajoče pod teržaško naméstništvo, ampak tudi tam, kjer bivajo še drugi Slovenci — na Krajskem, katéremu pravijo Italijani še zmiraj „Carnio“ (Karnijo), in tudi „Carniola“, na dolenjem Koroškem in Štajarskem, kakor déloma še v nékih drugih sosédnih ali bližnjih krajih, kar se je sicer že prej povédalo, — to je že gotovo, in poterjeno celò tudi po dr. Kandlerju; da so bili pa ti Karni slavjanskega pleména, tudi nad tim ne

smémo in pa še ne moremo dvomiti, čeravno iménovani pisatelj, ki jih spoznava, kakor smo že opomnili, za stare prebivalce tih krajev, nije nikdar rékel, pa gotovo še mislil ne, da so bili Slavjani, kakor mi terdimo, vjemaje se zastran tega po vsem z véljavnimi dokazi, ki jih nahajamo v spisih našega prečastitega gosp. Terstenjaka. Sicer tudi jezik z národnimi šegami in navadami vred je še zdaj tam, ravno kakor je po naši misli bil že v prejšnjih časih, povsod *isti*, namreč jezik, ki mu pravimo še le od nékih lét sém, to je, zlasti od kar smo začéli résno délati za povzdigo naše národnosti, *slovenski*, med tim ko se je poprej iménoval *krajnski* — ne samo na Kranjskem, ampak tudi še drugod. Sicer med našim ljudstvom, poséбно pa na Primorju, slišimo še zmiraj le beséde *Kranc* in *kransko*, gotovo namésti stare beséde — *Karnec* in *karnijsko*. Saj pa tudi téžko bi kedò dvomil, da sta imé „Kranc“ (Krajnec) in prilog „kransk“ (krajnsk) izviralá le iz nékdanjega iména „Karnija“, kar se popolnoma vjemlje z iménovanjem „Carnio“ ali „Carniola“ v italijanskem jeziku, čeravno je to *zdaj* véljavno le za dežélo, ki se kliče *krajnska*.

Opiraje se ravno na to, mislimo, da bi se vtégnilo vendar malokatéremu čudno ali celò abotno zdéti, ako bi se oménjenim dežélam dalo rajše imé „Karnija“ namésti „Slovenija“, doslédno tédaj tudi našemu národa „karnijski národ“, njegovim udom „Karnci“, (to je tédaj imé, katéro smo mislili na 141 strani), in pa našemu jeziku „karnijski jezik“. Imé „Slovén“ ali tudi „Slovàn“ (pa vendar *le eno* — pervo ali drugo) naj bi ostalo kot *skupno*, to je, kot véljavno za vse naše národe. — *Le takó* bi se zgubila déloma tudi gosp. Terdinava nedoslédnost, o katéri smo go-

vorili; *le* takò bi se z dobrim vspéhom posnémali zastran tega drugi nàrodje, in med tistimi sicer ob enem tudi naši sorojaki, ki so si dali že nékdaj posébnò naròdsko imé (Rusi, Čéki, Poljaki i. t. d.); *le* takó bi dobili priložnost, iménovati tudi naš nàrod, to je, kakor mu zdaj pravimo, slovenski, po naših pravih prédnikih — „Karnih“, ali prav za prav „Karnic“ — To je pa, se vé, naša osébnà misel, ali po latinskem takò iménovana „idéja“; kér nam nije nikakor namén, pécati se sé skušnje vpéljevanja kake novine zastran tega: naj prevdarjajo to reč rajši drugi bolj bistroumni rojaki, ako se jim ljubi. Mi se bomo še zvésto deržali zdaj navadnih imén *Slavjan* in *Slovenec*, ravno kakor prilogov *slavjansk* in *slovensk*, kakor doslej, tudi v prihodnje, čeravno nismo popolnoma prepričani, da je to po vsem pravo, kakor smo prej opomnili. Sicer, ako bi se dalo sréčno napraviti zedinjenje Slovencev s Hervati, o katérem smo že nékaj čerhnili na 139 strani . . . odločila bi se gotovo tudi ta stvar, pa drugače. —

Zdaj pa še nékaj o prvotnem iménovanju našega slavjanskega pleména. — Kar zadéva že prej opomnjeno rabo besédi *Slovén*, *Slovenec* in *slovensk* po gosp. Terdini za znamenovanje tudi *vsih* nàrodov izviravših od prvotnega pleména, ne tédaj samo za znamenovanje našega posébnega *slovenskega* nàroda, ona se vjemlje precej tudi s tim, kar nahajamo zastran iménovanja naših prédnikov (Slavjanov) pri staro-gerških, in nékih slavjanskih pisalcih, ki so o njih naprej govorili. Takò vémo, na primér, da *Ptolomej*, ki je že iménovan na 132 strani, in je pisal o Slavjanih že préd 1720 léti, pravi Slavjanu v gerškem jeziku „Suobénos“ (Σουβηνος), Prokop pa „Sklabénos“ (Σκλαβηνος).

včasí sicer tudi „Sklabinos“, in če govori o věč Slavjanih, „Sklabénoi“ in „Sklabinoi“. Latinski pisalec Jornandes ali Jordanes daja našim prédnikom imé „Selavi“ (to pa gotovo po nékem drugem gerškem pisalcu, ki jih je iménoval „Sklaboi; dvě zadnji čerki *oi* ste se gotovo izgovarjale pri starih Gerkih kakor *i*, saj tudi pri *sadanjih*, iménovanih *novih* Gerkih se izgovarja *oi* kakor *i*), pa včasí vendar tudi „Sclavini“. V tem se vidi, da se je — se vé, ščasoma — spremenila gerška abecédna čerka *k* v latinsko *c*, *b* pa v *v*; sicer gotovo ravno iz tega latinskega iménovanja je izvirala tudi poprejšnja italijanska raba beséde „Sclavi“, pozneje pa celò „Schiavi“; iz njega je izviralo še italijansko imé „Schiavoni“, in angležko „Sklavonian“ (in tudi „Slavonian“). kar poménja „Slavjan“ in „Slovenec“; nije tédaj résnično, kakor je terdil rajnki M. Ravnikar — Poženčan, da pravijo Angleži Slavjanu „slave“, ki se izgovarja *slév*, in poménja *samo sužnik*, pa nikdar kaj družega (nahaja se sicer v nékem skorej novem angležkem besédarju tudi imé „Sklabi“, to je, „Slavjani“ in „Slovenci“!).

Iména „Sklabénoi“ in „Sklabinoi“ bila sta pa véljavna za *vse* stare Slavjane, naše prédnike; iz njih se je po malem izcimilo, se vé, tudi imé „Slovén“, in „Slovenec“ s prilogom „slovensk“ vred, kakor je v rabi pri gosp. Terdini, to je, kot veljavno tudi za *vse* naše národe. Ta raba se sklada še z besédo *Slovjen*, *slovjensk* . . . katére se je néki pervikrat v *slavjanskem* jeziku posluževal *Ivan Eksarh*, rojen *Bulgar*, v devétem stolétju po Kristusovem rojstvu, kakor tudi z besédo *Slovenin*, ki se nahaja v pismih ruskega knéza Jaroslava léta 1020, in je gotovo izvirala ravno takò, kakor una le iz prvotnih gerških imén „Skla-

bénos“ ali „Sklabinos“ po ščasní naključní ali morda celò tudi navlašnji prenarédbi tistih, — kakor je naša misel, opirajoča se posébnó na to, da *prej* nista bila v rabi takošna iména, saj kolikor je nam dozďaj znano. Po drugačńi prenarédbi so si pa néki Slavjani, posébnó Serbo-Ilirci, osnovali imé „Slavjan“, ravno kakor ga sicer tudi mi zdaj rabimo kot skupno ali véljavno za *vse* ude naših národov namésti gosp. Terdinavega „Slovén“ ali „Slovenec“, četudi se dozďéva, da je po tem, kar smo opomnili, njegova raba v rěsnici bolj rědna in doslédna, sicer le *kolikor* je s tima besédama zaznamoval *vse* Slavjane, ravnaje zamo zatò nedoslédno, kér jih je rabil vsakokrat tudi za znamenovanje našega posébnega slovenskega národa, ko je o njem kaj pisal. — Sicer jako znaménito, in rěsnega prevdarka vrédno se nam prikazuje še to, da si pravijo tudi Dalmatinci (Serbo-Ilirci), ravno kakor si pravimo zdaj mi, „Slovenci“ ali prav za prav „Slovinci“, kar je isto. „Mi smo Slovinci“, se sliši med njimi, dasiravno pravijo sicer tudi: „Mi gòvorimo hervatski“. Iz tega se vidi, da beséde *Sloven*, *Slovenec*, in *slovenski* so rěs bolj primérne le za skupno znamenovanje, in to si je *morda* mislil tudi gosp. Terdina, pa vendar — z opomnjeno nedoslédnostjo. V takošnem poménku bi se nam moralo prikazovati pa tudi imé „Slovénija“ (kakor „Slavija“).

Od kod izvirata iména „Slavjan“ (Slovàn) in „Slovenec“ (Slovén), in kaj sta spervič poménjala? — S pretrésovanjem tacega vprašanja si je dozďaj že marsikatéri izmed naših učenjakov glavo bélil. Nanašaje se na to, kar se v njihovih spisih bere, hočemo tukaj tudi mi o tej zadévi nékaj malega čerhniti, in na zadnje svoje osébnó mnénje objaviti. — Rajnki slovački pisatelj Jovan Kolár, o katérem smo govorili že

na 139 strani, je terdil, da je imé „Slav“ pravo, in da izvira iz beséde „Slava“, kér takò so po njegovem mnénju iménovali in pod takim iménom tudi častili naši prédniki (stari Slavjani) že v svoji prvotni domovini, namreč v Aziji, in prav za prav, kakor se sicer med našimi učenjaki sploh zdaj misli, v sônčno-izhodni Indiji néko boginjo, katéro so imeli (po Kolarjevi terditvi) za „boginjo ognja in svétlobe“. On pravi, da se je pa imé „Slava“ izcimilo iz indijske ali takò iménovane „sanskritske“ beséde „svaha“ ali „svava“, ki poménja néki *jasnost* in tudi *svétlobe*; da po tem takem imé „Slavjan“ (po njem „Slav“) je to, kar se pravi „častitelj ognja in luči“; in da sploh v starodavnih časih se je vsak národ razločeval samo po svojih bogovih in po njih češčenju od drugih národov. Rajnki Matej Ravnikar-Požencan nije bil pa po vsem te misli, in tudi mi je ne moremo biti, imaje Kolarjevo izpéljevanje tacega iména véč za izhajajoče iz njegove domišljije, ali za „poetično“ (rajnki Kolár je bil namreč skoraj samo „poet“ ali pésnik), ko za drugo; sicer mi se še zlasti tudi zatò ne vjemljemo s tim mnénjem, kér dvomimo, je-li bila rés ravno *Indija* našim prédnikom prvotna domovina (ta dvomba se bo drugod, in pa s posébnimi uzroki podperla). — Znani slavni čéski učenjak *Dobrovski* sodi, da dežéle, v katerih je bil jezik starih Slavjanov poglaviten, so se klicale „Slowy“ (*Slove*), in da tédaj po tistih se je gotovo tudi osnovalo imé *Slovàn*, *Slovensk* i. t. d. V glavni reči enake misli je bil dalmatinski zgodovinar Katalinić. V tem oziru imamo pa mi za véljavno tisto svojo opazko, katéra pride nékaj bolj pozno v tej knjigi.

Najbolj zavzétna, in ob enem sicer tudi skoraj

sméšna se nam dozdeva vendar gosp. Terdinava misel zastran tega, če je rés njegova, kakor jo nahajamo razodéto v že prej oménjeni njegovi knjigi. Mi smo že drugod opomnili, da gosp. Terdina ne spoznava ali noče morda spoznavati imén *Slavjan*, *Slovàn*, in *Slavén*, ki so zdaj v šégi, témoč on spoznava in rabi samo iména *Slovén*, *Slovenec*, in *slovenski rod* ali *nàrod*. Vsa podoba je, ko da je tudi on mislil, ravno kakor mislé še marsikatéri drugi izmed naših rojakov, da imé *Slovén*, ali *Slovenec* si ima izvir v besédi *slovo*, kar poménja (sicer le pri nékih drugih nàrodih slavjanskega pleména) „beséda“, ali po nékakem timvéč v glagolu „sloviti“, to je, „besédovati“, ali „govoriti“, če je bil sicer rés kedaj v rabi kjerkoli si bodi v takošnem poménku, kakor bi se moralo skoraj misliti. Kar pravi namreč gosp. Terdina zastran tega, to se glasi skoraj tako-le: „V začétku Slovéni (po našem *Slavjani*) se niso drugače iménovali kot *Slovence*, in to je toliko kot *govoreče* (!). Ako je namreč kak *Slovenec* (*Slavjan*) tujca za kaj prašal, ki nije govoril njegovega jezika, je tédaj na to vprašanje molčal, se ravno zatò onemu ném („mutast“) zdéval. Zategadél so tudi naši prédniki takošnemu tujcu *Nemec* rekli;— imé to, ki jim je celò še dozdej ostalo. Ko je pa na sproti kak *Slovenec* *Slovenca* za kaj prašal, védel mu je odgovor, in takò so se naši očetje sploh jeli *govoreče*, ali (?) v takratnem jeziku *Slovence* iménovati“. Takošna terditev se nam prikazuje pa vendar kot prepuhla, ali saj stoječa na preslabi podlogi, da bi jo mogli imeti za odločivno in véljavno; to vidi pač lãhko vsak, če tudi nije posébné bistrournosti. Za nje overžbo mislimo, da bo zadosti, ako vprašujemo tukaj samo to-le: *Pervič* So-li bili morda *vsi* ali *sami*

Némci tisti, in nije bilo tédaj še kakih *drugih* národov, ki niso razumevali jezika Slovencev, in so ostali tédaj zatò tudi *némi* na njih vprašanja? *Drugič*. Al niso bili néki tudi Slovenci *némi*, ko jih je kak človek *drugih* národov, ki so govorili *njim* nerazumljiv jezik, za kaj poprašal, pa mu niso mogli odgovarjati? — Mislimo, da na ta vprašanja nije tréba posébnega pojasnila, kér zapopadata gotovo že vse, kar vtégne vsacega lahko prepričati, da oménjena terditev ne more imeti nikake véljave zastran poménka beséde *Slovén* ali *Slovenec*. — Brali smo sicer še marsikaj družega, kar se tiče dozdej skušanega razlaganja tega poménka, zdéva se nam pa vse to vendar preneslano ali saj prenepomenljivo, da bi ga morali tukaj v posében pretrés jemati, in pa gotovo — brez kake si bodi koristi.

Mi smo že prej oménili, in to skládno tudi z mnénjem rajncega Mat. Ravnikarja-Poženčana, kakor sicer še drugih pisalcev, da so v pismih *najprej Gerki*, zlasti Ptolomej in Prokop, katére je pozneje gotovo latinec Jornandes in pa marsikak Slavjan posnémal, pravili našim prédnikom *Sklabénoi*, *Sklaboí* i. t. d.; oménili smo še dalej, da iz imén, katére so jim oni (namreč Gerki) dajali, se je ščasoma izcimila po néki spremémbi zdaj pri nas navadna raba imén *Slavjan*, *Slovàn*, *Slovén*, *Slovenec* (poprej tudi *Slovjen* in *Slovenin*), *Slavén* in *Slav*. Ako je pa temu takò, ne razumevamo prav, zakaj da bi se morali mi zdaj vendar toliko truditi, in si, takò rekoč, glavo vbijati s tim, da se izslédi pomének ravno tega *zadnjega*, ne pa rajše oménjenega, pri starih Gerkih v navadi bivšega *pervotnega* iménovanja, zlasti kér se po naši misli ne vé še prav za terdno, kakò da so se po pravem Sla-

vjani sami poprej iménovali? Sicer gotovo še takò, namreč tudi po pretrésovanju in razlaganju tih gerških imén bi se težko dal nahajati sléd tacega poménka, ravno kakor je sploh téžko vganjevati pomének še marsikatérijh drugih starih, poséбно lastnih imén, na primér vasi, mést, rék i. t. d. Mogoče je, da so se naši prédniki, saj morda po nékih krajih, pri eni méri ravno takò iménovali, kakor so jim pravili oménjeni gerški pisalci; mogoče je pa vendar tudi, da so tisti slavjansko imé napačno v svoj jezik prenašali, kar bi ne bilo sicer nič posébnega ali čudnega; saj to bi nam skoraj dokazala celò tudi raba opomnjenih imén, ki je bila nékaj različna, to je, ne zmiraj enaka med istimi Gerki: stara iména so se véčkrat jako spreménjala zlasti po tistih dežélah, v katérijh se je vséljeval zdaj eden, zdaj drug národ, ki je *tam najdene* beséde po svojem, in tédaj tudi drugače izgovarjal, kakor so jih izgovarjali prejšnji prebivalci. Ako so se pa tisti z onim zedinili, se je po tem, se vé, med vsimi prebivalci tudi *en sam* jezik izcimil, ki je postal takò nékaj enemu, nékaj drugemu poprejšnjih dvéh jezikov podoben. Takò, postavimo, je bilo v Angliji. Razun drugih národov bili so nékdaj tam tudi stari Rimljani. Beséde njihovega latinskega jezika, ki se je bil tudi v tej dežéli, kakor po raznih drugih krajih, vdomačil, so pri Angležih, čeravno so se nékaj spreménile, in se zdaj precej drugače, ali timveč prav čudno izgovarjajo, še večídel v rabi, kakor so sicer tudi beséde jezikov marsikatérijh drugih *prejšnjih* prebivalcev, ki so se bili tje presélili. Pa kedò bi kedaj zvédel, od kod da je ena ali druga tih besédi prihajala, ali kaj da poménja, ako bi je Angleži po starem ne pisali? Kedò, vprašujemo, bi pač uganil, kak po-

mének da si imajo, na primér, beséde, ki se med Angleži slišijo :

ail (otók), nészön (národ), kričjur (stvar), riz'n (razum), pa se pišejo: isle, nation, creature, reason — ? Kedò bi zvédel, od kod da izvira beséda *Traist*, kakor se med njimi izgovarja, pa se vendar piše *Trieste*? i.t.d.

Koliko se je sicer tudi govorilo, in pisarilo že dozdej o poménku iména „Ljubljana“? In vendar vémo zdaj zastran njega toliko, kolikor smo védeli — poprej! Nékaj v tej zadévi je spisal zadnjič, to je, léta 1858, tudi naš znani slavni rojak [dr. Franc Miklosiç na Dunaju (ta spis se nahaja — v némškem jeziku! — na 183 strani „Vodnikovega spominka“ istega léta). On pravi, da imé „Ljubljana“ poménja „kraj“ („méstó“ v némškem „Ort“ — sicer če smo ga po večkratnem branju tega spisa prav razumeli). To je vse! Pa kaj je? Mi bi se vendar téžko upali, nékaj tacega pisati in objavljati. — V teržaškem méstu, in v njegovi okolici je tudi mnogo imén, ki so gotovo slavjanskega izvira, postavimo: *Baudariu*, *Riborgo*, *Tigor* (v méstu), *Verdela*, *Lonjer*, *Kétnara*, *Kadin*, *Rocol*, *Bazovica*, *Carbola*, *Trébçe*, *Padriçe*, *Gropada* (v okolici). Pa kaj poménjajo vsa ta iména? Mi smo prisiljeni odgovoriti: „Ne vémo“! — Razlaganje njih poménka je láhko, kakor se vidi, samo nekatérim, v Terstu bivajóчим gospodom *italijanskega* národa, ki se s to réčjó že nékaj časa prav pridno ukvarjajo. Pri tem jim pomaga posébnó jezik nékdanjih, kakor se pripovéduje, tudi po tih krajih bivših *Celtov*, ki ga oni, se vé, dobro razumévajo (!) — *slovenski* pa ne; saj tega jim nije tréba ne za to, ne za drugó!

Kar zadéva sicer pomének iména tiste vasi teržaške okolice, katéri pravijo tukajšnji Slovenci „Sčédna“,

kakor smo že povédali na 111 strani, medtím ko bi se morala po mnénju nékih drugih naših rojakov imenovati *Skeden* ali timveč *Skedenj* (iz uzroka, ki je tudi tam oménjen), prijeli smo skoraj pred tréma mésecema od našega prečast. gospoda Terstenjaka néko pojasnilo, ki ga mi zdaj tukaj na kratko podajemo. Ono se glasi skoraj takò-le: „Imé *Ščédna* je prav slovensko, in poménja to, kar je poménjalo pod tam bivšimi Rimljani latinsko imé *Silvula*, in kar poménja tudi iz tega napačno izpéljano italijansko *Servola*, namreč „majhen log“ (*borštič*, kakor pravijo po navadi Slovenci na Primorju). Če tédaj teržaško slovensko ljudstvo izgovarja *Ščédna*, naj le ostane to imé; saj národ je najbolji „filolog“ (jezikoslovec). Logi so bili nékdaj pri vsih národih bogovom posvéčeni; in zategadél je tudi latinec (rimski národ) rabil besedi *lucus* in *nemus* v poménu *delubrum* (to je, v našem jeziku *gaj* ali *posvéčeni log*). Séverni Slavjani so takošni log iménovali *svatibor*, to je, *sveti bor*; kér med oménjenimi, in prav za prav *polabskimi Slavjani* so véčidél hoste polne borovih drevés. Bogovom posvéčene ložice (majhne loge) so pa starodavni národje poséбно ogradjali, da jih niso zvéri onesvétile ali oskrunile; oklješčevali so véje in rasohe drevés, da je zamoglo sônce vanje posijati. Takò oklješčevati loge se pravi pa v serbsko-ilirskem jeziku *gojiti*, in tudi *gajiti*; in ravno iz tega je izvirala tudi serbsko-ilirska beséda *gaj*, kar poménja v našem slovenskem jeziku *log*. Kar je pa zagajeno, ostaja pri miru; in kjer je mir, tam je vesélje; zatò poménja tudi serbska beséda *goj* v latinskem *gaudium* (to je, *vesélje*), v staro-slovenskem pa *goilo* (mirenje). Kakor beséda *gaj* poménja v latinskem *silvam servatam*, ali *silvam arctam* (to je, obvarovani

ali ograjeni log); tak pomének si ima tudi imé *Ščédna*, ki izvira iz staro-slovenske beséde *ščediti* (po latinskem *parcere*, po našem tédaj *varovati*, ali glédati na kraj, da se ne oškoduje); in *Ščédna* je le *ščedena* *hosta*. Sicer na Stajarskem se iménujejo *šeden* *hoste*, katére se gojijo za drevoséčo; in sliši se véč gozdnatih imén: *šedem*, *šedna*, *pod šédnom* i. t. d.“

Mi smo pa že na 111 strani te knjige rékli, da sévero-zahodni kraj iménovane vasi, (*Ščédne*), kjer je zdaj le néka, pa žalibog! pusta paša brez drevés, se je klicala nékdaj *farned* (to je, kakor smo tam opazili, tudi *log*). ki je gotovo staro-slavjanska beséda, in tam še dandanašnji v rabi, in da Milčani, namreč prebivalci nasproti stoječega terga, katérega iménujejo Slovenci *Mile*, Italijani pa *Muggia*, mu pravijo še védno *boschetto*, nekateri sicer tudi *bosco*. Kakò bi se vjemalo vendar to pojasnilo s tim iménom? Al so dajali morda Slovenci temu kraju dva iména, katérik vsako bi poménjalo „log“, ki je tam bil? Téda j tudi zastran tega ostane — dvomba!

V. Kje so bivali sperviĉ Slavjani — naši prédniki? — Vážno vprašanje, na katéro je pa véčidél pretéžko takò odgovarjati, da bi se ne smélo, saj nékoliko, dvomiti nad pravostjo tacega odgovarjanja. Mnénja so si tudi zastran tega med zgodovinopisalci prevéč navkriž. Mi smo opomnili že na 126 strani, da je njih délo jako téžavno, ako nimajo dovolj zanesljive podloge — dovolj zanesljivih spisov in spominkov poprejšnjih časov. To vélja poséбно, kar zadéva pretrés tacega vprašanja, kakor vtégn biti sicer tudi vsakemu óčitno, ako le misli na toliko spremémb, ki so nam znane po zgodovini, in so se sploh véčkrat pripétovale v davnih ĉasih zastran stanišĉa narodov

na svétu: eden je družega iz njegovega mésta drugam odgangel, ali se pa tudi po nékakem ž njim takò spovjemal (zméšal), da se mu je na zadnje národnost véč ali manj predrugačila, na raznih krajih pa celò po vsem takò zginila, da nije véč láhko jo spoznavati, kakor smo sicer oménili že na 119 strani. Pomagati si morajo zatò zgodovinopisanci večidél le z nékimi sklépi, ki se opirajo na marsikatére ali že znane, ali pa še le po pridnem njihovem preiskovanju pozvédene prikazni, ki zapopadajo kako zanésljivo pojasnilo, in po katérih se jim morda vendar obnaša izpéljevati kako pravo résnico, in tédaj véč ali manj korénite terditvi v zgodovinskih zadévah. Takò si najde pa včasi eden *to* stvar kot podlogo svojemu pisanju, jo ima za pravo, in se pri svojem délu nanjo zanaša, drugi pa *drugo*; in zategadél so si tudi véčkrat zapopadki razlaganja ali pripovédovanja obedvéh zastran ene in iste reči véč ali manj nasprotni (nekatéri déjo, da je to ali ono *bélo*, drugi, da je *černo*); tudi pri tem je véljaven tédaj znani stari pregovor: „Vsaka glava ima svojo pamet“. Nékej enacega zapazujemo tudi, kar se tiče poséбно krajev, kjer so prebivali spervič naši prédniki — Slavjani, in pa kar se tiče dóbe njih prihoda vanje. Zdévajo se nam sicer zastran tega, ravno kakor še zastran marsikatérih drugih *nas* zadévajočih reči, mnogokrat véljavne ali prevdarka vrédne celò tudi terditvi ali pripovédovanja znanih naših protivnikov, ako se le glasijo kot nam bolj vgodne, ali so, kakor se po navadi reče, voda za naš mlin; mi si jih tédaj ravno zatò prav radi in brez pomislika v prid obračamo, naj si pa imajo izvir v čem si bodi; nam je to vse eno! —

Sicer nékim gospodom, ki se iménujejo zgodovi-

nopisaleci ali kronikarji, nije, saj kakor se vidi, pri njihovem delu, takò rekoč, nikdar kaj pretéžkega; njim je vse résnično, vse čisto in vse očividno, naj si bo zastran ene ali druge zgodovinske reči, ako le — *sami* hočejo, da jim je! Med takošne gospode štéjemo, se vé, že véckrat oménjenega G. Mainattija, in pa bivše njegove učitelje. Njemu nije bila téžava povédati, kje da so bivali v začetku Slavjani („*Sclavi* ovvero — to je, *ali* — *Schiavi*“, kakor jim on pravi), in od kod da so tudi v te kraje privréli. — Na sévernem kraju naše Evrope je vélik polotòk, to je, zemlja, katéro obdaja morje na tréh stranéh, namreč na južni, izhodni in zahodni, med tim ko se le četerta na séverju derži z néko drugo zemljo, ki spada pod rusko cesarstvo. Razdéluje se ta polotòk v dva kraljestva, to je, v *norvegijsko* in *švédsko*; obédva skup se kličeta pa „Skandinavija“, ali „skandinavjski polotòk“. Ondešnji stari prebivalci so bili, kakor so sicer tudi sadanji, nàrod izviravši od *germanskega* ali staro-némškega pleména (glejte na 136 strani). Dandanašnji jih je vsih okol 4,550.000. Pa čujte, kaj da nam pripovéduje G. Mainatti na 191 strani perve knjige svoje kronike*) — nékaj lépega! Njegova rés zanimiva (?) pripovédka, ki smo jo predstavili od beséde do beséde v naš slovenski jezik, se glasi takò-le (kar je sicer med serpki, je *naša* opazka):

„Čeravno majhno štévilo starih pisalcev, ki bi nabirali bili vse reči natanko, prigodivše se naši do-

*) Imé „kronika“, izvira iz gerške beséde *hronos* (χρόνος), katéra poménja „čas“. Kronika bi morala zapopadati prav za prav pripovédovanje zgodkov po téku in rédu časov, pa ne vendar, kakor mislé nekatéri, tudi basni, pravljice ali kvante, in sploh vsako babje žlobodranje, vzéto od koderkoli.

movini (to je, *italijanskemu* Terstu!) v tih nesréčnih časih (pa v katérik vendar?) nam jemlje mnogo lépih novic, vendar ta prikazen (rés jako grozovitna!), da obdajajo dandanašnji teržaško mésto od vsih strani (téda j tudi od morskih!) ti „*Sclavi* ovvero *Schiavi*“, kér pač precej zunaj tega mésta vsi prebivalci vasi in poséstev teržaške okolice ne govoré nobenega drugega jezika nego „*schiavo*“ (gotovo strašna je ta nesréča!), me spodbada podati tukaj kratko *povést* (!) o tem národu, ki je mnogokrat naši vbogi domovini nadlégo délal, in jo žalil (!). Ti sovražniki katoliške vére (pa še to?—! so bili sperviĉ podjarmljeni v Norvegiji, in podverženi hlapĉijskemu davku (po Mainatiju: *tributo servile*). Potém ko so se prevlékli v Skandinavijo (ko da ne bi spadala Norvegija že pod Skandinavijo!), ki je tisti polotók na séverju, iz katérega je *toliko* divjih národov prišlo (!), so planili, slédé za drugimi divjaki, na Poljsko, in na Česko (Pemsko), in pa prekoraĉili Donavo, in nasélivši se v véliki dežéli, ki je obségala Dalmacijo in Liburnijo, kakor tudi na bližnih otocih, da nadlégajo Rimljanom, iménovali so jo po sebi „*Schiavonio*“. Da povém pa, kedaj da so se nastanili v deželi tik teržaškega mésta, zdi se mi potrešno, da oménjam, kakò da so stopili v Dalmacijo; kér *od tod* (!) so se ražširjali v Istro, po Krasu, po Krajskem, in po Koroškem. *Landolf* (kedò je ta?) piše, da med tim ko je služil v armadi Mavricija (rimskega cesarja?), so bili pripéljani pred cesarja trije „*Sclavi* ovvero *Sclavini*“, ki so nosili obéšene na strani citre (!), in da on, začudivši se krépkosti in vélikosti njihovih telés (téda j vendar!), jih je poprašal, od kod da so prišli, kaj da je bil uzrok njih potovanju, in kaj da poménjajo te citre?

Na to so odgovorili, da so „Sclavi“, ki jih je poslal Tasijarh (!) od *sončno-izhodnega* vélicege morja h Kar-kanu, kralju avarskega národa, da mu povéjo, da zarad daljine od dežéle, ne morejo mu pomagati, med tim ko so oni ostali osemnajst mésecev po poti, in da so nosili citre obéšene za rabo v domovini, kér niso imeli — *želéza*“ (!). To je vse! Druzega se tam nič ne nahaja, kar zadéva to stvar (to je tédaj obljubljená povést!) Pač vendar lépo, vážno in vsega prevdarka vrédno sprično pismo, iz katérega se vtégnemo učiti marsikaj — neumnega! Tédaj iz male *germanske* dežéle je prišlo toliko *Slavjanov*! Po tem takem bi se moralo skoraj tudi terdití, da je kedaj iz enega samega gnjézda, v katérem si je *vrana* mlade urila, izletélo na zadnje sila véliko štévilo izurjenih — *slavčkov*!

Ob tej priliki povédali bomo zdaj tukaj še néko drugo sméšnico (— pa saj sméšnice pomagajo celò k zdravju!) Kakega národa da so naši tukajšnji Ščédenci, nad tim nije dozdej še nihče izmed nas dvomil; znano nam je zadosti, da so Slovenci, kakor so vsi okoličani teržáškega mésta, imaje enak jezik, enake šege, in sploh enak značaj („karakter“). Pa véste, kakega národa da so vendar njih prédniki bili, od kod da so sèm prišli, in kédaj? Bili so — *Italijani*, in prav za prav prebivalci tistega kraja blizo Oremone (Kremone) v zgornji Italiji, ki se kliče *Sončino*; saj takò terdi dr. Kandler, e tanto basta! Véste pa tudi še, kaj da je po pravem tega gospoda primoralo k tej terditvi? To, ljubi bralci! da se po sréči néki naséljenci ščédenske vasi kličejo po priimku *Šancin* (pa vendar ne *Sončino*, *Sončin* ali tudi *Sancin*), ko da bi tam tudi tacihi ne bilo, ki se drugače iménujejo! Ali je rés gospodu dr. Kandlerju še neznano, da se naha-

jajo med oménjenimi naséljenci tudi priimki *Godina*, *Flégo*, *Merlak*, *Šuman* i. t. d.? Tukaj vprašujemo še dalej: Ali si nije imel že morda vsak tih Italijanov svojega posébnega priimka, prej ko je sém prišel (če je to rés)? In če ga je imel, kakor bi mislili mi, zakaj mu nije tudi tukaj ostal, in zakaj se je iménoval rajše *Sončino*, kakor se iménuje kraj, od katérega se je néki presélil? Pa kje se je sicer tudi kedaj slišalo, da bi si eden ali drugi ud kakega si bodi nàroda dajal *nespremenjeno* imé vasi, mésta, gore, réke i. t. d.? Kedò si je dajal kedaj, postavimo, priimek *Terst*, *Koper*, *Benédke*, *Ljubljana*, *Rim* i. t. d.? — Presélitev tih takò iménovanih Sončinov iz Italije se je pripetilo po gosp. dr. Kandlerjevi opombi v létih 1302 do 1322, tédaj skoraj pred 550 léti, ko je bil namreč Pedrazzani, rojen v Robeku („Robecco“) blizo Cremone, škof v Terstu, ki jih je bil néki kot kméte iz Sončina poklical, da mu déljajo v Ščédni. Naša misel je pa, da tudi to je le v italijanskem jeziku takò iménovana „asserzione del tutto gratuita“ (v našem: „po vsem samovoljna ali poljubna terditev“), in da tédaj bili so Ščédenci gotovo tudi pred léti 1302—1822 tam, kjer so zdaj — v Ščédni. Prišli so gotovo sèm po svojih prédnikih v davnih časih od sônčno-izhajavnih krajev — od dežél léžečih takraj „črnega morja“, kakor vsi drugi tukajšnji Slovenci. Pa naj bodo le tudi ponosni, da so zarojenci vélicege slavjanskega pleména — zvésti svojemu nàrodu, ravno kakor so oménjeni drugi njihovi sorojaki (poséбно Rojančani sè svojo sadanjo lépo in izglédno nàrodno Čitalnico)! —

Terdi se v raznih sadanjih spisih (pa vendar ne tudi v Mainattijevih, se vé!), ki zadévajo staro splošno zgodovino, da so se tudi Slavjani, ravno kakor še

drugi národje, že mnogo stolétij pred Kristusovim rojstvom, in sicer (*po Kataliniču*) ob času vladanja asirijske kraljice Semiramide skoraj pred 3400 léti, iz Azije, in prav za prav, kakor smo že na 153 strani opomnili, iz sônčno-izhajavne *Indije* v Evropo presélili, in da en dél se jih je obrnil proti séverju, drugi dél pa proti jugu, in se tam po bolj rodovitnih zemljah nasélil. Znano nam je po zgodovini, da déloma prostovoljno, déloma posilno preséljevanje ljudi od enega kraja tega svéta do družega je bilo v starih časih sploh nékaj navadnega; preséljevajo se sicer véčkrat tudi še dandanašnji, posébnó iz naše Evrope v marsikatére, večídel tuje dežéle, iskaje si tam boljé sréče — po znanem starem, čeravno ne popolnoma pravem pregovoru nékdanjih Rimcev: „ubi bene, illic patria“, kar bi se v našem jeziku skoraj takò-le glasilo: „kjer dobra nam je žétvina, tam nam je tudi domovina“. Kakor se vidi, odhajajo naši Evropejci v vécih ali manjih družbah, in tudi posamezno po navadi najrajši v takò iménovane „zjedinjene deržave séverne Amerike“, kjer si pridobivajo gotovo za svoje potrebe to, česar jim nemore dajati njih prevboga ali morda že prenaséljena dežéla. —

Kaj da vtégne pa zrasti iz takošnega preséljevanja, to nam kaže izgléd istih že oménjenih zjedinjenih dežel séverne Amerike, ki so se vstanovile kot samostalne in slobodne léta 1783 (téda pred 87 léti), poté namreč ko so se ondešnji angležki preséljenci, sicer še le po strahovitnem sedemnajstlétnem vojskovanju, ločili od Anglije kot bivše jim evropejske matrne dežéle, katére vlada si je imela namén, nad njimi tudi tam po svoji volji gospodovati, in jih nevsmiljeno z davki oblagati, kar jej je pa — spodlételo!

Léta 1750 bilo je tam skorej še le *en milijon* duš, po 90 létih, to je, léta 1840 je znéslo pa njih štévilo že *sedemnajst milijonov*; zdaj — po 30 létih od takrat — se jih štéje celò nad *32 milijonov*! To je pa naslédek rodovitnosti ondešnje zemlje, je naslédek slobodnosti, in tudi naslédek, se dobro vé, posébné prizadéve, in posébné marljivosti preséeljencev: véč priložnosti ko si ljudstvo ima, da si premoženje zboljša, manj téžav ko se mu pri njegovem trudu vpira (med katére štéti moramo sicer poséбно tudi visoke davke), bolj zadovoljno ko je ono po tem v svojem stanu, in bolj rédno in zmérno ko vživa pa vendar sad svojega déla in svoje pridnosti, — bolj prihaja k moči, in bolj se tédaj tudi po rodu pomnožuje („pogmira“), in se takò po zemljah razprostira, kjer se je najprej vsélilo, kakor sicer še drugod — na véč krajih, čeravno je spervič obségalo morda komaj nékoliko družin, ali sploh le kako neznaménito množico oséb (posameznih ljudi).

Po nékakem ravno takò so se v Evropi gotovo pomnoževali tudi iz Azije sèm prišedši stari Slavjani. Že nékdanji, se vé, bolj zanesljivi preiskovalci zgodovinskih reči vsake baže nam enoglasno opisujejo naše prédnike kot jako délavne, pridne, preživljajoče se pošteno in zmérno ob živinoréji in ob poljščini, to je, ob tem, kar jim je nosilo poljedélstvo, s katerim so se nevtrudljivo, pa tudi umno vkvarjali, dajaje v tem celò tudi drugim národom lép in posnémljiv izgled; opisujejo nam jih dalej še kot miroljubne, in ravno zatò vojskovajoče se le za brambo svojih pravic, zlasti svoje vére in domovine kot prave svétinje, in pa za vsrčevavni mir v dežéli, kjer so stanovali. Nije čuda tédaj tudi, ako se je slavjansko pléme v Evropi po sréčni volitvi bolj plodnih in bolj zdatnih zemljišč

takò razšírilo, da je tam zdaj (kakor se vidi sicer že na 135 in 136 strani) večega štévíla, nego je vsako drugih sadanjih evropejskih plemén. To se nam mora pa tim več važno zdévati, ako premišljujemo, da se je mnogo celò vélikih in iménitnih národov izviravših od starih Slavjanov že zdavnej v marsikatérih drugih národih ščasoma pozgubilo (kakor se bo videlo drugod v tej knjigi). Sicer to vse nam nikakor ne dokazuje, da so se Slavjani sperviç ravno v vélikih trumah sém privaljevali, kakor mislé marsikatéri izmed zgodovínopisalcev, ali še drugi: da se oménjena, rés vélikanska in zavzétna prikazen zadévajoça neizmérno razrast našega pleména v Evropi, po nékakem čedalje bolj razjasni, nije tréba nikomur takošne misli: mogoče ali timveč gotovo je, da se je v začétku le kaka majhna množica nasih prédnikov iz Azije v evropejske kraje presélila, po tem prej ondi v jako rodni, okol „černega morja“ léžečih okrajinah ostala, se po svoji navadi obdélovanja njihovih zemljišč résno lotila. in se pa, kot že po naravi sréčno obdarovana z oménjenimi lépimi in izverstnimi lástnostmi, v več stolétjih polagoma na razne strani razprosterla — po nékakem prav podobna enemu tistih, v rodovitno zemljo vsejanih, skoraj nezapazljivih ali nevidnih, pa pri vsem tem vendar, takò rekoč, čudodélnih zernec, iz katérih se po malem izcimijo in narédijo ogromna, razrašćena, košata drevésa.

Da so se ljudjé nékdaj rés iz Azije v Evropo preséljevali, sméli bi komaj dvomiti, zlasti če se nikakor ne branimo, imeti pripovédovanje za résnično, da se je znana réšna Noetova barka v Aziji, in prav za prav na arménski gori iménovani „Ararat“ vstavila, potém ko je bil néhal znani pogubni vésoljni potòp,

o katérem nam govori sveto pismo starega zakona („teštamenta“); kér od tega časa se je po rodovini réšenega pobožnega Noeta začél znovič človeški rod pomnoževati in razprostirati na vse kraje tega svéta, tédaj naravno tudi v Evropo, — *dasiravno* je sicer mnogo učenjakov ali takò iménovanih modrijanov (posébnò med *Némci*), katéri se malo ménijo, kakor se dozdeva, za zapopadek tega sv. pisma, imaje ga, takò rekoč, le za néko pravljico ali zmišljavo, posébnò kar se tiče opomnjenega potopa in tudi stvarjenja svéta, in se derznejo terditi ali saj svojo misel razodévati, da, ko je Bog svét stvaril, je stvaril ob enem tudi ljudi *po vsih krajih*, ne tédaj, kakor béremo v oménjenem sv. pismu, samo dva človeka, to je, *Adama* in *Evo*. Oni se trudé to dokazovati posébnò s prikaznijo ali sè zvédenjem, da vsi tisti, ki so že v nékdanjih časih na obširno svét obiskovali in preiskovali po suhem in po mokrem, so *povsod* nahajali ljudi vsake baže, celò tudi na jako oddaljenih otocih, v katére so se po njihovem mnénju vendar téžko kedaj še le iz Azije tje presélili. Razsodbo ali pretrésovanje pa, koliko résničnega da obségajo enake terditvi, prepuščamo prav radi drugim ljudém taci misli, kakoršnih so oménjeni modrijani. —

Tudi gosp. Terdina misli, kakor mislé še drugi zgodovinopisanci (glejte na 153 strani), da so bivali Slavjani sperviç *v Indiji*, in sicer z Germani ali starimi *Némci*, in z Gerki vréd. On pravi, da vsi tisti, namreç Slavjani, Germani in Gerki, so bili tam *en sam národ* (to je, po našem *pléme*), in da so govorili tédaj tudi *en sam jezik*, da so se pa po svojem prihodu v Evropo razdélili, da so šli namreç *Slavjani* gori na Rusko pod takò iménovane *verhoturške gorovine*, ki so bolj proti séverju skorej na méji med Evropo in

Azijo; Germani ravno takò proti séverju (pa ne vémo, kakò in zakaj vendar tudi proti séverju, če stanujejo, kakor so od nékdaj stanovali, le bolj na sònčnem zahodu in na sévero-zahodni strani Evrope, in če so se sicer preséljevali *od sònčnega izhoda* naprej proti tej strani); Gerki so se obernili proti jugu, in prav za prav proti takò iménovanemu medzemeljskemu, to je, med južno Evropo, séverno Afriko, in sònčno-zahodno Azijo razprostirajočemu se morju. — Gospod Terdina objavlja svojo misel, da so si oménjeni ljudjé *še le tam*, namreč v svojih novih stanova-liščih posébné jezike osnovali. Ako je résnično, da so bili Slavjani, Germani in Gerki že sperviç *en sam národ*, kakor on méni, in da so govorili tédaj tudi *en sam jezik*, pa da so se presélili iz Indije, ne razumévamo prav, kakò da so mogli ti Indijani sém priti, in se tù razdéliti že *kot Slavjani, Germani in Gerki*, medtim ko bi morali vendar *takrat* biti samo *indijskega národa*? Saj pač Slavjani, Germani in Gerki so postali gotovo *še le* v tistih evropejskih krajih, v katére so prišli po svoji presélitvi, in v katerih so si tudi kot razdéljeni *posében jezik* osnovali. —

Isti gospod pripovéduje dalej, da Slavjani, ali kakor jim on po svoji navadi pravi, *Slovenci*, poté m ko so se sčasoma pomnožili v že prej oménjeni sònčno-izhodni déžéli, so se razširjali na razne kraje, in si tam napravili tudi posébné deržave, namreč: česko, poljsko, véliko-česko (prav za prav, kakor se bo pozneje videlo, timvéç „véliko-moravsko“), serbsko in pa — *slovensko* (!). To se vjemlje sicer v p gla-vitnem še precej tudi z našo mislijo, katéro smo že prej razodéli zastran pomnoževanja našega pleména, čeravno nam nije prav razumljivo in jasno, zakaj da

bi se bili imeli naši prédniki precej od začétku vséliti ravno bolj proti séverju, to je, pod verhoturškimi gorovinami, kakor on pravi, medtim ko so pač niže na Ruskem rodovihniše zemlje? Zavzétno je pa, da nije nič zinil tudi še o drugih nékdanjih Slavjanih celò vélicegea štévila in posébné iménitnosti, ki so si ravno takò po malem deržave ustanovili, pa pervotno národnost pozgubili, in takò rékoč, tudi zginili, to je, spremenili se v druge národe (iménujemo jih *mi* nékaj bolj naprej v tej knjigi s pristavkom svoje kratke, pa vendar dovolj jasne razložbe zastran njih, poséбно kar zadéva njih prebivališče in njih zadnjo osodo — sréčo in nesréčo, popolnoma prepričani, da tudi s tim vstréžemo dobro marsikatéremu radovédnemu in za svojo národnost résno vnétemu izmed naših bralcev; saj za *pravega* rodoljuba mora pač vendar biti *vsaka* stvar zanimiva in važna, ki mu daja kako pojasnilo o njegovih prédnikih, naj si bo pa v enem ali v drugem oziru). —

V dokaz, da so Slavjani rés iz sônčno-izhodne Indije v Evropo prešli, opominjalo se je dozdej med drugim poséбно tudi to-le: *a)* da so Slavjani v Evropi *slona*, ki je žival, kakor je sploh znano, indijske dežéle, dobro spoznali; *b)* da je mnogo indijskih ali takò iménovanih *sanskritskih* beséd, ki so néki besédam našega slovenskega jezika jako podobne (*sanskritski* jezik je bil pa stari, bolj olikani ali učeni indijski jezik). Oménjajo se zastran tega, na primér, beséde „*svástri*“ (v slovenskem *sestra*), „*dana*“ (slov. *dan*, po nékih krajih, postavimo, na Štajarskem, tudi *den*), „*hima*“ (slov. *zima*, latinski pa *hiems*) i. t. d.; *c)* da je bila pri starih Slavjanih néka posébna navada zastran izdélovanja ali naprave malikov, to je, lažnih

ali krivih bogov in boginj, katére so oni častili pred svojo spreobrnitvijo h kristijanski véri, in da tudi ta navada je po nékakem očitna spričba, da so Slavjani izvirali od Indijanov; ko se je namreč pred nékim časom v sévernih krajih Némčije, kjer so bivali nékdaj, in bivajo sicer déloma še zdaj Slavjani, izkopalo več njihovih tacih malikov, videlo se je, kakor se pripovéduje, da nekatéri izmed tistih so bili *nagi*, drugi *na pol obléčeni*, še drugi so imeli pa *popolno obléko*, kar néki dokazuje, da so bili *pervi* izdelani ali naréjeni takrat, ko so bivali Slavjani še v Indiji — v dežéli, ki je takò gorka, da nije tam tréba nikakoršne obléke; *drugi* tam, kamor so se Slavjani iz Indije v nékaj manj gorke kraje odmàknili, in kjer se je tédaj le *nékoliko* obléke potrebovalo; *trétji* pa tada, ko so se bili na bolj merzlem kraju — na Ruskem nasélili. Vse to je zapopadeno sicer tudi v gospod Terdinavi knjigi. — Naša opomba zastran vsega tega:

K čerki a). — Al so rés tudi stari Slavjani kjerkoli v Evropi *precej* slona spoznali, ko se jim je prikazal, tega ne vémo za terdno, sicer bi pa po našem mnénju *zdaj* tudi pretéžko bilo, kaj tacega takò na čisto zvédeti, kakor bi kedò želil. Če so ga pa vendar spoznavali, nije dvombe, da so ga ravno takò še drugi národje, kakor so gotovo spoznavali marsikatére živali al zvéri še drugih tujih dežel, na primér, velbloda ali „kamélo“, leva i. t. d., *ako* so o njih prej kaj védeli kakor si bodi (saj *takò* jih lahko spoznava sploh vsak človék, se vé, če se mu priméri, da jih zagléda).

K čerki b). — Da je morda *kaka* indijska (sanskritska) beséda eni ali drugi naših slovenskih besédi rés podobna, se ne derznemo tajiti, mislimo pa ven-

dar, da temu nije nikakor čuda, ako prevdarjamo, da se je sploh, od nekđaj in povsod vrivala marsikatéra beséda iz enega jezika v kakega družega — po sreči, posébnó pa po tem, da so si prihajali različni národje marsikjé v dotik, in si takò beséde zménjavali, ali eden od družega jemali, kakor smo sicer že drugod oménili. Predobro znano nam je še, da se je vtéplo v naš slovenski jezik mnogo tujih, zlasti némških besédi, med njimi tudi takih, ki véljajo zdaj skorej za slovenske, véč ali manj predrugačene, — celò po duhovnikih in uradnikih *takrat*, ko jim je bil po nekakem še večídel tuj njih lastni materni ali národski jezik, katérega so z némščino strašno pačili, kakor ga uradniki žalibog! tu pa tam še dandanašnji pačijo, in pa prevéčkrat tudi néki časopisci z marsikatérimi, ljudstvu nerazumljivimi gerdobami, posébnó latinskega izvira, posnémaje skoraj po vsi sili v tem tujce, zlasti Némce, kar je jako ostudno in graje vrédno. Takò se daja tédaj večídel razjasniti znana prikazen, da se nahaja mnogo besédi našega slovenskega národa, ki so popolnoma, ali pa le kot nekaj spreménjene tudi pri *drugih* národih v rabi, in vendar ne more nihče za gotovo terditi, da so ravno *indijskega* izvira; to se vidi, postavimo, iz slédečih primérov: Serbo-Ilirci rabijo beséde italijanskega izvira „roba“ (*stvar*, ali *blago*), „briga“ (*skerb*), „ségurno“ (*gotovo*, *résnično*); Angleži stran beséde „sister“ (v slovenském *sestra*, v némškem *švester*, v indijskem *svástri*, kakor se terdi po tem, kar smo že prej rékli), in pa stran beséde „den“ (namésti bolj navadne *day*, ki se izgovarja skorej *děj*, v indij. néki *dana*), imajo v rabi še tudi beséde „to boot“ (se izgovarja: *tu but*, in poménja *obuti*), „roam“, izgov. *rôm* (v slov. *romati*), „to put“

(v slov. *potovati*, v serbsko-ilirskem *putovati*), „nose“, izgov. *nòs* (v slov. *nòs*), „deal“, izgov. *dil* (v slov. *dél* „tal“), „sun“, izgov. *sòn* (v slov. *sunce* ali *sónce*) i. t. d.; za italijanske beséde „nuovo“ ali „novo“, „dare“, „stare“, „vedere“, „vino“, „olio“ imamo Slovenci *nov*, *dati*, *stati*, *videti*, *vino*, *olje*; v némškem se pravi „Grab“, „Wolf“ (volf), „Wolle“ (vole), „Sonne“, „Bart“, „Löwe“ (leve), „Wille“ (vile), in poménja v slovenskem *grob*, *vòlk*, *vòlna*, *sónce*, *brada*, *lev*, *volja*; na Francozkem je celò imé nékega mésta, katéremu pravijo „Brest“: pa kaj dokazuje vendar vse to? Nič posébnega v tej zadévi! poterja nam *le to* kot popolnoma résnično, da je prehajalo od nékdaj mnogo besédi iz enega jezika v kakega drugzega *takò*, kakor smo že opomnili.

K čerki c). — Mi ne moremo imeti brez vsega pomislika za vérjetno, ali celò za gotovo, da so bili izdélani ali naréjeni že pred nékimi 3400 léti (glejte na 165 strani) v sònčno-izhodni Indiji, in pa od tod do séverne Némčije prenešeni tisti *nagi* maliki, katéri so se, kakor se pripoveduje, pred kratkim izkopali na séverni strani némške dežéle, kjér so bivali nékdaj, in bivajo déloma sicer še dandanašnji Slavjani, kakor se bolj naprej razlaga. Mi bi si morali skoraj misliti, da so imeli po nékakem naši prédniki svoje malike za bitja *čutljiva*, in tédaj tudi za potrebna človeške pomoči, sicer le — zastran obléke po podnébnih razmérih (po posébnosti ali naravi dežélnega zračja — „lufta“)! To bi se pa vendar vsakemu nékaj prečudno, in verh tega tudi znani razumnosti Slavjanov neprimérno zdévalo. Naša misel je, da se je po takošnih dokazih predaleč séglo, in to tudi — brez nobene potrebe.

Al so se rés naši prédniki iz sônčno-izhodne Indije v Evropo presélili, to je po našem mnénju še nerazločno, in tédaj jako dvomljivo. Sicer védelo bi se tudi komaj, kaj da bi jih prav za prav sililo bilo k tej presélitvi ali premémbi svoje domovine za kako drugo dežélo, posébnó če jemljemo še *to* v prevdarek, da je Indija léžeča jako daleč od Evrope, da je zadosti vélika in razprostrana, in pa tudi, kakor je sploh znano, od nékdaj zadosti bogata; saj vémo, da ravno od ondot dohaja nam Evropejcem mnogo dobrih, lépih koristnih in izverstnih pridélkov. — Pa naj se le tudi trudimo, kolikor nam je drago, da postavimo na gotovo naš izvir od starih Indijanov, očividno je po vsem, da to ne bi nam dajalo nikake posébné časti ali slave, ravno kakor nam je ne daja tudi zavzétni rážšir našega pleména, in sploh znana izversčina in preiménitnost našega jezika, ampak dajati nam jo vtégne, se vé, *le* — résno in nevtrudljivo délovanje, ravno kakor tudi zdatna vsestranska podpora naših rojakov (katéro pa žalibog! še védno pogrésamo) za povzdigo slovenske národnosti in omike, ki zahtéva posébnih pripomočkov. —

Po mnénju in terditvi déloma némških, déloma tudi še drugih bolj zanesljivih pisalcev stare zgodovine, posébnó našega gosp. Terstenjaka in pa verlega Čéha Šembére, imelo je naše slavjansko pléme pod svojo oblastjo nékdaj — čujte, dragi Slovenci! — skoraj **dvé tréjtjini** céle Evrope, nad čimur mora gotovo vsak ostermeti (čeravno obide nas Slavjane ob enem tudi néka žalost, da smo pri vsem tem vendar ostali za drugimi evropejskimi národi zastran svojega národnega izobraženja!); imeli so namreč tam stran tistih dežel, kjer bivajo zdaj po tem, kar se je razka-

zalo na 135 in 136 strani; vse, dandanašnji pod Ogersko spadajoče zemlje, vélik dél séverne Némčije, Norik, o katérem smo že prej nékaj govorili, kakor tudi nékoliko pokrajin gornje Italije, to je, sadanje benéške kraje, verh tega sicer še bližne ta-in onkraj réke Soče, in pa nekatére spadavše nékdaj pod staro Gerško. Opiraje se ravno na to, kar nam z véljavnimi dokazi pripovédujejo isti vse hvale vrédni preiskovalci slavjanskih bolj znamenitih starin, iménovali bomo tukaj na kratko in pa zaporédoma vse — stare in sadanje Slavjane s pristavkom opomnjenim že na 170 strani.

Zdéva se, ko da so si imeli naši prédniki, pomnoževavši se ščasoma v rodovitnih dežélah sônčno-izhodne Evrope po svoji presélitvi iz Azije, te-le poglavitne sédeže: *A)* v krajih, kjer je sadanja Rusija, tédaj bolj proti séverju in sônčnemu izhodu; *B)* na zemlji, katéri so nékdaj pravili, in pravijo sicer še dandanašnji néki zgodovinopisalci „Stara Krobacija“ (*stara Hervaška*; iménovala se je pa morda zatò takò, kér, kakor se terdi, in se bo sicer tudi drugod oménjalo, so *od tod* prišli pozneje Hervatje in tudi Serbi tje, kjer so zdaj — proti jugu), to je, na južnem in sévernem podnožju takò iménovanih „karpatskih planin“, ali na séverni strani sadašnje ogerske dežéle, kjer je „Slovakija“, in pa na južnih krajih avstrijsko-galičke (poljske) kronovine; in *C)* proti jugu — na zemlji razprostirajoči se takraj „črnega morja“, in imevši si nékdaj imé „Tracija“ (glejte sicer na 186 strani). Iz „stare Krobacije“ oménjene pod čerko *B*, so razraščali in se širili po rodu prvotni Slavjani proti sévero-zahodni strani; od zemlje opomnjene pod čerko *C* pa déloma proti zahodnim, déloma proti

jugo-zahodnim krajem (kjer je zdaj Turško, Dalmacija i. t. d.) — Naj slédi zdaj posébná omémba ali po nékakem splošni ogléd vsih poglavitnih zarojencev tih starih prebivalcev slavjanskega pleména. Zapopadeni so namreč

Pod čerko A:

Rusi. — Ti so si osnovali na zemlji, kjer bivajo tudi še zdaj, po malem v starih časih državo, katéra je dandanašnji, takò rekoč, največa in najmogočnša tega svéta, — državo, ki obséga doslej že skoraj *trétji del* naše Evrope, in pa *trétji del* ogromne in neizmérno prostrane Azije z véč ko 80 milijoni prebivalcev, — tisto zmiraj bolj in bolj naprédujočo „Rusijo“, pravimo, katére se prebivalci ali timvéč vladarji vsih drugih evropejskih *neslavjanskih* dežel že zdavnej po nékakem jako bojé, češ, da jih ona ne pozré s panslavizmom, o katérem smo nékaj čerhnili na 143 strani te knjige. Ti so vendar zdaj še najsréčniši od vsih národov slavjanskega pleména, kar jih je doslej ostalo.

Pod čerko B:

1. *Poljaki* ali tudi *Poljanci*, — tisti izmed naših prédnikov, ki so se ražširjali od oménjene „stare Krobacije“ proti séverju. Iménovali so se sicer takò po vélikem, širokem in pa jako rodovitnem *polju*, kjer so se nasélili. Bila je njih država okol léta 1560 (tédaž skorej pred 310 léti) najbolj mogočna v sončno-zahodni Evropi, obségavša takrat nad 13.000 kvadratnih milj zemlje s 15 milijoni duš. Konec njenemu samostalnemu obstanku, ali njeni nepodložnosti je bil léta 1795, to je, pred 75 léti, in to zlasti po raznih, dolgih in kervavih notrajnskih ali domačih vojskah imevših si uzrok v skoraj neprestanih prepirih,

katérih žalostni následek je bil na zadnje *ta*, da so poljsko deželo tuji vladarji, namreč vladarji Rusije, Avstrije in Prusije, porabivši za se te prepire, v oménjenem létu med seboj končno razdélili — po znanem starem pregovoru:

„Ko se prepirata dva, uživa na zadnje kak trétji“.

Poslédnji poljski kralj je bil Stanislav II. Avgust, ki je vmerl léta 1798 v Petrogradu na Ruskem kot v pokoj déján ali „pensioniran“ (njegovo osodo smo sicer opisali že v knjigi „Pod Lipo“). Poljaki spadajoči zdaj pod prusko vlado so doslej že jako ponémčeni, čeravno je vendar še mnogo verlih domorodcev med njimi, ki si dajajo posébnó skerb za svoj narod.

2. *Slovaki*. — Njih deržava, bivša v starih časih pod domačimi vladarji, je ostala kot samostalna, to je, nepodložna, le do devétega stolétja po Kristusovem rojstvu tam, kjer biva še dandanašnji ta národ slavjanskega pleména, zjedinjen sicer zdaj z ogersko (madžarsko) deželo, in to od tistega časa, ko so ga silno napadli in podjarmili v oménjenem stolétju Ogri ali Madžari, pridirjavši pod svojim vojskovodom Almošem iz Azije. Sicer stali so nekaj časa Slovaki pred napadom Ogrov v zvézi zdaj s poljsko, zdaj z „véliko-moravsko deržavo“ (o kateri se bo koj govorilo). Pripoveduje se, da značaj („karakter“) sadanjih Slovakov je ostal značaju starih Slavjanov najbolj podoben. Njih národni jezik nije jako različen od českega, in se rabi sicer že zdavnej tudi kot pismen. Se vé, da bi jim Madžari národnost radi zaterli, in jim pa svoj madžarizem vsilili, čemur se pa ti zvésti Slavjani vedó vendar terdno in možko braniti, kér jim tudi za to verlih rodoljubov ne manjka, katére krépkó in radovoljno podpirajo.

3. *Moravci*, — katérih dežéla, to je „Moravija“, si je dobila imé po glavni ondešnji réki „Moravi“. Da so se ti Slavjani še le okol léta 548 po Krist. rojstvu, kakor nekatéri terdé, iz južnih dežél, to je, iz Slavonije tje presélili, o katéri se bo pozneje govorilo, nije dovolj skazano, in je sicer še tudi tim manj vérjetno, kér nam je pač po zgodovini znano, da je šlo prav za prav mnogo Slavjanov od sévernih strani na južne, se tam pod raznimi iméni razprostiralo in se z ondešnjimi Ilirci zjediniło, kakor se bo sicer bolj naprej videlo. Njih nékdaj jako važno in iménitno kraljestvo, katéremu se je pravilo pa tudi, „véliko-moravsko“, je oslabelo po dolgem vojskovanju z Némcí, ki si je imelo pravi začétek pod njihovim cesarjem Dragotinom (Karolom) Vélíkim po osmem stolétju, in je pa na zadnje, namreč léta 908 po véčkratnih nesréčah pod svojim kraljem Sviatoplukom po vsem propadlo. Razdélilo se je po tem med Ogersko, Poljsko in Némčijo. Léta 1056 je bila zjedinjena š čéskim kraljestvom do léta 1085, v katérem si je dobila imé „Mejna Grofovina“, kakor si ga ima sicer še zdaj, združena z avstrijskim cesarstvom kot njegova kronovina. — V njej je zdaj skorej *ena trétjina* Némcev, in ste tédaj dvé trétjini Slavjanov, ki se pa z onimi védno borijo za doségo svojih národnih pravic (kakor se žalibog! borijo zanje še tudi drugod Slavjani oménjenega cesarstva!).

4. *Céhi*. — Tih Slavjanov nékdanja deržava se je bila prav za prav osnovala in ojačila še le, poté ko je bil verli slavjanski rojak *Samo* zjedinił léta 627 po Krist. rojstvu vse, tam in v bližini raztréšene mnoge male slavjanske knéževine *v eno samo* deržavo, ki je bila pa v kratkem takò mogočna postala, da so se je

bali celò tadašnji Franki — nek poseben vojskoželjen narod germanskega plemena. Ostala je vendar česka država — zdaj več, zdaj manj razširjena, kakor je bila srečna — kot samostalna pod svojimi, od léta 1158 voljivnimi kralji, pa nekaj časa Moraviji pridružena, do 8 dné méseca novembra léta 1620, do takrat namreč, ko je némški cesar Ferdinand II. bivši ob enem tudi česki kralj, na takò iménovani „Beli Gori“ (blizo Prage) zmogel Čehe in njihove zvéznike vpiravše se mu na vso moč zatò, kér mu je bil résen namén, zatréti tadašnji, že jako razširjeni „protestantizem“ (glejte na 62 in 63 strani) tudi na Českem po vsi sili (kakor se je sicer močno potézal za isto stvar že na Štajarskem, Koroškem in Kranjskem kot tadašnji vladar tih dežel, in pa kot vas vnét za katoliško véro, — potém ko mu je bila njegova mati Marija na svoji smertni postelji ojstro dolžnost naložila, stopiti na noge soper ta protestantizem, da ga zaduši. Od takrat je tédaj česka dežela z Avstrijo zjedinjena — brez samostalnosti in brez svojega posebnega kralja; prizadévajo si verli Čéhi sicer neprestano in na vse kriplje, da si nazaj dobé nékdanje národne pravice; téžko je pa vendar vganjevati, kak vspéh da si bo vse to na zadnje imelo: saj tudi avstrijska vlada odgovarja njim po nekakem ravno takò, kakor se bolj za sméh pripoveduje, da je odgovarjal nékdaj Italijanom oče papež, to je, poprej ko so mu tisti po sili vse pobrali, namreč — „non possumus“ (ne moremo).

5. *Slézaki*. — Tam, kjer je zdaj Slézija spadajoča déloma pod Prusijo, déloma pod Avstrijo, so bivali néki sperviè Staro-Némci (Germani) pod iménom *Ligiji* in *Kvadi*. Po njih presélitvi bolj proti sônènemu zahodu so

se pa nasélili v isti dežéli *Slavjani*; le nekaj Némcev je ostalo po ondešnjih gorovinah. V začetku je spadala Slézija pod véliko-moravsko kraljestvo (glejte pod štév. 3 na 178 strani), po propadu tistega pa pod Česko; bolj pozno, to je, v desétem stolétju, pod Poljsko: po tem si je imela za vladarje vojvode iz poljske rodovine *Pijastov*, kakor so ji pravili. Léta 1163 se je ločila od poljske deržave, in imela si spervi-
 vič za skupna vladarja brata Miecislava in Konrada. Po véčkratnem strašnem vojskovanju zavolj pravice do vladanja na Poljskem, o katérem smo govorili na 176 strani pod štév. 1, je tudi Slézija grozovito terpéla, se razdéjala in opustobila kot bližna in v to vojskovanje zamotana dežéla; zato sta se tudi iménovana sléžka vladarja prisiljena čutila, poklicati vanjo celò Némce, po katérikh so si pa njeni prebivalci ščasoma, se vé, slavjansko národnost pozgubljevali. Po smerti obedvéh tih vojvod se je Slézija v nič manj kakor v *sédemnajst* malih vladajočih vojvodin razcépila, in se takò ob vso moč pripravila, zlasti pa po neprestanem prepiru in vojskovanju med njimi. To si je imelo na zadnje za následek njih silno potrebo, da si iščejo brambe in varstva pri Čéhik, in se pod njihovo takò iménovano „feudno gospodstvo“ podajo, to je, se po tem skoraj za njih podložnice spoznajo („fevd“ je poséstvo, ki ga kedò ima, da vživa le njegove dohodke, spoznavaje sicer néke, navlaš ustanovljene pravice takò iménovanega nadvlastnika kot — gospodarja). Pozneje, namreč léta 1356, je prišla *vsá* Slézija pod česko deržavo; imela si je vendar na zadnje enako osodo, kakor tista: ostala je po boju na Béli Gori (glejte zgorej pod štév. 4) zjedinjena z Avstrijo. Potém pa, ko je v tisti deržavi léta 1740 vlado na-

stopila cesarica Marija Terézija, začela je Prusija se na vso moč potézati za pridobitev céle Slézije. Vstane zatò huda vojska med obéma deržavama, katére naslédek je bil na zadnje, in prav za prav léta 1742, ta, da se je Slézija razdélila med Prusijo in Avstrijo, kakor je sicer še dandanašnji razdéljena, pa vendar, zlasti pruska, tudi večidél — *ponémčena!*

6. *Porusi* (nékdanji). Kakor je terdil v svojih pis-mih rajnki Matej Ravnikar-Poženčan, praviti bi se jim moralo néki rajše *Prusi*, kakor se jim pravi tudi *zdaj* v slovenskem jeziku. To je važno, da nahajamo celò v némških staro-zgodovinskih knjigah mnénje razodéto, da so bili ti prebivalci *poljskega* národa, in pa per-votni nasélniki tiste zemlje, v katéri se je ščasoma izcimila sadanja mogočna pruska deržava. Po tem istem mnénju je izviralo pa imé *Porusi* (morda timveč *Po-rusci*) iz besedi *po* in *Rus*, ki je imé néke ondešnje struge (potočiča), tékoče iz réke Klajpede (Memle) v bližno takò iménovano „baltiško morje“ proti séverju Némčije, ravno kakor je izviralo sicer tudi imé *Polabci* iz slavjanskih besedi *po* in *Laba* (znana réka na Úeskem in na Némskem), medtim ko bi po misli oménjenega pokojnika Porusi bili *neslavjanskega*, to je, litovskega, in tédaj, kakor bi se skoraj sodilo, celò germanskega pleména, kar se pa nam vendar ne doz-déva kot po vsem pravo. — Bili so nékdanji Porusi, kakor sploh vsi stari Slavjani, med katére jih brez pomislika tudi mi štéjemo, paganske ali ajdovske vére, in so se je pa, čeravno bi zdaj vsi naši národje radi zadnjo kapljico svoje kervi prelili za kristijansko véro, spoznavši na zadnje vendar njeno neprecénljivo vréd-nost — njeno zvéličavnost, takò terdno deržali, da so se celò véč lét in po vsi sili zanjo (kakor sicer

tudi, se vé, za svojo domovino, in sploh za svoje pravice) vojskovali ž njenimi protivniki. Tisti so léta 1230 tje na pomoč poklicali celò tadašnji novo-ustanovljeni réd (po našem „pobratimsko društvo“) takò iménovanih „némških vítézov“ za brambo in varstvo kristijanske vére, kar si je imelo pa tudi za naslédek zastran tega popolno zmago nad Porusi, in njih spreobernitev h kristijanski véri; ob enem vendar tudi, zlasti po vséljevanju še drugih Némcev v te kraje, žalibog! ponémčenje Prusov — kakor smo že rekli, *Slavjanov*, sicer pa stran nékih Slézijakov, in tistih Kasubov, o katérik se drugod posébe nékaj govori.

7. *Venétje* (v enojnem štévilu *Vénet*; po navadni spremémbi čerke *V* v *B*, in čerke *t* v *c* s končnico *an*, se izcimi imé *Bénečan*, kakor pravimo v résnici tudi vsakemu prebivalcu sadanje Benécije kot zarojencu starih južnih „Vénetov“, o katérik se bolj naprej govori. Te Vénete ali timveč „séverne Bénečane“ razdéljevajo néki zgodovinopisalcí v *Bodrice*, *Vilce* ali *Vélete*, in pa v *séverne Serbe*, katére iménujejo Némci tudi *Sorben*, pa ne vémo prav, zakaj; *séverni* bi se morali pa vendar zatò klicati, da se razločujejo od tistih Serbov, ki so na jugu naše Evrope, in se v tej knjigi drugod oménjajo. Naj povémo tudi o tih tréh národih nékaj posébnega na kratko:

a) *Bodrici* so bili po tem, kar nam kaže zgodovina, mogočen slavjansk národ, imevši si lastne kralje v tisti zdaj némški dežéli, ki se iménuje „Mecklenburg“ — na séverni Némčiji, léžeča proti baltiškemu morju. Obderžali so si pa samostalno kraljestvo vendar le do dvanajstega stolétja po Kristusovem rojstvu. Ob tistem času, tédaj skoraj pred 670 léti, jih je podjarmil po grozovitnem vojskovanju némški

vojvoda Henrik s priiménom „Lev.“ Zdaj so ti nekdanji Slavjani — *Némci!*

b) *Vilci* ali *Véleti*, po nekatérik sicer tudi *Lutici*, so bili néki najbolj mogočni med takò iménovanimi „Polabci“, to je, Slavjani prebivavšimi nekđaj na zemljah, čez katére téče doljenja réka *Laba* (po katéri so si tisti imé dobili — glejte sicer tudi pod stév. 6 na 181 strani) proti baltíškemu morju. Ražširjalo se je njih jako iménitno kraljestvo na sévero-zahodnem kraju sadanje Némčije tje do pruskih dežel. Léta 789 po Kristusovem rojstvu jih je bil napadel s pokončevavno vojsko némški cesar Dragotin (Karol) Véliki, po tem vkljub njih junaškemu in serčnemu vporu na zadnje zmogel, in davku podvergel: odločila je pri tem le pretézna, in tédaj nepremagljiva sila Némcev. Obneslo se jim je vendar v kratkem, otresti naloženi jim téžavni jarem, poté ko so z drugimi rojaki, namreč s Čéhi, v zvézo stopili, si takò pomoči pridobili in se ojačili. Po novih dolgih, kervavih vojskah z Némci, katerim je bil navaden résen namén, jih popolnoma zatréti in jim národnost uničiti, so sicer tiste sréčno pobili, in si pa po tem kraljestvo takò ražširili, da so se ga že bali vsi njih sovražniki na ondešnji Némčiji; ali ta sréča jim nije vendar žalibog! ostala dolgo časa: zginilo je tudi njim v kratkem to kraljevstvo, kakor je zginilo še marsikatéro drugo slavjansko! Pripomagal je pa k temu propadu nék posében sovražnik, ki je Slavjanom od nekđaj mnogo škode in nesréče prinašal — *prepir* in *nesloga* med njimi! To so si védeli zviti Némci dobro in ob pravem času v prid obračati, da tudi njih v svoje kremplje končno in za vsélej pripravijo, kar jim je šlo rés tudi po sréči: konec si je vzéla samostalnost tih Slavjanov v

dvanajstem stolétju po néki znameniti in odločivni zmagi némškega vojvode Albrehta „Medvéda“ (tako priimé si je imel) nad njimi. Po tem so jim Némci nevsmiljeno celò *to* pokončali, kar jim je bilo najljubše, najsvétejšé — *tempeljne*, med katérimi je slovel kot najiménitniši tisti, ki so ga imeli na otoku, iménovanem v jeziku tih nesréčnikov „Rujana“ v baltiškem morju.

Ob tej priliki oménjamo še, da na otoku, katéremu so néki pravili séverni Venétje (séverni Bénéčani) „Volinja“, Némci pa od nékdaj „Wollin“, je bilo najvažniše teržno mésto séverne Evrope, iménovano „Vinéta“, kakor hočejo nékatéri (mi bi mu rékli rajši „séverne Benétké“ za razloček od tistih Benétek, ki so na jugu, in so si imele začétek po Ilircih, tédaj — Slavjanih, kakor se sicer drugod v tej knjigi dokazuje). V devétem stolétju so to véliko in bogato mésto Germani, in prav za prav Švédi in Danci razdéjali in pokončali; po tem se je sicer sopet lépò sèzidalo, si je pa vendar konec vzélo po nékem grozovitnem potrésu léta 1183. Po tem takem so bili Slavjani ustanovitelji *dvojnih* Benétek — sévernih in južnih!

c) *Séverni Serbi*, pa po nekatérij tudi *Lužičani*, so bivali na lévi strani gorenje réke Labe. Imeli so vladarje, katére so si sami volili; sicer naslédovali so večidél po volitivih vendar le bolj vrédni izmed sinov tistih, ki so že vladali, pa od vladanja odstopali kakor si bodi. Bili so néki vsi prizadévni in résno skerbni le za vsestranski blagor domovine (takošni bi morali biti vladarji *vsake* deržave; pa kaj vidimo? potrato vsake verste, neizmérne stroške za brezpotrébno vojskovanje i. t. d. na eni strani, siromaštvo, revščino in terpénje ljudstva na drugi!). — Šlo je vendar po

sréči tim Slavjanom (Lužičanom), obvarovati si samostalnost, ali nepodložnost samo do léta 929 po Kristusovem rojstvu; zmogel po silnem napadu, in pa téžavnemu davku podvergel jih je namreč takrat vladavši némški cesar Henrik I., čeravno so se mu oni vpirali s posébnim junaštvom — morali so se vdati prevéliko moči! — H kristijanski véri so se ti séverni Serbi spreobrnili še le léta 968. Stala je njih država, to je, „Lužica“, kakor se je ona imenovala, nékaj časa pod oblastjo némških méjnih grofov tiste dežele, ki se kliče še dandanašnji v slavjanskem jeziku „Mišnja“, v némškem pa „Maisen“; pozneje pa pod česko državo, sicer samo do léta 1620, namreč do znanega njenega žalostnega propada po zmagi cesarja Ferdinanda I., o katéri smo že govorili pod štév. 4 na 179 strani. Od léta 1815, to je, po končnem néhanju dolgih vojsk s francozskim vladarjem Napoleonom I. spada Lužica (razdéljena zdaj v *gorenjo in dolenjo Lužico*) déloma pod Prusijo, déloma pod Saksonijo, kakor je bilo takrat vstanovljeno med zmagavci Napoleona. — Séverni Serbi so ljudje korenjaški in čversti, kakor so sicer Slavjani tudi drugih krajev; njih lépe in krépke ženske véljajo za najbolj všéčne *dojke* tudi v vsih ondešnjih bližnjih dežélah, kjer se néki bolj premožne družine, takò rekoč, prav tergajo zanje. Znano je, da jako hvalijo celò Némcí izglédno délavnost, pridnost in gostoljubje tih Slavjanov, ravno kakor še tudi njih poséбно izobražljivost ali prikladnost za omiko. Njih národni jezik, katérega so si dozdej sréčno obderžali sè svojimi starimi navadami in šégami vred, je izversten, lép, gladek, miloglasen in pripraven zlasti za pétje — za písništvo (ravno kakor je sicer tudi naš *slovenski*): rabijo ga oni kot pismenega že od

šestnajstega stolétja sèm; nije se še tédaj Némcem obneslo, da ga jim zatarejo, kakor so ga žalibog! zaterli vendar že mnogim drugim Slavjanom — nékdanjim gospodarjem tistih dežel, katére so jim oni silno pograbili, in pa po svojem vkusu vravnali.

8. *Pomorjani*. — Ti so imeli pod svojo oblastjo tudi že od starih časov, pa le do léta 1637 dežélo iménovano „Pomoranija“, ki se je razprostirala na séverni strani sadanje Prusije do baltiskega morja, kakor se razprostira sicer še dandanašnji. Njih vladarji so bili *vojvode*, katerih prvi se je klical „Svantibor“, saj kakor nam pripovedujejo néki zgodovinopisalci. Začeli so se bili Pomorjani spreobračati h kristijanski véri pred 746, tédaj léta 1124. Zadnji vojvoda jim je bil Bogoslav XIV.; ž njim je pa pomerla oménjenega léta (1637) rodovina, ki je bila po néki posébni pogodbi navlaš določena za vladanje v iménovani dežéli. Zdaj je tista pod Prusijo, in pa žalibog tudi že vsa — *ponémčena!*

9. *Kasubi*. — Ti so zdaj tudi pod prusko vlado, in pokrajina, v kateri še prebivajo, se méji na séverozahodni strani s Pomoranijo, o kateri se je govorilo pod štév. 8. Bivali so ti Slavjani tam tudi že v starih časih, kakor Pomorjani; zgubili so si pa zdavnej samostalnost in sploh národne pravice po navadnem ravnanju tadašnjih vladožéljnih Némcev, sicer vendar stran *jezika*, katérega niso jim tédaj tisti dozdej še zaterli. Kasubi so si ga zvésto in preskerbno obvarovali kot néko poséбно národsko svétinjo, kakor se spodobi. — Omémbe vrédna je pa posébna, ali timveč rés zavzétna prikazen, da si pruski vladarji še vedno dajajo tudi naslov („titel“—?): „vojvoda Kasubov“. Pod čerko C (glejte na 175 strani):

Traci (po staro-gerškem „Traki“). — „Tracija“ se je v starodavnih časih imenovala tista pokrajina, v kateri so takrat bivali ljudje tega imena kot posebna in jako važna, kakor bomo drugod zadosti razločno dokazali, *slavjanska* rodovina, ki se je že mnogo stolétij pred Kristusovim rojstvom *ščasoma*, to je, *po rodu* takò, kakor se je na 166 strani sploh opomnilo, razširjala in pomnoževala déloma proti sônčnemu zahodu tje do Némcije in do Italije, déloma proti jugu in jugo-zapadu do medzemeljskega in pa sém do našega jadranskega morja (*čeravno* bi se moralo skoraj soditi po terditvi nekaterih čudnih pisalcev, ko da bi naši prédniki še le nekaj stolétij *po* Kristusovem rojstvu, in sicer, takò rékoč, iz kake jame na sônčno-izhodni strani Evrope od časa do časa privirali, in se tudi *po tih* krajih širili, ali da so le od tod na razne strani kot néki pravi strašljivci pred drugimi národi *bégali* in si le *takò* nova prebivališča iskali!—?). Bila je pa ista tračka rodovina po tem, saj kakor nam terdi tudi večina zgodovinopisalcev, med katerimi nahajamo celò dr. Kandlerja, nanašaje se véckrat nanjo, naraven izvir počasnemu razvijanju in nastanku raznih, nékdaj bivših, in déloma še zdaj bivajočih národov kot — *Slavjanov* oménjenih krajev, čeravno jih ne spoznavajo vsi za ljudi tega národa. — Nékdanja Tracija se kliče zdaj po Turkih, ki so od petnajstega stolétja sém njeni poséstniki in gospodarji, „Rum-Ili“, in se protéza v sônčno-izhodni Evropi na dolgo od séverne strani do sadanjega gerškega kraljestva proti jugu; na sônčno-izhodnem kraju méjači pa s „černim morjem“ (da si eden ali drugi naših bralcev to stvar čedalje bolj razbistri, pomagala bi mu karta, ki obséga naris vse Evrope, in se je pred kratkim napravila na

stroške „Matice Slovenske“ v Ljubljani — Rocolska Čitalnica jo ima že; sicer stréči bi mu vtégnila pa vendar še bolj tista krògla zapopadajoča v narisu pregléd vsega svéta, katéra se zdaj prodaja prav dober kup pri knjigarju Giontiniju u Ljubljani).

Znano nam je po zgodovini, da je bila Tracija domovina národa, ki je po nékakem slovél že v starih časih zastran svoje učenosti in splošne omike, ljubil pa zlasti glasbo („muziko“) in pevstvo, ali po starogerškem takò iménovano „poezijo“. Sicer ljubezen do tega je posébná lastnost *Slavjanov* sploh še dandanašnji. Pa ravno s tim jih radi in véčkrat Némcí hudobno pikajo, očitaje jim, da so dobri in pripravljeni le za glasbo in za pétje, ne pa tudi za „politiko“, ali za pécanje z deržavnimi zadévami, ko vidijo namreč, da se òni po verlih rojakih pridno potézajo za svoje národne pravice, kér posébnó *to* prizadéva njih znanim protivnikom néko razlivanje žolča, kakor sicer že dobro vémo. Da so bili Traci rés slavjanskega pleména, nad tim vtégnilí bi vendar komaj dvomiti, ako prevdarmajo, da so naše misli celò *némški*, in pa, saj kakor se bere v jako obširni takò iménovani knjigi „Nuova enciclopedia popolare“, tudi *italijanski* preiskovalci zgodovinskih starín, čeravno ne manjka se tudi protivnikov zastran tega, ki iščejo *svoje* dokaze tam, kjer jih — nije! Po terditvi *ònih* pa, štéti se morajo med sorojake starih Tracev vendar tudi tisti nékdanji národje, spoznani po njih že zdavnej za *Slavjane*, katére bomo zdaj tukaj naštéli s primérnimi opombami ali pristavki. Sicer Traci so se že zdavnej potujčili: léta 74 pred Kristusovim rojstvom bili so jih Rimci podjarmili; po propadu gospodovanja tistih so stali pod gerčkim cesarstvom, zdaj so pa pod Turki, kakor smo

že oménili. — Narodje izviravši od Tracev po tem, kar se je že réklo, so ti-le:

1. *Daci* (po ruskem tudi „Daki“), — Njih dežela, namreč „Dacija“, je bila spervič, in sicer skoraj 340 lét pred Kristusovim rojstvom, na sônčno-izhodni strani Ogerske med rékama Tiso in Donavo. Prisiljeni pa po napadu sirovih Jacigov pridirjavših iz Azije, katérim iz pomanjkanja zadostne moči se niso mogli vspéšno vpirati, so se od tod pomàknili bolj proti jugu, in si tam po malem novo domovje s primérno vlado po šégi starih Slavjanov osnovali. Pa njih država si nije vendar, žalibog! na dolgo obstanka imela: požerla jim jo je nezmérna vladožéljnost starih Rimcev, katéri so se, kakor je po zgodovini znano, tudi po tih krajih širili. Zginila je tédaj, in to po néki strahoviti bitvi s timi sovražniki, tudi Dacem državna samostalnost pod njihovim kraljem Decébalom léta 103 po Krist. rojstvu. Sicer pobili so poprej junaško Rimce véckrat, in celò njihovemu povélniku Julijanu davek naložili; pa kaj jim je vendar vse to pomagalo? Vas razkačen zategadél tadašnji rimski cesar Trajan, skléne se nad njimi strašno maščevati, in jih tédaj v tem naménu s pretéžno močjo napasti, da si saj po želji sklép izverši; kar se mu je rés tudi obneslo: Daci, v kratkem potôlčeni, so se morali po sili vdati; to se je pripetilo pa po isti že oménjeni bitvi. Prišedši po tem v dotik z Rimci in še z drugimi národi, so se ščasoma spreménili v takò iménovane „Rumune“ ali „Valahe“ (Vlahe), kar so sicer še dandanašnji, govóre nék čuden jezik, zméšan z latinskim, slavjanskim in še z marsikatérim drugim. Spada jih zdaj nékaj pod Avstrijo, véci dél pa pod valaško ali rumunsko knéževino, ki je sicer na Turškem, si ima

vendar posébnega vladarja, le v nékih rečéh podložnega turškemu cesarstvu, kakor je gotovo večini naših bralcev že dobro znano. Trudi se sicer tudi ta národ, da se saj vendar *popolnoma* oslobodi od sirovih in okrutnih Turkov, ravno kakor se trudijo Slavjani stokajoči pod njih jarmom, ki jih tišči in žuli že več stolétij!

2. *Gétje*. — Ti so bivali že v pétém stolétju pred Krist. rojstvom zgorej Tracije (glejte na 187 strani) tudi nedaleč od „črnega morja“ — po krajih, kjer téče doljenja réka Donava, in se razliva v to morje proti sônčnemu izhodu. Bolj pozno so se razširjali od tod proti južni Rusiji do tiste ondešnje réke, ki se kliče „Dnester“. Dandanašnji je tam takò iménovana „Besarabija“ (dežela ruska), in pa sônčno-izhodni dél Moldavije, ki spada tudi pod valaško ali rumunsko knéževino, katéro smo oménili pod štév. 1). — Gétski rojak Borebist je bil sicer z vélikim trdom spreménil to deželo v rédno kraljestvo; ali tisto je žalibog! že v kratkem poginilo, in to po vdiranju mnogih divjih národov iz Azije, ki so Gétom silno poderli, kar so si bili s posébnim prizadétjem napravili. Nékaj tih nesréčnikov se je, prisiljenih po pretézni moči, odmàknilo dol proti Donavi, nékaj jih je tam ostalo, si pa že zdavnej med vrinjenci slavjansko národnost pozgubilo. — Blizo gétске dežele, in prav za prav do réke Donave so bivali

3. *Misijani*, tudi zarojenci pervotne tračke rodovine. Ti so se razprostirali néki bolj proti sônčnemu zapadu, imeli so si pa na zadnje osodo, to je nesrečo, kakor Daci in Gétje: podvergli so si tudi njih, z rabo pretézne sile, se vé, Rimci, in to že léta 29 pred Krist. rojstvom. Sicer razdéljena je bila njih dežela

v *Misijo gorenjo* (proti sônčnemu zapadu, kjer je namreč zdaj „Serbija“, o katéri se bo posebe govorilo), in pa v *Misijo dolenjo* (proti sônčnemu izhodu do črnega morja).

4. *Panonci*. — Panonija se je klicala tista dežela, ki je v starih časih obségala vélik dél sadanje Ogerske, namreč njene jugo-zapadne kraje, in pa še *nékaj* bližnjih dešél, s katerimi se je méjila (bile so tiste: Slavonija, Bosna, sévero-izhodna Hervaška, Krajnska, Štajarska, Koroška, in doljenja avstrijanska nadvojvodina). Bivali so néki sicer *spervic* Panonci med dalmatinskimi gorami in med réko Savo v današnji Bosni na Turškem, in pa tje naprej proti sônčnemu izhodu do tistih krajev, kjer je bila nékdaj Misija oménjena pod štév. 3), in kjer je zdaj Serbija. Tam so jih mogočni Rimci z vojsko napadli pod svojim cesarjem Avgustom léta 30 pred Krist. rojstvom, in jih po strahovitih bitvah tudi zmogli. Spuntali so se bili sicer pogumno dvakrat, to je, léta 12 pred Krist. rojstvom, in léta 6 sadanjega létneга štévila; a obnemogli so nesrécniki po dolgem, namreč celò tri léta trajavšem vojskovanju, katéro jim je deželo takò opustobilo, da so se prisiljene čutili, preséliti se od tod v oménjene bolj séverne rodovitne pokrajine, ki so se ravno po njih iménovale „Panonija“. Kér so pa ponosni Rimci čedalje bolj širili svojo moč in oblast še naprej — do tih krajev, so si podvergli sè silo tudi tam Panonce, bivše brez zadostnih pripomočkov, da bi se jim vspéšno vpirali. Po tem so se na nékih krajih porimčili, in prišli tédaj že takrat tam ob svojo národnost. Pozneje pa, namreč potém ko je po malem tudi gospodovanje bivših prej nepremagljivih Rimcev oslabélo, in pa na zadnje tudi po vsem zginito, spre-

ménilo se je nekaj tih starih Slavjanov ščasoma v to, kar so še dandanašnji — deloma v Madžare (Ogre), deloma v Némce, potém namreč ko si je vsak tih dvéh narodov polastil nekoliko oménjene dežele, to je, Panonije. — Po mnénju gosp. Terdine niso bili Panonci slavjanskega pleména, pa tudi povédal vendar nije, katérega *druzega* naroda da so prav za prav bili. On terdi sicer, da je bila njihova obléka široka, in da so žene na glavi nosile *pečo*, kakoršno nosijo po navadi tudi sadanje Slovenke; pa kaj je vendar to?— Po dokazih našega verlega domorodca, gosp. Terstenjaka nam je pa dovolj razbistreno, da so bili Panonci *Slavjani*, ravno kakor so sicer bili po njegovem korénitem razlaganju tudi

5. *Noričani*, ki so stanovali v dežélah, katére so si imele skupno imé „Norik“, o katérem smo nekaj čerhnili že na 129 strani, kjer se je tudi povéдалo, po katérikh krajih da se je razprostiral. Saj pa še celò v razlaganjih marsikatérega *némškega* pisatelja in preiskovalca slavjanskih starin nahajamo terditev, da se je Norik v starodavnih časih ločeval na séverni strani po réki Donavi od „Germanije“, ali od starih Némcev. Ako je pa temu rés takò, kakor smo sicer tudi mi popolnoma prepričani, sklépati nam je vendar po vsem tréba, da v Noriku nije takrat stanoval *némški* *nàrod*, kér bi se sicer gotovo ne védelo, kaj da bi si néki poménjalo to *ločenje*. V nekatérikh zgodovinskih knjigah, zlasti *némških*, beremo še tudi, da so se *pervotni* prebivalci te dežele iménovali „Tavriški“; pristavljena je tam vendar ob enem opomba, da se je pozneje ščasoma pozgubilo to imé, in prišlo na mésti njega v véljavo imé „Noričani“. Da so bili pa tudi Tavriški *Slavjani*, to nam je zadosti dokazano

zlasti po zgodovinopisalcih našega plemena, na primer, gosp. Sembere in še drugih. Sicer daja se to soditi tudi že po isti prej omenjeni terditvi zadevajoči ločenje Norika od Germanije. Po tem takem nije tudi dvombe, da je bil nekđaj celò „Dunaj“ (v serbsko-ilirskem jeziku *Beč*) — *slavjansko* mesto. Tistemu so dajali stari Rimci imé „Vindobona“, potém ko so si tudi Norik prisvojili, in to že léta 14 pred Kristusovim rojstvom pod svojim cesarjem Avgustom: prvi del zložene besede „Vindobona“, namreč *Vindo...* se nanaša gotovo le na imé „Slavjani“, katérim so pravili Rimci tudi „Vinidi“, Némcí pa *Winden* ali tudi *Wenden*, kakor pravijo sicer še dandanašnji slovenskim prebivalcem na Štajarskem in na Koroškem. — Pridružili so bili Rimci sônčno-izhodni del Norika Panoniji; imel si je pa na zadnje, to je, po propadu ogromne rimske države, enako osodo, to je, nesréčo, kakor si jo je imela Panonija (glejte pod štév. 4); ostanek Norika je prišel v posést Némcem, ki so néki v drugem stolétju tje pridirjali. Ti ga imajo pod seboj še zdaj — *ponémčenega*, kakor je že sploh znano.

6. *Ilirci*. — Ti so bili jako razprostranjeni po južno-izhodnih krajih Evrope že véč stolétij pred Kristusovim rojstvom pod raznimi iméni, — po deželah namreč, katére se bolj naprej posébnó óménjajo. — En del tih dežel, léžečih bolj proti sônčnemu izhodu do réke, ki se imenuje zdaj „Drino“, in téče po sônčno-zahodnih krajih Turčije, je bil okol léta 360 pred Krist. rojstvom prišel pod oblast gerške države. Gerki so mu po tem pravili „Ilirija gerška“, drugemu pa, ki se je razprostiral proti sônčnemu zahodu, „Ilirija barbarska“, to je, „Ilirija tuja“, ali „Ilirija negerska“; kér namreč starim Gerkom je vé-

ljalo vse za „barbarsko“, kar nije bilo *gersko*, tédaj *tuje*, ali pa kakor pravi Katalinić, *neznano* (v njihovem jeziku βαρβαρον, ki se glasi po naši abecédi: „barbaron“). Oménjeni drugi dél Ilirije (to je, „Ilirija barbarska“) je obségal dežele od iménovane réke naprej do jadranskega morja, tédaj Dalmacijo, Liburnijo, ali deželo med Dalmacijo in Istro, namreč sadanje sônčno-zahodne hervaske kraje, Japidijo ali po nekatérh Japodijo, ki je bila na sévero-izhodni Istri, in déloma tudi na jugo-izhodnem kraju krajnske dežele, i. t. d. Bolj dolenji dél iste Ilirije so si bili podvergli Rimci léta 228 pred Krist. rojstvom, ko je vladala namreč v njem kraljica *Tevta*, udova zadnjega kralja *Agrona*. Napadli so ga bili z vojsko néki zatò, kér, kakor se pripoveduje, so Ilirci po morju nadlégovali in ropali. Kot podverženci so se oni sicer véckrat, in na vso moč Rimcem vpirali, da si jarem otrésejo, pa vendar le — zastonj! Njih nékdaj mogočna država je postala rimska pokrajina. Rimci so pozneje pravili Iliriji „Illyricum Magnum“ (v našem jeziku „Ilirija Vélíka“), poté m sicer, ko se je razšírila njih moč tudi proti sônčnemu izhodu, in je spadala tudi *vsa* Ilirija pod njihovo oblast. Razdéljenje vélike rimske države v dva cesarstva, to je, v sônčno-izhodno in zahodno, po cesarju Teodoziju léta 395 si je imelo za následek to, da je ostala Ilirija pri sônčno-zahodnem ali rimskem cesarstvu, katéremu je bil Rim glavno mésto; po končnem propadu tega cesarstva léta 476 je prešla pa pod sônčno-izhodno ali tudi takò iménovano „gersko cesarstvo“, ki si je imelo od lét 330 Carigrad (Konštantínopol, iménovan sicer poprej Bizancija) za prestolno mésto. V šestém stolétju je šlo vendar Ilircem s pomočjó drugih njihovih sorojakov (*Slavjanov*, kakor se

bo še drugod povédalo in tudi dokazalo) po sréci, da se ločé od gerškega cesarstva. Kar se tiče pa dežel: Istre, Koroške in Krajnske, katére so se tudi štéle med oménjeni sônčno-zahodni dél Ilirije, pridružile so se mogočni némški deržavi kmalo poté, ko je nastopil v njej vlado cesar „Karel Vélíki“, in izhodni dél Ilirije je prišel po strahovitem vojskovanju še enkrat pod oblast jutrovih, to je, gerških cesarjev. Po ščasnem propadu tudi njihove moči, in po prihodu še drugih Slavjanov v te kraje v létih 610-641 iz sévernih dežel, kakor smo nékaj oménili že na 170 strani, se je Ilirija skoraj po vsem predrugačila, pa tudi njeno imé je po malem zginilo. Požerli so na zadnje Ilirijo posébní deréci vólki: nékaj so si je namreč silno prisvojili Ogri, nékaj Turki, nékaj Bénečani. Kar so imeli ti zadnji pod svojo oblastjo, prešlo je po spravi mirù s francozko vlado léta 1797 v posést Avstriji, to je, Dalmacija in Istra. Léta 1809, in prav za prav 14 dné méseca oktobra, je bil po volji francozkega cesarja Napoleona I. kot tadašnjega zmagavca v vojskovanju, takò rékoč, z vsimi drugimi evropejskimi vladarji, sopet osnovan en dél stare, to je, sônčno-zapadne, nékdaj, kakor smo že oménili, po Gerkih takò iménovane *barbarske* Ilirije. Obségala je namreč po tem tista „nova Ilirija“ beláško kresijo (okrajino) na Koroškem, poprejšnjo avstrijansko Istro, Réko, Terst ž njegovo okolico, se vé, vse dežele pod iménom „Primorje“ sploh, dežele léžeče na désnem brégu Save (v Hervaški), in pa Dalmacijo z ondešnjimi otoki vred. Ravno to je bilo sicer rajncemu Vodniku slavnega spomina priložnost dalo, spisati znano vážno pésem „Ilirija oživljena“. — Léta 1816, namreč po končnem padcu ali néhanju bivše neizmérne moči iménovanega francozkega cesarja, je

vse to prišlo pod našo Avstrijo, pod katéro je sicer še dandanašnji, kakor že vémo. Léta 1822 so se od te Ilirije ločile hervaške dežele na désnem brégu réke Save, tadašnje ogersko Primorje (Réka i. t. d.), in Dalmacija; léta 1825 se jej je pridružil pa tudi ostanek Koroške, namreč tisti njeni dél, ki nije do takrat še spadal pod Ilirijo (zdéva se sicer, ko da se je to imé skoraj po vsem zaterlo, od kar so se po znanem puntu léta 1848 v Avstriji osnovalé takò iménovane „kronovine“). —

Katérega národa ali pleména da so prav za prav Ilirci bili, o tem so misli med zgodovinopisaleci precej različne. Gospod Terdina méni, da so bili oni sicer najpervi prebivalci dežel, kjer so zdaj Slovenci, to je, tisti Slavjani, med katére spada naš posébní slovenski národ (glejte na 140 strani), ki so po njegovi terditvi prišli vanje še le okoli léta 553 po Krist. rojstvu, a da vendar niso bili Slavjani ali po njem *Slovenci*, kér niso obdélavali polja, kakor on pravi, ampak bili so néki le *morski roparji*. Ako so pa stanovali ne samo blizo morja, temoč, kakor on sam opoména, tudi v *notranjih* deželah, postavimo, na sadanji krajniski, koroški i. t. d., vprašujemo ga, so-li bili néki tudi *tam* „morski roparji“? Š čim so se vendar v tih deželah pécali, če se niso s poljodélstvom? Vprašujemo sicer še dalej, je-li résnično, da so se Slavjani vsélej samo z obdélovanjem polja ukvarjali, in da se tédaj tudi še dandanašnji *le ž njim* ukvarjajo? Kedò ne vé, kakò ročni in berhki mornarji da so bili, na primér, Slavjani v Istri, na kvarnerskih otocih, na hervaškem Primorju (v Liburniji) in v Dalmaciji od nékdaj, ravno kakor so še zdaj? Če pa Ilirci po njegovem mnénju niso bili Slavjani, zakaj nije vendar ob enem tudi

povedal, katérega *druzega* národa ali pleména da so prav za prav bili?

Katalinić v svoji *italijanski* knjigi: „Storia della Dalmazia“ terdi za gotovo, da Ilirci kot néki pôrvotni prebivalci brégov in otokov sônčno-izhodne strani jadranskega morja so bili *gerškega* izvira, da so se pa združili z bolj pozno prišedšimi *Celti* (néki germanškega pleména), in si po tem osnovali ž njimi vréd tam véliko takò iménovano *celto-ilirsko* kraljestvo, ki si je imelo obstanek, kakor tudi on pravi, do léta 228 pred Krist. rojstvom, to je, do časa zmage starih Rimcev nad ondešnjo tadanjo kraljico Tevto, udovo bivšega zadnjega celto-ilirskega kralja „Agrona“, kakor smo sicer že prej rékli. — Ako so bili rés, kakor pripoveduje Katalinić, najprej *Gerki*, pozneje pa tudi *Celtije* po oménjenih krajih, kakò bi se dajala vendar razbistriti zastran tega zavzétna prikazen, da so zdaj tam, stran nékih italijanskih vséljencev ali timvéč vrinjencev, samo ljudjé, katérikh priimki si imajo za navadno končnico le *ić, ac, ina...* (na primér, *Bogović, Ladovac, Dragovina* i. t. d.), tédaj — Slavjani, in da zlasti po gerškem jeziku nije zdaj tam med njimi ne duha ne slaha? Je-li vendar mogoče, da bi gerški jezik, ako bi se nékdaj bil v tistih krajih rés govoril, popolnoma zgimil? Sicer je po nékakem ravno takò doslédno poprašal pred kratkim nék nam dobro znan *dvanajstlétén*, pa jako bistrôumen dijak (S.... po očetu slovenskega národa) v Terstu, zaslišavši terditev svojega učitelja, zvésto deržečega se misli dr. Kandlerja, da namreč tudi v céli Istri so bili sperviè le „Grecani“ (Grékani!). — Nekateri terdé, da so bili Ilirci *Celtije*, tédaj germanskega ali staro-némškega pleména, kar bi mórali vendar po našem mnénju tudi

skazati, kakor gré, pa niso še dozdej, saj kolikor je nam znano. —

Naš rajnki Vodnik je spoznal Ilirce za *Slavjane* s timi-le besédami, ki se nahajajo v njegovi izvrstni pésmi „Ilirja oživljena“:

Ilirsko me kliče

Latinec in Grék;

Slovensko me prav'jo

Domači vsi vprék.

Dubrovčan, Kotoran,

Primorec, Gorenj'c;

Pokolpljan po starem

Se zove Sloven'c.

Od pravega tukaj

Stanuje moj rod;

Če vé k'do za dru'ga,

Naj reče, od kod?

in je pa v slédečem odstavku:

Že močen na morju

Ilir'jan je bil,

K'se ladije tésat'

Je Rimljan učil

očitno štél Slavjane (to je, *Ilirce*) tudi med dobre in verle mornarje. — Da so nam pa dozdej celò némški zgodovinopisanci, saj kakor beremo v njihovih knjigah, terdili, da so bili stari Ilirci slavjanskega pleména, in pa sorojaki nékdanjih *Tracev*, dozdevati se nam to more timvéč verjétno, kér so Némci, kakor nam je že dobro znano, tisti národ, ki bi gotovo rajši videl bolj zmanjšano, nego povécáno štévilo Slavjanov — sadanjih in tudi starih.

A rajnki Anton Linhart, bivši politički komisár v Ljubljani, ki je spisal in na svétlo dal déloma léta

1786, déloma léta 1791 povést o zgodovini nékdanjih prebivalcev krajske dežéle, ali sploh o Slavjanih južne Evrope; tisti pospod, ki nam pripoveduje, ali pa terdi, kakor je, med marsikatérimi rés čudnimi récmi tudi to-le: *da* Liburnijani, katérik nékdanja dežéla se je oménila že na 194 strani, so prišli iz Italije, in bili tédaj *Latinci*, pa jih štéje tù in tam vendar med *Ilirce*, ki so bili po njegovem mnénju nékdaj tudi prebivalci krajske dežéle, ravno kakor je sicer naša misel; *da* Slavjani so nékdaj stanovali *zdolej* Germanov ali starih Némcev (pa kje so bivali vendar prav za prav od nékdaj ljudjé tega pleména? skoraj le na zahodni strani Evrope!); *da* Japidom, ki so se štévali med Ilirce, je bilo prebivališče le *na gori*, ki se kliče „Sněžnik“ (na njej prebiva pa vendar navadno le — *snég*, po katérem si je dobila sicer tudi imé!); *da* nije bilo samo ilirskih, temoč da bilo je še *némških* Slavjanov v Evropi, *ako* so se nahajali na némških zemljah (bivali so pa Slavjani od nékdaj in povsod le — na *svoji* zemlji!); *da* imé „Serbi“ izvira iz iména *Sarmatje* ali tudi *Savromatje*, in da so se oni razprostirali na široko in na dolgo po dežélah imevših si skupno imé *Sarmacija*, to je — „Serbija“, proti séverju do baltiškega morja, in tudi proti jugu, da so se jim pa pozneje pridružili — *Slavjani* (kaj je pač vendar to? al niso bili morda Serbi že od nékdaj *Slavjani*?); *da* néka stara rodovina Slavjanov kot naséljencev, ki so se po njegovi opombi iménovali „Sarmato-Limigantje“, je bivala pod varstvom Rimcev od léta 334 po Krist. rojstvu *v Italiji*, to je, kakor je na 61 strani njegove knjige rečeno, — *na Krajskem* (!?); *da* doli za dežélami, po katérik téče réka Drava, so bivali „Panoncei“, oménjeni že na 191 strani,

proti Italiji! (al niso pa proti tistim krajem stanovali že od starih časov morda le *Slavjani* kot prédniki štajarskih, koroških, krajskih in še drugih Slovencev?);

*) Po tem takem bi se mi še skoraj ne sméli čuditi, ali celò jeziti, ako vidimo, da dr. Kandler, govore o slovenskih deželah, piše, kolikor mu je le mogoče, vsa naša iména le po italijanskem, poséбно pa v svoji knjižici pod naslovom „Discorso sul Timavo“ (to je, „govor o Timavu“, — o réki izlivajoči se pri sv. Ivanu blizo Devina izpod kraške zemlje v séverni dél jadranskega morja); v tisti knjižici, katéri on pravi po francozkem „bouquet“, ki se izgovarja pa „buké“, in poménja v našem jeziku „šopek cvétlic“ („pušcl“—?!). Napravil je bil namreč ta svoj „discorso“ ali „bouquet“ léta 1864, in pa odménil néki judovski gospodičini (Guastalla-Levi) kot zaročnici ali „promessi sposi“, ko se je imela poročiti v oménjenem létu. V tem „bouquetu“ daja dr. Kandler, na primer, Snéžniku imé „Albio“, Postojni imé „Are pòstume“, Ložu imé „Olisa“ i. t. d. Bere se sicer tam tudi še to-le; „Meni se gnjusijo ta slovenska iména; jaz se ne morem prepričati, da namésti žlahtnega jezika (italijanskega, se vé!) se mora za ta iména rabiti rajše en jezik sirov, neolikan in preprost; gnjusi se mi prestava jezika neumnih gorjanov (logarjev) in pastirjev v kak si bodi drug jezik, ki je žlahten in olikan, da se ne ponižam celò do smešnosti“ i. t. d. Po tem se je judovski „damini“ (kakor ji dr. Kandler pravi) oménjeni „bouquet“ morda vendar najbolj priljubil; saj je to pač néka posébna cvétlica, kakor bi se skoraj zdévalo, prav umetno, in sréčno vanj vtaknjena; nije dvombe, da se mora jako dopadati vsakemu — prijatelju (?) slavjanskega pleména! — Po sréči se je pa rajuki Linhart na debélo zmotil; na zemljah takraj Drave proti jugu nije bilo v prvih časih ne Italijanov, ne Latincev, ne Germanov, ampak bili so gotovo le Slavjani — *Karnci*, od katérik so izvirali po naši misli sadanji Slovenci, kakor smo že drugod oménili, sicer *déloma* vendar tudi Noričani in Panonci. Al bi se ne moralo tédaj prav za prav nam gnjusiti, da se dr. Kandler derzne preobračati znana stara slavjanska iména *svojevoljno* v italijanska, in pa naravnost obsojati ali zaničevati naš jezik, *akoravno* ga še nikakor ne poznà? Zakaj da bi se mu smélo morda vendar to prizanesti, naj si vsak izmed nas le — *misli!*

da so Slavjani sè sovražniki ob času vojskovanja okrutno in grozovitno ravnali, imevši si néki sirovo in ostudno navado, nabadati jih, postavimo, na kopja („lanče“) ali na kólce, izdirati jim čréva iz trébuha, odtergati jim črepinje od glav, da pa iz njih pijò pri gostijah, ali jih tudi *počasi*, in sploh takò terpinčiti, da jih le nanagloma ne vmorijo, posméhovaje se jim pri tem zbadljivo in sramotivno (vse to imamo mi vendar za golo pravljico, ki se sicer tudi nikakor ne zлага z bolj vgodnim opisovanjem značaja ali „karakterja“ starih Slavjanov po *drugih* zanesljivih zgodovinarjih; zdéva se tédaj, ko da se opira to le na néko debélo pomoto: vzeli so se tù gotovo národje našega pleména za kak drug *neslavjansk* národ nékdanjih časov, postavimo, za Longobarde, Obre ali Avare i. t. d. čeravno je bila sperviè okrutnost, takò rékoč, splošna); da so Slavjani sicer dobro čutili svojo vrédnost, in se po tem čutku tudi doslédno ravnali, kot zaljubljeni v svojo slobodnost, katéro so néki na vso moč in prav strastno branili soper njene zatiravce, a da vendar — niso hodili radi v boj, kér se niso mogli ali timveč marali ločiti od svojih družin, in da jih je bilo zategadél tréba skoraj z néko vojsko k temu siliti (to je pač lép priklon našim prédnikom!); da imé „Ljubljana“ izvira iz beséde *huba*, ali *lublena* (ljubica — glejte na 157 strani!), imé „Slavjan“ pa iz beséde *sélo*, in da poménja *potnik*, *prehajavec* ali „*vandravec*“; da so se namréč naši prédniki klicali „Slavjani“ še le, potém ko so začéli se preséljovati ali „*vandrati*“ od enega kraja do družega (!); da oni so se poprej iménovali *Sarmatje*, to je (po nem.), *Serbi* (?), in da sicer tudi imé *Windén* ali *Wendén*, kakoršno so jim dajali od nékdaj Némci, prihaja od

beséde *wandern* ali *wenden*, to je (!?), *se preséljevati*; da tudi ravno zato niso imeli (?) séverni Serbi na Poljskem iména „Slavjani“, kér se niso preséljevali — niso „vandrali“; da slovenska beséda „maščevanje“, to je, „povračanje hudega s hudim“, se je izcimila iz beséde „mož“, da poménja tédaj „možko obnašanje“, in da je pa zato maščevanje bilo po nékakem tudi posebna krépost Slovencev (čeravno se ne daja sicer tajiti, da je bila maščevavnost po nesréči od nékdaj *vecidél* slavjanskemu pleménu prirojena zavzétna napaka); — rajnki Linhart, pravimo, nam je tudi naravnost terdil, kakor gosp. Terdina, da Ilirci niso bili Slavjani, temoč da bili so posében národ, ki se ne smé preménjati ali, kakor on pravi, zmésati ne sè Slavjani, ne s kakim si bodi drugim evropejskim národom; da so sicer Ilirci bivali na sônčno-izhodnih brégovih jadranskega morja, ter se pozneje, kot prisiljeni po prihajanju drugih národov iz jutrovih dežel, od ondot tudi drugam preséljevali (kar se vjemlje še precej tudi z našo mislijo, čeravno le *déloma*), a da Slavjani, prišedši v iste kraje v šestem in sédmem stolétju po Krist. rojstvu (še le? — pa ne pové, od kod?), so pomagali — tudi ne pové, komu? — zagnati jih *nazaj* (?) v gorate kraje Albanézov ali takò iménovanih Skipetarov (o katérih se nékaj bolj naprej posébe govori), ko da bi se bili ti Ilirci sperviè rés *samo od tod* na oménjene brégove presélili! On terdi še dalej, da vsi tisti, ki so svojo misel razodévali, da so Ilirci *Slavjani*, so pervo tih dvéh imén napačno rabili, in pa to *krivo* (?) misel iz gole nevédnosti ali timvéti samo iz nékega *puhlega* rodoljubja kot véljavno nalágo po svétu razprostirali, da se le trudijo sè skušnjo skazovati kot čedalje bolj častljivo starodavnost Slavjani.

vjanov, katéríh pervotna prava zgodovina jim je bila néki še tèmotna in sploh neznana (njemu pa gotovo ne!), in da tédaj le takò ta (slavjanski) národ bolj povišajo. — Pa kedò ga je *hotel* vendar, vprašujemo, bolj povišati, ali celò, kakor se po navadi tudi réče, v zvézde kovati, kakor *on* s timi-le besédami, katére beremo v predgovoru družega déla njegove knjige, to je, léta 1791: „V starih časih nije *noben* národ takòšne véličine (slave) doségel, kakor so jo doségli *Slavjani*. Tisti so gotovo še prej, ko sta *Rim* in *Carigrad* (kar poménja, se vé, znana jako slavna stara dva národa — *rimski* in *gerški*) njihovo imé zvédela, bili že strašni in neizmérno rážširjeni po svétu za (!) — podiranje ali razdévanje, in pa za vstanavljanje kraljestev. Še zdaj (to je, léta 1791) gospodujejo skoraj nad polovico Aziije, ali si imajo tam stanovališče? — Kaj da so bili, kakò in že kedaj da so se poslavljalí stari Gerki in Rimci, ki so bili pravi učitelji vsim sadanjim izobraženim in omikanim národom, to vé že dobro vas svét. Pa zakaj nam nije rajnki Linhart doslédno vendar tudi povédal, po čem in kakò da so se prav za prav izkazovali ali odlikovali že stari Slavjani? Saj je pač pisal precej na obširno o drugih njihovih lástnostih, in sicer *nékaj* tudi o njihovem slovstvu ali pisménstvu, zakaj bi ne bil pisal ravno takò še marsikaj v dokaz svoje terditvi? Ali mu je morda celò *to* njih posébna slava (véličina), kar nam *on* pripovéduje — po naši misli gotovo le na *slabi* podlagi — zastran oménjenih njihovih napák? — Bodimo vendar rajši nepristrani in pravični; varujmo se tédaj vsake prenapetosti: kar je zaostalo po nesréči pri nas Slavjaníh zastran *národne* omike v prejšnjíh časih — sicer iz uzrokov, katéríh kratka omémba se drugod

nahaja — naj se napravlja in doveršuje, kolikor je le mogoče, zdaj in v prihodnje; saj je še čas za to, in našemu narodu ne manjka se tudi, hvala Bogu! duševne moči in bistrouma; le *pravega* rodoljubja, résnega prizadétja in vélicege žertvovanja vsake baže mu je tréba, da mu gré bolj od rok in po sréci zastran vstanovitvi njegove vsestranske omike.

Znani so nam po zgodovini Ilirci pod iménom: a) *Karni* ali timvéč *Karnci* — zdaj *Slovenci* kot njih zarodniki, saj kakor je *naša* misel, katéro smo že drugod razodéli. Da so bili oni *ilirskega* pleména, to nam je poterdil stran marsikatérih drugih zgodovinarjev celo Anton Linhart; da so bili pa Ilirci tudi *trácke* in *slavjanske* rodovine, kar on naravnost taji, kakor smo povédali, to bi vtégnilo biti našim bralcem vendar precej jasno že po naših prejšnjih opombah, ki zadévajo to stvar. Mi imamo *Karnee* kot *Slavjane* za prvotne prebivalce dežel, kjer bivajo zdaj *Slovenci*, in mislimo, da so se morda jako motili vsi tisti, ki so dozdej terdili, da so se ti zadnji še le v drugi polovici šestega stolétja, ali celo še pozneje po Kristusovem rojstvu sèm presélili. Opira se ta njih terditev, saj kakor se vidi, na mnénje, da Ilirci in *Karnci* (njih sorojaki ali jednopléméniki), *Panonci*, *Noričani* ali *Tavriški*, in pa *Japidiije* — bivši v oménjenih deželah že véč lét pred Kristusovim rojstvom — niso spadali pod *slavjansko* pléme. V létopisu „*Matiice Slovenske*“ (v Ljubljani) lanskega léta, to je, 1870, nahajamo med drugim na 260 strani nék izversten spis gosp. Fr. Bradaške pod naslovom: „O najstarejši slovenski zgodovini“. Sicer beremo vendar tudi v tem spisu, ravno kakor v spisih še drugih pisalcev, razodétje misli, da so se presélili *Slovenci* še le ob zgoraj

opomnjenem času, namréč v drugi polovici šestega stolétja po Krist. rojstvu v tiste dežele, kjer zdaj stanujejo. Jako zavzétno se nam pa vendar zdéva, da se tam govori tudi o nékem *povratku* Slovencev v te dežele. Kaj je to? Mi si ne moremo razjasnovati poménka takošne beséde drugače, kakor z doménitvijo, da so oni bivali že *prej* tam. Ako smo pa prav vganili takò ta pomének, ki bi se sicer tudi po vsem vjemal z našo mislijo, bi še vendar radi zvédeli, ob katérem času, ob kaki priliki, in zakaj da so zapustili to prejšnje svoje domovje, kam da so šli, ali od kad da so se prav za prav *nazaj presélili*, kakor se bere bolj naprej, to je, pod čerko *b* na koncu v istem spisu?— Dr. Kandler pravi, da Karni so bivali *kot sorojaki Tracev* (téda j vendar!) v starodavnih časih tudi v Terstu in v njegovi okolici, a da so jo potégnili pozneje v „Carnio“ — takò iménuje po navadi kranjsko dežélo, katéri so dali to imé, kakor tudi on misli — in da so tam ostali; nije vendar prepričan, da so bili Slavjani (sicer tistim Karnom, katéri so bivali po tem na Kranjskem, pravi on „Carni Catali“, pa Bog vé, zakaj?). Ako niso téda j bili Slavjani, kakò je to, da niso prinesli tje *svoj* jezik, različen od slovenskega, ki se od nékdaj v tej dežéli govori? To je po naši misli važno!

Od kod da je prav za prav izviralo imé „Karni“ ali „Karnci“, iz katérega se je gotovo izcimila pri nas ščasoma raba sadanjih besédi „Kranjci“ in „Kranjsko“ (navadno „Kranc“ in „Kransko“), ne vémo za trdno, pa tudi glave si ne mislimo zastran tega béli ti, in to že z ozirom na prejšnjo razodétev svojega mnénja, da nije lahko razlagati starih imén: to je bilo mogoče, kakor se zdéva, le že véčkrat opomnjenemu

Mainattiju in njegovim tovaršem ali učiteljem, katére je on pridno, pa brez nobenega razložka, — tje v en dan posnémal! On pripovéduje, da Karni so bili zarojenci dvéh oséb, ki ste se néki klicale „Carno“ in „Carna“ (pa ne pové, sta-li bila mož in žena, ali obédva možkega spola!); da ona sta bila preunuka po vésoljnem potopu réšenega Noeta, ali, kakor mu on pravi, „Jana“ (*Giano*, kar poménja néki „tertonosec“ — „vitifero“, —?!), ki je néki razdélil *vso* zemljo léta 1759(!) po stvarjenju svéta med svoje unuke, prišel na zadnje v Italijo s tistimi vréd, in pa tam vmerl — *devét sto in petdesét lét star* (!). Pripovéduje še dalej Mainatti, da od tod so se razširjali zarodniki tih unukov tudi po *Toškani* (v Italiji), in se iz tiste pozneje presélili v naše kraje, katére so néki iménovali „Carnia“; in da „Carno“ (postavši na zadnje Italijan, to je, Toškán) je stran raznih drugih mést osnoval tudi naš *Terst* léta 1950 pred Kristusovim rojstvom; tédaj *Terst* je bil po njem že v prvem začetku, to je, skoraj že pred 3820 léti, *italijanski* — vedremo! On pravi ob enem sicer tudi, da léta 2635 po stvarjenju svéta je prišel sém nék „Norito“ ali „Norico“, sin germanškega kralja Herkula (tega ne poznamo), zmogel Karne, jim poderl mésto (*Terst*), in po tem néko drugo v bližini, namréč tam, kjer je zdaj „Solkan“, pod iménom „Noréja“ ali „Noricija“ in na zadnje „Goricija“ vstanovil, kakor se je že prej oménilo na 128 strani (pa to naj vélja sicer vendar le za sméh, kér nije za drugo!). —

Poglavitne dežéle, v katérikh so bili po naši misli nékdaj *Karni* ali *Karnci* saj kot véčina njihovih prebivalcev, in kjer so zdaj njih zarodniki — Slovenci, se bodo zdaj tukaj glédé na njih zgodovinske réči,

pa samo na kratko ali poveršno oménile, sicer se vé, stran „Tersta in njegove okolice“, ki je zapopadek posébnega razlaganja po našem programu, in po opombi, ki se nahaja na 89 in 117 strani.

aa) *Štajersko* ali tudi *Štírsko* (po serbsko-ilirskem „*Štajerska*“, to je, štajerska zemlja). To imé izvira néki iz beséde Štir, ki je gradič ali tabor sèzidan léta. 979 tam na gorenjem kraju te dežéle, kjer se stékate réki Štira in Aniža izlivajoča se v Donavo v avstrijski nadvojvodini. Če je sicer résnično, da se Štajerska še le od takrat takò iménuje, soditi je doslédno tréba, da si je iméla poprej kako drugo imé, ki nam je pa vendar neznano. Ona štéje zdaj skoraj en milijon prebivalcev, med katérimi je nad 450.000 Slovencev, in obséga 409 kvadratnih milj zemlje. Spervič so tù bivali bolj proti séverju Noričani, proti sônčnemu izhodu in jugo-izhodu Panonci, v srédi in proti zahodu gotovo Karnci. Prišla je pod oblast Rimcev, ko je vladal njih cesar Avgust (od léta 31 pred Krist. rojstvom do 19 dné méseca Avgusta léta 14 sadanjega létnega štévila). Gospodovanje Rimcev tudi nad to dežélo trajalo je pa le do léta 476, to je, do propada njihove deržave, ravno kakor še drugod. Vée zgodovinopisalec nam pripovéduje, da Slovenci so prišli tudi v dolénji ali južni dél Štajerske, kjer stanujejo še dandanašnji, še le ob šestem stolétju po Krist. rojstvu, a da so si pozneje sicer še gorenjega prisvojili, poté ko so néki poprej potólkli in zmogli takrat tam naséljene divje Obre (Avare), nékdanje azijatske prebivalce, pridirjavše v Evropo léta 555 po Krist. rojstvu. Ostali so pa Slovenci tam, dokler jih niso Némci s pretézno silo zagnali. — Da so sicer rés Slovenci stanovali tudi v eménjenem go-

renjem kraju Štajerske, nije dvombe; tega nas prepriča že več ondesnjih imén slavyanskega izvira, in med tistimi posebno tudi imé „Gradec“, ki so ga pa Némci spremenili v imé „Grätz“, ali „Graz“, tédaj popačili, ravno kakor so popačili še mnogo drugih slavyanskih imén v gorenji in dolnji Štajerski; pa koliko pisanja in pričkanja je bilo vendar že dozdej med Némci zastran prejasnega in zatò po vsem nedvomljivega izvira opomnjenega iména „Grätz“ ali „Graz“ (te spake!), se vé — brez potrebe!. Kar se tiče skoraj splošne misli ali celò terditvi, da so se Slovenci tudi v *te* kraje še le v šestem stolétju po Krist. rojstvu presélili, mi se ne moremo ž njo po vsem sprijazniti, in se nanašamo tédaj na to, kar smo rékli že v govoru o Karncih na 204 strani. Ako bi temu sicer rés takò bilo, zakaj se ne pové ob enem vendar tudi, katéri *drugi*, to je, neslavyanski národ da je prav za prav poprej tam bival: po našem mnénju nije bilo v starodavnih ali prvih časih v tej dežéli ne Germanov (Némcev), ne Italijanov, ne Gerkov, ampak stanovali so takrat tudi tam gotovo le Slavjani pribajavši tje, ravno kakor še drugam, ščasoma in pa v mnogih stolétjih po stvarjenju svéta večidél le takò, kakor smo že drugod razlagali in terdili — po rodu, ne tédaj vedno le po nékem „vandranju“ ali béganju pred drugimi, kakor se skoraj sploh misli.

Po naslédnikih Karola (Dragotina) Vélicege, pervega „rimsko-némškega cesarja“, o katerem smo govorili že na 195 strani, bili so postavljeni tudi v Štajerski, kakor še drugod, takò iménovani „méjni grofje“ kot njihovi naméstniki in varhi ali branitelji némškemu cesarstvu podveržene dežele. Izmed tistih si je dobil tam Otokar VI léta 1180 naslov „vojvoda“,

ki je ostal sicer tudi njegovim naslédnikom. Kér je bil pa brez *možkih* dédičev („verbov“), prišla je za njim Štajerska po néki navlašnji pogodbi léta 1192 v posést avstrijskemu vojvodi Lavoslavu (Leopoldu) II. Po smerti vojvode Miroslava Vojaškega si je postal to dežélo ogerski kralj Bela IV. in to po zmagi nad vsimi tistimi drugimi, ki so se jako poganjali za ondešnje naslédstvo ali za nastop deželne vlade, in se onemu zatò silno vpirali. Štajerci pa, ž njim nezadovoljni, si volijo českega kralja Otokara II. za deželnega vladarja, ki je zmogel ogerskega kralja Bélo kot svojega protivnika na takò iménovanem „Moravskem Polju“ léta 1260. Sicer tudi ž njim niso Štajerci bili popolnoma zadovoljni, zlasti kér jim je previsoke in sploh pretežke davke nakladal; prizadévali so si zatò, da se odstavi; to si je imelo pa za naslédek, da si je tadanji némški cesar Rudolf habsburške rodovine (od katére izvira tudi sadanja avstrijsko-cesarska „dinastija“ ali rodbina, kakor že vémo) postavil svojega sina Albrehta I. za naméstnika v Štajerski. — Léta 1496 so se bili sicer spuntali štajerski Slovenci, in se na vso moč borili za pridobitev svojih nékdanjih národnih pravic, potém ko so si bili poprej spravili na noge strahovito armado, ki je štéla néki celo do — 80.000 verlih domorodcev! Pa kaj so vendar nesréčniki opravili soper pretézno silo takratnega némškega cesarja Maksimilijana I.? Nič! Ostati jim je moralo tudi za naprej to, kar se jim je vrinilo ali vsililo. Sicer trudiijo in borijo se na vse kriplje od nékaj časa tudi tam, kakor drugod, slovenski učénjaki, verli rodoljubni možjé za brambo vsestranskih národnih pravic. Bog jim daj sréčo in zažéljeno končno zmago nad znanimi hudimi protivniki, pa sicer tudi

nad še zmiraj véliko nemarnostjo za národne zadéve, ki se nahaja žalibog tù ter tam med našimi rojaki, sicer gotovo večidél le — *zapéljunimi!*

bb) *Koroško* (Koroška), ki obséga 188 kvadratnih milj zemlje, in štéje skoraj 400.000 prebivalcev, med katerimi je zdaj okol 118.000 Slovencev stanujočih bolj na dolenjih ali južnih krajih. Imé te dežéle se je *morda* vendar izcimilo iz beséde „gorsko“ (gorato), kér se protéza namréč po njej mnogo véč ali manj visokih gorovin. Rimci, kateri so si bili pod cesarjem Avgustom tudi njo podvergli, so ji pravili „Carantanum“, Némci pa od nékdaj „Kärnten“, in njenim prebivalcem „Kärntner“, v prostém némskem jeziku, in sploh med ljudstvom sicer vendar le „Karner“, kar se nam dozdéva tudi bolj doslédno; saj stran Tavriškov, ki so se pozneje klicali „Noričani“, in so bili po naši misli Slavjani, kakor smo že drugod rékli, bivali so tam v starih časih tudi „Karni“ ali „Karnci“ kot národ istega, to je, slavjanskega pleména. Kar se tiče pa terditvi ali saj mnénja véčine naših domačih pisalcev, posnémajočih se, kakor se zdéva, eden družega, da so prišli Slovenci tudi v Koroško še le v šestem stolétju ali celò še pozneje po Kristusovem rojstvu, in da Noričani (nékdanji Tavriški) niso bili slavjanskega pleména, ampak da bili so „Celtje“ (Germanije), naj bo véljavno tudi tukaj to, kar smo že prej zastran štajerskih Slovencev oménili ali terdili (pod čerkama aa).

Koroški Slovenci so si imeli v starih časih, to pa žalibog! skoraj le do léta 788, namréč dokler niso prišli pod oblast Némcev ali takò iménovanih „Frankov“, ki so jih po nékakem ob vse národske pravice pripravili, za vladarje svoje lastne *domače* vojvode.

tédaj *slovenske* rodovine. Ko so tisti nastopali deželno vlado, bila je tam v šégi néka posébná prosta, pa prav národská slovésnost, o katéri mislimo tudi mi tukaj govoriti, akoravno se je o njej že marsikje pisalo in objavljalo: prevažna je gotovo za nas Slovence, da bi se morala ob tej priliki zamôlčati, zlasti kér nam tudi kaže, kako véljavo da si je že nékdaj imelo na Koroškem slovenstvo.

Nedaleč od Celovca proti séverju, na lévi strani vélike céste, ki pélje od tega glavnega deželnega mésta do terga sv. Vida in pa naprej, nahaja se še tam, kjer je stal „Karnski Grad“, to je, dvorno stanišče nékdanjih koroških vojvod, katéro je pa že zdavnej do čistega zginilo, majhen sléd tistega kamnenega stola, na katérem so oménjeni vojvode sédeli, ko se jim je priségala vdanost in zvéstoba — *v slovenskem jeziku!* Obhajala se je sicer ob tej priliki slovésnost tako-le: Odločenega dné za to priségo, potém ko se je nabralo tam po navadi ljudstvo krog stola, med katérim se je nahajal tudi novi vojvoda sè svojimi plemeniteži in vitezi vréd, imajoč na sebi obléko iz sirovega sukna in pa domače čizme (podvézanke), z deželno zastavo ali bandéro v roki, se je najprej vsédel na ta stol nek kmét kot slobodnik, to je, kot poséstnik imetka oproščénega od davkov, za to navlaš odménjen. Deržal je ta kmet z eno roko lisastega bika, z drugo pa kobilo, tudi lisasto — kot znamenja, česar da je v deželi najbolj potreba. Blizo njega je stal vojvoda. Ko se je po tem tisti sédečemu kmétu primikal, je ta (se vé, v slovenskem jeziku, kakor smo že oménili) poprašal, obernivši se proti skupščini: „Kedò je tisti, ki se mi zdaj tukaj približuje?“ Na to so mu odgovorili okol stoječi: „Deželni vladar je!“ Po tem je kmét

nadaljeval: „Je-li prostorojenec! Je-li prijatelj in brambovec prave vére?“ Na odgovor okol stoječih: „Je in bo!“ je vprašal naprej kmét: „Po kateri pravici me more *on* odgnati iz mojega stola?“ Odgovor: „Ti dobiš šestdesét vinarjev, lisastega bika, kobilo in obléko, katero ima zdaj vladar na sebi, in pa oslobodil te bo od vsega davka“. Po tem je dal kmét vojvodi lahko klofuto (majhen „cverk“), in ga opominjal, da naj bode pravičen sodnik. Zapustivši po tem stol, je vzel kmét seboj obédvé živali. Vladar se je še le zdaj vsédel na ta neolišpani kamen (stol), si potégnil méč in ga zavàhtil proti vsim štirim straném svéta, obétajóč na vas glas, da bo vsim sodnik po dolžnosti in po pravici (ta navada je néhala néki léta 1414, tédaj že pred 462 léti, pa morda vendar le zatò, kér se je nékim gospodom dozdevala preprosta, ali timvéč — preslovénska!). — Na zadnje se je vojvoda podal sè sprémstvom vréd v cérkvo „Marije Svéte“ (v némškem „Maria Saal“), stoječo še dandanašnji skoraj nasproti „Karnskega Grada“ na désni strani že prej oménjene céste, k svéti maši, po tisti pa h kosilu, in poslédnjič na bližno planjavo, kateri pravijo, „gospesvétsko polje“ (v némškem „Zollfeld“), kjer je stal drug, tudi kamnén stol, in pa sédé na njem razdéleval po takrat tudi na Koroškem bivši navadi „févde“, to je, léžeča poséstva za vžívanje dohodkov od njih (glejte sicer tudi na 180 strani). Oménjeni drugi stol je bil véč lét pod milim nébom na tistem polju med želézno ograjo, zdaj je pa vendar v Celovcu pod strého spravljen — v deželni hiši za spominek, ki je pač vréden skerbnega obvarovanja na vse véké.

Po začétku gospodovanja opomnjenih Némcev, to je, Frankov léta 778 tudi v Koroški, postavljali so

se tam, kakor po mnogih drugih evropejskih deželah, kjer se je to gospodovanje širilo, že prej oménjeni „méjni grofje“ za deželne vladarje. Dobili so si tisti sicer léta 926 stari naslov „vojvoda“; a njih moč je bila vendar zdaj taka, da se nije sméla primérjati z oblastjo in s pravicami nékdanjih národnih ali domačih vojvod; vse se je takrat zastran tega spreobrnilo, pa tudi vse, kar se je glédé na pravice Koroški dovolilo, bilo je le na videz ali *slépotija*! — Po smerti vojvode Ulrika prišla je Koroška léta 1269 pod oblast čéskega kralja Otokara II., in to po néki prejšnji pogodbi med njima. Kér se je pa Otokar termasto vpiral volitvi Rudolfa I. habsburgške rodovine za némškega cesarja léta 1273, in mu celò naravnost odrékel navadno priségo zvéstobe, ga napade Rudolf nanagloma z vojsko, ga v kratkem tudi zmore, in mu pa po tem svojevóljno vse dežele vzame, katére je do takrat v posésti imel — vojvodino avstrijsko, štajersko, koroško in kranjsko. Léta 1286 je dobil kot vladar Koroško grof *tirolske* dežele, a po néhanju obstanka rodovine imevše si oblast ali pravico do vladanja v *tisti* deželi, spadala je Koroška od léta 1335 naprej pod Avstrijo, pod katero je še dandanašnji, kakor že vémo: bila je nékdaj rédno razdéljena v Koroško gorenjo in dolenjo, zdaj je pa, čeravno se po navadi še védno razločuje po tej razdélitvi, zjedinjena, in si ima za glavno mésto *Celovec*, katero je sicer že zdavnej ponémčeno, déla se pa vendar tudi v njem, hvala Bogu! že mnogo lét prav krépkó in sréčno za razprostiranje slovensko-národne omike ne samo na Koroškem, temoč tudi po vsih deželah, kjer biva naš národ: neizrékljiva in vspéšna délavnost „Društva sv. Mohora“, bivše neutrudljivo prizadétje in nepre-

stana marljivost rajncega A. Janežiča slavnega spomina, kakor še tudi znanega našega verlega domorodca gosp. A. Einšpielerja, gosp. A. Umeka in mnogih drugih, za podporo in vstanovitev vsestranskega blagra Slovencev jako goréčih možakov je nam vsim prevéč znana, da bi se moral zdaj tukaj pristavljati posében omén zastran tega. Da se pa tam, kakor sicer še drugod, zatò marsikedò huduje in grize, to je gotovo po vsem naravino; a „zaludu mu je!“ bi rékel Hervat. Kaj mu pomaga? Naše reči naprédujejo vendar dobro in lépo: déla se zdaj hvala Bogu! za naš narod v Celovcu, kakor v Ljubljani in v Mariboru, na vso moč in sploh takò, da je pravo veselje!

cc) *Kranjsko* (Kranjska). Ta dežéla obséga 183 kvadratnih milj zemlje, in štéje nad 480.000 prebivalcev; prvotni so bili večidél *Karni* (Karnci), o katérih smo govorili že na 204 strani pod čerko *a*. Sicer stanovalo je v starih časih tam tudi nékaj Tavriškov ali Noričanov (proti séverju), in pa nékaj Japidov (na tisti izhodno-južni strani, ki se méji z gorenjo Istro). Zastran národnosti tih nékdanjih prebivalcev nanašamo se na to, kar smo že drugod rékli. Rimci so si bili prisvojili tudi to dežélo, kakor še marsikatére druge, kjer so bivali Slavjani, ob času vladanja cesarja Avgusta. Pravili so ji „Carnia“, ki je pa obségala sperviè pod tim iménom vendar véliko véč zemlje, kakor pozneje; zategadél so dajali pa zmanjšani Kranjski imé „Carniola“, to je, „Mala Karnija“, kakor jej ga dajajo sicer Italijani po navadi še dandanašnji, čeravno jo kličejo tudi „Cragno“ (dr. Kandler jo vendar imenuje večidél „Carnio“ kakor smo že oménili na 205 strani). Linhart je terdil, da „Karnija“ kot *nékdanje* imé te dežéle je to, kar je v némškém „Krain“, in

da to imé izvira iz slovenske beséde „Krajna“, to je, dežéla, ki se méji s kako drugo bližno; on pravi da Kranjski je bila méja proti *Italiji*, kar nije vendar po vsem resnično; saj se je pač od nékdaj méjila tudi z drugimi dežélami, kakor se méji sicer *vsaka* dežéla, ako nije otòk. Kakò bi se pa tudi vjemala oménjena terditev z iménovanjem „Karnia“, katéro je bilo navadno že pri starih gerških in rimskih zgodovino- in zemljopiscih? So-li oni morda le *po sréči* dajali našim dežélam to nékdanje imé, ki je iménu „Krain“ precej podobno, pa se vendar téžko iz beséde „Krajna“ izcimilo? Mi mislimo, da niso, in da je tudi to imé, namreč „Karnija“, prav za prav dozda še — *neznanega* izvira (sicer Mainattijevo pravljiico zastran tega smo že opomnili na 206 strani).

Po propadu rimske deržave léta 476 po Kristusovem rojstvu je prišla Karnija (Kranjska) pod tadašnje novo italijansko kraljestvo, osnovano po Odoakru, katéri, kakor terdé néki pisalci, je bil *némške*, če je pa résnično, da je bil Rujančan (po némškem *Rugier*) mislimo, da je bil timvéč *slavjanske* rodovine, namreč kot rojen na otoku léžečem v baltiškem morju zgorej séverne Némčije in iménovanem „Rujana“ (ném. *Rügen*), kakor smo že povédali na 184 strani. Ko so se pa po véčlétnih prepirih in vojskah v oménjenem kraljestvu léta 774 začéli Némci (Franki) ondòt in tukaj širiti pod vlado Karola Vélicege, spadala je tudi Kranjska kot en dél tadašnje Ilirije pod njihovo oblast. Postavljen je bil tam po vravnavi némškega cesarstva v tej dežéli „méjen grof“ za vladarja ravno takò, kakor drugod. Imel si je tisti stolno mésto v Kranju na sadanjem Gorenskem. Klicala se je po tem takrat tudi Kranjska „méjna grofovina“, dobila si pa vendar poz-

neje, namreč léta 1245, naslov „vojvodina“. Po odstavi kranjskega méjnega grofa Balderika, prišedšega v zaméro pri cesarju, katéremu je bil neposredno podložen, je tisti razdélil to dežélo na štiri kòse, katérik eden je prišel pod *Istro*, ki se je klicala takrat, kakor se kliče sicer še zdaj, itak „méjna grofovina“, drugi pod Furlanijo, ki si je imela kot spadavša tudi pod Karnijo (slavjan. dežélo) prej *svoje* posébné vojvode, a pozneje kot prešedša pod némške cesarje, — „méjne grofe“ za vladarje z glavnim méstom Vidmom, tretji pod takò iménovano „Slovensko Pokrajino“ na dolnji Savi, nékaj četertega pa pod Koroško, nékaj pod kranjsko grofovstvo. Léta 1071 jo je némški cesar Henrik IV. v posést dal Oglejskim patrijarhom (očakom). *Oglej* (ital. *Aquileja*), po nekatérik tudi *Voglej* (imé slavjanskega izvira), zdaj le revno méstice stoječe večidél na nezdravem prostoru s 1500 prebivalci, ki se preživljajo sploh le ob ribarstvu, na južni strani Furlanije ob gorenjem jadranskem morju proti benéški méji, je bil že léta 168 po Krist. rojstvu pod Rimci jako važno mésto, in pa tudi prva terdnjava njihovih sônčno-zahodnih dežel; iménovali so ga zarad njegovega bogastva „Roma secunda“, to je, „drugi Rim“. Silno razdélal je bil to iménitno mésto léta 452 *Atila*, ki se je sam iménoval „šiba božja“, in je bil vojskovod Hunov, azijatskih divjakov, pridirjavših v Evropo nékaj po začétku četertega stolétja, — tistih divjakov, ki so na več evropskih krajih med ljudmi le strah, grozo in nesréčo razprostirali. Sèzidalo se je sicer po tem znovič mésto, pa vendar le majhno. Po vpéljavi in ščasnem razširu kristijanske vére napravilo se je v istem méstu stolno prebivališče za oménjene patrijarhe (to je, visoko postavljene církvne poglavarje,

ki so pod sabo imeli druge škofe in celò tudi nadškofe). Njihova oblast je bila tedaj po tem takem precej velika. Stala je sicer pod njimi Kranjska, katéro so oni svojevóljno dajali drugim kot deželnim vladarjem v fevd, le do léta 1420; prešla je namreč takrat v posést Avstriji, pri kateri je od tega časa tudi ostala. Idrijska pokrajina je bila vendar pridružena gorički knéževini, o kateri se govori bolj naprej pod čerkama *da*), do léta 1607; zjediniła se je tedaj še le takrat s Kranjsko. To so si podvergli pa Francozi léta 1809 po tadašnjem vojskovanju med njimi in med Avstrijo združeno v tistem času z Anglijo;—ostala je vendar pod njimi samo do léta 1813 kot en del po Napoleonu I. léta 1809 osnovane „nove Ilirije“, o kateri smo sicer že drugod govorili.

Kranjska si je med vsimi slovenskimi deželami ostala najbolj národna ali najmanj zméšana z drugimi národi.—Le na takò iménovanem „Dolenskem“ se je že v starodavnih časih vgnjezdilo, sicer, kakor se pripovéduje, le po sili, nékaj zarojencev tevtonskega, to je, germanskega ali staro-némškega pleména. Oni stanujejo tam osamljeni večidél med gorovinami v mali pokrajini, ki si ima od léta 1791 sém celò naslov „vojvodina“, in spada sicer že od léta 1067 pod grajščino knéza Aversperga. Prišlo je néki tje sperviç okol 300 družin pregnanih iz srédnje Némçije po precej velikem puntu, ki se je bil tam vnél. Ti ljudjé, ki se iménujejo „Koçévarji“ (navadno sicer „Hoçévarji“), in štejejo dozďaj nad 25.000 glav, govoré néko popačeno némško naréçje. Možki se péçajo večidél samo s takò iménovano „pohišno prodajo“ lésenega in lončarskega blaga, platna i. t. d., hodé po svétu od enega kraja do drugzega („vandrajo“ tedaj, a niso vendar Sla-

vjani! — glejte Linhartovo terditev na 201 strani). Glavno mesto oménjene vojvodine, katéro ti „van-dravci“ malokedaj vidijo, se klicé „*Kočevje*“, in štéje néki skoraj 800 duš. — Zakaj da je pa pri vsem tem tudi Kranjska zaostala, in zakaj da še zmiraj, kakor nas dovolj prepričujejo néke ondešnje jako žalostne prikazni, premalo napréduje v národnih rečéh zastran omike, akoravno se v njenem glavnem mestu — v Ljubljani — vendar s poséбно marljivostjo in s posébnim prizadétjem v tih rečéh marsikaj rés. lépega in dobrega déla in napravlja, zastran tega se drugod nékaj malega opominja, kjer se govori *sploh* o naši nesréči zadévajoči to stvar — o našem zaostajanju.

dd) *Goričko* (po navadi Goriško). Ta dél avstrijsko-ilirskega primorja obséga 87 $\frac{1}{2}$ milj zemlje, in štéje skoraj 200.000 duš. Zjedinjena je sicer z Gradiško, to nékdanjo grofovino prejšnjega némškega cesarstva, ki jo je bil cesar Ferdinand III. léta 1611 podélil rodovini knéza Eggenbergskega; prišla je pa po njenem pomertju v posést bivših takò iménovanih *althanskih* grofov. Nék némšk pisalec terdi v svoji knjigi tiskani léta 1847 na Lipskem, da se na (vsem) Goričkem govori *le furlanski*, to je, že sploh znano naréčje zméšano, sicer po njegovi misli najbolj podobno *latinskemu* jeziku, med tim ko ga je nékdanji gimnazijalni učitelj *Rechfeld* v Gorici imel celò več za prihajávšega iz *gerškega* jezika, oménjaje pri tem v dokaz pravosti svojega mnénja zlasti besédo „*čaf*“, v gerškem „*kéfale*“, v našem „glava“ —!? Da se pa v tej dežéli govori *le tisto* naréčje, je živa laž. Koliko Furlanov, to je, prav zo prav pofurlančenih ali poitalijančenih zarojencev že v starih časih tam bivših Karnov kot prvotnih ondešnjih prebivalcev je néki

zdaj po tih krajih? Gotovo le toliko, da jih, takò rekoč, še komaj zapazujemo med Slovenci, ki stanujejo kot oménjeni zarojenci od nékdaj ne samo v sévernih in sônčno-izhodnih pokrajinah te dežéle, in pa okol goriškega mésta, temoč biva jih ne malo celò tudi v tistem še dandanašnji; sicer dali so mu ravno le Slovenci sperviè ime, to je, imé „Gorica“ (kaj da je pa Mainatti sè svojimi tovarši vred zastran tega terdil, to smo povédali na 206 strani).

Goričko je v starih èasih, namreè nékaj stolétij pred Kristusovim rojstvom spadalo tudi pod Ilirijo, in si je imelo pa enako osodo, kakor tista (glejte na 195 strani). V enajstem stolétju je dal tej dežéli némški cesar Henrik IV. naslov „grofovina“, in jo podélil tirolskim grofom. Ti so pa v njej vladali zdaj skupno, zdaj posébe. Grof Majnhard IV. je dobil po tem Tirolsko, Albreht Goričko. Léta 1500 je rodovina tega zadnjega pomerla; ravno zatò si je pa vzél cesar Maksimilijan I. to dežélo v posést, in pridružil Avstriji, pod katéro je odslej ostala. in si pa — *némške* šole dobila! Sicer vidi se zdaj vendar tudi tam marsikaj razvéseljivnega zastran naprédka v slovensko-národnih reèéh. V Gorici izhaja od nékaj èasa izverstén èasnik pod naslovom „Soèa“, katéremu vse hvale vredna naloga je bramba národnih pravic Rojaki! podpirajte ga krépkò, kakor sploh vse, kar je národnega, da ne opéša. —

Da so sadanji Slovenci ene in iste posébné, namreè (po našem preprièanju opirajoèem se na to, kar smo oménili zastran Tracev in Ilircev) *karnske* ali po nékakem timveè *karnsko-ilirske* rodovine, soditi nas moèno sili že to, da se nahaja med njimi od nékdaj zavzétno enaka skupna posébnost in podobnost jezika,

šeg in navad; saj kakò bi se dala sicer razbistriti ta prikazen — ta važna podobnost? Da se vendar tù pa tam zastran tega kak majhen razloček zapazuje, posebno v rabi jezika, to nas ne smé péljati k nasprotni misli; saj se pač takošni razločki pri vsakem narodu nahajajo. Kedò se bo derznil terditi, da je na primér, jezik koroških Slovencev *nékih* krajev različen od jezika *drugih* Slovencev, ako sliši, da se tam govori, postavimo: „Aj si déuaua?“ namésti: „Kaj si délala?“ i. t. d. Le Némci na Koroškem terdè takò, kér se niso hotli še nikdar potruditi, da zvédò, kaj da je prav za prav s tim *le videznim* ali dozdevnim razločkom (ima si namreč takošno izgovarjanje oménjenih Slovencev uzrok le v prirojeni jim nemogočosti ali saj v véliki in posebni njih téžavi izrékovanja čerke *k* pred čerkami *a, o, u*, in pa čerke *l* pred istimi čerkami namésti *u* — to je vse!). Sicer se tudi za koroške Slovence pišejo časniki in knjige v enem in istem jeziku, katére oni ravno takò dobro razumévajo, kakor jih vsi drugi Slovenci. Pa saj se tudi pri neslavjanskih narodih nahajajo véci ali manji razločki zastran rabe jezika med ljudstvom, in vendar se pri vsakem piše *le v enem*, namreč v takò iménovanem *knjižnem* jeziku.

b) *Véneti*, po nekatérh sicer tudi *Eneti* ali *Héneti*, pa prav za prav „južni Bénečani“, kakor smo opomnili že na 182 strani pod štév. 7, razločivši jih od nékdanjih „sévernih Bénečanov“, prebivavših v starem času v gorenji Némčiji. Bivali so ti južni Véneti ali Bénečani že véč stolétij *pred* Kristusovim rojstvom na sévero-izhodnih krajih Italije, namreč tam, kjer je zdaj „Benéško“, katéro je spadalo po nékem kratkem prenéhleju od léta 1797 do léta 1866 pod Avstrijo.

spada pa zdaj, kakor je sicer že sploh znano, pod sadanje novo italijansko kraljestvo. Da so bili tudi oni ilirske, in tedaj slavjanske rodovine, sméli bi vendar komaj dvomiti, ako prevdarjamo, da posebno tudi *Herodot*, ta staro-gerški učenjak, ki je živel v petem stolétju pred Krist. rojstvom, in je bil najstarejši zgodovinopisalec. iménovan ravno zato sploh „oče zgodovine“, jih je prištevál ilirskemu plemenu.

Čutivši se oménjeni Véneti (Ilirci) na tej rodovitni zemlji pri svojem navadnem mirnem živénju v nevarnost pripravljene po silnem napadu raznih sirovih národov od vsih strani, podvergli so se néki prostovoljno že skoraj 220 lét *pred* Kristusovim rojstvom Rimcem, ki so jim podéljevali tudi potrebno varstvo (to so pa gotovo ravno tisti Sarmato-Limigantje bili, o katérikh govori Linhart, kakor smo že oménili; da so se pa še le léta 334 *po* Krist, rojstvu tam vsélili, kakor on dé, s tim se mi nikakor ne vjemljemo, deržé se rajši drugih, gotovo bolj zanesljivih poročil zastran tega. — Potém ko je rimsko gospodovanje oslabelo in na zadnje po vsem néhalo, in potém tudi, ko se je več národov, zlasti germanskega pleména v njih nékdanje dežéle zagnalo, napadali so tisti posebno tudi gorenjo Italijo, kjer so bivali ti južni Bénečani. Ob tej priliki pobégnilo je več njih, da si potrebnega varstva nahajajo, na ondešnje bližne takò iménovane *lagunske* (po našem pa *mlahužne* ali *blatne*) otoke jadranskega morja nasproti Tersta. Tú so si po malem napravili méstice in osnovali majhno deržavo z demokratično vlado („regirengo“), to je, z vlado, katére oskerbniki so se volili izmed ljudstva, ravno kakor je bilo sicer sploh in povsod navadno pri starih Slavjanih. Péčali so se tam posebno z mornarstvom in s tergo-

vino, kar si je imelo ščasoma za naslédek *to*, da se nije samo oménjeno prvotno méstice, iménovano po njih „Benédke“, jako ražširjalo, temoč da razprostiralo so si ti prebivalci po malem moč in oblast tudi še po drugih evropejskih krajih, namreč od začétka po gorenji Italiji, pozneje pa po sônčno-izhodnih brégovih jadranskega morja — po Istri, po Dalmaciji, po Hervaški in po Gerški. Na zadnje si je vendar tudi tista bivša skoraj *štirnajst stolétij* jako iménitna, in tako rekoč, nepremagljiva deržava samostalnost in véliko moč pozgubila, in si konec imela prav za prav po raznih in dolgih vojskah s Francozi: prišla je namreč léta 1797 pod Avstrijo, kakor smo že rékli.

Da so se pa Bénéčani kot zarojenci oménjenih Ilircev, tédaj *Slavjanov*, že zdavnej v Italijane spre-ménili, to je po vsem naràvino in razumljivo, ké-nije moglo biti drugačno: po propadu Rimcev, in po prihodu drugih narodov v bivše njih dežele, se je namreč, kakor je sploh znano, po malem tam izemil in se močno ražširjal *italijanski* jezik, prihajavši v rabo in véljavo namésti poprejšnjega latinskega kakor še drugih jezikov, ki so se ravno po tem porzjubljevali in nazadnje popolnoma zginili. Ostal je še v Bénédkah *en sam* bolj važen spominek Slavjanov saj kakor mi sodimo, to je, imé — „Riva degli Schiaroni“ (po našem „slavjanski brég“), kot najljubšesadanje sprehajališče proti južni strani tega jako razprostranega in znamenitega mésta, sèzidanega na lesénimi klini ali stebri. — Sicer naše in še marsikaterih drugih pisalcev mnénje, da je bilo sadanje Benéško, ravno kakor tudi nékoliko Lombardije nékdaj rés *slavjanska* dežéla, nam poterjajo še razna ostadešnja iména, ki so gotovo le slavjanskega izvira, n

primér; „Dolo“, v slavjanskem „dol“ ali „dolina“; „Udine“ (*Videm*); „Čividale“ (slavj. *Čevdat*, — sicer Slovenci pravijo še zdaj temu mestu „Staro mesto“); „Gorenje Tréble“; „Treviso“ (slavj. *Terviž* ali timveč *Terbiž*, kakor na Koroškem, kjer je terg enacega iména, v némškem *Tarvis*); „Jalmicco“ (*Jalmik*); „Judri“ (méjna réčica, katéri kot tékoči med Italijo in Austrijo, je pravil znani italijanski, pa v Terstu rojeni pisalec *Tedeschi* „confini ludri“, kar je jako pripomoglo, da so ga pred nékimi léti v ječo obsodili!); „Brescia“ (slavj. *bréžje*), „Adria“ (mesto ob jadranskem morju na Benéškem) namésti „Jadra“, ki je gotovo le staro slavjansko imé, iz katérega se je izcimil prilog *jandransk*, kakor se je izcimil prilog *adriatico* iz iména „Adria“ itd.

c) *Albanezi* ali *Skipetari* imajoči si še zdaj obstanek v jako rodovitni dežéli, ki se kličé *Albanija*, léži na južno-zahodni strani turške deržave, in se méji na sônčnem izhodu z Macedonijo, o katéri se govori v prihodnjem odstavku pod čerko d), na jugu z Gerško, kakor tista, na gorenjem ali sévernem kraju s Černogoro, ki se tudi bolj naprej oménja, na sônčnem zahodu pa z jadranskim morjem. Ta dežela obséga 700 kvadratnih milj zemlje, štéje skoraj 1,600.000 glav, in se razdéljeva v *gorenjo in dolenjo Albanijo*. Njeni prebivalci, zarodniki tračkega, in tédaj tudi ilirskega pleména, so si zgubili nékdanjo slobodnost po Turkih, silno ropivših v te kraje léta 1423 pod svojim sultanom (cesarjem) Muradom, a po spuntanju in junaškem vporu s pomočjo verlega svojega rojaka Škanderbéga so si jo vendar sopet dobili in obderžali še skoraj 55 lét, namreč do smerti iménovanega junaka, po katéri je bil njegov brat Ivan naslédnik, a vendar nezmožen za brambo domovine soper Turke, katérim

se je po pretézni sili obneslo, da si pripravijo Albanijo pod oblast. Spuntali so se sicer nesréčni Albanezi pozneje še véckrat, in si na vse kriplje prizadévali, da se réšijo od turške tiskave in mučitvi, a žalibog vedno le — zastonj! Njih sadanji národni jezik je že zdavnej zméšan s turškim i z gerškim, sploh vas popačen. Ti korenjaški ljudjé so lépe zrasti in postave, saj kakor jih vidimo v njihovi skoraj čudni národski obléki véckrat tudi po Terstu, kamor prihajajo v svojih tergovskih opravilih, ravno kakor prihajajo sicer ljudjé še raznih drugih národov, takò rekoč, od vsih krajev tega svéta.

d) *Macedonci* kot prebivalci dežéle, katéri je bilo od nékdaj imé *Macedonija*. Bila je ta v starodavnih časih jako važna in iménitna, je pa od léta 1360 podložna Turkom, pridirjavšim takrat iz Azije. Oni jej pravijo Filiba-Vilajeti. Ta dežéla léži na jugo-izhodni strani Evrope zgoraj sadanjega gerškega kraljestva, obséga 720 kvadratnih milj zemlje in štéje okol 800.000 duš — Po tem, kar nam pripovédujejo zgodovinopisalcí, med katérimi se nahaja tudi znani slavni Némec K. O. Müller, bili so Macedonci v začétku *pastirji* (!) ilirskega, in toraj *slavjanskega* národa, in celò Gerki sami, med katére je marsikak učenjak Macedonce dozda štél, jih niso néki nikdar hotli spoznavati za *svoje* rojake. Osnovali so si bili ščasoma državo po stari šégi, namreč sperviç s takò iménovano, med prvotnimi Slavjani sploh navadno prosto demokratično-republikansko vlado; a pozneje se jim je spremenila vendar v samovlado, to je, v takošno državo, v katéri je vladal *en sam* pod naslovom *kralj*.

Stara Macedonija se je mnogo lét vojskovala zdaj domà po véckratnih prepirih zavolj nastopa kraljev-

ske vlade, zdaj s tujimi državami, katérik poglavarji so hlépelí po nje poséstvu — s Persijani, s katérimi so se bili že léta 490 pred Krist. rojstvom; z Gerki in z Rimci, včasí sréčno, včasí nesréčno. Prišli so pa pod oblast tih zadnjih léta 168 pred Krist. rojstvom po strašnem poboju pri móstu, katéremu so pravili *Pidra*, kjer so se Macedonci pod svojim kraljem Persejem zadnji krat, in to z rimskim povélnikom Cecilijem Macedonikom vojskovali. Ko so se pa vse rimske dežéle po smerti cesarja Teodozija razdélile léta 395 po Krist. rojstvu v zapadno- in izhódno-rimsko ali takò iménovano bizantínsko (carigradsko) cesarstvo, je Macedonija spadala pod to zadnje, in si imela s tistim vred enako končno osodo — prišla je, kakor smo že oménili, léta 1360 pod Turke, pod katérimi je tudi ostala. — Sicer Macedonija se je povéličala bila v prejšnjih časih posébnó pod svojim kraljem Filipom II., in pa pod njegovim sinom Aleksandrom Vélíkim, ki je zmagovaven celò do sônčno-izhodne Indije naprejšderl, si tam mnogo vladarjev podvergel, in néki nad 40 mest osnoval, je pa vernivši se od tod v Babilonijo po nékem vélíkem kosilu obolel, in 13 dné méseca junija léta 323 pred Krist. rojstvom tam dušo pustil — v 32 létu svojega živénja, potéu ko je 12 lét vladal, in spravl medtim pod svojo oblast skoraj polovico takrat znanega svéta. Po njegovi smerti se je ogromno njegovo kraljestvo na male kóse razcépilo, kar si je imelo na zadnje za naravini naslédek, da je po vsem propadla nékdanja vélíka slava Macedoncev, bivših v začétku, kakor smo že opomnili — *ilirskih ali slavjanskih pastirjev*! —

Stran tistih Slavjanov kot zarojencev Karnov ali prav za prav Karno-Iircev, katérim dajamo skupo mné

„Slovenci“, je dandanašnji, kakor sicer že vémo, še več drugih Slavjanov razcépljenih po raznih krajih južne in južno-izhodne Evrope. Tistim pravijo nékatéri pisalci, in to, saj kakor je naša misel, in kakor se bo sicer tudi videlo, po vsi pravici

Serbo-Ilirci, čeravno večina izmed nas jim daja rajše imé „Jugo-Slavjani“, pa vendar sè Slovenci vréd. Da so bili stari Ilirci tračke in ob enem slavjanske rodovine, to se je že oménilo in zadosti dokazalo. Med deželami, kjer so oni bivali, je zapopadena tudi sadanja evropejska Turčlja, v katéri stanujejo sicer, kakor je znano, še zdaj večidél Slavjani. Naši bralci védò po že prejšnjem našem razlaganju, da so bili Rimci nékaj stolétij pred Krist. rojstvom tudi nékdanje Ilirce podjarmili, a da so ti prišli léta 476 po Krist. rojstvu pod oblast gerških (jutrovih ali bizantinskih) cesarjev, katérik moč je pa po malem opésala in na zadnje takò oslabela, da, ko so se divji Obri (Avari), o katérik smo nékaj čerhnili že na 207 strani, ob začétku sédmega stolétja zagnali tudi v njih deržavo, čutil se je gerški cesar Heraklij prisiljenega poklicati soper te vrinjence na pomoč iz takò iménovane „Stare Hervaške“ (po nekatérik sicer „Bele Hervaške“), opomnjene na 175 strani, ondesnje Slavjane, ki so se néki iménovali *Serbi*, a po Linhartu *Sarmatje*, da jih sè silo spodì iz dežele, kar se je tim junakom léta 638 po Krist. rojstvu tudi sréčno obneslo. Po tem so pa oménjeni Slavjani tam ostali, in se po rodu ščasoma takò pomnoževali, da so nasélili vse kraje proti séverni, sònčno-zahodni in južni strani, kjer bivajo tudi še dandanašnji. Sicer našli so si tam ti novi prisélniki druge rojake istega prvotnega pleména, namreč *Ilirce*, se ž njimi po malem združili,

ali se timvéč po nékakem v en sam národ zlíli, in si posében slavjansk jezik osnovali; postali so pa ravno takò — *Serbo-Ilirci*; in to je po naši misli najbolj primérno skupno imé, katéro dajamo tim Slavjanom, vjemaje se zastran tega brez kakega si bodi pomislika z drugimi, že prej oménjenimi pisalci. Razcépil se je isti národ po raznih krajih južno-izhodne Evrope, in si dobil tudi razna iména, obderžavši si vendar povsod isti novi slavjanski, to je, saj kakor mu mi pravimo, „serbsko-ilirski“ jezik, ki se pa zdaj po krivem razdéluje v *herváški* in *serbski*, ko da bi rés bil (stran različne abecéde) kak posében razloček med njima! — Oménjeni razcépljeni národ se nahaja pa pod iménom:

a) *Serbi*, ki bi se morali po naši misli klicati vendar rajše „Južni Serbi“, da se razločujejo namreč od „sévernih Serbov“ iménovanih na 184 strani pod čerko *c*, — v dežéli imajoči si imé „Serbija“, ki leži sicer na Turškem, je pa zdaj kot knéževina sè svojim lástnim národnim vladarjem le takò turškemu cesarju (sultanu) podložna, da ga spoznava za „fevdnega“ gospodarja, in da mu vsako léto plačuje skoraj 190.000 goldinarjev davka. Ta dežéla obséga zdaj 909 kvadratnih milj zemlje, in šteje skoraj en milijon prebivalcev. Njeno glavno mésto je *Belgrad*. Razpadala je nékdaj Serbija v več okrajev: poglavitnim so pravili „županije“ s posébnimi poglavarji (župani), ki so bili pa podverženi takò iménovanemu „vélikemu županu“ ki si je imel sédež v méstu imevšem imé „Deznica“ ob réki Drini (ravno na takošne župane starih Slavjanov smo sicer mislili tam na 89 strani, kjer smo govorili o teržaško-okoličnih „delegatih“ vulgo „županih“). — Jako terpela je Serbija po dolгих, in strašno razdéjavnih vojskah od léta 836 do léta 843, pa še

pozneje, poséбно z Bulgari, o katérih se drugod govorí, kakor tudi po notranjih prepirih od léta 890 do léta 897, kar si je imelo za následek véliko nesréčo dežéle, in na zadnje zmago Bulgarov pod njihovim carom Simonom léta 824 nad njenim vladarjem Gojnikom, katérega so vjeli. Po tem je prišla ta dežéla pod njihovo oblast. Obneslo se je sicer vendar desét lét bolj pozno Čezlavu, sinu bivšega vélicege župana Strojmira, da oslobodi Serbijo od bulgarskega gospodstva, in pride tédaj, sicer s pomočjo in pod varstvom tadašnjega gerškega cesarja, sopet v nje posést, kar je dalo pa začétek novim vojskam z Bulgari, dokler nije gerški cesar Bazil léta 1018 podjarmil vse kraljestvo tistih sè Serbijo vred. Vnélo se je sicer kmalo po tem med Serbi in med gerškim cesarstvom grozovitno vojskovanje, v katérem je zmogel véliki župan Mihael, ki si je po tem dal naslov „serbski kralj“, in je bil poterjen tudi po očetu papežu Gregorju VII. léta 1080. Po véclétnih domačih vojskah imevših si za uzrok hud prepír zastran nastopa vlade, kakor sicer tudi po raznih zunanjih kervavih bojih z Gerki, pa po svoji končni zmagi nad tistimi, se je postavil léta 1165 Štefan Nemanja za serbskega vladarja, in je bil ustanovitelj vélike serbske deržave, ki se je skoraj v kratkem, poséбно pod verlim Štefanom, njegovim sinom nastopivšim vlado léta 1195 kot vélik župan, pozneje pa, to je, léta 1222 ovénčanim s kraljevsko krono prišedšo mu od očeta papeža iz Rima, kakor še tudi pod kraljema Milutinom in Dušanom, takò razširjala in pomnoževala, da je obségala tudi vso Macedonijo, Albanijo (glejte na 223 strani), vélik dél séverne Gerške in tudi vso Bulgarijo. Kralj Dušan si je dal celò naslov „serbski car“ (*cesar*, po našem), je pa po nesréci

razdélil serbsko deržavo (takrat po njem *carstvo*) v razne namésthije, dajaje ravno po tem priložnost njenemu propadu: vstal je namreč tak notranj nepokoj in prepír, da se je v kratkem, to je, celò že pod Urošem V., bivšim njegovim naslédnikom med léti 1336 in 1374, mnogo poprej pridobitih dežel od Srbije odtergalo, in se tédaj za-njo popolnoma zgubilo. Ko je pa z Urošem pomerla Nemanjeva vladarska rodovina, prišla je Lazarjeva na mésto nje. Lazar je sicer od začétku sréčno vladal, a prisiljen vojskovati se s pridirjavšimi divjimi Turki, je bil žalibog! na zadnje, namreč 15 dné méseca junija léta 1389 (téda skoraj pred 482 léti zmagán) na takò iménovanem „Kosovem Polju“. Turški Sultan Bajazet je razdélil po tem vso tadašnjo serbsko deržavo na dva kòsa, katérik enega je dobil Stefan, Lazarjev sin, družega pa Vuk Branković, istega Lazarja zét; a morala sta se vendar obédva obvézati, da Turkom davek plačujeta kot „vazala“ ali „fevdna“ podložnika. Od tistega časa nije šlo še dozda j Serbom po sréči, odtergati se popolnoma od turške oblasti, čeravno so to že véčkrat silno skušali. Njih osoda je, takò rekoč, po vsem pripodobna osodi Valahov ali Rumunov oménjenih na 189 strani pod štév. 1, kar se ima pripisovati sicer le čudnemu ravnanju *nékih* véčih evropejskih vlad, katérim je terdno varstvo Turčije tudi zastran tega še védno na sercu léžeče. Ravno to je pa pglavitni zapopadek tistega takò iménovanega sònčno-izhodnega ali „orientalnega“ vpraševanja, o katérega réšitvi se že mnogo lét govori in piše, a brez kakega dosadanjega vspéha!— Sicer pridobili so si Serbi že pred 55 léti, namreč léta 1816, precejšno samostalnost po tadašnjem vélikem punktu, v katérem se je jako poslavil verli serbski

junak *Miloš Obrenović*, ki se je rodil léta 1780, je bil sin délavca Teša, pa po zgodnji smrti tistega *pastir*, in pozneje hlapec pri svojem bratu Milanu Obrenoviću, a na zadnje po svojem neizrékljivem poslavljenju v oménjenem puntu — knéz in vladar serbske dežele!

b) *Hervatje* v dežéli imajoči si naslov „kraljestvo“, ki se méji proti séverju z Ogersko, proti jugu s Turčijo, proti sônčnemu izhodu sè Slavonijo oménjeno bolj naprej pod čerko c), in proti sônčnemu zahodu z Dalmacijo, s Kranjsko in sè Štajersko; obséga 460 kvadratnih milj zemlje in štéje nad 1,500.000 glav. Glavno mésto jej je *Zagreb*. Pervi prebivalci *Hervaske* so bili Panonci, že oménjeni na 191 pod štév. 4. Nije bilo (stran *Istre* in *Slavonije* — glejte pod čerkama c in e) skoraj deželé, ki bi kedaj bila podveržena tolikim spremémbam, kakor je bila tista, kjer bivajo zdaj *Hervatje*, to je, *Hervaska*, kakor se bo koj videlo. Panonce so podjarmili Rimci ob času vladanja cesarja Avgusta, kakor se je sicer že povédalo na zgoraj oménjeni strani. Spadala je po tem pod Ilirijo, pozneje pa s tisto vred pod rimsko ali sônčno-zahodno cesarstvo, in od léta 489 po Krist. rojstvu pod italijansko kraljestvo osnovano po propadu rimskega gospodovanja, dokler si je nije podvergel léta 535 gerški cesar Justinijan; skoraj konec petega stolétja je prišla pod oblast Obrev, pod katéro je ostala do polovice sédmega stolétja, poté namreč ko so jih Serbi sè silo zapodili, kakor se je že réklo na 226 strani. V osmem stolétju so si jo Némci (Franki) prisvojili; a v drugi polovici devétega stolétja se je bila vendar od njih oslobodila, in se kot „fevdna“ država gerškim cesarjem podvergla, je pa po raznih znotranjih prepirih, kakor še tudi po hudih vojskah z Bénečani

jako opešala in ob prejšno moč prišla. Sicer njeni vladarji so si dajali od konca desétega stolétja naslov „hervatski kralj“. Potém ko je pa njih prvotna rodovina, odločena za vladu, pomerla, prisvojil si je konec enajstega stolétja hervaško krono ogerski kralj Ladislav. Kmalo po tem, to je, ob času vladanja ogerskega kralja Kolomana II., vstane vojska z Bénečani, prizadevajočimi si na vso moč, da spravijo tudi Hervaško pod svojo oblast, kar se jim pa takrat nije po vsem obneslo; ostal je namreč bil le sônčno-zahodni dél pod njimi. Léta 1168 si jo je prilastil gerški cesar Manuel I., in še le po njegovi smerti je šlo ogerskemu kralju Béli po sréči, da jo gerškemu cesarstvu z vojskino silo sopet odvzame. Po tem si je dobila Hervaška z Dalmacijo vred samostalnost ali nepodložnost pod naslovom „hervaško in dalmatinsko kraljestvo“; a ogerski kralj Ljudevit je zjedinił Hervaško, Slavonijo, in Dalmacijo, in pa spravil vse te tri dežéle pod svojo neposredno oblast léta 1342. Po znanem strahovitem punktu léta 1848 v Avstriji so si sicer tudi Hervatje na vse kriplje prizadévali, da se odtergajo od Ogerske, s katéro so bili do takrat združeni; ali po pretéku skoraj célih 22 lét od tega časa brez dosége pričakovanega sadu svojih trudov, morali so se na zadnje sopet z Ogri zvézati, čeravno so si vendar néko samostalnost obderžali; in važno je sploh zastran njih to, da, četudi nimajo še vsega, kar si želé, so zdaj vendar v sréčnem užitku takošnih národnih pravic, poséбно zastran rabe svojega lástnega jezika v šolah in v uradnijah, po katérih mi Slovenci žalibog! še vedno zdihujemo in hlépimo, a vendar ne vémo še — kakim vspéhom! — Sicer Hervaška se razdéljeva v Hervaško takò iménovano *civilno* (nevojaško), in pa

v *vojaško*: tej zadnji se pravi tudi „vojaška Granica“ ali „vojaška Méja“, ki je dolga, pa ne zelo široka dežela prostirajoča se kraj séverne Turčije. Ondešnji Herhatje jo imajo od polovice šestnajstega stolétja sènle za vžitek; jim gré pa za to dolžnost opravljati vojaško službo tam, in kadar je tréba, tudi drugod. Trudijo se pa od nékaj lét Hervatje na vso moč, da se saj enkrat ta Méja redno združi s civilno Hervaško.

c) *Slavonci*, ki so sicer tudi Hervatje, pa le v posébní dežéli, — v „Slavoniji“ imajoči si naslov „kraljestvo“, kakor Hervaška. Slavonija se meji proti séverju z rékama Dravo in Donavo, ki jo ločíte od Ogerske, proti sònčnemu izhodu tudi z Donavo, proti jugu s Bosno in Serbijo (glejte pod čerkama *a* in *d*), in proti sònčnemu zapadu s Hervaško; obséga 311 kvadratnih milj zemlje, in štéje nad 800.000 duš. Tudi Slavonija si je imela Panonce za pervotne prebivalce. Prišla je sicer ravno takò, kakor Hervaška, ob času vlade cesarja Avgusta pod oblast Rimcev, a pozneje pod gerško ali bizantinsko cesarstvo, od katérega se je pa vendar po njegovem opéšanju oslobodila, in po silnem pregnanju sirovih Obrov, ki so jo grozovitno opustobili, še precej ojačila. Po Ljudeviku Pobožnem, sinu in naslédniku némškega cesarja Karola Vélicege, kot prišedša pod oblast Frankov, si je dobila svojega lástnega vladarja, Ljudevita po iménu, ki je ostal pa vendar Frankom podložen. Bila je sicer takrat Slavonija združena s Hervaško. Léta 827 so ropili vanjo Bulgari (o katérik se posébe — bolj naprej govori); a bili so vendar v kratkem iz nje pregnani. Ostala je združena s Hervaško, je pa strašno terpela po dolгих vojskah, ki so se véckrat vnémale med Ogersko, med gerškimi vladarji in med Turki, in to

od léta 1127 do léta 1699, tédaj skoraj 572 lét, ob katérik je spadala zdaj pod eno, zdaj pod drugo vlado, kakor je bil konec vojske, — dokler nije prišla pod oblast némškega cesarja in ob enem avstrijskega vladarja Leopolda I., potém ko se je namreč léta 1699 v Karlovcih na slavonsko-vojaški méji ali „granici“ mir sklénil. Imela si je po tem Slavonija kot z Ogersko združena enako osodo, kakor si jo je imela Hervaška, to je, večidél le vžitek — *pelina!*

Slavonci so se h kristijanski véri spreobrnili še le po Cirilu in Metodu, ki sta prišla v to dežélo léta 864, da tudi tam razprostirata oménjeno véro. Metod je postal škof v Sremu, bivšem někdej jako iménitnem slavjanskem méstu v dolnji Panoniji, v katérem se je rodil rimski cesar *Probus* (v našem jeziku „Pošténí“) — tédaj Slavjan! Glavno mésto je tej dežéli zdaj Osek; sicer važno za naš národ je tudi tisto ondešnje mésto, ki se kličé „Djakovo“, kér v njem biva naš verli in žlahtnoserčni „mecén“ (podpornik Jugo-Slavjanov) — *Josip Jurij Šrossmayer*.

d) *Bošnjaki* na Turškem. Njih dežéla, Bosna, si ima za méje proti séverju hervaško in slavonsko „vojaško krajino“, ali méjo (granico), proti sônčnemu izhodu Serbijo, proti jugu Albanijo, in proti sônčnemu zahodu Dalmacijo, pa tudi en dél Hervaške; obséga 840 kvadratnih milj zemlje, in štéje nad 900.000 glav, med katérimi je sicer zapopadenih skoraj 250.000 Turkov, 150.000 Gerkov in 12.000 Judov. Bosna je spadala spervič pod staro Ilirijo, po zginu tiste pa pod někdanje véliko serbsko kraljestvo, v dvanajstem in trinajstem stolétju pod Ogersko; a léta 1339 je prišla sopet pod Serbijo, ko je v njej vladal kralj Štefan; po njegovi smerti je bila samostalna in imela

si *bana* za vladarja. Ban Tverdko si je dobil naslov „kralj“; a bil je léta 1401 prisiljen, Turkom davek plačevati kot njim fevdno podložen. Od léta 1528 je Bosna brez svojega lástnega vladarja, in turškemu cesarstvu popolnoma podveržena, stokajoča pod naloženim jej téžavnim jarmom. Nje véčkratni punti, med katérimi je najbolj znamenit tisti, ki se je bil vnél léta 1832, so ostali brez zažéljenega vspéha.

e) *Hercegovinci*, ali *Hercegovci*, tudi na Turškem. Njih dežéla, Hercegovina, to je, „vojvodska zemlja“, leži kraj dalmatinske méje; spadala je ravno takò, kakor Bosna, nékdaj pod Ilirijo, pozneje pod Hervaško, léta 1326 pa pod Bosno. Rimsko-némški cesar Miroslav III., bivši ob enem avstrijski nadvojvoda, ki je vladal od léta 1440 do léta 1493, imevši jo takrat pod svojo oblastjo, jo je dal kot vojvodino v fevd takò iménovani Hraničevi rodovini; po vnévši se vojski s Turčijo, je prišla tisti v posést léta 1465; a bila jej je pozneje sopet odvzéta, čeravno se je na zadnje, namreč ko se je po dolgem vojskovanju med cesarjem Leopoldom I. in med Turki mir sklénil v Karlovcih 29 dné méseca januarja léta 1699, vendar njim prepustila, in od takrat pri njih tudi ostala. Osodo si ima sicer pod njimi, kakor si jo ima vboga Bosna — sužnja jim je, kakor tista!

f) *Černogorci* na visoki, večidél skalnati dežéli iménovani „Černogora“ (Črna gora), in léžeči med Dalmacijo, Hercegovino in Albanijo. Zdaj šteje blizo 110.000 prebivalcev korenjaških in za vélike trude jako vterjenih Slavjanov lepe in krépke postave s pléménitim in ponosnim obličjem. Ta dežéla obséga 60 kvadratnih milj zemlje, (ali prav za prav skoraj le — skalovja!). Černogorci kot sorojaki Serbov so spadali

spervič pod kraljestvo tistih, a léta 1389 se jim je vendar obneslo, da se ločijo od njega, in si osnujejo malo samostalno deržavo sè svojimi posébnimi vladarji, katérih prvotna rodovina je pa pomerla léta 1516. Od tega časa je njen vladavec (vladika) ob enem tudi cerkvén poglavar. — Imeli so Černogorci, poséбно zastran méje svoje deržave véckrat prepire in male, a kervave boje s Turki, katére so od svojih skalnatih in ravno zatò tudi nedohodnih visočin vspéšno potòlkli, ali, kakor se po navadi reče, dobro „oklaftali“. Ob takošnih prilikah so jim celò tudi verle in pogumne Černogorke krépkó pomagale, kakor si bodi.

g) *Dalmatinci* v podolgasti dežéli, ki se iménuje „Dalmacija“, in si ima za méjo proti sònčno-izhodni strani déloma Hervaško, déloma Turcijo, namreč Bosno, in Hercegovino, proti sònčnemu zahodu z ondešnjimi mnogimi otoki vred jadransko morje, proti jugu pa Černogoro; obséga 228 kvadratnih milj zemlje, in šteje okol 420.000 prebivalcev — skoraj samo Slavjanov; Italijanov, preselivših se iz Italije večidél ob času gospodovanja benéške republike tudi v Dalmaciji, je skoraj le 15.000, in vendar gospodarijo tam zdaj svojevoljno (pa ne vémo, do kedaj da bo to še trajalo? — tudi Dalmatinci se gibljejo od nékaj časa!). Katalinić pravi sicer, da na oménjenih otokih so bivali spervič samo Gerki; kér se pa tudi tam govori le serbsko-ilirski jezik, kakor po drugih krajih te dežele, in se prav nič ne vé o gerškem, vérjeti je tréba, da si nima Katalinićeva terditev nikake podlage.

Dalmacijo, nékdanjo mogočno ilirsko (po Kataliniću sicer *celto-ilirsko*, in vendar *neslavjansko* — ?!) deržavo, so si bili Rimci že pred Kristusovim rojstvom

prisvojili, to pa vendar še le po večlétnih krépkih vporih njenih slobodoljubnih prébivalcev. Bila je po tem južni dél rimske Ilirije; a prišla je po zginu razprostrane mogočne vlade Rimcev pod Gote (národ germanskega pleména), in pozneje, namreč léta 490, pod Obre (Avare), katére so vendar na zadnje, to je, léta 620 Slavjani zmogli in iz dežele zagnali. Po tistih zdaj osnovano novo kraljestvo je trajalo sicer le do enajstega stolétja. En dél ga je takrat ogerski kralj Ladislav Hervaški pridružil, drugi je prišel pa pod varstvo benéške republike, in si dobil naslov „vojvodina“. Léta 1797 je dobila ta dél Dalmacije Avstrija, in ga obderžala do léta 1805, ko si ga je namreč Napoleon I. v posést vzél, in z Italijo zjedini, s kateró je ostal do léta 1810; od takrat do léta 1813 je spadala pod novo Ilirijo, o kateri se je govorilo na 195 strani. Od léta 1814 je *vsa* Dalmacija združena z Avstrijo — stran tega sicer, kar so imeli takrat že Turki pod svojo oblastjo.

Opombe vrédno je zastran Dalmacije še to, da ste bile v njej dvé posébní, sicer majhni samostalni republikanski deržavi, namreč: *a) poljička* v sadašnjem splitskem okrožju proti južno-izhodni strani (to je, na „Poljici“), osnovana že pred nékimi stolétji po mnogih Bošnjakih kot béguncih ob času vojsk v njih prvotni domovini, a odpravljena léta 1807 po cesarju Napoleonu I. zatò, kér se je bila néki ob tadašnjem vojskovanju ž njegovimi sovražniki — Rusi na stran tistih obrnila; in *b) dubrovačka* (ali prav za prav *dubrovnička*), kateró so si bili Slavjani serbske rodovine léta 656 po Krist. rojstvu po izglédu južnih Bénečanov napravili. Deržala se je terdno ta precej bogata republika nad 1150 lét, to je. do léta 1805,

ko je dal cesar Napoleon I. ob tadašnji vojski med njim, med Avstrijo, Rusijo in Angležko nanagloma obsésti njeno glavno mésto, to je, Dubrovnik, kér je mislil, da nije njemu zvésto vdana. To si je imelo za naslédek, da so se Rusi zjedinjeni s Černogorci takóš-nemu obsédanju silno protivili, in da se je takò okoličica tega mésta sè svojimi lépimi poslopji vred vsa razdéjala, pa tudi ob enem véliko štévilo ladij (bark) dubrovačkih tergovcev do čista pokončalo. S tim je bil „finis“ (konec) dubrovačke republike, ki se je bila jako poslavljalá tudi po slavjansko-nàrodnem knjižestvu in sploh po duševni omiki. Léta 1814 je prišla pod Avstrijo. Dubrovčani so zdaj vbogi in pobitega serca. Sicer (kar je pa vendar čudno!) še nikdar niso hotli spoznavati Dalmatincev za svoje rojake. Ako jih hoče kedò žaliti, naj jim le reče, da so Dalmatinci, pa bo šlo: imajo se za popolnoma različne od njih — za bolj izverstna bitja te dežéle, kakor so skoraj zastran svoje posébné nàrodne omike od nékdaj rés tudi bili, katéra je drugim Dalmatincem dozda takò neznana in tuja ostala, kakor — zvéřini!

Opomba. Dalmacija, kakor je terdil rajnki mezeborski škof Ditmar (rojen léta 976) v svojih izverstnih pismih o zgodovini slavjanskih dežél séverne Némčije, se je v slavjanskem jeziku iménovala tudi tista pokrajina sévernih Serbov (glejte na 184 pod cerko c), katéri so dajali Némci popačeno imé „Dalemin-cien“; ona léži med rékama Labo in Muldo v gorenji Némčiji.

h) *Liburnijani* v dežéli, ki se je klicala nékdaj „Liburnija“, kakor pravijo sicer, pa le déloma, nekateri še dandanašnji tudi sônčno-izhodnim krajem Istre: razprostirala se je stara Liburnija med dolenjo Istro

in med gorenjo Dalmacijo do tiste strani jadranskega morja, ki se imenuje zdaj *kvarnerski* (po nékih sicer tudi *liburnijski*) zatòk, obségavša takrat sònčno-zahodni dél sadanje Hervaške, in pa séverni dél Dalmacije z ondesnjimi otoki vred. Slovéli so od nékdaj Liburnijani kot izverstni ladijotésavci in kot verli mornarji, kar so sicer tudi zdaj Lošinjani — njih zarodniki. Bili so Liburnijani zastran ladijotésarstva pravi učitelji celò Rimcem! Ti so pa tudi iménovali barke stésane po njih izglédu „barke liburnijanske“, pripravne zlasti za rabo v pomorskih bitkah. Dr. Kandler pravi, da *liburnijski* jezik, katérega nije bilo pa še nikdar na svétu, je *italijsko* naréčje, kér to dokazuje néki posebno „cantilena“ (pétje? —!) Istranov sònčno-izhodnih krajev (glejte naprej pod čerko *i*). To je pač pravo pojasnilo! Sicer tudi Linhart je terdil, da so Liburnijani prišli iz Italije, kakor smo že drugod oménili. Čudne misli!

i) Istrani ali *Istrijanci*, v Istri (Istriji). Ta dežela je polotòk, ki se méji na séverni strani s Kranjsko, pa déloma tudi s teržaško okolico od takò imenovane Kačajédne gor do sònčno-izhodne stanì Bazovice, na séverno-izhodni, južni in zahodni pa z jadranskim morjem. Pod njo spadajo sicer tudi néki otoki v kvarnerskem zatoku, o katérem se je nékaj oménilo na 237 strani pod čerko *h*). Ona obséga 75 kvadrat. milj zemlje, in šteje skoraj 200.000 prebivalcev, skoraj samih Slavjanov, namreč Serbo-Ilircev zdolej réke Dragonje, in pa Karno-Ilircev, ali Slovencev zgoraj nje, skoraj do polovice gorenjih krajev imajočih si teržaško okolico in Kranjsko za méjo. Dr. Kandler z marsikatérim drugim vred pravi tim Slovincem *Savrini* zatò, kér so néki tje prišli od réke Save, tédaj

iz kranjske dežele. Je-li pa temu rés takò, ne vémo. Pěščica Italijanov presěljivših se tudi sèm, kakor v Dalmacijo, někdej iz Italije, stanuje večidél samo na bréghih jadranskega morja proti sònčnemu zahodu, in vendar si prisvaja gospodovanje nad vsimi Slavjani kot véčino nasélnikov te dežele! — Dr. Kandler pravi v svojih pismih o istrijskih zadévah, da bila je někdej tudi njegova misel, da prvotni nasélniki te dežele so bili *Slavjani*, a da je pozneje to svojo misel vendar sprevergel, kér je néki videl, da v Istri nije nadpisov ali sploh takih spominov, po katérik bi se vtégnilo soditi, da je kak národ slavjanskega pleména kedaj tam bival. Mi ga pa vprašujemo, katére spomine da bi si mogel vendar tam nahajati, ki bi mu dokazovali bolj na čisto prvotnost Slavjanov v Istri, kakor so njih (sicer tù in tam tudi jako poitalijanjena) iména, in pa iména krajev, kjer so stanovali od někdej, in stanujejo še dandanašnji — podobna v poglavitnem tistim iménom, ki se nahajajo tudi drugod, kjer bivajo Slavjani? In pa koliko spominov so tam zapustili tisti njegovi Grekani, Celtje i. t. d., ki so, kakor on terdi, *spervi* v tej dežéli stanovali? Prosimo odgovora! On pravi da Slavjane je poklical v Istro vojvoda Ivan, potéu ko je prišla ta dežela pod oblast Frankov ob času vladanja rimsko-némškega cesarja Karola Vélicege, tédaj skoraj pred 1050 léti, a da Istrani (Grekani....!) so se pritoževali zato (nesréčníki!?). Terdi še dalej dr. Kandler, da v Istri govori zdaj 114.000 prebivalcev italijanski, 109.000 (samo? — !!) slavjanski, 10.000 némški, in 1000 gerški (tistega le v Peroju, ki je pa majhna pokrajina vodnjanskega okrožja, kjer se je po sréči *nékaj* Gerkov, Bog vé, kedaj, vsélilo).

Stare Istrane, katérih imé izpéljeva dr. Kandler iz beséde „Ister“, kakor se je nékdaj tudi iménovala réka Donava na sônčno-izhodni strani proti „černemu morju“, kér so se po njegovem mnénju že več lét pred Kristusovim rojstvom od tod sém presélili, so podjarmili Rimci že v trétjem stolétju pred Kristus. rojstvom. Cesar Avgust jo je pridružil Italiji. Pozneje so si jo prisvojili Gotje, a tistim so jo vzéli skoraj v kratkem Bizantini (Gerki). Po smerti rimsko-némškega cesarja Karola Vélicea je prišla pod oblast njegovih naslédnikov, ki so jo spreménili ob polovici desétega stolétja v „méjno grofovino“, kakor se sicer še zdaj iménuje. Léta 1170 je prišla pod Dalmacijo kot bivšo takrat vojvodino, ko so iméli namreč to dežélo v posésti Bénečani; a léta 1204 pod tadašnjega oglejskega patrijarha, katéremu so jo vendar kmalo tisti sopet po sili vzéli, zvoji deržavi pridružili in obderžali do léta 1797. Takrat je začela spadati pod Avstrijo, katére vlada je zjediniła njeni sévero-izhodni dél s Kranjsko. Léta 1509, to je, po sklépu miru v Požunu na Ogerskem je prešla pod Francoze; imel jo je maršal Bessiéres kot Napoleonov „vojvoda Istre“, a v kratkem bila je zjedinjena z „novo Ilirijo“; od léta 1813, namreč po propadu Napoleonovega gospodovanja, je Istra en dél avstrijskega primorja. — Istrani so bili dozďaj ravno takò zanemarjeni, kar se tiče omike, kakor Dalmatinci, in zdéva se sicer, da tudi prihodnost jim ne bo poséбно vďodna in sréčna: tako moč imajo tam naši prijatli — Lahoni! Šicer začél je pred nékimi méseci tudi za Istrane izhajati izversten časnik pod naslovom „Naša Sloga“, ki bo morda vendar zadosti zmožen, da spreoberne saj *nékoliko* ondešnje žalostno stanje. Bog daj sréčo! —

Se en narod starih časov, zlasti *za nas* jako važen, nam ostane, da o njem nekaj posebnega pogovorimo. Sicer bil nije spervič slavjanski, a vendar sréčno poslavjanjen; to so namreč:

Bolgari. Bili so tisti, saj kakor nam pripovedujejo zgodovinopisalci, tatarskega pleména, in prišli v Evropo kot jako izurjeni v vojaštvu, v petem stolétju po Kristusovem rojstvu iz sônčno-zapadne Azije. Nasélili so se néki spervič bili na južni pokrajini sadanje Rusije med rékama, ki se iménute *Don* in *Dnester*. Kot prijatelji in zavézniki Rusov so se vdéleževali véckratnega njih vojskovanja z gerškimi cesarji. Pozneje so se borili z Obri, ki so po njih dežéli hlépeli; a zmagani na zadnje Bolgari so ostali tam nekaj časa njim podverženi. Slo jim je pa vendar léta 635 po sréči, da se oslobodijo od njih, in si svoje lastno kraljestvo osnujejo. Razprostiralo se je to po nékdanji Misiji, Traciji (glejte na 187 in 190 strani), in še po raznih drugih dežélah sônčno-izhodne Evrope. Tam so se ščasoma združili sè Slavjani, in se po njih tudi do čista poslavjanili. Kakor se je bil po dežélah nékdanjih mogočnih Rimcev, kjer je zdaj Italija, med tistimi in med ondešnjimi drugimi národi, ki so od raznih krajev tje privréli, po malem izcimil sadanji izverstni, gládki italijanski jezik, ravno takò se je tudi po oménjenem zjedinjenju Bolgarov sè Slavjani rodil v sônčno-izhodni Evropi med njimi tisti posebni, lépoglasni in čisti slavjanski jezik, katérega sta se najprej posluževala brata Ciril in Metod, ko sta z ognjenim svojim prizadétjem razprostirala med Slavjani kristijansko véro, bil je namreč zlasti jezik svétega pisma, in ostal je pa na zadnje tudi le kot *cerkvén* skoraj pri véčini Serbo-Ilircev. Sadašnji takò iménovani „*novo-bolgar*“

ski jezik“ je neolikan in vas pokvarjen, — oménjenemu prvotnemu skoraj po vsem nepodoben. Sicer tudi med Bolgari je zdaj več rodoljubov, ki se gibljejo in močno trudijo za povzdigo svoje národnosti, katéra jim je pod okrutnimi Turki že zdavnej propadla. Ko so namreč tisti léta 1355 v Evropo pridirjali kot spodbadani k temu zlasti po tadašnji nemoči gerških vladarjev, ropili so najprej na bolgarsko državo. Po krépkem, in pogumnem vporu prišel je vendar na zadnje njen kralj Suzman v pést Turkom: s tim je bil konec bolgarski samostalnosti in národnosti. Obstanek si je imela oménjena mogočna država skoraj 760 lét. Od tega časa nije se mogla več na noge spraviti: zdaj je, kar je — vboga turška sužnja!

Nekateri zgodovinopisaleci govoré v svojih pismih tudi še o nékih „Antih“ kot posébnih starodavnih Slavjanih — *pervih*, ki so se vsélili takraj réke Donave, poté ko so stanovali poprej v dežélah ležéčih nad „černim morjem“, kakor pripovéduje tudi gospod Ljubić v svoji knjigi, katéro je na svétlo dal léta 1864 v Réki pod naslovom: „Oglédalo književne povésti jugoslavjanske“. Gosp. Ljubić terdi, da so ti Slavjani stopili v družbo s Huni, in pa ž njimi v Dacijo ròpili, o katéri smo na 189 strani govorili. Kaj da so bili Huni, ti okrutni divjaki, povédali smo že drugod (glejte poséбно na 216 strani). Mi pa dvomimo, da so se naši prédniki kedaj vdéleževali ostudnih ali timveč živinskih déjanj tih grozovitnikov, katérih razsajanje je néhalo, poté ko so bili potôlčeni léta 451 tam, kjer je zdaj francozka dežéla, po Rimcih in po Gotih.

V dostavek k temu, kar smo oménili zastran Slovencev kot zarodnikov Karnov, in zastran dežél,

kjer bivajo (glejte na stranéh od 206 do 219), kakor tudi zastran tistih Slovencev, ki stanujejo na Benéškem, to je, Rezijanov, in pa na sévero-zahodni strani Istre, namreč Savrinov, saj kakor jim pravi dr. Kandler, opomniti moramo na koncu tega razdélka, da je še skoraj 50.000 Slovencev na južno-zahodnem kraju Ogerske, ki so od nas ločeni: po tem takem je naš národ v Avstriji razdéljen po raznih posébnih dežélah, in žalibog! povsod tudi v dotiku z drugimi národi, katérih neprestano prizadétje méri pa le na to, da ga čedalje bolj potujčijo in mu národnost podkopljejo ali uničijo, kar je zbudilo pa vendar, zlasti v zadnjih časih, vse hvale vrédno skerb znanih verlih naših rojakov za zjedinjenje Jugoslavjanov v eno célo, da se zadosti ojačijo, in si po tem bolj pomagajo, kakor so si dozdaj pomagali. — Kar zadéva sicer Rezijane, ki so zdaj ločeni od Avstrije, bivaje pod sadanjim novim italijanskim kraljestvom, oni bodo ostali po nesréči gotovo popolnoma zgubljeni za slovenstvo, ravno kakor vtégnejo ostati zgubljeni tudi *teržaški okoličani*, ako se bolj ne vnamejo in se ne résno potézajo za obvarovanje svoje národnosti, katéra bi morala jim pač vendar biti prava svétinja. Sami "živio-klici," jim ne bodo koristili: tréba jim je še drugih reči — tréba jim je *dobrih* národnih učilnic; tréba jim je pridnega déla in truda za podporo vsih národnih zadév; tréba jim je pa zatò tudi opuščanja vsega tega, kar jim le škodi v tih zadévah in ob enem na gospodarstvu. Poslanci teržaške okolice! Skerbite tudi vi, da se v tem napravi in réši, kar je dobrega, potrebnega in koristnega.

VI. Nékaj zastran značája, šég, navad in vére starih Slavjanov. — En národ, namreč ljudstvo

izviravše od enega in istega posébnega prvotnega pleména, se ne razločuje od narodov družih plemén samo po svojem posébnem jeziku, temoč tudi po svojem narodnem značaju („karakterju“), to je, po prirojenem mu posébnem stanovitnem mišljenju in zadrževanju, po svojih posébnih šégah in navadah, kakor sicer še tù pa tam tudi po véri, katéro spoznava. Isto tako se narodje našega pleména, a vendar večídel samo v takošnih rečéh, ki niso poglavitne, razločujejo tudi med seboj. Nékaj enacega se zapazuje med njimi zlasti zastran jezika (glejte na 220 strani). Kar se nam zdéva pa po nékakem prav zavzétno, je to, da se značaj narodov slavjanskega pleména različno opisuje — po nekaterih takò, po drugih takò, kakor se bo koj videlo. Sicer skoraj vse, kar se tiče značaja, šég, navad in vére starih Slavjanov, je oménjeno večídel v tem, kar sta pisala nékdanja zgodovinarja *Prokop* in *Jornandes*, o katerih smo govorili že na 132 strani. Po opombi zapopadeni v pismih T. Bulgarina, tega jako slavnega ruskega pisalca in učénjaka, rojenega v létu 1789, iskati se more vendar starodavnost, ki zadéva to stvar, làhko tudi v tem, kar se izvirnega nahaja še pri nékih sadanjih narodih oménjenega našega pleména, do katerih se nije še dozdej takò vrinila tujčina z *novimi* evropejskimi šégami in navadami ali tudi razvadami, da bi se jim po njih izvirnost ali prvotnost značaja predrugačila ali sploh spreobrnila, na primér, pri Černogorcih, med katerimi se je obderžalo do današnjega dné mnogo takih reči, ki nam vtégnejo pojasniti oménjeno starodavnost ali prvotnost zadévajočo Slavjane. Medtim ko piše marsikedò tudi izmed naših rojakov, da so Slavjani od nékdaj le razdévali, strah in grozo po isvétu délali,

sploh pa skoraj le ob ropu živeli, nahajamo celò v nékih knjigah na Némškem spisanih in tudi tam na svétlo danih znamenito terditev, da so bili národje slavjanskega pleména že v starih časih timveč délavni, miro- in gostoljubni, preživljajoči se ob živinoréjo in ob poljedélstvu, in da so se vojskovali samo takrat, ko so jih sovražniki k temu prisiljali — ko je šlo za brambo svoje domovine in svojih národnih pravic; da so ljubili svojo národno slavo, svoj národni jezik, svoje národne šége, in svoje národne pésmi (kér nam je pa dobro znan stari pregovor, da *le hudobni* ljudjé nimajo pésem, vtégne se déloma tudi po tem soditi značaj ali lástnost Slavjanov). Berò se v tih knjigah posébnò te-le važne beséde: „Medtim ko so se drugi národje indo-germanskega pleména klatili po svétu v divjih trumah, in s kervavimi vojskami povsod strašno razdévali, ostajali so poljedélni Slavjani mirno le v svojih starih séliščih, zidali si vasi in mésta, doverševali si ustavo („konstitucijo“) in pravosodje, péčali se pridno z obertnijo in z véliko tergovino“ i. t. d. Sicer tudi naš zgodovinopisalec gosp. Terdina nam pripoveduje na enem kraju svoje knjige že drugod oménjene, in prav za prav na njeni 12 strani u tej zadévi takò-le: „Druga ljudstva so se napadala, bojevala, in kot lovci živali stréljala, in še druga s čedami od kraja do kraja popotovala, in le takò dolgo na enem méstu ostala, dokler ni (nije) živini pošla pičla paša, ki je po pustah rastla. Nič koristnega niso tédaj vsi ti národi za človeški rod storili. Pa naši očaki so ostali mirno na tistem kraji, ki so ga pri prihodu posédli; oni so gòste gòzde, ki so večidél zemljo pokrivali, posékali, terdo perst (zemljo) so razkopali, sem ter tje vodo napéljali, si svét za njive in snož-ti ogradili, kmétiško

orodje ali zboljšali ali znašli, in so takò v Evropi bili prvi pravi začétniki kmétije, na katero se vse življenje in vsa omika opira. Od naših prédnikov so se naučili Némcí in drugi národi kmétovanja in *stano- vitnih* sédežev. Kdor kolikaj pomisli sréčne naslédke, ki je (jih) kmetija prinaša, ta bo prevedel, da so mogli naši očétje tudi v drugih rečéh živeti v véliko boljšem stanu, kot druga ljudstva. Oni so prebivali *vedno na enem méstu* (!) v miru eden pred drugim“ i. t. d. Dobro, gospod! Pa kaj se nahaja *drugod v isti knjigi?* Marsikatéra čudna réč — po vsem nasprotna temu, kar smo zdaj tukaj oménili! Naj navédemo tù nékaj malega zastran tega. Beremo namréč tam bolj naprej poséбно tudi to-le: „En dél Slovencev se gerškemu cesarju Justinijanu (léta 530) po takratni navadi *prodà*, in gré k armadi Belizarjevi na Laško. Tiste Slovene pa, katéri niso na Laško šli, potolažil je Justinijan (gerški cesar) za kratek čas, toda drugi Slovenci začnò v čedalje vécih trumah čez Donavo vhajati, vsako léto huje in silniše takò, da nima gerški vodja Chilbud, sam rojen Slovén, ki ga je Justinijan v brambo grance postal, nikdar pokoja pred njimi“. — „Zdaj ne bi bila nobena moč več Slovencev zaderževala. Rod (slovenski) se je ločil v dva déla, ki se sovražno napadata in v boji bratovsko kri prelivata“. — „Tù (v Traciji) obléžajo Slovenci bogato, kupčijsko mésto Toper: 15.000 možkih, ki so se v njem branili, posékajo Slovenci v dobljenem méstu, po tem pa hiše in cérkve izropajo. Preden so se oni sopet k Donavi vernili, nabrali so zraven silno vélicege ropa še mnogo tisoč ljudi, katére so v sužnost péljati namenili. Tudi drugej je bilo njih obnašanje divje in kervižejno“. — „Pa še to léto (550), ko so komaj rop domu pripé-

ljali, vnovič Slovenci druge dežele in nàrode, ki so zraven njih, napadejo. V tri trume so se bili v ta namen razdélili, in zlasti tista, ki je na Gerke šla, je divje razsajala. Pa bogati plen (rop) tega léta jih ne zaderžuje, da se tudi čez gerško cesarstvo léta 551 ne vlijò. Iščejo si zdaj krajev, kjer še niso popred bili, ali je pa še od prejšnjih lét kaj ostalo“ i. t. d. Kaj je, in kakò se pa vse to tudi zлага s poprejšnjim opisovanjem značaja Slavjanov? Po tistem bili so oni ljudjé takošni, kakor se spodobi, in po nékakem tim-več pravi angeljci, po oménjenih drugih navédkih gosp. Terdinavih besédi pa se nam prikazujejo kot *roparji, divjaki, razdéalci in kervoločniki*. To so rés čudne reči! Lépa, izglédna doslédnost (glejte sicer tudi na 201 strani)! —

Slavjani niso sperviç marali za samoderžavno vlado, za takošno vravnavo namreč, po katéri vlada *en sam* kot vojvoda, knéz, kralj i. t. d., temoč opravljali so si skupne reči *sami*, to je, po navlaš redno izvoljenih poslancih ali poročnikih v nàrodnih skupščinah — pod milim nébom, deržé se pri tem postav opiravših se na stare navade. Pervi sodnik je bil družinski starašina: le takrat so se obračali na skupščino, kadar je šlo za kako stvar posébné važnosti. Ko se je med njimi pripetila kaka si bodi žalitev, ali krivica, niso hodili k sodniku, da njih reči v red spravlja, ampak poravnali so si vse to med seboj. Maščevanje bilo je med njimi nékaj svétega: imeli so tistega za nepoštenega človéka, ki bi se tega zderževal. Mož je imel pravico vbiti si ženo, ako mu je bila nezvésta; déklino pa, ki je mati postala pred poroko, je nàrod s kam-njem ob živénje pripravil. Sicer zakonska zvéstoba naših prédnikov bila je jako hvaljena celò po tujih

zgodovinopisalcih. Ženske so bile pa néki prave podložnice ali timveč sužnice svojih zaročnikov (soprogov), čeravno jih vendar tisti niso nikakor sovražili ali zaničevali (tega smo se popolnoma prepričali sicer večkrat tudi pri Serbo-Ilircih v Dalmaciji, med katerimi se nahaja tudi mnogo prvotnega kar se tiče značaja in šég Slavjanov, ravno kakor na Černogori). Brali smo zastran vdov v italijanski knjigi: „Enciclopedia popolare“, ki zapopada marsikaj tudi o staroslavjanskih rečéh, da so se one kakor pri Indijanih, na istih gromadah (navlaš napravljenih ognjih) sežigale, na katérijh so po stari slavjanski navadi zgorévali njih zaročniki (možjé), kakor sploh vsi drugi po svoji smerti, — imevše si néki za posvarljivo in graje vrédno med narodom, ako bi za njimi še dalje živéle! Koliko da je pa v tem résničnega, ne vémo.

Hvalijo še tudi stari zgodovinopisanci zlasti prostoto, dobrodušnost, čisto serčnost, krotkost in pa gostoljubnost Slavjanov. Gósta so néki spoštovali takò, da gorjé tistemu izmed národa, ki bi se bil nad njim pregréšil; kedór bi tujca kot gósta ne varoval krivice ali sploh razžalitve kake si bodi, pričakovati si je moral strašnega maščevanja od svojih bližnih. Zastran tega bil je sicer porok hišni gospodar. A gorjé vendar tudi tujcu, ki bi se bil termoglavno ali celò prevzétno derznil, odbiti naravnost njih dobrote izviravše iz góle gostoljubnosti ali postréžljivosti: zadélo ga je zatò brez vsmiljenja njihovo sovražtyo in zaničevanje, pa tudi še marsikaj družega (še v Makarski je léta 1844 več ondešnjih, v gostilnici zbranih Dalmatincev z nékim finančnim stražarjem prav hudo ravnalo, ko se je po vsem branil piti kozarec vina, ki so mu ga oni serčno in gostoljubno ponujali po svoji lépi in gotovo vse hvale vrédni navadi!).

Že večkrat oménjeni dalmatinski zgodovinar Katalinić pravi, da Slavjani, izviravši po njegovi misli od dvéh bratov, ki sta se klicala Mosoh in Tubolj, Jafetova sina iz Noetove rodovine, so živéli združeni med sabo, in da njih zarojenci so si dolgo časa obdržali naslédke ali sad te združbe: da v tisti se je rodilo gostoljubje, zmérnost ali ojster réd v vsaki reči, vzajemna zaupnost, spoštovanje do starih ljudi, in še marsikatéra druga lépa cédnost, ki se v poglavitnem še današnjega dné pri Slavjanih nahaja. Oménja dalej, da pri raznih drugih národih so se kadili oltarji po sežganih ljudéh in divjih živalih kot bogovom od-ménjenih žertvah (darov „ofrov“), medtim ko so se pri Slavjanih žertve posvéčene Bogu prikazovale vendar le kot spoznavanje njegové posébné véličine in uzvišenosti po darovanju pervine poljskih pridélkov, cvétlic, in pa néžnih in krotkih živalic; da pravi tempelj jim je bilo sercé; da duhovniki so jim bili družinski poglavarji (starašine); in da oltarji so jim bili travniki na bolj visokem, ali pa tudi gaji (logi).

Bogočastje se je sicer pri starih Slavjanih izcimilo iz tega, kar se jim je prikazovalo kot véličastno in česčenja vrédno po oglédovanju in občudovanju narave ali stvarstva, in sploh tega, kar jih je obdajalo po širokem svétu (glejte na 253 strani), to pa vendar, se vé, dokler jim nije došla na zadnje priložnost, da spoznavajo pravo, to je, kristijansko véro, čeravno so se je sperviç na véç krajih jako branili kot zaljubljeni v svoje stare šége in navade, tudi kar je zadévalo véro. Nekateri zgodovinopisalcí terdè, da so Slavjani spoznavali tri poglavitna božanstva (bogove), ki so se néki klicála: *Perún* (kot bog groma), *Seantevid* in *Radegast* ali tudi *Radegost* (déjo, da ta je bil bog

gostoljubnosti), a stran tistih še marsikatére druge nižje bogove in boginje (čeravno ne povsod iste), na primér, pod iménom *Bélibog* (dobri bog), *Černibog* (hudi bog), ali pa tudi *Čert*; *Siva*, boginja živénja; *Marcana*, boginja smerti; *Lada* boginja ljubezni in ženitvi i. t. d.; drugi pravijo, da so spoznavali in častili enega samega kot poglavitnega bogà, namreč bogà groma in kot gospodarja tega svéta, ki si je vendar néki obderžal vlado le v nébu, a da so si stran njega zmislili tudi še druge kot izviravše od njega, in njemu na zemlji podložne bogove in boginje. Vse to je vpéljava kristijanske vére vničila! —

VII. Slavjanov dosadanji naprédek v duševni omiki. — Kaj je, kakò se razvija, in kako moč ima ta omika med človeškim rodом? Se vé, da takošno vprašanje zadévati vtégne le tiste izmed naših bralcev, katéri so sicer besédo *omika*, kakor še tudi enakopomélnjivo besédo *izobraženost* že véčkrat slišali in brali, a jo morda vendar dozdej še premalo razumeli. Da jim je odgovor na to vprašanje čedalje bolj jasen in očiten, razbistrila se bo tukaj poprej beséda *narava* (priroda „natora“), kér se more takošno razuménje véčidél le na to opirati. — *Narava* je dvojne verste („sorte“): a) pod naravo prve verste spada vésoljni in neizméni svét z vsimi raznimi močmi in stanovitnimi postavami vred, po katérik se rodijo marsikatére vidne in nevidne prikazni in spremémbe, postavimo, gibanje naše zemlje okol sônca, dozdevna spremémba méseca (lune), blisk, grom, déž, snég, toča i. t. d., namreč sploh vse to, kar je naš vsegamogočni Bog stvaril, in vodi po svoji najvišji modrosti; b) pod naravo druge verste štéjemo pa takošne lastnosti ali posébnosti ene ali druge stvari — žive ali nežive — po katérik

se tista ne more *sama ob sebi* sprémeniti ali se sploh predrugačiti kakor si bodi, če jej k temu kaka druga stvar ne pomaga, in njene prvotne podobe ali njene posébne délavnosti ne spreoberne; réklo bi se skoraj zastran nje: „ta stvar je taka, kér je taka“, ali pa: „ona je taka, kér po svoji posébnosti ne more biti drugačna,“ — je naravina.

Besédi *narava* v tem poménku je nasprotna beséda *umetnost*, po nekaterih vendar rajše *umelnost* (med našim prostim ljudstvom po navadi *kušt*, in v teržaški okolici véčidél celò *čést* — iz némškega *kunst*, kar poménja skoraj *uménje*), to je, navlašnja človeška délačnost ali navlašnja človeška raba vsega tega, česar je potreba, da se doséže kak namén, ki si ga kedò ima. Po tem se ne predrugači in véčidél tudi zboljša samo to, kar nam podaja zgoraj pod čerko *a*) oménjena *narava perve verste*, temoč predrugači in zboljša se tudi délačnost moči tistih stvari, ki spadajo pod *naravo druge verste*. Tukaj navédemo zastran tega tri primére, iz katerih se bo videlo, kaj da je, in kaj da premore človeška umetnost: *aa*) *Marmor* ali po nekaterih *mramor* ostane po svoji naravi, to je, po svoji posébni lastnosti védno le v svoji prvotni sírovi, neznaméniti podobi; a če se podobar (kipar) loti primérnega obdélovanja tega kamna, si bo tisti dobil drugo — lépšo in celò občudovanja vrédno, dragóčeno podobo, kakor sicer že vidimo. Temu se navadno pravi „umetno obdélovanje“. *bb*) *Péčka* (jederce) kakega sadu vsejana v rodovitno zemljo, bo postala drévò, katérega sad ne bo pa človeku za jéd, če to drévò kot mladika nije bilo poprej primérno cépljeno; — temu pravimo „umetno požlahtnovanje“ *drevéa*. *cc*) *Médved* je sploh znana huda roparska zvér,

a človeška umetnost ga premore vendar takò vkrotiti in zučiti, da pleše celò po muziki, in sploh ljudém kratek čas déla; — temu pravimo „umetno zučevanje“ (privajanje) zvéri.

Človek se pa ne daja vendar takò predrugačiti ali spreobračati, kakor marmor, drévò in médved ali sploh kaka druga, od njega, to je, od človeka, različna stvar, katéra, kakor smo že oménili, *sama* k takošnemu predrugačenju ali spreobračanju nič ne pripomaga, derzé se tédno néke stanovitne postave, od katére se ne more ločiti. Pri človeku je zastran tega drugače: ako se ima tudi on predrugačiti ali spreobrniti po drugih ljudéh ali kakor si bodi, tréba je, da, kot obdarovan s *prosto voljo*, po kateri se tega tudi lahko brani, ali se skušnji takošnega spreobračanja celò na vso moč vpira, si ob enem tudi pri tem večidél *sam* pomaga, sicer ostane vas trud v tej zadevi zanj brez vspéha in brez koristi, naj se pa le čuti spodbadanega ali prisiljenega kakor si bodi zastran tega, ako nije morda prav prepričan, da mu je koristno. — Ljudém starih časov, v katerih nije bilo še ne rednih vasi in mést, ne šol, ne kristijanske vére (kot najboljega in najkrékejšega primočka za spreobračanje in pa spopolnovanje človeškega roda), ne kake posébné učenosti med národí, čeravno imeli so sicer v sebi zadosti duševnih moči, da se ž njih primérno rabo povéličajo in poslavljaajo, ali si sploh stan na bolje preobračajo, — se še sanjalo nije, da jim je vsega tega potreba; kér jih od začétká nije sicer še nobena stvar spodbadala ali jim priložnost dajala, da si razvijajo in na korist porabijo oménjene, bivše v njih nedélavne ali nezbujeje moči: péčali so se samo s poljedélstvom, sè živinoréjo, in sploh s kmétijo za *svojo silno telésno* ali, kakor se

navadno reče, „materijalno“ *potrébo*. Učiteljica jim je bila narava (perve verste — glejte na 250 strani pod čerko a), katéra jih je obdajala okol in okol; a posné-mali so jo le za oménjeno svojo *potrébo* — le za spolnitev svojih navadnih poželénj. Sicer pa ravno ta narava zaradi pomanjkanja drugih naukov jih je po svojih déloma občudovanja vrédnih, déloma strah prizadévajočih prikaznih po nékakem tudi silila, da si znajdejo poséбно véro, kakoršno smo na primér že na 247 strani opomnili, kar zadéva naše stare Slavjane. A vgnjézdilo se je bilo vendar žalibog! ob enem ravno po tem pri njih s takošno véro vréd tudi mnogo babjih vér, mnogo ostudnih in gerdih blodenj, katérikot ostankov prejšnjih časov nahajamo sicer še današnji več ali manj tudi pri vsih drugih národih. — Temu pravimo „človéško živénje“ ali timvéč „života-renje v stanu narave“.

Prestòp iz tega stanù, ki se je, poséбно v prvem začétku, od živinskega stanù skoraj malo razločeval, v drug bolj zvišan in človéku bolj priméren stan, se je vpotil in napravil še le pozneje, in to, takò rekoč, po néki sili: ko se je namreč človéški rod ščasoma po svétu pomnoževal, pomnoževale so se takò ob enem čedalje bolj naravino tudi njegove *potrébe* — ena za drugo. Njih spervič nedélne duševne moči (um, pamet, razsodnost i. t. d.) so se po tem polagoma zdramljale, in pa začele délati za to, da si človék vendar v svojem dotadašnjem revnem stanu bolj pomaga. Pripravljali so si po malem ljudjé bolje in primérniše pripomočke (orodje) za poljedélstvo; izmišljevali so si marsikatéro umetnost, in pa obertnijo za prenaréjanje in zboljšanje sirovih naravnih pridélov; vpéljali so tergovino, to je, zaméno svojega blaga

za kako drugo, katérega niso si v dežéli imeli; zidali so si rédne vase in mésta i. t. d. Ali vse to je človeku vendar služilo takrat samo za dobitvev taciñ pripomočkov, s katerimi je vstrézal tudi še le svojim telésnim pozelenjem in potrebam: za drugo, namreč za doségo pravega cilja in konca svojega živénja na svétu nije človek imel še nobene skerbì v tadašnjih časih. A storil je vendar polagoma tudi do tega svoje korake naprej: ena želja in potreba mu je rodila drugo: jako čutila se je posébnò tudi korist nauka, in marsikatérega pojasnjenja v raznih zadéyah. To si je imelo pa za následek ščasno osnòvanje primérnih učilnic za mladino, in po tistih čedalje bolj jako in zdatno razvitje duševnih človeških moči, in na zadnje nastanek učenosti razne baže („sorte“) — déloma za podúk in za potrebo ob eni ali drugi priložnosti, déloma samo za véd, in déloma tudi za kratek čas: začélo se je razlaganje jako važnega zvézdoznanstva („astronomije“), naravnih prikazni ali stvarstva, občne ali splošne in národne zgodovine; začélo se je dalej še tudi slikarstvo („malarija“) in kiparstvo ali obdélovanje bélih in marsikatérih drugih kamnov za napravo podob, kakoršnih vidimo zdaj v cérkvah ali kjersibodi; pésništvo („poezija“) i. t. d.; vpotil se je bolj pozno, to je, léta 1450, po znajdbi tiskarstva („stamparije“), te jako znamenite umetnosti, ražšir knjig in časnikov vsake verste med ljudstvom, da jih bere za svojo raznoverstno korist, ki jo podpira ta umetnost. — Temu pravimo pa „prestòp k duševni omiki ali izobraženosti“; — temu pravimo končna zmaga nad *stanom narave*; — temu pravimo sréčni sad ščasne primérne porabe duševnih moči, ki so že od začétkà v človeku bivale kot séme, iz katérega se je na zadnje

izcimila ta važna prikazen — *duševna omika* ali *izobraženost* za razsvétljanje človeških, uka potrebnih in željnih glavíc. To se napravlja in širi pa zlasti po knjižestvu ali slovstvu (po takò iménovani „literaturi“), to je, po razprostiranju izdélkov človeškega uma med ljudstvom s pomočkom pisave ali tudi beséde. Omika (izobraženost), ki se razvija ali se je že razvila med enim in istim kakim si bodi národom, kliče se *národna omika*. Knjižestvo enega ali družega národa vélja pa po navadi in sicer tudi po vsi pravici za najbolje znamenje njegove duševne délavnosti, ali timveč, kakor dé nek slaven učénjak, za pravo zercalo (oglédalo, „špégel“), v katérem se vsélej in najbolj čist prikazuje obraz vsacega národa — je namreč znamenje njegove prave duševne omike.

Je-li pa ta omika človeku rés tudi prav koristna, potrebna, in tédaj vrédna, da jo vsak želí in se zanjo poganja? — „Čudno, jalovo vprašanje!“ si bo gotovo mislila véčina izmed naših bralcev. In vendar nije takò čudno, takò jalovo, kakor bi se dozdevalo! Sliši se tù pa tam véčkrat razodétev mnénja, da takošna omika vtégne človeškemu rodu véč škoditi kakor koristiti; in kedò bi pač verjél, da je terdil to celò preiménitni francozki učénjak *Jean Jacques Rousseau* (izgovarjajte: Žan Žak Rusò)? Po njegovi misli je duševna omika človeku bolj *strup* (!), ko drugo. On se je trudil dokazati, da je takošna omika poglavitni vir, iz katérega prihaja ljudém vsestranska nesréča in nadloga, kér se jim néki po njej razne potrebe takò rodijo in pomnožuj-jo, da niso zmožni jih krotiti. Kakor on terdi, morali bi se še celò tisti, ki so že omikani, verniti v prvotni človeški stan, — v stan narave, v stan sirovosti kot bolj sréčni, da se oslo-

bodijo od óménjene nadloge, tédaj v stan čiste zadovoljnosti (!?). — Kaj in kakò da mislé zastran tega še zdaj marsikatéri drugi, opomnilo se je že v začétku znane naše knjige „Pod Lipo“; pravijo namreč, da posebno kmét, ki se je v šoli učil, in ume tédaj brati in pisati, ne mara nič za svoje téžavno opravilo kakoršno je poljedélstvo — da se namreč po vsem spreverže; na kar se je pa tam vendar ob enem odgovorilo, da nékaj tacega terdè samo ljudjé starega kopita; ljudjé, katérim bi zelò vséč bilo, da živi vbogi kmét še védnó naprej v sirovosti, podoben nespametni zvéřini; odgovorilo se je sicer tudi, da prava, dobra in prostemu ljudstvu *primérna* omika vtégne le koristiti in pomagati, a nikdar škoditi ali nevarna biti; odgovorilo se je dalej, da to nam jasno dokazujejo razne dežéle, v katérim nje morda *nobenega* kméta, ki bi ne umel brati, pisati in še marsikaj družega za *svojo potrebo*, in da je pri vsem dober kmét, priden délavec, in umen gospodar.

Škodljiva ali nevarna je le tista omika, ki je ne-prava — polovična ali poveršna; tista, ki si jo kedò prisvaja, ki pa nje primérna njegovemu stanu, po katérem se mora ona ojstro ravnati, ako ima zažéljenega sadu roditi: *vsak* človek se mora brez kake si bodi škode *popolnoma* omikati ali izobraziti, a vendar le *po svojem stanu*; ako stopi pri tem čez méjótistega, gorjé njemu! — zävživa si gotovo le nesréčnega strupa. Da se pa to óvira, tréba je dobrih in primérnih ljudskih šól, razumnih in pridnih učiteljev. Bolje je po naši misli stokrat, ne imeti nobene omike, kakor imeti je le na pol ali celò še manj! Kaj da premore še néka druga, le *takò iménovana*, a po vsem napačna omika, to nam dokazuje posebno tudi sadanje

nesramno obnašanje nékih gospodov v našem Terstu, kjer se takošno blago celò *na debélo* prodaja: napravljajo in razprostirajo se namreč tù v *italijanskem* jeziku knjige in časniki, katérih zapopadek méri le na to, da se katoliško ljudstvo na vso moč odvráča od obiskovanja naših církev, kjer si pobožniki pomoči in vtéhe iščejo in tudi nahajajo; od spoštovanja do naših duhovnikov nevtrudljivo délaajočih za dušni blagor vérnikov njih pastirstvu izročenih, takò pa naravno tudi od zvéličavne naše katoliške vére, in ob enem, se vé, od rédnega živétja. — To je tédaj omika, s katero bi nas radi ti gospodje osréčevali: to je omika tistih, ki nočejo, da se derži, kakor je bila od nékdaj navada, razpelo (božja martra) v naših ljudskih šolah, in pa morda (v Terstu in v njegovi okolici) zatò, da se *judje* ne prestrašijo ali pohujšajo, kadar obiskujejo kot postavljeni nadglédniki te šole (!); — to je omika tistih, ki nočejo, da grédò učénci zjutro k sv. maši pred zaéetkom šolskega nauka, in da molijo v šoli po nékdanji lépi navadi; — to je omika tistih (med njimi celò tudi poslancih dežélnega zbóral), katéri, v kakem uradu protokolno izpraševani, se nikakor ne sramujejo ali obojavljajo na vprašanje, kake vére da so, naravnost odgovarjati: „Prosim, zapišite — *nobene!* (da se je pa nékaj tacega rés že pripetilo, prepričal se je osébnò tudi pisatelj te knjige kot uradnik); — to je omika tistih, ki bočejo po vsi sili, da naj se vendar odpravijo *slovenske* pridige v *teržaškem méstu*, in da naj se nadoméstijo v njem povsod z *italijanskimi* (morda zatò, da jih malo kedò posluša! — glejte sicer tudi na 47 strani). Hvala vélika tim gospodom za takošno omiko! Naj si jo le sami imajo, ako jim je drago. Sicer, kakor se vidi, teržaško ljudstvo se za-njo po sréči tudi nič ne méni. —

Po tem vprašujemo zdaj: Kakò se je knjižestvo dozday razvijalo in napravljalo pri nas Slavjanih, in kakò smo téday po njem v oménjeni pravi duševni omiki, tej mogočni razpoditeljci sirovosti in tmine, naprédovali? Odgovor na to vprašanje vtégne biti za nas precej nevgoden in žalosten. — „Spali smo preveč!“ takò smo prisiljeni odgovoriti z ozirom na nesréčno prikazen, ki jo zastran tega zapazujemo, in ki nam sercé rani. Med tim ko je, postavimo, omika starogerškega nàroda, katéra se je cimiti začéla *věč stolétij* pred Kristusovim rojstom, takò rekoč, že ocvéla, sicer pa se njen neprecénljivi sad vendar po vsej Evropi sréčno ražširjal, in poséбно spervič Rimcem, pozneje tudi marsikatérim drugim ondešnjim nàrodom séme za *njih* omiko prinašal, nije Slavjanom še čisto nič na misel prihajalo, da bi se morali nje poprijemati. Rés je sicer, da so spali dolgo časa, stran Rimcev, pri katérik je bil pravi začétek omike *někaj lét* pred Krist. rojstvom poséбно pod cesarjem Avgustom, še tudi oménjeni drugi evropejski nàrodje, namreč Némci, Italijani, Francozi, Angleži in Španjolci, a obračavši si marljivo v prid gerško in rimsko slovstvo so nas vendar že zdavnej takò prekosili, da smo daleč za njimi ostali, kar jim daja pa tudi še védno priložnost, imeti nas, poséбно kot *Jugoslavjane* za neotésane in sirove — za takò iménovane *Hotentote* (jugo-afrikanske divjake) brez rédnega in za knjižestvo pripravnega jezika, čeravno jim je gotovo znano, da bili so Slavjani med vsimi evropejskimi nàrodi za Rimci *najpervi*, ki so si osnovali čist nàroden književen jezik, in svoje lépo nàrodno slovstvo („literaturo“) po Cirilu in Metodu, o katérik smo že govorili (glejte, kar se je o njih tudi na 241 strani oménilo). Ali — zanemareno

je, žalibog! to od začetka toliko sréčno slovstvo ostalo nad 400 lét: znova začelo se je namreč pri *Čéhih* in *Serbih* še le v trinajstem, pri *Rusih* in *Dubrovčanih* (v Dalmaciji) v petnajstem, pri Poljaki in Slovencih v šestnajstem stolétju.

Kar se tiče poséбно knjižestva tih zadnjih, to je Slovencev, njega počétniki so bili poséбно: Primož Trubar, koparški škof Vergerij, Štefan Konzul, Anton Dalmatin, Matevž Popović, Janez Malečević, Jurij Jurčić, Lenard Merčerić, in Adam Bohorić; a njih knjige bile so vendar večidel samo véroznanskega in pobožnega zapopadka. Po Trubarjevi smerti (léta 1586) bila je slovenščina vtihnila ali timvéč zaspala, in to takò, da nad 150 lét pozneje nije bilo véč gibanja za povzdigo slovenskega slovstva. *Nék* začetek si je sopet imelo še le od léta 1770 naprej. Kmaló po tem je slovéł, kolikor je bilo sicer mogoče v tadašnjih časih, tudi rajnki Valentin **Vodnik**, ki je osnoval léta 1797 v Ljubljani národen časnik pod naslovom „Novice“ (ki je pa trajal, žalibog! samo tri léta), in napravil še zbirko lépih pésem, katére je léta 1870 na svétlo dala „Matica Slovenska“ v Ljubljani; a dremalo je vendar bolj pozno naše knjižestvo *zarad pomanjkanja bralcev in podpore!* Še le od léta 1848 naprej, namreč po znanem tadašnjem puntu v Avstriji, se je zbudilo néko navdušenje za slobodnost in za bolji naprédek v knjižestvu in po njem v duševni omiki tudi pri Slavjanih: sicer, kar se tiče poséбно nas Slovence, začelo se je bilo znóvič izdavanje iménovanega časnika „Novice“, že léta 1843; spravil ga je namreč sopet na noge naš iskreni, verli in slovéči rojak Janez dr. **Bleiweis** (Bog naj ga živi še mnogo lét!). To je še védno najvgodniši časnik med Slovenci; vsi ga radi

berò zavolj njegovega zapopadka in sicer tudi zavolj lépe in prav razumljivé pisave. Poslavili so se še pri našem narodu slovenskem v zadnjih časih zraven marsikáterih drugih rojakov posébnó *Prešérn*, *Fr. Cegnar*, *Fr. Levstik* in *Janez Vesél* (Koséski), katérik déla so gotovo izverstna, in časté ta naš narod. Zapazuje se sicer zdaj splošno jako gibanje vsih Slavjanov za povzdigo svojega knjižestva in svoje omike, akoravno ne gré še vse prav, kakor bi se želélo; še zaostajamo, da je žalost! V dokaz, da je temu rès takò, navésti mislimo tukaj nékoliko primérov, po katérik vtégne vsak izmed naših rojakov láhko soditi, na kakò slabih nogah da stojé še naše reči zastran knjižestva in dúševne omike, in česar da nam je tréba za krépkejši razvitek onega in tiste, sploh pa za to, da se v našem ljudstvu zbuja in vterja rèsna in prava ljubezen do svoje národnosti, kér to je po našem mnénju vendar po vsem mogoče. — Skustvo nam kaže, da naše ljudstvo ne bere še povsod prav takò rado, kakor bi se želélo, ako je v branju tudi zadosti izurjeno; poganja se gotovo, kakor smo že oménili, rajše za to, kar stréže njegovim telésnim („materijalnim“) potrebám. Osnovalo se je v zadnjih časih tù pa tam po slovenskih dežélah véč lépih in dobrih národnih časnikov, da jih tudi ljudstvo prebira, in se po njih izobražuje (omika), kakor je pri drugih národih navada; a moralo je vendar véč tacih časnikov poginiti zarad pomanjkanja podpore, — po nemarnosti in merzloti naših národnjakov za knjižestvo. Kar se tiče knjig, katére izdaja „Društvo sv. Mohora“, in katére so izverstne ena bolj ko druga, zdéva se sicer, ko da jih ljudstvo prav rado ima in bere; imeli smo pa dozdej že véčkrat priložnost se popolnoma prepričati, da je

mnogo vdov tega znamenitega društva vpisanih in tudi zvésto plačujočih, ki si vsako léto po šest ali celo sedem knjig rédno dobivajo (*za en goldinar* —!), a da vendar premalo za-nje marajo; branje jim je še sploh presitno! Téda j dosti prisiljenega je gotovo tudi pri tem, kakor se vidi. — Ta naša knjiga se daja (dozdaj že šestnajst mésecev) na svétlo, in sicer nalaš po malih snopičih, da se zljša takò plačevanje naročnine manj premožnim. Začélo se je pa to délo, potém ko je nék Slovenec teržaške okolice ki ume dobro brati in tudi pisati, se potéza jako za njeno národnost, in je zdaj nje poslanec, svojo željo razodéval, da bi se moralo vendar nékaj posébnega spisati in objaviti zastran zgodovinskih reči zadévajočih te kraje, poséбно pa *nekdanjih*. Da bi ne morda bil zapopadek oménjene knjige prevéč, kakor se po navadi reče, „lokalen“ (mésten ali krajen — véljaven samo za tukajšnje ljudi), in da bi téda j zanimal tudi Slovence *drugih* dežel, sklénili smo, kakor nam kaže sicer že pristavek na čélni strani: „pa še marsikaj družega o slavjanskih zadévah“, uverstiti jej nalaš nékaj takega, ki bi vtégnilo vabiti še *tiste* Slovence k naročbi in podpori, poséбно zgodovinski razgléd vsih Slavjanov, akoravno tudi „lokalni“ spisi bi morali biti isto takò za *vse* naše rojake zanimivi, kakor drugi, ako so le v národnem jeziku, in niso ravno brez vse koristi in važnosti. Ta uverstitev, katéro so le néki *sitneži* grajali, a drugi jako hvalili, se je zdaj skoraj doveršila, kakor se vidi (glejte tudi na 265 strani). To knjigo so dozdaj dobro pohvaljevali in priporočali naši časniki; *Novice*, *Slovenski Národ*, *Slovenski Gospodar*, *Besédnik* in *Primorec*; in pa tudi vabilo se je ob pravem času razposlalo in na znanje dalo, kakor po navadi: ali vse

to je bilo vendar skoraj le — „glas vpijočega v puščavi“! Še celò *tisti*, ki je po nékakem nje pravi uzrokovalec, ki nas je namreč silno spodbadal, da jo pišemo in napravljamo — zgoraj oménjeni okoličan! — ne mara zanjo. Sicer naročnikov štéjemo še precej, dastudi vendar premalo: največ jih je v Terstu in v njegovi okolici, pa na Štajarskem. Na Kranjskem, na Koroškem in na Goričkem jih še toliko nije, kolikor jih je samo v Ščédni, tej mali vasi blizo teržaškega mésta! — Poslali smo nékaj snopičev marsikatérim izmed tistih dobro znanih rojakov, ki so dozdej napravljali čitalnice in tabre (*tabore* —?), in se še vedno na vse kriplje trudijo za naše národne zadéve; pa kako osodo so si vendar imeli ti snopiči? Nekateri tih *verlih* in *pridnih* naših národnjakov so si jih obdržali brez naročbe in brez plačanja, a drugi naravnost nazaj poslali. To so pač lépe reči! — Kar zadéva čitalnice, katérik se je precej véliko štévilo po slovenskih dežélah s posébnim prizadétjem osnovalo (čeravno dosti njih — med njimi celò tudi takih, ki je miloserčno podpiral naš mecén škof Štrossmayer — je po slovésnem in predragem začétku že zdavnej zginilo, takò rekoč, kakor zginjajo *slamni ogni*), misliti bi se po vsej pravici moralo, da *vsaka* si bo deržala prava rada *vse* to, kar se národnega za naše ljudstvo na svétlo daja; ali zmotili smo se mi tudi zastran tega na debélo: le *dvé* čitalnici ste si dozdej to knjigo naročile! To so nam tédaj čitalnice, zastran katérik je nék celò jako slovéc rojak. . . . silno svetoval, da naj se napravljajo *samo tam*, kjer je kaka *pivnica*. Lépo podúk, lépo izgléd! — Zdaj imamo prav vgodno in lépo prilóžnost, siliti po nékakem sè slovensko spisanimi ulogami in še z marsikatérimi drugimi pismi

naši narodnosti protivne uradnike, da se saj vendar slovenskega jezika učé; pa koliko takošnih ulog in pisem prihaja v urade? Toliko, da se Bog vsmili. In vendar slišimo povsod jaukanje, da se nam krivica déla, medtim ko si jo *sami* délamo!

Kaj je néki temu uzrok, da so Slavjani zastran knjižestva in duševne omike daleč za drugimi že prej oménjenimi evropejskimi narodi ostali, medtim ko bi se morala pač vendar po njih večini, in po znani njih bistroumnosti timveč ravno nasprotna prikazen zapazovati? Tudi to je važno vprašanje, na katéro mislimo zdaj nékaj malega odgovoriti. V pojasnilo tistih nevgodnih reči, ki so bile našega zaostajanja od nékdaj krive, opomnilo se je dozdej med drugim po navadi tudi to-le: *pervič* da so imeli Slavjani demokratično-republikanske vlade (glejte na 247 strani), ki so bile néki protivne ali nasprotne razvitku narodnega knjižestva in narodne duševne omike med njimi; in *drugič* da niso prihajali v dotik z drugimi že dobro omikanimi narodi, da jih namreč posnémajo, to je, da si njih naprédek v prid obračajo. Ali ta opomba ne more imeti po naši misli nikake véljave: mi smo že povédali, da so se stari Gerki zastran knjižestva in duševne omike že nékaj stolétij pred Kristusovim rojstvom jako poslavljal, in drugim narodom izgléd dajali. Med raznimi, a vendar nevéljavnimi uzroki takošnega poslavljanja, postavimo: vgodnost lége njihove dežéle, vgodnost podnébja, in zraka (katéro pa sicer tudi *Turki* imajo) i. t. d., oménilo se je posébnó tudi to, da je bila Gerška razdéljena v več majhnih deržav z demokratično-republikanskimi vladami. Ako pa tiste niso bile škodljive ali soperne naprédku v omiki pri starih Gerkih, ne vémo prav, zakaj da bi

mu škodile ali se protivile bile ravno pri Slavjanih? Je-li pa sicer pri tistih néki bolje šlo, ko so se njih demokratično-republikanske vlade ščasoma spremenile v samovlade? Nékaj, kakor se nam zdéva, je šlo, a le pozneje, in pa gotovo véč le po sréči, kakor prav zaradi spremémbe vladne vravnave. — Da niso Slavjani prihajali v dotik z drugimi národi, ki so bili že izobraženi, nije résnično: prihajali so, žalibog! še pre-
véc, in sicer takò, da so se dajali po njih vjéti, skoraj kakor se dajajo vjéti pohlevni slavčki v takò iménovane „škibatle“ potuhnjenih tičarjev; kar si je imelo pa za žalostni následek déloma zgubo, déloma popačenje njihovega národnega jezika, in naravno tédaj tudi neizrékljivi sadanji trud verlih rojakov, résno vnétih za našo národnost, da nam réšijo v tej zadévi, kar je le mogoče: pri tem jim déljajo pa največe težave ravno potujčeni národnjaki — takò iménovani odpadniki ali „renegati“, na primér, *Dežman* na Kranjskem, dr. *Ferluga* v Terstu, in še mnogo drugih.

Bili so tédaj drugi uzroki oménjene žalostne prikazni zastran zaostajanja Slavjanov, katéremu nije, žalibog! še konca, kakor smo že rékli. Poglavitni so pa po naši misli ti-le: a) slavjanskemu pleménu prirojena posébná in zavzétna lástnost, po kateri se je od nékdaj pri njem véč skerbalo za to, da se ustréže telésnim potrebám, ko za drugo; b) véčkratni, in pa se vé, razvitku duševne omike jako škodljivi domači prepiri med Slavjani, in po tem véčkratno hudo vojskovanje posébnó zaradi nastopa vlade ali zaradi pravice do nje; in c) pomanjkanje zloge in jedinstva med raznimi národi našega pleména, in takò tudi med udi enega in istega národa. Pervo in drugo (pod čerkama a in c) zapazuje se, zlasti pa nezloga kot néko

podédovano národno zlo, ali timvéč preklétje, ki se nas po nesréci terdno derži še dandanašnji. Sicer néke posébné lastnosti Slavjanov, ki so jim le zaostajanje podpirale, je tudi gospod Terdina s timi-le ojstrimi besédami oménil: „Stari Sloveni so imeli še nektére lastnosti, kterih si še zdaj niso otresli, in kterih se ne bodo znebili, dokler jih skozi in skozi ne prerodi *prava* omika. Takò, na primér, oni niso poznali vzajemnosti (jedintsva), česar je, se vé da, največ bilo to krivo, da so bili raztreseni po vélikem prostoru. Vsak rod je *sebično* skerbel *le za-se*, a za obče blagostanje, za sréčo vsega národa ni mu bilo mar. Ravno zarad tega oni tudi niso bili zložni, in njihova sebičnost in strast oslepila je (jih) je včasi tako, da so se celo med seboj pravdali in tólkli. To in nesréčno njihovo nagnenje, da so zametovali svoje domače, a čez méro čislali tuje, naredilo je Slovencem največ škode, in vsékalo jim je rane, ki se jim ne bodo *nikdar* (!!) zacelile“. — Da nije pri nas Slovencih dozdej še pravega jedinstva in rodoljubja, te najterdnejše podlage naprédku vsacega národa, to je očitno, a ob enem tudi — nenaravno, sramotno in žalostno! Po spoznani bolezni naj se volí in rabi pa primérno zdravilo. To bi nam prihajalo morda vendar najbolj iz političnega zjedinjenja vsih Slovencev, za katéro se sicer zdaj naši pervaki tudi jako poganjajo: pa le serčno in stanovitno naprej! —

Po doveršitvi naše naloge oménjene na 89, 117 in 170 strani pride zdaj na versto poglavitni del te knjige, namreč razlaganje „zgodovine Tersta in njegove okolice“. Tisto, kakor se je že drugod opomnilo, precej téžavno délo začnemo sicer s pretéhtovanjem tega-le jako važnega vprašanja:

VIII. Katéri národ je bival spervič v Terstu?

Da si je imel tudi Terst sè svojo okolico vréd že v starodavnih časih zgodovino v poménku razjasnjene na 124 strani, nad tim nije nikake dvombe: le pisateljev ali zgodovinarjev je manjkalo, po katérik bi nam ona prihajala takò na znanje, da bi jo vtég-nili na čisto zvédeti; a takošne sréče, žalibog! vendar nimamo. Ravno zatò je pa tudi marsikaj bolj važnega zastran nje takò negotovo in tèmno dozday ostalo, zlasti kar se tiče starih reči, da si je tréba pomagati le s tim, kar se nahaja v dosadanjih raznih, čeravno ne po vsem zanesljivih spisanih pripovédkah, in se nam zdéva bolj verjétno, a sploh vendar skoraj le takò, kakor smo rékli že na 160 strani, namreč sè sklépi opirajočimi se na marsikatére že znane ali pa še le po preiskovanju pozvédene reči kot pripomočke za izpéljevanje kake résnice. To je véljavno kot néko vodilo poséбно pri réšenju vprašanja zadévajočega prvotnost nasélnikov Tersta. — Misli so bile zastran tega med tistimi, ki so dozday o tih naših krajih pis-meno kaj pripovédovali, različne. Mi bomo tukaj oménili najprej misli in pripovédke drugih, na zadnje pa pristavljali, kar se *nam* pravo dozdéva. —

Pervi, ki je to mésto opomnil, je bil, kakor se sploh sodi, staro-gerški učénjak *Strabon*, rojen skoraj pred 1930 léti v Amazéji, ki je mésto v Kapadociji na sônčno zahodni strani Azije. On je zapustil sedem-najst knjig, katére zapopadajo zemljopisje zadévajoče sévero-izhodni dél Afrike, in pa véč krajev Evrope, kjer je néki potoval dolgo časa, in si podlage svojim spisom *oséбно* iskal. On je pravil Terstu v gerškem jeziku „kome karnike“, (χώμη καρνική), to je, *karnska vas*, téday *vas*, v katéri so bivali *Karni* (Karnei), in je

takò ob enem tudi povédal, katérega národa da so bili njeni prebivalci, ki so si jo néki osnovali že 2120 lét pred Kristusovim rojstvom.

Padre Ireneo della Croce, in pa po njem, kakor smo že drugod oménili, *Mainatti*, terdi, da Terst je osnoval léta 1950 pred Kristusovim rojstvom, tédaj že pred 3820 léti, nek „Carno“, namreč jeden izmed Noetovih preunukov, potém ko se je bil prej v Tosškani vdomačil, in tam vse lépò vrédil in napravil. On pripovéduje še dalej, da njegovi zarodniki, razširjavši se tudi po naših krajih, so dali tistim imé „Carnia“ (Karnija). Bere se sicer v njegovih obširnih pismih, da Karne je zagnal rimski cesar Oktavijan Avgust, ki je vladal od léta 29 pred Krist. rojstvom do léta 14 sadanjega létnega štévilstva, kakor smo sicer že omenili, v tiste kraje, kjer so prebivali néki takrat *Japidiye*, namreč na Kranjsko in pa (?) na Koroško, potém ko je potôlkel, kakor on terdi, te zadnje takò, da so morali néki po vsem zginiti iz tega svéta (sicer se nije to vendar pripetilo že *takrat*, kakor nam pripovéduje tudi dr. Kandler, ki terdi, da so Teržacanom véčkrat nagajali —?).

V knjigi „*Storia cronografica di Trieste*“, o katéri smo nékaj čerhnili že na 13 strani, nam pravi tam oménjeni *Scussa*, da Terst se je osnoval po Noetovih preunukih, ki sta se néki iménovala *Gomer* in *Javan* ali tudi *Jan*, Jafetova sina, katérih eden, namreč *Gomer*, je sperviè stanoval na Francozkem, drugi pa na Gerskem, in da to se je prigodilo *tri léta* (?!), potém ko se je izcimilo véč jezikov pri zidanju babilonskega stolpa („turna“), o katérem nam pripovéduje sicer tudi sv. pismo starega zakona; da dežéla, iz katére sta sém prišla iménovana dva préunuka, se je klicala

*

„Carnia“ (kje da je pa tista prav za prav bila, ne pové — škoda vélika!), in da od tod izvira tudi imé „Carni“ (Karni), ki so bili po tem zarodniki Gomerja in Javana ali Jana. Opominja sicér Scussa, da bila sta Terst in njegova okolica že zgodaj naséljena zatò, kér léžita ob koncu jadranskega morja, kjer je podnébje zdravo, in so prijetni homci ali hribi jako pripravní poséбно za vinoréjo, in da ravno to je bil uzrok zgodnjemu naséljenju tih krajev (nad tim mi sicer nikakor ne dvomimo; saj ta opominek se vjemlje ravno z *našo* mislijo, in je pa po nékakem tudi voda za *naš* mlin — glejte na 173 strani).

Dr. Kandler pa, čeravno je v tisti knjigi marsikako popravo temu pristavil, kar je povédal Scussa, mu nije v poglavitnem nič overgel, in vendar terdi drugod, to je, v svoji knjigi „Notizie storiche di Trieste, e guida per la città“, kakor še tudi v svojem „bouquetu“ oménjenem na 200 strani, nékaj različnega zastran tega; terdi namreč, da bili so sicer tù najprej *Celtje*, in njih sorojaki *Karni*, ki so se néki širili na obéh stranéh jadranskega morja, a da vendar ne tudi na njegovih zahodnih in izhodnih brégih, temoč samo v bolj notranjih pokrajinah, kér niso bili dobri mornarji, kakor se tam opominja. On pripovéduje, da léta 612 pred Krist. rojstvom, tédaj skoraj pred 2483 léti, so se presélili sém od bregov „črnega morja“, ali od tistih krajev, kjer téče dolenja réka Donava (Ister), *Traci*; da ti so se razprostirali po dežélah, kjer je zdaj Kranjska in Primorje, in si tù osnovali véč mést, poséбно *Terst*, *Egido* (Kopar), *Poreč*, in pa *Emono*, kakor so Rimci iménovali Ljubljano. Po dr. Kandlerjevem mnénju so se pa *Traci* pripéljali v ladijah („barkah“) po Donavi, Savi in Ljubljani do Verhnike

ali timvéč do njene bližine, kjer si ima vir ta réčica, in kjer je bil po starih Rimcih takò iménovani „Nauportus“, kar poménja „ladijostaja“ ali „preluka“ (pòrt); a da od tod so si nesli ladije *na ramah* do jadranskega morja — v Terst (?!). On pravi, da bili so Traci verli mornarji, pa da so ropali po morju; sicer očitala se je po drugih zgodovinarjih ta napaka timvéč Ilircem, katérik vendar dr. Kandler nikjer ne iménuje, in zdéva se, ko da so njemu Traci to, kar so drugim Ilirci, katérik nimajo pa za rojake Tracev, kakor jih *mi* imamo.

Linhart terdi, in to, saj kakor mi sodimo, tudi po vsi pravici, da Kranjska se je nékdaj razprostranjala do jadranskega morja — tédaj gotovo je tudi Terst pod njo spadal, kakor se bo nékaj bolj pozno dokazalo, — in da nasélniki tih krajev so bili Ilirci, katérik pa on nije imel za Slavjane, kakor smo že drugod povédali. Sicer *Linhart*, ravno kakor *Padre Irenéo della Croce*, *Mainatti*, *Scussa* in dr. *Kandler*, govori v svojih pismih še tudi o nékih *Argonavtih*, po katérik kot prišedših od sônčno-izhodnih strani v iste naše kraje že mnogo lét pred Kristusovim rojstvom, se je, kakor oni mislé, čedalje bolj pomnožilo že bivše tù prvotno ljudstvo. Bili so pa *Argonavti*, kakor so pisali nékatéri stari Gerki, pogumni in derzni gerški junaki starodavnih časov. Pravijo sicer ti pisalci, da bilo je vendar samo *petdesét* tacih, in da so se vozili po morju skoraj štiri mésece pod vodstvom nékega Jázona, sina kralja Ezona vladavšega v gerški dežéli iménovani „Jolek“ na Tésalskem (pa kakò so pač mogli ti junaki po tem takem, če jih je bilo celò tudi *sto*, kakor drugi hočejo, pomnoževati zgoraj oménjeno ljudstvo? —!). Njih ladija ali barka s pet-

desétimi vésli, karéro je néki dal stésati isti oménjeni Jázon, se je klicala v gerškem jeziku „Argo“, in pa po njej so si dali ti junaki imé „Argonavti“, to je, „pomorci Arga“. Linhart je sicer pristavil svoji pripovédki zastran tega še tudi terditev, da so se opomnjeni junaki pripéljali po rékah, namreč po Donavi in Savi do tistih krajev, kjer je zdaj *Ljubljana*, in da so to mésto *oni* (téda *Gerki* — ?!) osnovali, in mu pravili pa „Emona“, kakor se je néki tudi klicala Tesalija kot prvotna njih domovina (a mi dvomimo vendar nad résnico tega, imaje takošno pripovédko zadévajočo te Argonavte le za — prazno klévetanje). Po tem takem je Linhart terdil zastran tistih skoraj ravno to, kar je terdil dr. Kandler zastran Tracev. —

Zdéva se, ko da je bil *Valvazor* (nékdaj bogat gospod na Kranjskem, ki je pa za svoje vélikansko délo, namreč za svoje štiri jako obširne, sicer le v *némškem* jeziku spisane knjige po njem iménovane „část kranjske vojvodine“ z mnogimi podobami, vse svoje premoženje porabil!) — vendar najbolj razboren ali po nékakem najmanj prederzen, kar se tiče pripovédovanja o prvotnih prebivalcih tih naših dežél, in téda tudi o osnovalcih Tersta, ki pa po njegovi terditvi léži na — *Krasu* (!?): on pravi namreč, da nije láhko zvédeti za terdno, katéri národ da se je prav za prav najprej tukaj vsélil, a misli vendar, da bili so morda najberžé *Japidi*, sicer kot Neslavjani, za kakoršne jih je tudi on imel, prvi tukajšnji stanovalci, poté ko so si to mésto (Terst) sèzidali, — čeravno tudi on terdi, da je imé *Terst* slavjanskega izvira (glejte na 280 strani).

Iz vsega tega se vidi, da so si bila mnénja v oménjeni zadévi, — to je, zastran imén prvotnih

nasélnikov Tersta, in dežel, v katerih so prej bili, jako navkriž. Ravno takò je sicer bilo tudi, kar se tiče zaznamovanja njihove narodnosti, čeravno bi se bilo po naši misli skoraj le malo truda potrebovalo, da se kaj bolj pravega pové, kakor se bo koj tudi dokazalo. Po Padre Irenéju della Croce in po Mainattiju bili so Karni kot zaròdniki Noetovih preunukov, in pa kot prvi stanovniki tih krajev, zlasti Tersta, *Italijani*, in prav za prav *Toškani*, ki so se néki takò iménovali po svojem kralju Tošku (Tosco): tisti so se razprostirali, kakor ona dva pravita, iz Toškane bolj proti sévero-izhodnim pokrajinam ta-in onkraj jadranskega morja, in pa zad za njegovim sévernim brégom — po sadanji Furlaniji. Sicer, kakor smo že prej opomnili, tudi po dr. Kandlerjev i misli so bili na tih krajih najprej Karni, kakor on pravi, sorojaki *Celtov*, kateri so se klicali tudi *Galije*, in so bili narod staro-némškega ali germanskega pleména; a da Terst so osnovali vendar še le *njegovi* Traci, katére ima on za *Grékane* (Gerke), ki so se néki širili tudi po Istri in po Kranjski, kakor smo že prej oménili.

Katérega národa da so bili pa zarodniki Gomerja in Javana (Jana), ki so bili po terditvi Scusse najpréj tukaj, nije lahko uganjevati, ako se prevdarja, kar je ta gospod zastran njih zabledel (glejte na 267 strani); soditi bi se skoraj po tem moralo, ko da so bili na pol Gerki, na pol Celtje ali Galije! — Linhartovi Ilirci so bili *poseben* narod, prišedši néki v naše kraje iz Albanije, se pri nas jako razrasli in pomnožili, bili pa na zadnje, to je, po prihodu Slavjanov v šestem in sédmem stolétju po Krist. rojstvu (!?) prisiljeni veriniti se v svojo prvotno domovino (ki se je morala medtim pač vendar jako jako razširiti, da sprejme po

tem vse tiste! —?). — Kar se tiče *Japidov*, o katerih je Valvazor le mislil, da so bili prvi v tih krajih, in si Terst za svoje stanišče sèzidali, terdi se sicer skoraj sploh, da so bili nàrod germanskega plemèna, a bili so gotovo tudi oni zarojenci Tracev, tédaj — *Slavjani*, ki so bivali na sévero-izhodnem kraju Istre, in pa na južno-izhodnem kraju Kranjske.

Rés čudno ali timvéč zavzétno se mora nam vendar dozdevati, da so vsi ti gospodje pri svojem pripovédovanju o prvih nasélnikih Tersta, naj si bo nalaš, ali pa iz malomarnosti, rajši na vse druge nàrode starih časov mislili, kakor na tiste, na katére bi morali po našem mnénju najprej misliti, namreč na — *Slavjane*: prezirali so jih pa morda zatò, kér jih je bilo od nékdaj premalo po svétu; saj bilo jih je pač samo toliko, da so si imeli celò že pred mnogimi stolétji le — *dvé trétnini* vse Evrope v posèsti! Sanjalo se je gotovo tudi oménjenim gospodom, kakor se je še marsikatèrim drugim, da se je to neizmérno štévilo Slavjanov, takò rekoč, *naenkrat*, in pa tudi samo za strah in grozo drugim nàrodom na svétu (po dr. Kandlerju néki tudi v Terstu!) prikazovalo še le v sédmem stolétju po Kristusovem rojstvu, ali celò še bolj pozno. Kakò da so se pa prav za prav naši prédniki ražširjali in pomnoževali po Evropi, vidi se po tem, kar smo razlagali na 166 in 167 strani; mi se nanašamo tédaj na zapopadek tega istega razlaganja, v katèrem si nahajajo naši bralci gotovo dovolj pojasnila v tej zadévi. Kar se tiče pa sméšne pripovédke rajncega Mainattija zastran prihoda teržaških okoličanov, oménili smo jo na 161 strani.

Dr. Kandlerjeva terditev, da so se Traci sèm presélili od brégov „črnega morja“, se vjemlje v

nékih rečéh še precej tudi z našo mislijo, je pa vendar v *poglavitnem* od tiste jako različna: zлага se namreč ž njo zato, kér smo tudi mi terdili, da so se bili Karni ali Karnci, kot *zarodniki Tracev*, po naših krajih razprostranjali; različna je pa od nje po njegovem pripovedovanju, prvič da so bili Traci *grekanskega* (gerškega) národa, česar pa dr. Kandler nije vendar dokazal kakor si bodi; in drugič da so se oni po Donavi, Savi in Ljubljanci v ladijah pripéljali, a da so tiste od Verhnike ali od „Nauporta“ na ramah naprej v gorenje jadransko morje do Tersta prenesli (kar se mora pač vsakemu, ki nije radovérna baba, prav sméšno dozdevati!), in se pa še le od tega kraja proti Kranjski in Istri ražširjali, in se po tem tudi tam vsélili, ko da bi se to vse skoraj nanagloma prigodilo, medtim ko so bili po našem mnénju in po že prejšnjem razlaganju Traci, kakor naravino tudi Karni kot njih *zarodniki*. *Ilirio-Slavjani* (glejte na 187 in 204 strani), in se razmnoževali samo takò, kakor je bilo naravi bolj primérno — *po ščasnem rodu v véc stóletjih*, ne tédaj po klatovanju ali „vandranju“ od enega kraja do drugega. Da so se Traci po svojih *zarodnikih*, namreč po Karnih kot Slavjanih ravno takò do naših krajev širili, in se tédaj tudi, se vé, v Terstu nasélili, nije nikake dvombe: sicer vabila jih je sém tudi vgodna léga in rodovitna zemlja tih krajev; in to se vjemlje po vsem z našo opombo pristavljeno na 166 strani, kar se tiče Slavjanov, ki so si pri svojem razraščanju po svétu bolj plodnih in sréčnih dežel iskali, kar je pa sicer tudi po vsem naravino. —

Dr. Kandler, zvédsi po sréči, da se nék gospod, jeden izmed naših verlih in pravih rojakov . . . rad ukvarja, kolikor mu je le mogoče, s preiskavo staro-

zgodovinskih reči zadévajočih naš slovenski národ na Primorju, mu je kot „Conservatore Imperiale“ (cesarski ohranjevalec — glejte sicer na 66 strani) pred nékim časom v uradnem časniku „Osservatore Triestino“ svoje mnénje razodéval, da je tréba se pridno učiti (pa ne vémo vendar prav, kakò ali na katéri podlagi?) poséбно *celtskega*, *tračkega* in tudi — *liburnijskega*, to je, po njem *italijskega* (!) jezika, in pa gotovo le zatò, da mu trud čedalje bolj sréčno izide, namreč da zvé na čisto zlasti prvotnost nasélnikov tih krajev, kakor si jo *on* sam (dr. Kandler) misli, bojé se morebit, da bi zgoraj oménjeni naš rojak pri svojem délu, ako se ga je sicer rés tudi poprijél, po nesréči ne zabrédel! A mi Slavjani ne potrebujemo vendar za doségo *svojega* naména v staro-zgodovinskih rečéh tega, kar se nije morda še nikdar po tih naših krajih nahajalo; ampak potrebujemo le tega, kar je rés bilo, in kar si ima, kakor si bodi, še današnjega dné obstanek, namreč poséбно slavjanskih imén, ki so še ostala, in nam v *naših* zadévah marsikaj dokazujejo (to razuméva sicer dobro zlasti tudi naš Terstenjak, kí nam je dozdam po njih že mnogo reči lépo razbistril, katére zadévajo našo národnost, in so tédaj jako važne, četudi morda marsikatéremu . . . neprijetne ali nevgodne!).

Da je bil tudi *Terst* spervič le slavjansk, mi se tukaj ne prederznemo takò v en dan terditi, kakor je že véckrat terdil celò némški časnik „Triester-Zeitung“ sé slédečimi besédami: „Triest liegt auf slavischem Boden“, to je, po našem: „Terst léži na slavjanski zemlji“ — brez pristavka kakih si bodi spríceb, po katérih bi se vtégnilo to vsakemu dovolj jasno prikazovati. Sicer čeravno nismo po vsem prepričani, da

so te beséde vrédniku iménovanega časnika prav iz serca prihajale, kér ga že dobro poznavamo — izgovarjal jih je morda več vkljub ali navpor tukajšnjim „italienissimom“, ki se radi in večkrat bahajo, da so „Romani di puro sangue“ (?!), kakor za drugo; a imeti jih vendar moramo za znamenite, ako prevdarjamo, da hudi Némci, kakoršen je gotovo tudi omenjeni vrédnik, ne dajajo navadno po nobeni ceni radi na znanje svojih misli zastran ene ali druge reči, ki bi vtégnila biti *nam* vgodna, zlasti v *narodnih* zadevah.

Kar se tiče zgoraj opomnjenih spríceb ali dokazov, mi jih nabajamo zastran prvotnih nasélnikov Tersta poséбно že v iménu tega istega mésta, in pa tudi še v nékih drugih iménih obderžujočih se po sréči dozdej v tistem njegovem okraju, ki se kliče „staro mésto“, o katérem smo sicer nékaj čerhnili že na 20 in na 30 strani te knjige. Dobro je, da jih mi tukaj, gotovo še ob pravem času, oménjamo, kér nam vtégnejo zginiti, berž ko zvédò znani naši prebrisani *prijatelji* (?), da so rés slavjanska, ali saj da jih mi za taka imamo, da niso tédej njim po godi, ravno kakor sta že zginila v novem méstu (stran še marsikatérik reči *v starem*) tudi iména réčic „Ključ“ in „Staribrég“ kot važnih soprič slavjanstva v Terstu. Sicer slišalo se je rés tudi pred nékim časom, da se ima že takò namén, predrugačiti več reči, poséбно pa podobo in iména raznih ulic in planjav oménjenega starega mésta. — Kar zadéva pa „novo mésto“, za to nočemo se tukaj méniti, da si iščemo v njem posébnih dokazov zastran prvotnosti teržaških prebivalcev; saj to mésto se je izcimilo in napravilo še le bolj pozno, to je, v novejšem času, — takrat, ko se je začélo v Terstu bolj razvijati, pomnoževati in zboljšati

tergovina, katere korist in vgodnost je vabila sèm ljudi raznih narodov, takò rekoč, vsega svèta, zlasti pa pod avstrijskim cesarjem Karolom VI, in pod njegovo hčérijo Marijo Tèrezijo (glejte sicer tudi na 30 strani).

Imé *Terst* v našem slovenskem in pa tudi v serbsko-ilirskem jeziku (le Dubrovčani ali Raguzani v Dalmaciji pravijo vendar temu mèstu rajši *Triestje* ali *Trièšče*); *Trieste* v italijanskem, francozkem in angležkem (čeravno se v tem zadnjem izgovarja *Traïst*); *Triest* v némškem, *Tergeste* ali *Tergestum* v latinskem, in pa néki *Tergestai* v gerškem, si ima po našem mnénju ali timveč popolnem prepričanju izvir prav za prav v bèsedi „*terg*“. Pa kakò je néki to mogoče? Kako podobnost ima vendar ta beséda z iméni *Terst*, *Triest*, *Trieste*, *Trièšče*, *Tergeste* ali *Tergestum* in *Tergestai*?“ si bo gotovo pri tem marsikèdò mislil. Sicer nékaj prečudna ali celò neslana se je dozdevala tudi Löwenthalu terditev še drugih pisalcev glaseča se po našem vkusu zastran tega, ko mu je prišla na znanje: pristavil je zatò v prvi svojih dvéh knjigah „o teržaški zgodovini“ léta 1857 to-le zbadljivo opombo: „Nekatéri . . . bi radi izpéljevali imé „Tergeste celò iz beséde *terg*“! Če pa takošna terditev, kakor je očitno, nije njemu po godi, zakaj se nije vendar on sam upal svojega mnénja razodéti, od kod da bi prav za prav to imé prihajalo, ali saj sploh za kako pojasnilo zastran njega kaj družega povédati ali razlagati?

Kaj da poménja beséda *terg*, to nam je že znano: poménja namreč prvič *sèmenj* — prodajo in kupnjo v kakem kraju ob nalaš za to odločeném času; in drugič tudi isti kraj (mèsto ali vas), kjer se ljudjé poséбно s kupčijo ukvarjajo in si ž njo dobička iščejo.

V tem zadnjem poménku, to je, v poménku *kraj* (méstó ali vas), kjer se kupčuje, in kjer se ljudjé po navadi zarad kupčije shajajo, rabilo se je od nékdaj v serbsko-ilirskem jeziku, ki se je gotovo tudi po tih krajih v starih časih govoril, kakor nam kažejo sicer tudi marsikatéra iména oséb in reči, ki se še zdaj tukaj slišijo, beséda *teržište*, pa vendar tudi *tergovišče* in *tergište* (namésti: *teržišče*, kakor pri nas Sloven-
cih, in *tergovišče* ali *tergišče*). Končnica *ište* v serbsko-ilirskem jeziku, in pa *išče*, po nékih krajih navadno tudi *iše* v našem slovenskem, poménja namreč poséбно tisti kraj, ki je nalaš za kako stvar odločen, in kjer po navadi kaj biva ali se godi, na primér: *plesišče*, *glédišče* (*glédališče*, „teater“), *pokopališče* i. t. d. in tédaj tudi — *tergišče*, ali *tergište* (v serbsko-ilirskem jeziku), kakor smo že rékli.

Kér nam je pa po zgodovini dobro znano, da je bil Terst že od starodavnih časov mésto, kjer se je tergovalo, kakor se sicer še današnjega dné terguje (se vé, bolj na véliko, kakor se je nékdaj tergovalo), kaj se nam mora vendar dozdevati bolj naravno, kakor je misel, ki jo sicer tudi mi imamo, da so mu ravno zatò dajali takošno imé naši prédniki, to je, *spervič* v tih krajih bivši Slavjani, in da pa Rimci, prišedši sém, kot naséljenci, kakor se bo pozneje nékaj bolj natanjčno oménilo, po nekatérik léta 128, po drugih léta 116 pred Krist. rojstvom, in po Valvazoru še le ob času vladanja rimskega cesarja Avgusta Oktavijana (od léta 29 pred Kr. rojst. do léta 14 po tem). — so tukaj našli slavjansko imé „Tergište“, in ga po svojem spreménili v *Tergeste* ali *Tergestum*, in da pozneje ravno iz tega istega iména so se ščasoma po navadnem raznoverstnem naprejšnjem spakedranju,

sploh pa takò, kakor smo že opomnili na 156 strani, izcimila vsa druga *nelatinska*, že zgoraj naštéta iména (Terst, Triest, Trieste i. t. d.)?

Ako bi résnično bilo, kakor marsikedò pripoveduje in terdi, da je imé *Tergeste* ali *Tergestum* čisto rimskega izvira, da je tédaj tudi čisto *latinska* beséda, soditi bi se po tem moralo, ali da si nije to mésto prej nobenega iména imelo, ali pa, če si ga je tudi imelo, da so ga Rimci po vsem odstranili, in ga z drugim, to je, ravno z iménom *Tergeste* ali *Tergestum* nadoméstili. A to se nam dozdeva vendar prenenaravno, in zatò tudi — neverjétno. Pravijo pa nékatéri, da imé „Tergeste“ ali „Tergestum“ izvira iz latinske beséde *ter*, ki poménja v slovenskem jeziku *trikrat*, in pa iz beséde *gerere*, po našem *nesti*, iz katére prihaja beséda ali takò iménovani „priložaj“ — „deléžnik“ *gestum*, to je, *nešen* (po nekaterih vendar rajše *nesen*); da tédaj *Tergeste* ali *Tergestum* poménja: „mésto trikrat prenešeno“; a drugi mislé, da to isto si ima pomének: „mésto trikrat sèzidano“, ko da bi si imela beséda *gerere* rés tudi pomének *sèzidati*! Še drugi terdijo, da je to imé latinska beséda zložena iz *ter*, to je „trikrat“, kakor smo že prej rékli, in pa iz *egerere*, po našem „vun“ ali „proč nesti“, a vendar néki tudi „razdójati“ ali „razdreti“, tedaj iz *ter* in *egestum* (razdójano, razderto), in da po tem *teregestum* bi poménjalo: „mésto trikrat razderto“. Vse to imamo pa mi za pravo šemarijo — za prazne sanje! Brez ozira na to, da je skovanje besédi *tergestum* in *teregestum* gotovo le prisiljeno, in pa verb tega tudi *nelatinsko*, to je, nasprotno pravemu latinskemu jeziku, mi vprašujemo tukaj samo, kedò da je néki tim gospodom povédal, ali kakò da so oni sploh

zvédeli, da je bilo to mésto pred prihodom Rimcev „trikrat prenešeno“, ali „trikrat razderto“, in pa „trikrat znova sèzidano“?

Sméšna se nam zdi tudi dr. Kandlerjeva misel, o katéri smo že drugod nékaj govorili, da si je to naše mésto dobilo po njegovih Tracih imé „Trieste“ — tédaj italijansko, in sicer morda zatò, kér so bili ti Traci — *Grekani* (Gerki)! Pristavil je temu opombo, da to imé je poménjalo, berž ko ne, „città del montone“, v našem jeziku: „jarčevo mésto“ (!). Sicer skoraj nič manj sméšno je razodétje še néke druge misli, katéro tukaj oménjamo zastran tega. Profesor Eisenstaedter v Terstu je namreč lanskega léta (1870) v uradnem časniku „Osservatore Triestino“ pod šte. 82 razlagal, da imé *Triest Trieste* i. t. d. je fénického*) izvira: po njem prihaja to imé iz beséde *Tarščišč*, ki poménja néki „gioja del viaggiatore“, to je, v našem jeziku „radost ali veselje popotnika“, gotovo zatò, kér se je Terst tudi Feničanom jako dopadel! Dr. Kandler je kot „Conservatore Imperiale“ pohvalil ta členek. Pa kakò se vendar to zлага ž *njegovo* mislijo zastran poménka, ki ga je on rázjasnil, če je terditev iménovane-
nega profesorja prava in hvale vrédna? Če je sicer résnišno, da so tudi Feničani pravili Terstu *Tarščišč*, bilo bi to gotovo slovensko imé namésti *teržišče* (zdi se pa, ko da gosp. profesor Eisenstaedter ne vé dozdej še tega, sicer bi morda vendar drugače sodil!).

*) *Feničani* so bili sperviè naséljeni v sônčno-zahodni Aziji kraj medzemeljskega morja, in so slovéli že véè stolétij pred Kris. rojstvom kot jako pridni in vésti tergovci po vsem takrat znanem svétu: pripovéduje se sicer tudi, da ravno oni so znajšli stéklo („gláz“) in pa *škerlat*. — So-li pa bili Feničani kedaj rés tudi v Terstu, ne vémo, ali timvéè dvomimo, kér nimamo pravih dokazov zastran tega.

Valvazor je pa terdil, da imé *Terst* izvira iz beséde *terst*, ki je divja rastlina, iménovana sicer tudi *terstika* rasteča po močvirjih in sploh v stojećih ali ne gibajočih se plitkih vodah; ker néki takošnih rastlin so bila v prejšnjih časih polna tla, kjer léži zdaj teržaško mésto. Tudi to mnénje si nima, saj kakor mi sodimo, nobene prave podlage: pod besédo *terst* (*terstika*) si mislimo gotovo *eno samo* rastlino; a nezapopadljivo se nam vendar dozdeva, kakò da bi pač mogla postajati *ena sama* rastlina imé kak ga mésta ali kake vasi, postavimo *hrast*, *bor*, *drén*, *murva* i.t.d.? K večemu dajati bi se vtégnilo kako skupno ali zbornó imé rastlin imajoče si za končnico *je* ali tudi *lje*, namreč rastlin, ki so ene in iste baže („sorte“), in rasejo skupej. Takošna iména so, na primér, *terstje*, *tersje*, *rožje*, *germovje* ali *germovlje*, *borovje* in pa *borovlje*, ravno kakor se pravi rés tudi nékemu tergu na Koroškem; kliče se namreč *Borovlje* (téda j vendar ne *Bor*!). Sicer prevdarka vrédno je pri tem po naši misli še to, da namésti *Terst* (kot imé popačeno, kakor smo oménili na 277 strani) rečejo Slovenci tudi „*teržaško mésto*“; a prilog *teržaško* je gotovo izvirál iz beséde *terg*, in namésti „*teržaško mésto*“ bi se réklo morda láhko tudi „*teržno mésto*“, ki si ima korenino, se vé, tudi v besédi *terg*. Kakò bi se dala téda j razbistriti raba pridévne beséde: *teržaško* (*teržno*), ako bi se moralo izpéljevati imé *Terst* iz iména rastline *terst*? Sicer pa tudi Valvazor pravi, da to mésto je bilo od nékdaj „*Marktflecken*“, namreč *terg* (*teržišče*, *tergište*). Jako čudno se nam to dozdeva, da serboilirski Istrani, čeravno izgovarjajo tudi oni *Terst* (ne téda j *Terstje*), pravijo rajše *Terstjan* in *Terstjanka* namésti *Teržacán* in *Teržáčanka*! Mi pa ponavljamo

razodétev svoje misli, da imé *Tergeste* ali *Tergestum*, iz katérega so se ščasoma po spakedranju, kakor smo že rekli, izoimila iména *Trieste*, *Tergestai*, *Triest*, *Terst* i. t. d., si ima izvir v besédi „tergište“, tista pa v besédi „terg“ takò, kakor smo razložili. S to našo mislijo se zлага popolnoma sicer tudi misel našega slovéčega preiskovalca slavjanskih starin, namreč gospoda Davorina Terstenjaka, katérega razlaganje nam je v takih zadévah dovolj téhtno, in pa véljavno. — Ob tej priliki oménjamo še, da po terditvi Padre Irenéja della Croce so Rimci pravili Terstu tudi „Mons Mulianus“, kar se iménuje v italijanskem „Montemuliano“ (pa zastran tega se bo še pozneje nékaj govorilo). —

Dokazov, da je bil Terst sperviç le slavjansk, si nahajamo zadosti, kakor smo že opomnili, še tudi v njegovem „starem méstu“ — v tem takò çudno sèzidanem okraju, da človéka skoraj nék strah obide, ali saj da se mu malo da ne prav téžko pri sercu zdì, ko stopi v njegove ozke, véçidél sterme, nerédne in krive ulice med starimi hišami, ki so se, zlasti po nékih krajih, dozday še le malo spreménile ali ponovile. Ta okraj se razprostira pa po stermini pod gradom ali tabrom oménjenim že na 31 in 32 strani, in ob njenem podnožju proti sônçnemu zahodu in proti séverju dol do novih hiš sèzidanih ob brégu, od katérega grédò v lukò (ladijostajo, „pòrt“) štirje nasipi, po italijanskem takò iménovani „mòli,“ ki se vidijo na dèsnem kraju narisa B pristavljenega nasproti 17 strani te knjige.

Razùn nékih drugih imén, ki niso ne latinskega, ne italijanskega izvira, ampak so gotovo le ščasoma popaçena slavjanska, çeravno se ne upamò tega tukaj

raskazovati, kot nezmožni ali nepripravni za to, nimaje, takò rekoč, „filologične ali jezikoslovne žile“, kakoršno ima, postavimo, zgoraj iménovani naš rojak, da bi jih raztumačili in pojasnili, kakor gré; na primér: „Donota“, (precej široka, pa kratka ulica); ulice iménovane „Pozzáchera“ „Chiauchiara“, (se izgovarja „Čavčara,“) in „Riborgo“; „Aldraga“ in „Gusion“ (dvé slépi ulici); in pa ulice „Tigor“; „Malkantòn“; „Gruzzuliš“, in „Cavanna“; „Riva Grumula“ (brég *Grumula*) i. t. d., — so tam še ta-le starodavna, samo nékoliko pokazena *slavjanska* iména: „Trauner“ (to je, *Travnar* — planjava in ob enem tudi ulica nedaleč od „Aldrage,“); „Briz“ (ulica), ki se izgovarja v italijanskem po navadi tudi *Briss*, to je, „Bric“ po našem (*brici* se kličejo v slovenskem, kakor se sičér že vé, prebivalci gorovinskih ali berdovitih pokrajin, kakor se kličejo, postavimo, tudi nasélniki zgoraj Gorice, gotovo namésti *berdci* — beséda skrajšana); „Covaz“ (ulica), to je, „Kovač“; med *ljudstvom* še navadno iménovanje „Corita“ (*mala planjava*, ki so ji dali pa v nadpisu že rajši imé „piazza Donota,“ déloma sicer tudi „Via della piccola fornace,“ to je, ulica male péči,“ né vémo, zakaj?) namésti „Korito“; „Jasbizza“ (slépa ulica) namesti „Jazbec“; „Coppa“ (tudi slepa ulica) gotovo namésti naše beséde *kôpa* ali *kupa*; ako bi hotel pa kedò terditi, da beséda „Coppa,“ katéra, italijanski takò pisana, poménja v našem jeziku *kozarec* ali tudi *kupa*, je le italijanska, terditi bi se ravno takò moglo, da je timvéč naša, naj si ima pomének *kozarec* (*kupa*), ali pa *kôpa*; „Brajnik“ (ulica), kakor se zdí, namésti „Krajnik“, ali morda tudi namésti „Brajdnik“; „Lipsia“ (nékdanja planjava pred cérkvo sv. Marije Pomočnice) po našem „Lipsko“, kakor se je oménilo tudi že na

45 strani i. t. d. Sicer družin stare slavjanske rodovine s priimki *Kovač*, *Brič* (Briss?), *Travnar* in *Jazbec* se nahaja še zdaj nekoliko v Terstu, kakor tudi še mnogo drugihz več ali manj popačenimi slavjanskimi priimki.

„Almanacco“ ali „guida scematica di Trieste“, o katerem smo že nekaj govorili na 26 strani, zapopada napis vsih uradnikov, zdravnikov, notarjev, pravnikov ali advokatov, tergovcev, mešetarjev, obertnikov, gostilničarjev, bolj iménitnih rokodelcev, kar jih je v Terstu, i. t. d.; med njimi se nahaja pa naštetih celò — 1908 slavjanskih imén! Se vé sicer, da je med njih priimki, kakor po navadi, tudi, več popačenih, na primér: *Miani* (Mijan), *Widmer* (Vidmar), *Bosizio* (Božič), *Bresciani*, *Pressani*, *Bressan* (Bréžán), *Bugatti* (Bogati), *Baritz* (Barič), *Usner* (Usnjar), *Comer* (Komár), *Crevatin* (Hervatin al Hrovatin), *Krall* ali tudi *Kragl* (Kralj), *Coglièvina* (Koljevina), *Lenassi* (Lénac), *Lon-schar* (Lončár) i. t. d. — Opominjamo še dalej, da sta za gradom proti sônčno-izhodni strani, namreč tam, kjer se je po dr. Kandlerjevi terditvi tudi širilo teržaško mésto že pod Rimci, še iména „Pondarés“ (popačeno namesti *Podnaréz*—glejte sicer tudi na 52 strani kar se tiče tega), in pa „Golavka“ (ulica).

To so nam tédaj važni spominki, ki so gotovo takò stari, kakor je star naš Terst; oni poterjajo popolnoma pravost naše misli zastran prvotnih nasélnikov tega mésta; nad tim nije dvomiti. Da si imajo pa iménovane planjave in ulice priimek ene ali druge osebe („peršone“) tako, kakor smo zgoraj povédali, temu ne smémo se čuditi: Bog vé, kakò da se je v starih časih to izcimilo, čeravno nam nije nikakor razumljivo, kakò da bi si vendar mogla dobiti plenjava

ali ulica v takošni obliki (podobi) priimek omenjene osebe? Sicer mi Slovenci imenujemo tisti kraj, postavimo, vás, kjer se je vsélila in se ščasoma po rodu bolj razširila kaka družina, navadno tudi po prvem družinskem poglavarju, a to vendar nékaj drugače; rečemo, na primér: „pri Vatovcih, pri Gropajcih, pri Kovačevih, pri Jazbeih“, nikdar tédaj: „vás Vatovac, Gropajec, Kovač“, i. t. d. (to bi se nam gotovo presméšno zdévalo). Mi se pa tukaj nič ne ménimo za vprašanje, je-li bilo to kedaj prava, ali, kakor se nam zdaj rés tudi prikazuje, *napačna* navada, dajati planjavam in ulicam kakega mésta osébné priimke, kakoršné smo iménovali, ali še druge v oménjeni obliki; nam je samo to na sercu léžeče, da si dovérsimo nalogo prevzéto zastran dokazovanja po starih slavjanskih iménih, da je bilo teržaško mésto *nékdaj le — naše!*

Tista stran že prej opisanega „starega mésta“, katéra je na zgoraj oménjeni stermíni pod gradom proti sévero-zahodu, se je klicala od *nékdaj le „Rena“*, se kliče pa zdaj „Stara Rena“ (*Rena vecchia* v italijanskem), a to vendar še le od malo lét sém; od takrat namreč, ko se je na visokem stoječi sônčno-izhodni okraj, katéremu se je pravilo poprej „suhi malen“ (suhi mlin, v italijanskem „molin di vento“), spreménil v imé „Rena Nuova“, četudi ne vémo prav; zakaj. — Naši tukajšnji italijanski gospodje, ki pridno razlagajo iména planjav in ulic tega mésta po *svojem* posébnem vkusu, terdé pa, da tudi to imé „Rena“ je latinskega izvira, a da bi se vendar moralo prav za prav réci „Arena“, in to po nékem teatru (glédišču), in sicer po takò iménovanem *anfiteatru*, katérega so bili, kakor se terdi, tukaj bivši Rimci napravili na séver-

nem podnožju že prej opomnjene stermine, namreč tam, kjer je zdaj ulica pod iménom „Pozzácchera“. Sicer videl nije tega teatra noben tistih, ki so dozday o njem marsikaj pripovedovali, in ga celò prav natanjčno in na obsirno opisovali, pa tudi narisati dajali; povédati so za gotovo védeli (a na kaki podlagi, to nam nije znano), da je ta teater po svoji véličini obségal nad 6000 glédalcev, in da dolgost mu je znašala 157, širokost 136, vsa okolina pa 600 čévľjev (!—?).

„Amfiteater“ — beséda gerškega izvira, zložena iz takò iménovanega priréčja „amfi“, to je, *okoli*, in pa „teater“, v gerškem sicer prav za prav „teatron“ — bilo je poslopje brez stréhe, okrogle ali timveč podolgosto-okrogle podobe, in odločeno pri starih Rimcih za bojne igre med junaki ali tudi med zvéřino. Imelo je v srédi primérno planjavo posipano s péskom (latinski *arena*), katéra se je klicala ravno zatò tudi „arena“, toje, *péščena tla* kot borišče ali bojno igrališče. Okol in okol so bili oboki („véľbi“) za shrambo zvéřine odločene za boj. Nad timi oboki je šla krog takò iménovana „galerija“ (*mostovž* ali *prehodi*), za njo so se pa povzdigovali okoli na visoko in na široko sédeži za glédalce. To so bili téday rimski amfiteatri iménovani tudi „arene“.

Nanašaje se ravno na to, terdé oménjeni tukajšnji Italijani, da iz beséde „arena“ se je izcimila beséda „rena“, in pa da *arena* in *rena* je isto (ko da bi pri nas isto bilo, postavimo, tudi *vrana* in *rana*!) Sicer razsojeno nije vendar še dozday dokončno, je-li bilo opomnjeno poslopje navaden teater (ne téday ob enem tudi *arena*), ali pa timveč *amfiteater*; govori se sploh le o nékem *teatru*. Dénimo tudi, da je bil rés *amfiteater* ali *arena* (*rena* — ? !), sili nas skoraj vendar po-

sébnó tudi léga néke podobe, katéro nahajamo pri-
stavljenó nasproti čélne strani knjige imajoče si za
naslov „Storia cronografica di Trieste“, napravljene
po naših teržaških gospodih léta 1863, in pa posvé-
čene Štefanu žl. Contiju kot takrat postavšemu terža-
škemu županu za nékak posében spominek, — naravnost
tajiti, da je mogel takóšen teater (arena ali „rena“) *dati*
imé opomnjenemu okraju starega mésta. Bil je
namreč *po tej podobi* grad, ki se je nékdaj v sloven-
skem jeziku iménoval tudi „tabor“ (po dr. Kandlerju
„caboro“), kakor smo že drugod rékli, na verhu zad za
cerkvo sv. Marije Pomočnice, ali, kakor se še védno pravi,
„starega sv. Antona“, to je, tam, kjer je Gosletovo po-
slopje na visokém v dolnji Čárboli na désnem kraju
našega narisa, rimski kapitol pa, o katérem smo go-
vorili na 32 strani, je obségal prostor, kjer je bil in je
še zdaj oménjeni grad in tudi „stara Rena“, a *teater* je
stal po nékakem na tisti sônčno-izhodni strani, kjer je
bil nékdaj takò iménovani „terg od derv“ (*plac od
derv*, kakor se sičér še dandanašnji kliče, dasiravno se
ne prodajajo tam véč derva), in kjer je stala nékaj lét
začasna cérkvica „sv. Antona“. Kakò je mogoče, da
je po tej podobi na *tistem* kraju sèzidani teater dal
oménjenemu okraju starega mésta imé „Rena“, ki je
bil pač vendar bolj proti séverju, in tédaj tudi pre-
cej oddaljen od njega? — Takò se tédaj ti gospodje
sami sebe tólčejo — sè svojim lástnim orožjem!

„Rena“ je tudi néka beséda, katéra je navadna
in v rabi med Slovenci, čeravno nije morda vendar
povsod dobro znana; gotovo je pa, da se nahaja v
raznih naših národnih knjigah: ona poménja „pokri-
válo“ ali „pokrov“, po Janežiču sicer tudi „rob“, če
smo ga prav razumeli. Mi nismo takò svojeglavni ali

sploh take prenapetosti (kakor je bil, postavimo, tisti gospod..... ki je izpéljeval némško besédo „Deutsche“ iz dvéh slovenskih besédi „dajte še“ —?!), da bi se prederznili za *terdno* spoznati, in po nékakem tudi drugim menénje vsiljati, da je ravno *ta* naša beséda „rena“ dala izvirek iménu „Rena“, kakor se pravi že véčkrat opomnjenemu okraju starega mésta; a mislimo pri vsem tem, da je to vendar mogoče; saj pa tudi ne vémo, zakaj da bi ne bilo, zlasti kér nam niso prav na čisto znane vse tiste razmére, ali sploh vse tiste stvari, po katérik bi se bilo ravno iz te naše beséde „rena“ (pokriválo ali *pokrov* i. t. d.) vtégnilo izléči to imé (namreč „Rena“): kakor sta izvirala po *naši* misli iména dvéh ulíc v starem méstu iz besédi „kôpa“ ali „kupa“ in pa „korito“, ravno takò láhkó bi se bilo izléglo tudi imé okraja „Rena“ iz beséde *rena* v poménku „pokriválo“, ali „pokrov“, i. t. d. Ako bi se hotelo po vsem terditi, da imé „Rena“ o katérem je tukaj govorjenje, nije slavjanskega izvira, ono bi po tem, kar smo že prej razlagali, gotovo še manj prihajalo iz latinskega ali italijanskega: mi sicer *mislimo*, da je vendar tudi to imé — *naše*, čeravno morda zabrédemo po razodétvi te svoje misli celò v nevarnost, da se nam kedò zbadljivo posméhuje: za to nam je malo mar; pa saj naši protivniki so se derznili marsikaj še bolj čudnega ali timvéč sméšnega terditi zastran Tersta, kakor tudi zaštan še marsikatérik drugih reči zadévajočih našo národnost, kar smo pa sicer dozdam ob svojem času že na svétlo postavljali.

Omémbe vrédno je dalej gotovo še to, da pri tistih, čeravno že zdavnej poitalijanjenih prebivalcih našega mésta, ki so *pravi* Teržáčani, to je, ne tuji

vséljenci, temoč pravi zarodniki prvotnih njegovih nasélnikov, in se razločujejo pa po še zdaj obderžanem izrazu (izvirni podobi) svojega obličja, ravno kakor sicer tudi po posébnem obnašanju, zlasti kar se tiče pobožnosti, dajaje naravno tudi takò očiten dokaz, da so slavjanske rodovine, — so ostale do današnjega dné še marsikatére slovenske beséde v rabi, ki se jih oni niso mogli doslej znébiti po njih nadoméstovanju s kakimi drugimi neslavjanskimi besédami. Takò se čuje, na primér, tù in tam po teržaškem méstu še védno : „la nostra *mlékarca* ; la nostra *péster-na* ; *smétena*, *ženso*, *kluka*“ i. t. d. Sicer precej znamenito je tudi to, da se *ti* ljudjé z néko poséбно, pač skoraj prav zavzétno lahkoto privajajo slovenskega jezika (se vé, kot jezika svojih prédnikov — Slavjanov) za svojo potrebo; to nam kažejo zlasti ženske pri svojih tergovskih opravilih, katéra imajo s kupci umévajočimi le kako slavjansko naréčje : takrat jim téče tudi v tem naréčju jezik, da je kaj! Italijanske *vri-njence* ne bi pa vendar nič pripravilo, da se ponižajo pregovoriti kako si bodi besédico v našem jeziku, če jim ona ne služi morda le za to, da se nam ž njo rugajo. — Važen je sicer zastran nas gotovo tudi nék starodaven nadpis s tako iménovanimi glagolitičnimi (staro-slavjanskimi) pismenkami ali čerkami, katéri se še nahaja nad vratmi ogromne hiše „Conti“ v starem méstu.

Ako je résnično, kakor se je sicer gotovo tudi zadosti dokazalo, da so bivali spervič v Terstu le Slavjani, kakò ali kam so pa vendar zginili? Na to vprašanje, ki bo prihajalo morda vendar le malokatéremu izmed naših bralcev na misel, odgovorimo s timle drugim vprašanjem : „Kakò ali kam so zginili, po-

stavimo, tudi nékdanji Slavjani v zgorenji Némčiji, na Benéškem, v Macedoniji in v Albaniji? Kakò ali kam so zginili Daci, Panonci in Noričani? In kakò zginjajo sicer še zdaj počasi, žalibog! tudi — Slovenci teržaške okolice? Ravno takò, dragi bralci! kakor smo na kratko oménili že na 264 strani. Ko smo pred nékim časom po sréči vprašali kméta P..... iz „sv. Križa“ (vasi teržaške okolice), al berò tam kmétje néki radi *slovenske* časnike in knjige? nam je na to naravnost odgovoril: „Ja, ki so moji! naši l'djé so se vergli belj na *laško*“. „Evo, to je tista globoka jama, ali timvéč tisto pravo brezdno“, smo si pri tem mislili, „ki nam požira národnost v tih krajih“ (katéro bi moral vendar vsak Slovenec imeti za pravo svétinjò, jo skerbno obvarovati in častiti). Kakor se tédaj manjša, to je, poitalijanja še vedno štévilo tukajšnjih Slovencev, to pa njim gotovo le — v sramoto! takò se je polagoma manjšala nékdaj v teržaškem méstu tudi národnost njihovih prédnikov, in na zadnje, žalibog! celò skoraj vsa zginila, se namréč pozgubila v národnosti ravno tistih, ki se imajo in bahavno razglašajo zdaj tukaj za „Romane di puro sangue,“ (se vé, da!).

Sicer uzroki, po katerih si moramo razjasnovati potujčenje Tersta, to je, spremémbo ali timvéč pogin slavjanstva v njem, bili so razni, in pa takò téhtni, velikanski, mogočni in odločevavni, da, ko jih prav prevdarjamo in po tem dobro poznavamo, se še skoraj ne smémo nad to rés žalostno prikaznijo ostermévati: stal je namréč Terst, saj kolikor nam kaže zgodovina, in kakor bomo sicer tudi mi oménjali v posébnih razdélkih te knjige:

1. pod Rimci nad 640 lét, to je, néki od léta 168 pred Kristusovim rojstvom do léta 476 *po tem*;

2. za Rimci pa, namréc potém ko so propali, pod znova osnovanim italijskim kraljestvom skoraj 17 lét (od léta 476 do léta 493);

3. pod Goti kot potlejšnjimi gospodarji Italije, in, se vé, ž njo zjedinjenega Tersta, 47 lét (od léta 493 do léta 540);

4. pod bizantinskim (konštantinopolitanskim ali gerškim) cesarstvom 28 lét (od léta 540 do léta 568);

5. pod longobardskim kraljestvom 206 lét (od léta 568 do léta 774); in

6. pod Némci ali takò iménovanimi Franki 74 lét (od léta 774 do léta 848), pozneje pa, potém namréc ko je bil pod teržaškimi škofi 101 léto (od léta 848 do léta 949, a po dr. Kandlerju vendar celò 288 lét, to je, od léta 948 do léta 1236! —?), in potém ko je bil *samostalen* ali sam svoj gospodar 433 lét (od léta 949 do léta 1382) — pod Avstrijo, in po tem takem tédaj tudi že drugokrat pod Némci, pod katére spada, kakor se vidi, še dandanašnji (čeravno Némci niso bili vendar *v tih* naših *krajih* nikdar takò hudi zatiravci naše národnosti, kakor so od nékdaj bili in so še zdaj Lahoni, ki se sicer samo z besédami in na videz jako borijo za varstvo *vsake*, a v déjanju, kakor je očitno, vendar *le svoje* národnosti v Avstriji!).

Da se je *moralo* po tem takem slavjanstvo v teržaškem méstu že zdavnej pozgubljevati, to je vsakemu jasno, ko béli dan, in ne potrebuje tédaj posébnih dokazov. — Kakošno vlado, kakošno véro, kakošne šége in navade da so si imeli stari Slavjani sploh, in tédaj naravno tudi naši tukajšnji prédniki, povédali smo že na 247, 248 in 249 strani. A vlada se je tistim spremenjevala kmalo, potém ko so Rimci začeli tudi

v tih krajih gospodovati, véra pa ž njihovimi maliki vréd se jim je (hvala Bogu!) zgubila po vpéljavi kristijanstva, in zginile so jim zaporédoma ravno takò tudi oménjene stare narodne šége in navade ena za drugo — kolikor v mésto, toliko v njegovi okolici.

Kar se tiče sicer te okolice, nije nam čisto nič na misel prihajalo, da kaj posébnega dokazujemo zastran národnosti njenih prebivalcev; saj nam pač že takò vse, kar se tam nahaja, vidi in sliši, dovolj spričuje, katére da so od nékdaj prav za prav bili: *grékanske* ali pa *celtijske*, kakor terdé znani naši protivniki, gotovo ne; kér zastran tega nimajo tam ti gospodje takò véljavnih spominkov ali sploh takih spričeb, da bi nas mogli ž njimi le nékoliko premotiti, ali pregovoriti, in po tem na svojo stran spraviti. Čudno je pa, da se je dozdej poséбно dr. Kandler na vso moč trudil za spreménjanje skoraj vsih teržaško-okoličnih, kakor sicer še drugih slavjanskih imén v *italijanska*, a ne vendar rajše v *celtijska* ali *grékanska*; saj po njem so bili pač sperviè tukaj *Celtje* in *Traci* (oni kot Germani, tisti pa kot Grékani!), na primér iména: „Trébče“ v *Trebiciano*; „Padriče“ v *Padriciano*; „Povir“ zdaj v *Popiriano*, zdaj v *Poviria*; „Kadin“ v *Chiadino*; „Bombel“ (gorica) v *Montebello*; „Kuk“ (tudi gorica) v *Montecucco*; Teminjak v *Temignano*; „Opčine“ (pa vendar ne „Občina“*) v *Opchiena*;

*) Ob tej priliki oménili bomo zastran te teržaško-oko-
lične vasi nékaj posébnega, pa vendar skoraj véč za sméh, kakor
za drugo. — Némec K. . . bivši pred véč léti nékega dné na
Opčinah ne vémo, zakaj, je poslal od tod svojemu znancu v
Terst néko pismice, v katérem je zdolej, kjer je zaznamnjal dan
in léto, iménoval to vas (pa nije znano, al *nalas* ali iz *nevédno-*
sti.) „Ob China“, kar bi poménjalo v našem jeziku prav za

„Snožeče“ v *Senosecchia*; „Nabrežina“ v *Aurisina*; „Sežana“ v *Cesena*; „Divāča“ v *Divacimo*; „Ležēce“ v *Leseciano*; „Matarija“ v *Meteliano* i t. d. Pa kje so bili vendar še Italijani, kje je bil še njih jezik, ko so oménjena, kakor tudi marsikatéra druga tukajšnja slavjanska iména dolgo časa prej že stara bila?

Dr. Kandler pravi, da na dežéli (to je, okol Tersta) so *skoraj* (!) samo Slovenci, ki pa po bolj goratih krajih so si imeli prebivališče še le od zadnjih časov longobardskega kraljestva, o katérem se bo sicer pozneje govorilo, in pa kot *nov národ* („popolo nuovo“, ki mu je prišel morda prav nanagloma izpod semlje — !?), namreč od druge polovice osmega stolétja; temu pristavlja sicer ob enem opombo, da ta *novi národ* se je širil takrat tudi po „kontradah“ (pa ne bi védeli, po katérik? saj „kontrada“ poménja *ulica*, in tudi *pokrajina*); in da bili so ti ljudje prav za prav *čredniki*, v italijanskem „mandriani“; „mandra“ poménja pa v serbsko-ilirskem jeziku „kravoréja“; teržaško-okolični kmétje si pravijo pa vendar „mandrijarji“, če so le obdelavci gosposkih zemljišč, če so namreč takò iménovani „koloni“, kakor so zdaj, postavimo, kmétje v dvéh Čarbolah na južnem kraju teržaške okolice (glejte na 88 strani) po tem, kar smo že drugod opomnili.

Ako bi pa résnično bilo, da so Slavjani še le takrat od koderkoli sém privréli, kedò je vendar prej

prav: „Nad Kino“. Kina je, kakor je že sploh znano, ogromna dežéla, ki jako zaostaja v omiki. — „hodi rakovo pot“ kakor se pa navadi pravi Kér so pa Opčine nad *Terstom*, je lāhko si misliti kako krohotanje da je to prizadélo oménjenemu znanecu, in se vé, tudi vsim tistim, kotérim je prišlo po njem na znanje!

v tih krajih bil, in kedò je tédaj tudi obdélaval zemlišča okol Tersta — zemlišča ali njive, katerim pravi dr. Kandler nékdanji „agro alimentare di Trieste“, to je, preživljajoče teržaško zemljišče, ali prav za prav preživljajoča njiva (glejte sicer tudi na 98 strani)? Kedò, vprašujemo, je napravljaj v teržaški okolici tisti na 98 strani oménjeni „Eldorado“? Morda rés Grékani in Celtje? Al temu nije takò: napravljali in oskerbovali so ga po naši misli in po že dokazani naši terditvi le tukaj sperviç bivši Karni ali Karnci kot zarodniki *naših*, ne pa dr. Kandlerjevih Tracev, tédaj *Starjani*, ne vendar *Grékani* in *Celtje* (Germani ali stari Némei), naj pa trobijo dr. Kandler in njegovi tovarši karkoli jim je drago! — Gotovo je sicer, da so ti naši prédniki sperviç tudi kot obdélavci oménjenih zemljišč stanovali veçidél v méstu, in se tédaj od tukaj na polja podajali, da se tam z délom péçajo, a to vendar, se vé, dokler se niso šçasoma po vséljenju tujcev stvari v Terstu takò razvile in predrugaçile, da se je napravilo v njem po malem takò iménovano *měšçanstvo* (v italijanskem *ceto civile* ali tudi *stato di cittadini*, to je *stan měšçanov*) kot bolj odlično in prevagavno, pa ob enem vendar tudi kot zvonec noseçe: to si je imelo naravno za naslédek loçitev kmétstva od njega in veçidél tudi od mésta, zlasti poté ko se je v njem ljudstvo čedalje bolj pomnoževalo, akoravno je mnogo prvotnih nasélnikov spadalo po tem tudi med štévilo měšçanov, in se poprijelo déla pri tergovini in obertniji, sploh pa marsikako měšçansko opravilo počélo, kakor vidimo sicer, da ga nekatéri še dandanašnji imajo; to nam kažejo tudi iména, katéra nahajamo v almanaku oménjenem na 283 strani. To je gotovo razvéselfjvna prikazen, in se zлага tudi po-

polnoma z našo vročo željo, katéro smo že drugod zastran tega razodéli. Naši tukajšnji rojaki bi morali biti *pervi*, ne tédaj *zadnji* ali po nékakem celò *tuji* in sužnji v Terstu! Sicer pa le dobrih šol in umnega gospodarstva jim je treba, da doséžejo takošno sréčo: prida, naravné zmožnosti in sploh bistre glave jim takò ne manjka.

Naša opomba pa, katéro smo zgoraj pristavili, da so nékdaj tudi kmétje v méstu stanovali, nima po našem ménénju prav nič čudnega, ali celò sméšnega v sebi. Saj nékaj enacega je še zdaj v bližnem méstu, ki se kliče „Kopar“, in je bilo po zarodnikih Tracev sèzidano, tédaj tudi čisto slavjansko ravno takò, kakor je bil nékdaj Terst, kar nam dovolj spríčuje marsikaj, postavimo, to, da skoraj *trétji del* njega, namreč sévero-izhodni okraj se iménuje še védno „Bozidraga“ (to je, *Božidraga*), višava pred kaznovalnico na sévero-zapadni strani pa „Grič“, in da je še zdaj tam mnogo starih slavjanskih osébnih priimkov, na primér: *Benčichi* (to je Benčič, — ondešnji že zdavnej poitalijanjeni nasélniki izgovarjajo pa *ch*, po našem *č* in po serbsko-ilirskem *ć*, kakor *ći*, tédaj *Benčići* namésti *Benčič*); *Šossichi* (Sosič); *Pošéga*; *Škerjanec*; *Bradač*; *Genso* (ženso); *Blasichi* (Blažič); *Bratti* (Brät); *Baraga*; *Godigna* (Godina) i. t. d. Tam si imajo namreč stanovanje še zdaj tudi kmétje, in obiskujejo pa zaradi oskerbovanja poljodélstva *od tod* zemljišča precej oddaljena od tega mésta, to je, od Kopra — nekdanjega *otoka*, ki se je klical, kakor se terdi, že pod Rimci po njegovih prvotnih prebivalcih, bivših néki *kozarjih*, „*insula capraria*“, po našem „otòk kot bivališče kozarjev“, — v italijanskem „*isola dei caprari*“, kar je pa uzrokovalo prvič gerdivno ali zbadljivo imé „*cavrisani*“.

katéro se daja za šalo (za sméh) koparškim prebivalcem, in drugič gotovo tudi pri Slovencih navadno imé „Kopar“.

IX. Terst pod Rimci. — Rimska, nékdaj po svétu jako razprostranjena država sè svojim ponosnim Rimom, katéremu déjo po navadi še zdaj „véčno mésto“, je spadala tudi med štévilo takošnih držav, ki so se izcimile v začétku le iz kake male prvotne nasélbine, se pa po malem na široko raztézale in mogočne postale, a na zadnje vendar — propale, in to po znanih Gunduličevih résničnih besédah:

„Svešto više stereš krila,
Šve češ paka niže pasti,“

(Boj ko boš kriško letél, telebil boš niže po tem dol!)

Romul je bil léta 753 pred Kristusovim rojstvom njen prvi, Romul Avgustul pa léta 476 po tem njen zadnji vladar; imela si je tédaj obstanek okol 1229 lét. Po raznoverstnih spremémbah v tej državi vpéljalo se je bilo léta 29 pred Krist. rojstvom *cesarstvo*. Prvi cesar je bil Oktavijan Avgust, ki je vodil državno kermilo („timon“) kot samovladalec, kakor smo že drugod povédali, 43 lét. Znan je ta cesar kot marljiv podpornik knjižestva ali slovstva („literature“), katéro je med Rimci ob času njegovega vladanja najbolj cvetélo, a sicer vendar večidél z obilno pomočjo znanega slavnega Mecéna, bogatega rimskega viteza; ki mu je dajal močne podpore zlasti sè svojim vélikim premoženjem (takošna podpora bi tudi nam jako pomagala, a žalibog! — je nimamo še dozdej).

Kedaj in kakò so prišli Rimci tudi v te naše kraje, in zlasti v naš Terst? Izmed raznih menénj tudi

zastran tega oménili bomo tukaj tri kot poglavitna in bolj važna. Tistih eno se nahaja razodéto v dr. Kandlerjevi knjigi léta 1851 „Notizie storiche di Trieste, e guida per la città“; drugo v Brockhausovi knjigi tiskani léta 1846 na Lipskem; tretje pa v Löwenthalovi knjigi léta 1857 zadévajoči zgodovino Tersta (sicer vidi se vendar, da se je tisti gospod v tej reči ravnal skoraj samo po pripovedi „Padre Ireneja della Croce“!).

Po tem, kar nam pripoveduje dr. Kandler, napovedali so bili Rimci léta 178 pred Krist. rojstvom vojsko Istranom (Celtom ali Grekanom?), jih pod poveljstvom konzula Klavdija Pulhura zmogli in pa podjarmili. On pravi, da po tej zmagi so bili istranski počétniki vojske déloma s korobači potépeni, déloma pa sè sékirmi poséčeni; da jetnikov je néki bilo 5622 (kaka natanjénost!), katére so Rimci poprodali; a da prebivalci nékdanjega istrijskega mésta Nazacija so se rajši sami vbili, kakor da bi se Rimcem vdali (pač verli, serčni *Slavjani*, če je bilo temu rés takò!). —

Kér pa Japidi je, o katerih smo govorili na 272 strani, so néki šuntali po oménjeni zmagi vkrotjene Istrane, da naj otrésejo rimski jarem, so Rimci one, namreč Japide, léta 128 pred Krist. rojstvom z vojsko napadli, in jih pa, potém sicer ko so bili néki prej sami strašno potólčeni, na zadnje vendar sréčno zmogli. Da jih pa za naprej od Istre ločé, in takò s poti spravijo, narédili so Rimci, kakor pripoveduje tudi dr. Kandler, po tem vélik, dolg in terden zid med Japidi kot prebivalci jugo-izhodne Kranjske in med Istro, ki se je néki protézal od Verhni ke (na Kranjskem) skoraj do Réke. — A da nije vendar nič résničnega v pripovedki zadévajoči to stvar, in da se je dr. Kandlerju, kakor

še nékim drugim gospodom, med katérikh štévilo spada sicer celò tudi rajnki náš rojak Hitzinger, gotovo le nékaj sanjalo, mora biti vsakemu óčitno, ako prevdaja: *pervič*, da tega zida, saj kolikor smo se mi vtégnili prepričati, niso videli kedaj ne oni, ne drugi ljudjé, naj si bo kot celega, ali kot podertega, in tudi nič zanesljivega o njem zvédeli, čeravno ga dr. Kandler celò natanjčno opisuje, ko da bi ga rés osébnò preglédoval, in méril (pa kje in koliko ga vendar néki zapazujemo dandanašnji? in je morda sicer tudi mogoče, da bi bil takò zginil, da bi se nam ne prikazoval nikak razločiven ali nedvumljiv sléd véč po njem?); in *drugič*, da po dr. Kandlerjevi terditvi so se Japidi je vendar še pozneje nékolikokrat, posébnò pa ob času vladanja rimskega cesarja Oktavijana Avgusta v Istro, in pa néki tudi v náš Terst (!) takò prederzno vdirali, da je to iménovanemu cesarju mnogo truda in múke prizadévalo, da jih vkroti (pri obsédi nékdanjega mésta Metula na Kranjskem je bil po tem, kar nam pravi dr. Kandler, celò *on sam* kot najvišji vojaški povéljnik ondešnje rimske armade v strašni smertni nevarnosti!). Pa kakò bi se nam vendar prikazovali kot razumljivi takošni véčkratni silni napadi ali naskoki, ako je bil oménjeni zid (po dr. Kandlerju „*vallo romano*“, v slovenskem pa, kakor *on* terdi, „*poganski zid*“—!) rés pred Japidi, da jih vstavlja ali zaderžuje? Zidove takošne baže, tédaj brezkoristne, bi Rimci, ki so bili gotovo bolj pametni, bolj déjanski ali praktični in prebrisani, kakor bi morda kedò mislil, vendar téžko napravljali — bili bi delali po nékakem še slabje, kakor so délali Kinezi, katérim je tudi skerb bila, da se po napravi nékega vélikanskega zida proti séverju v svoji dežéli ravno takò sovražnikov varujejo.—

Po zmagi nad Japidi, in po vkrotjenju Istre léta 128, kakor se bere sicer le v zgoraj iménovani dr. Kandlerjevi knjigi, so si Rimci osnovali dvé poglavitni nasélbini („koloniji“) v tih naših slavjanskih krajih, ki so po našem že prejšnjem razlaganju spadali pod tadašnjo Ilirijo, namreč v Pulju (Poli), in pa v Terstu, katéri je po tem néki še le takrat prišel pod rimsko deržavo.—Opombe vrédno, sicer pa vendar tudi jako čudno se nam dozdéva, ko beremo v néki *drugi* dr. Kandlerjevi knjigi, — v tisti knjigi, katéro je na svétlo dal léta 1847, poté namreč, ko je Jernej Legat iménovan bil (léta 1846) za teržačko-koparškega škofa, da so si Rimci vstanovili nasélbino ali „kolonijo“ v teržaškem méstu že léta 178, ne tédaj, kakor je štiri léta pozneje terdil, še le léta 128 pred Kristusovim rojstvom, to je, po pervokratnem podjarmljenju Istre. Pa katéra izmed tih dvéh njegovih terditvi je po tem takem prava ali bolj résnična zastran dóbe vstanovljenja, in tédaj tudi začétka te rimske nasélbine?

Po tem pa, kar nam pripovéduje zgoraj opomenjena Brokhausova knjiga, so Rimci že léta 168 pred Kristusovim rojstvom pod svojim vojaškim povéljnikom Lucijem Emilijem zadnji krat napadli, zmogli in si po tem podvergli Ilirijo, o katéri smo že govorili na 193 strani, in pod katéro je spadal nékdaj gotovo tudi naš Terst z Istro vréd. Mi se deržimo brez nobenega pomislika rajši tega, kar nam pravi ravno taista knjiga zastran dóbe oménjene zmage, in ménimo tédaj tudi, da prav *takrat* je Terst prišel pod oblast Rimcev. To ménenje si imamo za timvéč temeljito ali korénito, in ob enem, se vé, za neoveržljivo, kér nam nije po zgodovini znano, in se sicer tudi nikjer drugod ne bere, da bi se Rimci bili vrivali v te naše

kraje še le léta 128, ali, kakor nahajamo povédano v Löwenthalovi knjigi, celò léta 116 pred Kristusovim rojstvom.

Najdemo pa zastran te stvari v ravno kar opomenjeni knjigi, kakor sicer še tudi v knjigi Padre Irenéja della Croce néko poséбно pripovédko, katéra, spisana v jako spačenem italijanskem jeziku, se je našla, kakor déjo, skoraj pred 450 léti v nékdanjem teržaškem Benediktinarskem samostanu (kloštru). Sicer tudi dr. Kandler pravi, da je ta pripovédka „indubbio monumento storico“, to je, v našem jeziku „nedvomljiv zgodovinsk spominek“, čeravno se on sam je nije deržal v svojih pismih. Ravno v njej se oménja tudi tisti „Mons Mulianus“ (*Montemuliano*), o katérem smo nékaj čerhnili že na 281 strani, ko da bi rés tudi to bilo v prejšnjih časih imé Tersta, ki si ga je dobilo, kakor méni Padre Ireneo della Croce, po nékem latinskem kralju Amuliju kot bivšem dobrotniku tega našega mésta (on pa vendar ne pové, kedaj in kakò da mu je bil prav za prav dobrotnik!), — ne tédaj, kakor drugi še bolj napačno terdé, po latinskih besédah „mons“ (*gora*), in pa „mulus“ (v italijanskem jeziku „mulo“, v našem „mèzeg“), ko da bi namreč v starih časih Teržačanom navada bila, deržati si mèzge za svojo rabo, in se ravno zatò njih mésto po tukaj bivših Rimcih iménovalo „Mons Mulianus“, kar bi poménjalo v našem jeziku „Mèzgina Gora“ (sméšno!). Zakaj bi vendar dajali Rimci temu méstu dva iména, to je, „Tergeste“ ali „Tergestum“ in „Mons Mulianus“? Kakò se je pa néki iménovalo, prej ko so oni o njem kaj zvédeli? Gotovo le — „Tergište“, kakor smo že dokazali. Nekatéri so celò mislili, da „Mons Mulianus“ (ital. *Montemuliano*) se je klicala prav za prav Ščedna

néki zatò, kér se tam derži od nékdaj znana tvorna živina, katéra pa, kakor že vémo, ne spada vendar pod *mèzge*. Bog vé, kaj da je to imé poménjalo, če nije le izmišljeno! Našlo se je néki sicer le v oménjeni pripovédki, s katéro se hoče nékaj dokazovati zastran prihoda Rimcev v Terst, drugod nikjer.

Po zapopadku te iste pripovédke smo pa skoraj prisiljeni soditi, ko da „Montemuliano“ je bil en dél — mésto ali okrajina — Istre že prej (gotovo od léta 168 pred Kristusovim rojstvom, kakor smo rékli na 298 strani) Rimcem podveržene, kér ne bi védeli, kakò da bi se moralo vendar v njej govoriti tudi o nékih davkih, katérih jim niso hoteli Montemulianci plačevati, kar je moralo siliti Rimce, da planijo v te naše kraje. Pa saj tudi dr. Kandler pravi, da je bil Terst nékdaj Istri pridružen. To se zлага sicer precej z našo mislijo, čeravno dr. Kandler je gotovo to stvar drugače sodil. Terst je namreč v starih časih, kakor smo že drugod oménili, spadal pod nékdanjo véliko Ilirijo, o katéri vendar iménovani gospod nikjer nič ne čerhne, saj kolikor je dozdej nam znano; bila je pa v njej zapopadena tudi Istra še z drugimi dežélami južno-izhodne Evrope vréd. — Pripovédka, o katéri je tukaj govorjenje, se glasi pa v poglavitnem takò-le:

„Rimsko starešinstvo ali najvišje svetovalstvo („senat“) v Rimu je bilo zvédelo, da v nékem délú ali okraju Istre mésto iménovano „Montemuliano“ noče plačevati davkov rimski deržavi. Sklénilo je ono zategadel po svoji popolni oblasti, ukazati, da naj se tirjajo. Njegovi poročniki pridejo v Montemuliano, in povédò tam svojo nalogo. „Dobro došli!“ jim odgovoré voditelji tega mésta; „dopustite nam vendar, da vam dajemo na znanje tudi ménenje svojih somé-

ščanov“ (Slovencev). — Skliče se po tem nanagroma svetovalski zbor, in pa zapopadek posvetovanja se je zdéval vsim takò silen, résnoben in važen, da so se brez odloga vsi prebivalci tam zbrali. Tirjava Rimcev jim je zbudila občno razkačenost, katéro so tudi z besédami razodévali. Popolnoma prepričani, da je pravica na njih strani, čuté se močne zadosti, da se možko vpirajo prevzetnosti Rimcev. Eden izmed njih se vzdigne, in reče: „Trojani (to je, bivši v starodavnih časih nasélniki jako iménitnega glavnega mésta dežéle iménovane Troas v Mali Aziji, in prišedši po terditvi nekaterih zgodovinarjev déloma tudi v te naše kraje, ko so jim Gerki léta 1127 pred Kr. roj. po desétlétni vojskini obsédi oménjeno mesto, ki se je klicalo *Troja*, poslužévavši se na zadnje néke posébné zvijače, vendar vzéli in poderli) so bili gotovo mogočnejši od Rimcev, in so pri vsem tem pustili naše prédnike v mirnem vžitku svoje slobodnosti“ — „Pravica“, nadaljuje nék drug izmed njih, „je na naši strani; in pa tudi denarja nam ne manjka, da postavimo na noge silno trumo vojakov“. — „Mi smo“ pristavi nék trétji, „bolj starega pleména nego so Rimci; zatò jim pa rečemo: „Očetu se nikakor ne spodobi, da se poniža pred sinom“. — Vas zbor poterdi to enoglasno. Pokličejo se rimski poslanci, in oznani se jim sklép svetovalstva, da se nima stréči zahtévanju rimskega svetovalstva. Vernivši se oznanjajo tistemu: „Vi imate opraviti z možmi, ne pa sè sužniki (schiavi). Tak odgovor, kakoršnega smo mi pri njih zaslišali, nije bil dán še dozdej nikjer rimski vladi.

„Čuvši to konzul A. Manlij, ki nije terpel pregovorov, zaverne: „Dobro! prekušali bomo njihovo serčnost“. Sklénilo se je po tem, napraviti silno armado, in pa ž njo napasti „Montemuliano“.

„Vse to so pa Montemulianci po svojih ogléduhah („špijonih“) sèznali v kratkem času. Njihovo méstno svetovalstvo skliče nanagloma soséde od vsih krajev, in kmalo se snide 15.000 oboroženih, bojažélnih junakov. Hitijo po tem Rimcem nasproti, ko so stali že takraj réke (Soče), in se postavijo blizu Sostljana (Sistijane) v zasédo ali skrivališče. Ko se Rimci slédečega dné zjutro vzdignejo, da grédò proti Montemulianu, vidijo se nenadoma obdane od Japidov, Galov ali Celtov (?) in Istranov, katéri pod vojskinim klicem „Montemuliano!“ prederejo Rimcem verste, jih spravijo v neréd, jim odnesejo mnogo jétnikov in obilo pléna.

„Po tem pošlje rimski vojskovod hitro jádernika ali hitrega poročnika v Rim, da oznani tam to nesréčo, nad kateró ostermí starešinstvo. Mnogo mogočnih vladarjev in národov se mu je dozday že priklanjalo, in vendar majhno mésto se je prederznilo mu na vzdor délati (kljubovati). Sklénilo se je zategadél v Rimu, poslati *vélíko* trumo vojakov proti Montemulianu. Tukaj se je pa medtim zvédelo po ogléduhah, da se Rimci znova približujejo. Snide se zbor, in jeden izmed poročnikov se daje slišati takò-le: „Dozday nije šlo še nobenemu po sréči, vpirati se mogočnosti Rimcev *enkrat za vselej*. Nam žuga zdaj njihovo maščevanje, in mi smo téday v nevarnosti, da si zgubimo slobodnost, kateró si moramo varovati po vsaki céní. Zapustimo toraj to svojo domovino, in iščimo si za-se, za svoje žene in otroke kako drugo, kjer vtégnemo živéti v miru in pokoju“. — Kér se je vsim zdévalo, da nije bilo mogoče, voliti si kaj boljšega, in po novici ogléduhov so se Rimci vtégnili približati Montemulianu že v štirih dnévih, storilo se je v naglici to, kar je šlo

za doveršitev tega nasveta. Vsi prebivalci zapustijo tedaj domače mésto s premoženjem vréd, grédò naravnost proti séverju, se nasélijo ob ljubljanski réki in se tam vterdijo.

„Štiri dni po tem prilomastijo Rimci do Montemuliana, in se postavijo pred njegovimi vratmi, katéra najdejo odperta: nad tim ostermijo vsi. Stotnik (kapitan) zapovéduje, da brež njegovega dovoljenja ne smé se naprej, kér po njegovi misli je bilo mogoče, da so se prebivalci poskrili, in da jim je namén, mamiti takò Rimce v mésto, da pa nanagloma na-nje planijo. Eden izmed vojakov armade prosi za dovoljenje, da pokliče Montemuljance na dvoboj. Imevši si to dovoljenje vzame na-se opersje ali oklopje, se približuje méstu, in zavpije na vás glas: „Hodite le sèm, možjé! da se bijete z meno!“ Ali na to nije bilo nikakega odgovora. V kratkem se ponoví ta poklic; tudi po tem se nije nihče prikazal. Vojak se vserči: gré do vrát, in pa, ne vidé nobenega, zléze na méstno ozidje, in vpije od verha, da naj se gré za njim; kér mésto je bilo néki brez prebivalcev.

„Stotnik velí na to, da en dél njegovih vojakov naj slédi, a vendar le varljivo, da ne zabrede v kako nevarnost. Dojdejo v mésto, kjer so našli pa vse hiše zaperte. Potém ko je rimsko starešinstvo sèznalo po nékem nalaš v Rim nauagloma poslanem človéku to stvar, ukazuje oestro, naj se išče in zasléduje tadašnje stanovališče verlih Montemuljancev, in naj se jim pa oznanuje, da je njemu (starešinstvu) volja podéeliti njim in njihovim zarodnikom slobodna pisma (posébné privilegije), ako se vernejo. Stotnik pošlje tri možé z rimskim pécatom k béguncem (potém, se vé, ko so bili zaslédjeni), in eden izmed njih jim reče: „Verli,

močni možjé, katérih slava je došla do ušés rimskega starešinstva, rimska vlada vas pozdravlja, in vas vabi, da naj se vernite v svojo domovino, — v Montemuliano, ki ima vživati v prihodnje vsako slobodnost pod rimsko vlado.

„Na to so Montemulianci odgovorili, da so zadovoljni. Vélik dél se jih je vernilo, drugi so ostali v Ljubljani, ne hoté se vdati. Rimska armada se je po tem sopet v Rim podala, ko se je povélnik podveržbe Montemuliancev prepričal, katére nije vézala odslej véč dolžnost zastran dotadašnjih davkov“. — Löwenthal misli sicer, da je vse to morda vendar le pravljica, katéro si je kedò po svojem skoval. Mi nismo *po vsem* njegove misli, akoravno je rés tudi nékaj čudnega in skoraj neverjetnega v tej pripovédki. Se vé sičér, da Montemulianci, *če* so kedaj bili po tih krajih ljudjé pod tim iménom, *če* si ima tédaj zapopadek opomnjene pripovédke vendar kako terdno podlago, nije dvombe, da so bili oni *slavjanskega* pleména — kot zarodniki Tracev, kakor si *mi* tiste mislimo; saj po naših dokazih nije bilo takrat drugih národov tukaj. — Pripovéduje pa oménjeni gospod, da Terst je prišel ob svojo samostalnost ali ob svoje stare národne pravice léta 116 pred Krist. rojstvom po rimskem povélniku K. Semproniju Tuditanu, katéri je po zmagi nad Japidi in Istrani néki spreménil naše mésto v rimsko pod iménom „Tergeste“ ali „Tergestum“, in ga rimski vladi podvergel. Mi se nanašamo zastran tega na svojo prejšnjo opombo (glejte na 298 strani).

Kakò so ravnali Rimci s Terstom, potém ko so si ga podvergli takò al takò? — Po osvojitvi kake si bodi dežéle bila je sploh Rimcem navada, jemati ji skoraj vse njene prejšnje národne pravice, vso politično

samostalnost in slobodnost, — deržati jo tédaj oestro pod svojo oblastjo, in pripravljati jo v takošno stanje, da se njeni prebivalci niso mogli več gibati v svoji domovini, kakor bi *njim* bilo po volji, kar je zadévalo poséбно njih opravila s kakim drugim národom ali sploh s kako drugo dežélo, brez dovoljenja rimske vlade, to je, brez posébnega njenega vtikanja v takošna opravila, naj si bo pa zastran tega ali tega; nalagala jim je téžke davke, in oestro dolžnost, imeti pripravljene za njeno rabo soldate, kadarkoli je *nji* všéc bilo, kakor sicer še marsikatére druge butare. Prepustčala je navadno le posameznim méstom pravico, da si svoje lastne notranje reči sama oskerbujejo, a stati niso sméla v kaki zvézi z drugimi mésti. Sicer *nekatéra* izmed njih so vendar vžívala tudi popolne rimske pravice, med katerimi je bila najbolj važna posébno ta pravica, da se je rimsko ljudstvo vdéleževalo javnega poménkovanja ali svetovanja v navadnih, nalaš vstanovljenih zborih po svojih poslancih ali poročnikih pri postavodajanju, pri sklénitvih v vojskinih in mirnih zadévah, in pa pri volitvih gosposčine za vlado. — Kar se tiče našega Tersta, pripoveduje se, da si je to mésto dobilo po svojem prestopu pod rimsko vlado takò imenovani „j^{us} latinum“ ali „j^{us} Latii“, to je v našem jeziku, „latinsko pravico“ (*pravico Lacija*). Pa kaj je bilo néki to? —

Pervotni prebivalci, po latinskem iménovani „aborigeni“, v našem jeziku „pervonasélani“ srédnje Italije so se razdélevali v razne národe, kateri so si bili tam ščasoma osnovali posébne samostalne deržavice (méstne soséske). Med tiste národe so se štéli tudi „Latini“ (Latinci), ki so si néki dobili to imé po svojem prvem kralju, kateremu je bilo imé *Latin* (Latinus);

njih dežela se je klicala pa po njih *Lacij* (Latium). Od tega, kakor se sploh terdi, bivšega precej razprostranjenega naroda so izvirali sicer ščasoma tudi *Romani* — imé to, ki se je spreménilo v naše slovensko *Rimci*, ali pa, kakor hočejo marsikatéri izmed naših narodnih pisalcev, *Rimljani*, in se izcimilo iz iména njihovega pervega in poglavitnega mésta *Roma* (v našem jeziku *Rim*), katéro se je néki takò klicalo po osnovatelju tega mésta, to je, po prvem rimskem vladarju in kralju *Romulu*.

Pred vstanovitvijo Rima bilo je vsim Latincem, katérih dežela je bila razdéljena, kakor se pripovéduje, celò v *tridesét* malih republikanskih deržav, sicer bivših si vendar med seboj v zvézi, skupno glavno mésto „Albalonga“, ki je bilo pa razvaljeno in poderto po ukazu rimskega kralja Tula Hostilija, ki je vladal od léta 673 do léta 642 pred Krist. rojstvom. Tim deržavam pridruženi so bili spervič tudi Rimci kot zarodniki Latincev, katérih jezik so si terdno obderžali; a prilastili so si vendar oni po malem najvišje gospodstvo ali najvišjo oblast nad vsimi oménjenimi republikami. Začétek temu je bil pod rimskim kraljem Tarkvinijem Superbom.

Šlo je sicer léta 390 pred Kristusovim rojstvom po sréči Latincem, da se ločijo od Rimcev, a obneslo se je vendar tistim, da ponovijo poprejšnjo zvézo in prijateljstvo ž njimi léta 340 pred Krist. roj. Ko so pa skoraj sto lét pozneje Latinci razodévali rimski vladi svojo željo, da naj se volí tudi med njimi eden tistih dvéh konzulov, ki sta prišla kot vladarja na mésto prejšnjih rimskih kraljev léta 509 pred Kr. roj., in sta se volila samo izmed rimskih takò iménovanih patricijev, to je, méstnih žlahtnikov, so jim to čedalje

bolj mogočni in prevzétni Rimci naravnost odbili, kar si je imélo za naslédek to, da so se zategadél Latinci na vso moč vperli; a bili so po nesréči vendar v kratkem, namreč že léta 330 pred Kr. roj. potólčeni, zmagani in podjarmljeni: prišla so tédaj takò vsa njih mésta pod rimsko oblast.

Po tem so pa Rimci ž njimi takò ravnali, da po tistih pravicah, katére so jim oni zdaj dali, imeti so se morali *déloma* za prave Rimce, *déloma* ob enem tudi skoraj za tujce ali, kakor bi se réklo, — za *pol miši*, *pol tiče*; sméli so namreč po tih pravicah *le nekoliko* svojih méstnih ali dežélnih reči samosvojno, to je, brez posébnega dovoljenja osrédnje rimske vlade opravljati, in se morali pa verh tega še vzderževati vžitka *vsih*, drugim Rimcem pristojavših pravic, in poséбно tudi vžitka važne pravice, da bi jim dopuščeno bilo, vdéleževati se splošnega ali občnega postavodajanja, to je, postavodajanja véljavnega za vse dežéle, ki so takrat spadale pod rimsko deržavo. Temu skoraj podobna bi bila, na primér, kaka vrédba (postav), po katéri bi sméli prebivalci le tiste *avstrijske* dežele kot poslanci v deržavni zbor prihajati, in se tam postavodajanja vdéleževati, ki je *najprej* spadala pod Avstrijo, a bili po vsem izklénjeni od tega nasélniki drugih, bolj pozno pridobitih dežél, ki so zdaj ž njo zjedinjene, in bi morale po tem biti podveržene postavam, ki bi jih le poslanci oménjene prvotne dežéle v zborih kovali, sicer pa tudi brez vživanja *vsih* pravic. To je bil tédaj pri eni priliki „*jus latinum*“ ali „*jus Latii*“, ki je bil dán po Rimcih tudi Terstu, kakor smo oménili, in je sicer skoraj ali saj v poglavitnem še dandanašnji tukaj, kakor po več drugih krajih v rabi, a večidél vendar v néki drugačni

podobi (tédaj tudi v tem so se rimske navade pridno posnémale, da so le — *nekatérim* po godi, služivne in koristnel!).

Dr. Kandler nam pripovéduje pa v tej zadévi nékaj družega, ki je precej različno od tega, kar smo mi rékli, a vendar ne vémo, na katéro podlago da se on pri tem opira. Sicer mi ga razumévamo skoraj prema!o tudi zastran tega, ravno kakor sploh še zastran marsikatérlih drugih, nam po nékakem prav skrivnostnih reči, ki se nahajajo v njegovih pismih, zlasti pa. zato, kér si one véčkrat stojé med sabo navkriž, kakor smo dozdam tu in tam že opominjali, ko se nam je za to priložnost podala. — On pravi: 1. da po prihodu Rimcev se je *gospodujoča* teržaška srénja („komun“) sama vladala ali vodila po uradnikih voljenih izmed svojih méščanov, in da nije bila podveržena plačevanju davka za zemljišča dana rimskim nasélnikom („kolonom“); 2. da ista teržaška srénja je gospodovala a) nad takò iménovano *podverženo sosésko* („comune soggetto“), to je, nad *starimi* tukajšnjimi prebivalci, podložnimi pa po zgoraj oménjenem prihodu gosposkam rimske nasélbine, katéri so plačevali néki zemeljsko davščino, in sicer kot najprostejše ljudstvo, izmed katérega se niso sméli voliti udje oménjenih gosposk za opravo srénjskih („komunskih“) reči; b) da gospodovala je sicer tudi nad zemljami ali dežélami, katérim on pravi „agro attributo“, to je, če smo ga prav razumeli, nad zemljami *prisvojenimi* in obségavšimi véč srénj, katérlih prebivalci so plačevali davke srénji (pa ne pové, katéri!?) in so podložni bili gosposkam rimske nasélbine — brez vživanja rimskega méščanstva (glejte na 293 strani), in brez pravice do tega, da bi se izmed njihovih prebivalcev volili urad-

niki za opravila pri gosposkah; in 3. da rimske naselbine niso imele nobene druge pravice, kakor zastran svoje lastne srénje, ki je obségala néki le trétji dél zemljišča prvotnih poséstnikov, katérega so jim jemali, kakor tudi še zastran takò zmanjšane njihove srénje, ki je postala po tem „srénja podložna“.

„Zemlja nasélska“ (to je, oménjeni trétji dél zemljišča) se je néki razširjala od Sostljana, ali „Sistiane“, kakor se po italijanskem pravi, do onkraj Ščedne, namreč do kraja léžečega nasproti Mil; „zemlja podložna“ od Opčin do réke Rižane; „zemlja prisvojena“ pa tam, kjer je zdaj (na Kranjskem) *postojnski* okraj, katérega *bolj premožni* prebivalci, sicer po dr. Kandlerju „Karni Katali“, bivši néki celtijskega ali galijskega, to je, germanskega národa (!) so si dobili pod rimskim cesarjem Antoninom na silno prošnjo rimskega starešine Fabija Sevéra oblast, da sméjo prihajati — po svojih poslancih, se vé — v teržaško-srénjske zbore, biti voljeni za uradnike pri gosposki, in vživati tudi rimsko méščanstvo ali méščanske pravice (je-li pa to zadnje bilo véljavno tudi *samo za bolj premožne* Karne Katala in do kedaj?). —

Po tem takem je spadalo po prihodu Rimcev pod Terst to-le: a) *gospodujoča* (!) teržaška srénja; b) nasélska zemlja ali kolonija rimska; c) podložna zemlja; in d) prisvojena zemlja. Koliko résničnega da je v vsem tem, nam nije znano, pa tudi glave si ne bomo lomili, da zvémo. Naša misel je le ta, da, ako so se rés tukaj nasélili *sami* Rimci, potéu ko so se Karni (Slavjani) kot prvotni prebivalci tega mésta celò rajši *sami vsi* (!) vmorili, nego da bi se bili Rimcem na zadnje vdali, kakor so od nékdaj terdili tukajšnji italijanski pisalci (morda celò *le zatò*, da si dobi ravno

po tem podlago njih misel, da so „Romani di puro sangue“ oni in tudi *vsi* drugi Teržačani!), in kakor terdi ž njimi vréd tudi Nemec Löwenthal, so vživali popolno rimsko méščanstvo ali sploh *vse* rimske pravice, sicer pa da podverženi prejšnji prebivalci (Slavjani), kakor je po našem ménenju bolj verjetno, čeravno se je gotovo tudi nékaj Rimcev sém presélilo, so si dobili samo tisti revni „*jus latinum*“ („latinsko pravico“), o katérem smo že govorili. —

Kar se tiče nékdanje dozdevne véličine Tersta, in pa štévila njegovih prebivalcev, ko je bil še Rimcem podložen, upali so se nekatéri soditi marsikaj: sklépali so namreč z ozirom na néke rimske nadpise, ki so se v Terstu nahajali, in pa v spominku obderžali; kakor sicer tudi po tistem teatru, o katérem smo že prej govtili; po kapitoliju oménjenem na 32 strani te knjige; po nékem vélikanskem rimskem vodotoku („akvedotu“), ki je pripéljeval v teržaško mésto potrebno vodo od krajev, kjer je Boljunec, in pa še po marsičem drugem, da je bilo to mésto že pod Rimci jako razprostranjeno in štélo znamenito množino duš. Takò pravi, postavimo, dr. Kandler v zgoraj opomnjeni knjigi léta 1847, da že léta 54 po Kristusovem roj. (téda pred 1817 léti!) se jih je štélo celò 12.000, in vendar terdi v néki drugi, da léta 1701, téda skoraj 1651 lét po tém, jih nije bilo tù véč ko — 5000! Ako bi tudi résnično bilo, kakor se (sicer brez kakih si bodi dokazov) pripovéduje, da v prejšnjih časih, namreč od časov vladanja rimskega cesarja Oktavijana Avgusta do začétku vlade Longobardov (glejte na 289 in 290 strani), téda skoraj od léta 29 pred Krist. roj. do léta 588 po tem, so divji národje, in sicer zdaj Japidije, zdaj Huni pod Atilo, zdaj Gotje pod

Totilo, zdaj oménjeni Longobardije, zdaj, kakor terdè po navadi naši protivniki, celò tudi *Slavjani* (!) Terst silno napadali, in pa ž njim strašno in okrutno ravnali, nije vendar nikakor verjetno, da bi se ne bilo to mésto sopet popravilo, opomoglo in se tédaj tudi bolj nasélilo skoraj v — 1120 létih!

Mi dvomimo pa, da je bil Terst pod Rimci razširjen *zunaj* prostora, kjer je zdaj njegovo „staro mésto“. Oménili bomo ob tej priliki néko drugo (rimsko ali timveč *slavjan.sko*) mésto, o katérega nékdanji posébní véličini se je sicer tudi mnogo in véčkrat pisarilo in govorilo, čeravno je marsikedò nad njo dvomil, kér nije videl zadostnih dokazov zastran tega — bili so mu skriti in neznani, dokler se mu niso odperli in razjasnili. — Skoraj pol ure daleč od Splita (Spalato) v srédnji Dalmaciji blizo nékega ozkega, pa precej dolzega zaliva jadranskega morja je namreč zdaj revna, merzlična, in tédaj zdravju jako nevarna vasica z raztrešenimi kméčkimi hišicami: iménuje se *Solin* (Salona), in takò se je iménovalo tudi opomnjeno mésto, ki je stalo na istem kraju, dokler ga niso divjaki ob času vojskovanja razrušili in poderli. Prišlo je pred véč léti nékim starinoljubnim možém, prepričanim po marsikatérih malih slédih zapazljivih tù pa tam na poveršju, sicer le bolj na visokem, da bi se vtégnilo vendar razkrivati in nahajati kaka važna stvar pod ondešnjo zemljo, na misel, lotiti se pridnega preiskovanja in izkopavanja, katéro je celò tudi naša avstrijska vlada nékaj podpirala.

Obneslo se je po tem délu, da med marsikatériimi drugimi znamenitimi récmi, ki nam poterjajo to, kar se je mislilo zastran oménjene véličine, so našli doz-daj tam tudi umetno in lično napravljena kopališča za

nékdanje ondešnje rimske žlahtnike in sploh za bogatince, in pa proti sônčno-zahodnemu kraju sléde vélicéga amfiteatra (glejte na 285 strani): tam stojé zdaj razkriti vsim na ogléd (videl in občudoval jih je sicer pred nékimi léti tudi pisatelj te knjige). Zvédelo se je po tem kopanju, ki se néki še zdaj nadaljuje, da je bil Solin v starodavnih časih rés velikansko mésto, kjer se je rodil v drugi polovici trétjega stolétja po Krist. roj. tudi rimski cesar Dijoklecijan bivši sin staršev nižjega stanù, in pa — *Slavjan* (imel si je sicer v Splitu sila véliko palačo, v latinskem jeziku „palatium“, iz katérega je izviralo imé „Spalatro“ ali „Spalato“, in gotovo tudi „Split“, kjer se vidijo še zdaj znameniti slédi oménjene palače). Po tem takem misli zastran véličine, in rážšira Solina niso bile tédaj prazne, a opirale so se vendar na posébné zapazljive stvari. Zastran Tersta ne moremo pa tega po vsi pravici terditi. Koliko slédov ali ostankov tistih, pod Rimci, kakor se pripovéduje, tudi *zunaj* sadanjega „starega mésta“ razprostiranih njegovih okrajev bi se, in pa koliko se jih tudi je néki dozdej izkopalo in našlo? Naj nam le pové to gosp. „Conservatore Imperiale“! Pa tudi ne vémo, kje da bi jih še zdaj izkopavali in iskali; al morda v bolj bližnih krajih okolice, kjer so od nékdaj bili, in so déloma še dandanašnji vinogradi, polja in gaji („bòršti“); in celò tam, kjer so bile v prejšnjih časih soline, je pa zdaj „novo mésto“? Kod se je tédaj širil *zunaj* oménjenega prostora (to je, „starega mésta“) Terst ob času tukajšnjega obstanka Rimcev, da je bil po tem sila vélik, in močno naséljen? —

Kot nékaj znamenitega se mora nam gotovo dozdevati zastran našega Tersta to, da se je kristijanska

véra vkljub vélikim, neizrékljivim téžavam že zgodaj med njegovimi nasélniki razprostirala in tudi terdne korénine poganjala. Začétek temu je bil néki po praven léta 50, ko je namréč vladal rimski cesar Klavdij. Sv. Mohor, prvi škof v Ogleju (glejte na 216 strani), je poslal ob tistem času v Terst, da vpoti tukaj nauk oménjene vére, vstanovi združbo njenih spoznovalcev, in napravi cérkev, posvéčeno prvemu mučencu, to je, sv. Štefanu, ki je pa že zdavnej zginila, — enega, po gerškem takò iménovanega „prezbiterja“ (poménjala je sicer néki od začétká ta beséda prav za prav „starešina“, ki je bil poglavar in govornik kake družbe, zlasti kristijanskih vérníkov; bil je po navadi prvi za škofom). Pripovéduje se sploh, da se je ta prezbiter klical *Hijacint*.. Njemu pridružen je bil néki takrat en „dijakon“ — tudi gerška beséda: diakoni so bili po pravem *strážniki*, to je, duhovniki bolj nizkega réda, spervič, kakor se bere, kot církvenci učéniki, pozneje pa kot pomagači škofov, zlasti pri posébnih službah božjih, imevši ob takošnih priložnostih takò iménovano „dalmatiko“ za poverhno obléko na sebi. Imé tega diakona se sicer nikjer ne nahaja; ostalo je tédaj neznano.

Zastran vpéljanja kristijanske vére v Terstu pravi dr. Kandler v svoji knjigi léta 1847, oménjeni na 298 strani, to-le: „È a credersi, che la novella congregazione, come in altre città, così anche in Trieste, cominciasse nella città plebea (!) fra le mura ed il mare“, to je, v našem jeziku: „Tréba je vérjeti (pa ne pové, zakaj da je vendar *tréba*?), da nova združba (družčina, — se vé, kristijanskih vérníkov) si je imela začétek, kakor v drugih méstih, takò tudi v Terstu, v *prostačkem méstu*“ (to je, tam, kjer je stanovalo po

njegovi misli le *prosto* ljudstvo, ali sploh ljudstvo *nizkega stanù*) „med zidovi in med morjem“ — ko da bi si rés tudi v *vsakem* drugem méstu takošno ljudstvo imelo stanovanje „med zidovi in med morjem“ (!?). Téda j le prostemu ljudstvu je bilo takrat mar za to véro, drugim pa ne. Čudno! To bi se vjemalo po nékakem vendar še precej tudi z ménenjem sadanjega vrédništva italijanskega časnika „Il Cittadino“ v Terstu, katéro ima, postavimo, kakor je óčitno, vse za dobro in za izverstno, kar želé in zahtévajo od vlade zdaj Slavjani v naši Avstriji, stran — po njih misli potrénbega varstva ljube in mile jim sadanje kristijansko-katoliške vére; kar se *tega* tiče, so mu Slavjani le klerikalna prostačina (*plebe*) — stare in neumne babe!

Sicer po dr. Kandlerjevi terditvi bilo je takò iménovano „prostačko mésto“ (!) v tistih krajih Tersta, kjer je bila néki zgoraj oménjena cérkev sv. Stefana, in je zdaj cérkev Matere Božje Pomočnice („stari sv. Anton“), okol tiste, in tam, kjer je ulica „Cavana“ na jugo-zahodni strani za takò iménovanimi „novimi hišami“ (*case nuove* — gl. na 21 strani). Po njegovem bilo je pa to *mésto* (?) ob enem tudi „emporio“, to je, tisti okraj Tersta, kjer so si imeli *ondešnji* prebivalci štacune in prostore ali magazine za hrambo trgovskega blaga. Sméjo-li se vendar naravnost in brez nobenega razločka stévati tudi takošni prebivalci, namreč trgovci, med „prostačino“? Mi dvomimo nad tim; dozdéva se nam timveč, da se ne sméjo, in mislimo, da bi priterdba tega bila sicer tudi trgovcem jako nevšéčna, ali celò skoraj žalna: pa saj bilo bi jim to rés lép priklòn!

Kedò da je bil pa naslédnik sv. Mohora v Terstu za obvarovanje kristijansko-vérskih zadév, nije nam po zgodovini znano. Zdéva se, da, kakor opominja sicer tudi zgodovinar Löwenthal, tukajšnja združba kristijanskih vérnikov je ostajala spervič precej dolgo časa brez poglavarja, in morda poséбно zatò, kér kot poganskim Rimcem soperna, po njih zategadél tudi sovražena in silno stiskana, se nije upala stopiti javno in naravnost na noge, deržavši se, takò rekoč, bolj v skritem, da se obvaruje, kolikor je bilo le mogoče. Poglavitni uzrok pa, zakaj da so se Rimci sploh, ravno kakor so se sicer tudi *judje* na vso moč vpirali razprostiranju kristijanske vére, razjasnuje se po pretrésovanju slédečih réči:

Pervič. Znano, in pa tudi po vsem naravino je to, da sploh *vsak* národ je po nékakem zaljubljen v svojo poséбно véro, ravno kakor tudi v vse svoje posébné šége in navade, naj se to opira na dobro, ali pa na napačno, in tédaj nepravo podlago, in da zame-tuje naravnost in sovraži vsako stvar, ki je temu na-sprotna, in po njegovi misli pogin napravlja. Dokazov zastran tega so nam dali celò tudi naši prédniki — stari Slavjani (glejte na 181 strani pod štév. 6), in poséбно naši národnjaki *Slovenci*, ki so se v svoji domovini dolgo časa in pa nevtrudoma, zlasti pod svojima poglavarjema, ki sta se klicala, kakor nam pripovéduje Valvazor, *Avrelj* in *Droh*, za varstvo svoje poganske vére bojevali z dvéma koroškima vojvodama, namreč poprej s Kajtimarom, pozneje z Valjhunom, ki sta se jako trudila za ražšir kristijanske vére. Pa čujte sicer tudi, kaj da nam je v tej zadévi najni slavni naš rojak Prešérn zapél v znani izverstni

svoji pésmi „Kerst pri Savici“ (prestavljeni zarad njene posebne vrédnosti skoraj v vse druge evropejske jezike):

*Valjhún, sín Kajtimara, boj kervavi
Že dolgo bije za krist'jansko véro;
Z Avreljem Droh se več v bran ne stavi:
Končano njuno je, in marsikatéro
Življenje; kri po Krajni, Korotani
Prelita napolnila bi jezéro.
Gnjjó po polji v bojih pokončani
Trum serčni vojvodi in njih vojščaki itd.*

Drugič. Kar se tiče posebno *Rimcev*, ki niso sicer nikjer in nikdar čertili in preganjali spoznovalecev kakor si bodi *poganske vére*, četudi različne od njihove, imevši jo za neškodljivo, opiralo se je njih hrepenénje pri preganjanju kristijanske vére zlasti na misel, da bi jim vtégnila nje vpéljava razrušiti in spreméniti vse, kar je zadévalo njih državo, podirati jim réd in prinašati jim po tem nevarnost razne verste, posebno kér se je ta nova véra precej od začetka prikazovala kot ožstra in protivna vsim drugim dotadašnjim krivim véram.

Trétič. Da so bili pa *judje* hudi protivniki kristijanske vére, bilo je tudi to po vsem razumljivo in naravno; saj nje osnovalec in učitelj — Kristus — jim nije bil tisti pravi *mesija* (beséda hebréjska, ki pomenja v našem jeziku „pomaziljenec“, v gerškem „christos“, in pa toliko kolikor — po nékdanji starši — šegi s posebnim oljem — „pomaziljen kralj“) ali tisti pravi profét, katérega so si oni pričakovali. Zaničevali in sovražili so ga pa, in na zadnje celò ž njim tak okrutno ravnali, kakor je sicer že sploh znano, posebej

no zarad njegovih ojstrih in krépkih pregovorov soper hebréjsko-cérkvene reči, tédaj kakor so si oni domišljevali, le kot prederznega protivnika in strastnega motiveca tih istih reči. Potém ko so se judje po svétu raznesli, kakor smo že povédali na 71 strani, in se pa ščasoma nasélili tudi v raznih méstih rimske deržave, kjer so se po malem osnovale marsikatére kristijanske združbe, zbujali so neprestano in na vso moč kot hudobni šuntarji pri ondotnih rimskih oblastnijah sumnjo in sploh slabe misli soper nje zatò, da jih tudi one čerté, stiskajo in preganjajo, kar se je sicer popolnoma vrésničilo, akoravno Rimci, mislé sperviç, da je ta nova véra prav za prav le néka neškodljiva, po latinskem takò iménovana „sékta“, v našem jeziku „ločina“ (to je, ločena posébná véra, katéri bi se pa lahko déjalo tudi „razkol“), — se *takrat* še nikakor niso ménili za-njo, in jo tédaj tudi tim manj zaničevali in sovražili.

Posébnó to, kar smo zdaj tukaj v zadnjem odstavku oménili zastran judovskega šuntanja, sicer pa vendar tudi, kakor se je že prej nékaj réklo, v Rimcih *ščasoma* zganjeni strah, da bi se vtégnile v njih deržavi po ražširu kristijanske vére vendar izcimiti nevarne premémbe, je na zadnje ne samo strastne in hudobne, ali sploh, naj si bo zastran ene ali druge reči, graje vrédne, temoč celò tudi dobre, bolj pametne in prav sloveçe rimske cesarje spodbadalo, da se rédno in na vso moč poprijemajo *splošnega* preganjanja te vére, tédaj tudi po tih naših krajih.

Koliko vérnih kristijanov da si je našlo žalostno smert po tem nesréčnem preganjanju pod oménjenimi cesarji, povédalo se je že na 34 strani te knjige. *Poglavitnih* preganjanj pa, kakor so jih dozday po navadi

naštévali néki zgodovinopisalci, bilo je *desét*. Imelo si je namreč začétek :

Pervo pod cesarjem Nerònom léta 64. Neròn, rojen léta 37 po Krist. roj., je vladal kot naslédnik cesarja Klavdija od léta 54 do léta 68, in sicer sperviè néki prav milo, dobro in modro, deržé se lépih naukov, ki mu jih je dajal bivši njegov izverstni učitelj, modrijan Séneka. A iznevéril se je vendar že v kratkem prejšnjim svojim pravilom, in se po vsem spreménil, — postal je namreč tak hudobnež in grozovitnik, da mu nije bilo skoraj na svétu para. Léta 59 si je dal vmoriti *mater* (?) Agripino, léta 62 *pervo* ženo Oktavijo, da si vzame po tem drugo, to je, néko Popéjo, katéro je pa vendar že v kratkem z nogama potaptal in takò tudi ob živénje pripravil, ravno ko je nòseča bila (!). Léta 64 se je *po njegovem ukazu* zapalil Rim, ki je gorel néki celò osem dní. On sam je to s poséбно radostjo in s posébnim veseljem od daleč glédal in občudoval; je pa vendar zastran tega strašnega požarja, ki je vpepélil, kakor se bere v zgodovinski povésti, skoraj dvé trétjini iménovanega vélicéga mésta, obtožil tadašnjo združbo kristijanskih vérnikov, ki se je bila tam vstanovila, ko da bi namreč *ona* to grozovitno prikazen hudobno napravila bila! Dal je po tem oostro povélje, da naj se tista nevsmiljeno preganja. — Léta 65 je obsodil pa zgoraj oménjenega modrijana, ki mu je bil prej učitelj, k smerti néki zatò, kér ga je le na sumu imel, da mu je sovražnik, — da se je z drugimi zarotil soper njega, čeravno nije imel zastran tega nikakega dokaza. Na zadnje se je ta čudni ali timveč zloglasni cesar sam sebe vbil 11 dné meseca junija léta 68, potém ko jo je potégnil bil iz Rima in je pa najviše svetoval-

stvo (senat) v iménovanem glavnem méstu ravno zarad tega izréklo, da je on kot zdajavec domovine smerti vréden.

Drugo léta 95 pod cesarjem Domicijanom zlasti zatò, kér so dajali Kristijani Jezusu naslov „kralj“, kar je on imel za néko neprizanesljivo in tédaj posébné kazni vrédno prederznost.

Tréte léta 105 pod cesarjem Trajanom zatò, kér so kristijani zanemarjali dotadašnje navado, častiti in spoštovati cesarjevo podobo.

Četerto léta 177 pod cesarjem Markom Avrelijem (ki se je tudi klical Antonin) zarad naprave novih združeb kristijanskih vérníkov v Galiji (na starem Francozkem).

Peto léta 192 pod cesarjem Septimijem Sevérom, ki je prestòp rimskih deržavljanov h kristijanski véri oestro prepovédoval: grozovitno je néki bilo terpinčenje, katérega so se rimske oblastnije takrat posluževale tudi zatò, da so siljeni kristijani odpovédati se svoji véri, a vendar sploh le — zastonj! Dajali so se rajši mučiti, kakor si bodi, ko da bi se vdali.

Šesto léta 235 pod cesarjem Maksiminom, po katérega ukazu so se preganjali pa po tem. kar se pripovéduje, večidél samo kristijanski učénjaki, in med njimi zlasti duhovniki; kar se je počénjalo še soper druge kristijane, bilo je tédaj brež njegovega posébnega povélja. Sicer sirovo ravnanje ž njimi si je imelo néki takrat poglavitni uzrok v neumni misli, da so kristijani sploh krivi tudi nesréč, naj si bo ene ali druge baže, ki zadévajo človeštvo na svétu : toče, potrésov itd.!

Sédmo léta 249 pod cesarjem Decijem: njegov poglavitni namén je méril poséбно na to, da se kristijanstvo popolnoma pokončuje (!).

Osmo léta 257 pod cesarjem Valerijanom, po katérega ojstrih vrédbah morali so se kaznovati sè smertjo poséбно duhovniki zavolj goréčega njih prizadétja za čedalje véči razšir kristijanske vére med človéštvom.

Devéto léta 274 pod cesarjem Avrelijanom; trajalo je vendar takrat le malo časa po njem zapovédano ojstro preganjanje kristijanov; bil je temu uzrok njegova zgodnja, in sicer posilna smert — vbit je namreč bil léta 276 po néki zaroti, ki se je bila soper njega nasnovala zarad njegovega zavzétno sirovega obnašanja tudi soper svoje vojake.

Deséto léta 284 pod tistim cesarjem Dijoklecijanom, katérega smo kot *Slavjana* oménili že na 312 strani. Kar se nije opravilo zastran preganjanja kristijanov iz opomnjenega uzroka pod cesarjem Avrelijanom, opravilo se je z véliko, pač nečlovéško okrutnosjo pod Dijoklecijanom. Trajalo je to preganjanje takrat zaporédoma *devétnajst* lét, ki so se klicala pa „dijoklecijanski časi mučenikov“ (po gerškem *marternikov*, kar poménja tiste, ki spričujejo svojo zvéstobo v kristijanski véri celò sè zgubo svojega živénja). Po céli rimski deržavi so se hudobno podirale kristijanske cérkve; pobrale in posèžgale vse svete knjige, in se sploh vsi izmišljivi pripomočki porabljali, da se kristijani pripravijo k zatajbi svoje vére. Sicer tudi to nam poterja résnico tega, kar smo čerhnili na 315 strani glédé na splošne uzroke preganjstva, o katerém je tù govorjenje. Terdi se vendar, da takošno ravnanje si je imelo izvir le v silnem našuntanju Dijoklecijanovega sovladarja Galerija, in pa gerškega modrijana Hierokla — obédvéh jako hudih sovražnikov kristijanstva.

Kar se tiče našega Tersta, imeli so si Rimci v njem zadosti tistih „liktorjev“ (bričev), o katerih smo že nekaj govorili na 34 strani, da se péčajo z doveršitvijo svoje strašne naloge zastran mučenja pobožnih kristijanov. Pripoveduje se za gotovo v zgodovinskih knjigah, da po ukazu rimskega cesarja Trajana se je postavil v tem méstu na javni planjavi celò nék navlašenj spominsk steber s tim-le nadpisom: „Kedorkoli si ti, ki poséduješ palice sè sékirami, preganjaj povsod vse kristijane, mori jih, in podiraj jim tempeljne (cérkvice)“. — Astaziju, bivšemu tukaj naméstniku iménovanega cesarja, bila je néki posébna skerb, da se opomnjeni ukaz doverši po vsem natanjčno in ojstro, kar se pa tudi nije nikakor zanemarjalo. Tadašnji prezbiter *Primož* in njigov pridruženec *Célijan* (*Céltin**), *Marko* in *Jazon* bili so zatò, kér se niso hoteli odpovedati svoji véri, kakor so jih na vso moč silili, pretépani in terpinčeni sè želéznimi palicami, in pa, ko vse to nije mučiteljem nič pomagalo, zunaj mésta obglavljeni.

Sicer stran tistih bivalo je v Terstu v tadašnjih časih še mnogo drugih pobožnih oséb, katerim je bilo véč mar za njih pravo véro, nego za kako si bodi žuganje in telésno terpénje naménjeno, da se odvernejo od te svoje vére. Značaj in živétje nekatérik je pa

*) Tam v Verdéli pod Grižo (glejte na 18 strani), kjer je prvotno poslopje rajncega doktorja Kronesta, se kliče še védno „Šancelin“. Nije dvombe, da je bila na tem méstu nékdaj kapelica, takò iménovana po mučencu Célijanu, čeravno nije véč slédù po njej. Zginila je že zdavnej, kakor je po vsem zginilo tudi še véč drugih v méstu in v okolici, kjer so si jih v pervih časih kristijani napravljali, ko nije bilo še rédnih cérkev. Sicer pripoveduje se, da je bil sv. Celijan (*Célin*) tudi ravno tam vmorjen.

zapopadek po latinskem takò iménovanih „legénd“ (beril), to je, pripovédek obderžanih v spominu o živénju svètnikov in mučencev, ki so se brale zlasti pri jutrinicah in pa v samostanskih („klošterskih“) obédnicah ali jédilnicah. Med oménjenimi mučenci, katérih kratka omémba bo vtégnila gotovo zanimati zlasti naše Slovence v Terstu i v njegovi okolici, so pa posebno ti-le (oménjeni sicer že tudi po drugih pisalcih, a vendar le v *tujem jeziku*):

1. *Sv. Lazar*, bivši dijakon v Terstu. Obglavljen je bil ob času vladanja rimskega cesarja Antonina ali Marka Avrelija (glejte na na 319 strani) po sodbi njegovega uradnika, v dotični legendi sicer iménovane „predsédnika“ Pompéja léta 142, poté ko je dolgo časa sédel v jécáh, in pa zatò, kér se je kot pravi kristijan pobožno pécal z molitvijo; kér se je pri njem rado, a vendar le skriváj shajalo véč vnétih spoznovalcev kristijanske vére; in kér, kot zatožen po skrivnih ovaduhih, se nije dal odvrácati od svoje goréče marljivosti za kristijansko-cérkvene reči, kar je oménjenega pogankega predsédnika jako razserdilo in h okrutnemu ravnanju nagibalo.

2. *Sv. Apolinar* léta 161 tudi pod cesarjem Antoninom. O tem svètniku se je že govorilo na 52 strani. Mi se nanašamo tédaj na to, kar smo tam povédali zastran njega.

3. Dévici Evfemija in Tekla léta 256 pod cesarjem Valerijanom. O tih je bilo tudi že govorjenje v tej knjigi, namréč na 61 strani pod čerko *a*.

4. *Sv. Servul* léta 283 pod cesarjem Karom. Bil je néki ta svètnik lép mladéneč, se rad in marljivo podučéval in véžbal v kristijansko-cérkvenih rečéh že od mladih lét; sicer délal je kakor pravi dotična le-

genda, z božjo pomočjo tudi razne čudeže, posebno za ozdravljjanje bolnih ljudi, potem ko je bival spervič nekaj časa v samoti, in tam bogomiselnó živél. Zvédši po bričih vse to tadašnji rimski predsédnik Junil, dajal ga je mučiti zdaj takò zdaj takò, da se odverne od svoje vére k poganstvu. Kér pa to na zadnje nič nije koristilo, obsodil ga je k smerti: bil je zadavljen zunaj mésta.

5. *Sv. Justina in Zenon* léta 284 pod cesarjem Dijoklecijanom. Bila je Justina lépa in zala dévica, a nije marala za možitev: zaljubljena je bila, kakor je odgovarjala vsakemu, ki jej je nasvetoval enega ali družega mladenča za ženina, le v tistega, katérega si je ona sama izvolila — v *Kristusa*, opominjaje mu ob enem, da jej je terdna volja, deržati se zvésto le tega. Vsi trudi tadašnjega predsédnika Supricija, da jo spreoberne, so mu spodléтали — nije nič opravil. Ko mu je ona celò oistro in zbadljivo na vse njegove skušnje in trude odgovarjala, podverže jo okrutnemu terpinčenju, čeravno vendar le — zastonj! Vàs razkačen zatò, kér mu nije šlo pogodi, kar je sklénil in želil doveršiti, jej je na posléd dal z méčem glavo odséci. Enaka smert je zadéla sicer tudi nékega *Zenona*, bivšega pervega Supricijevega uradnika zatò, kér, vàs ganjen po izglédu Justine, se je bil na zadnje tudi on zaljubil v kristijansko véro, in se je dal zanjo rad okrutno mučiti, in celò ob živénje privaviti, ravno kakor se je dala Justina.

6. *Sv. Just* (v latinskem „Justus“, v italijanskem „Giusto“, to je, „Pravični“) je bil Teržačan, in je vmerl léta 290 ob času vladanja cesarja Maksimijana. Bil je néki ta mučenec, zdaj zavétnik (*patron*) teržanskega mésta jako bogaboječ, in vsmiljenega serca; ravno

zatò, in kot zadosti premožen je dajal rad siromakom vbogajmé. — Poklican po nékem briču k tadašnjemu predsédniku Manaciju, da se opraviči (!) zaradi svojega. — kristijanski véri po vsem primérnega — obnašanja, prederzne se pogumno in serčno stopiti prednj celò z nalaš naréjenim znamenjem križa na čelu! Na vprašanje, je-li mu néki znano, koliko ljudi da si je že strašno smert storilo zatò, kér so se terdno in svojeglavno deržali kristijanske vére? — „Dà, znano mi je dobro, in pa moja želja je ravno ta, da si tudi jaz enako osòdo zaslužim“, mu naravnost odgovori Just brez kakega si bodi prideržka in straha. „Vidim, da si zgubil pamet, in da pa tudi tebi nije nikakor mar za to, da pogineš, kakor nije bilo tistim drugim, ki so bili tebi po vsem podobni“, mu zaverne predsédnik. Po tem ga je dal ta berzo v ječe zapréti, da tam premišluje, kaj da bi vtégnilo biti zanj bolje. Na vprašanje pa, s katérim je predsédnik po nékih dnévih nad njim zaréžal, kaj in kakò da je medtim prevdaril in sklénil? mu Just daje ta-le odgovór: „Nemojte misliti, da ravnam nespametno; pripravljen sem terpeti rajši katéro si bodi mùko in bridkost, ko da se dajem odverniti od vére, ki nam jo je prinesel naš dobrotnik—*Kristus*“. Na te odkritoserčne beséde ukazuje nana gloma Manacij, da naj se ta človék pretépa na dolgo z debélimi žilami. Prepričavši se pa na zadnje, da mu vse to nič ne pomaga, jame predsédnik Justu obécati, da si bo pridobil poséбно milost cesarja, ako se po njegovi volji obnaša, se namréc spreoberne. „Saj je že zdavno“, mu on berzo in neprestrašljivo odgovori, „kar mi nije nič mar za vaše cesarje! Mar je meni le za našega odréšenika, s katérim se bom veselil v nebéseh združen sè svojimi soterpinci“. Bil je koj po tem

Just, terden v svoji véri ko skala v morju, na katéro se divji valovi na vso moč zaganjajo, pa je vendar nikar ne prevernejo, k smerti obsojen, in pa takò vmorjen, kakor smo že oménili na 34 in 35 strani. Sel je néki tje, kjer so ga v morje vtopili, ko da bi povaljen bil h kaki gostiji. Takošno moč in serčnost mu je dajala véra, katéro je zvésto spoznaval!

7. *Sv. Sergij*, bivši v Terstu takrat, ko je vladal rimski cesar Maksimijan, ki je bil za to izvoljen léta 286. Bil je Sergij plémenitež, in pa takò iménovani „vojaški tribun“, to je, eden izmed najviših častnikov (oficirjev) pri armadi. Sicer dr. Kandler, in pa po njegovem izglédu še marsikédò drugi terdi naravnost, pa brez nobenih dokazov, da sv. Sergij nije bil Teržan, in vendar nam nije še nihče povédal, kje *drugod* da se je prav za prav rodil? — Bil je néki ta mučenec tako vnét za kristijansko véro, da, ko so ga na vso moč silili, da naj se vdéležuje pogansko-vérskih slovesnosti („ofrov“), se nije samo stanovitno in terdno tega branil, temoč preklinjal je še celò javno in na vsa usta podobe poganskih bogov, in pa neprestano hvalil osnovalca kristijanske vére — našega učitelja in odréšenika. Vzéli so mu zatò, kakor si more sicer že vsak lahko misliti, vse vojaške časti, dejali ga še v vérige, za sméh in sramoto po méstu vozili, po tem v jéce vergli, in na zadnje — obglavili. Sicer vse to se je néki prigodilo na Persijskem v Aziji, kjer je bil takrat, namreč léta 303, v rimski vojaški službi.

Ko se je bil Sergij kot vojaški tribun ločil od Tersta, in je šel z armado v Azijo, kjer se je néki po svojem posébnem junaštvu jako poslavljaj v vojkinih bitvih na véc krajih, obljubil je bil svojim tukajšnjim

prijateljem in znancem, kakor pravi njega zadévajoča légenda, da, če se ne verne, bodo prijeli zastran njega posebno znamenje ali posében spominek. Nékega dné, ki se je imel za pravi dan njegove smerti, padla je iz néba (kakor se bere sicer tudi v Valvazorovi knjigi) na planjavi rimske nasélbine v Terstu njegova želézna *alabarda*, ki se kliče pa v našem jeziku prav za prav néki *parta* ali tudi *bradnica* (Italijani v Terstu jej pravijo „*lancia di San Sergio*“). Shranjena je — a vendar ne kot prvotna — še védno v tukajšnji cérkvi sv. Justa za spomin. Sicer zaznamnjena je tudi v gerbu („*arma*“) teržaškega mésta in to po dovoljenju avstrijskega vojvoda Leopolda léta 1382, ko je prešel namreč Terst pod Avstrijo, čeravno rajniki dr. Rossetti je terdil v néki svoji knjigi léta 1815, zadévajoči marsikatére zgodovinske reči zastran Tersta, da je tistemu oménjeni gerb dovoljen bil še le po nemškem cesarju Miroslavu III. 22 dné méseca februarja léta 1464; a to se vendar ne zлага s tim, kar so drugi zastran tega povédali in tudi dokazali; naslanja se gotovo le na kako zmoto. — Podoba sv. Sergija v vojaški obléki se nahaja v iménovani cérkvi, in pa prav za prav nad drugim stranskim oltarjem na désni. Po tem, da so Teržačani sv. Sergija od nékdaj razùn sv. Justa po nékakem tudi za svojega zavétnika imeli, in v spominu obderžali, bi se moralo soditi, da je bil vendar rojen v tem našem méstu, in tédaj — pravi Teržačan.

Pripovéduje se zastran sv. Sergija še to, da je nékega dné jezdil doli pred cérkvo sv. Justa tam, kjer je sterma pot do nje, da je pa njegov konj vdaril na enem méstu néki takò s podkovo, da je ta naredila po tem znamenje svoje podobe na tistem kamnu,

na katérem se je videlo več lét, to je, dokler ga niso odpravili, takošno znamenje. Isti kamen je tukajšnje (zlasti *prosto*) ljudstvo zategadel po nékakem celò prav spoštovalo, imevše pa vendar to znamenje po navadi za vtisek podkove konja ne sv. Sergija, o katérem se je med ljudstvom skoraj malo kédaj govorilo, ampak sv. *Justa* kot bivšega jezdnika (!?), kakor si ga je ono mislilo, — Ob tej priložnosti opomnili bomo še nékaj drugzega, ki stoji po nékakem tudi v zvézi s tim, kar smo zgoraj rékli zastran sv. Sergija in njegove alabarde. — Nasproti cérkve sv. *Justa*, in pa prav zgoraj nad grobnim spominkom rajncega Ivana Winkelmannna, o katérem se je že govorilo na 37 in 38 strani, stoji namreč na ondešnjem, *zdaj* bolj visokem zidu nék podolgast (obel) marmor z okrog šterlečimi, nalaš izsékanimi kosi ali déli, imajoč si pa ravno zatò podobu *dinje* (melona). Potém ko se je sèzidal — néki léta 1000, kakor smo rékli sicer že na 35 strani, a to vendar le po izglédu dr. Kandlerja — stolp ali po némškem „turn“ tik iménovane cérkve, nasadili so mu na verhu ta isti marmor s *križem* (takrat ne tédaj še z *alabardo*) na gorenjem kraju. Léta 1422 so ga pa dol vzéli néki zatò, kér so se bali, kakor se pripovéduje, da kot ščasoma nékoliko pohabljen ali poškodovan, bi vtégnil, ljudém v nevarnost, na tla pasti. Déjali so ga po tem na bolj nizki zid nasproti oménjenega stolpa; a namésti *križa* vtáknili so še le tadaj nanj alabardo sv. Sergija (glejte na 35 strani), kakor jo sicer še današnjega dné na njem vidimo. Ostal je pa ta marmor tam skoraj do polovice léta 1871; položili so ga namreč takrat tje, kjer je *zdaj*. Na njegovem dolenjem kraju so mu bile že sperviç vsékane te-le beséde, ki se še *zdaj* tam berejo:

„Christus venit, Christus vincit, Christus imperat“,
to je, v našem slovenskem jeziku:

Kristus pride, Kristus zmore, Kristus zapovéduje.

Za kristijanstvo so prišli bili bolj vgodni in bolj sréčni časi še le, poté ko je nastopil léta 306 rimsko vlado cesar Konštantin, v zgodovini sicer po vsi pravici, kakor se bo koj videlo, iménovan „Véliki“, rojen 28 dné méseca februarja léta 274 v Misiji že oménjeni na 190 strani pod štév. 3, tédaj — *Slavjan*, ravno kakor je bilo še véč drugih rimskih in gerških cesarjev *slavjanske rodovine*, izmed katérih iménujemo razún že prej opomnjenega *Proba* in *Dijoklecijana*, za primér tudi še te-le cesarje: *Justina*, *Justinijana*, *Maksimina*, *Maksimijana*, *Maksencija*, *Julijana*, *Valerijana*, *Valenta*, *Decija* in *Avrehijana*, — bi pa vendar skoraj z globokim vzdihljejem pri tem rékli: „po nesréci!“ kér bili so oni le vladarji *tujcev*, to je, Neslavjanov (pri tem nam prihajajo na misel sicer tudi gosp. Tardinave, že na 265 strani opomnjene, žalibog! po vsem résnične beséde: „To in nesréčno njihovo nagnenje, da so zametovali svoje domače, a čez méro čislali tuje, narédilo je Slovencem največ škode . . .“).

Iménovan je bil Konštantin za cesarja po volji armade kot njen povéljnik in pa tudi kot njen — ljubljeneec v Britaniji (tam namreč, kjer je zdaj Anglija, bivša nékdaj rimska dežéla). Imel je zastran kristijanstva ta vladar po vsem drugačne misli, kakor jih je imel njegov prédnik, to je, cesar Dijoklecijan, čeravno se je dajal sicer tisti, kakor smo že oménili, spodbadati *le po drugih*, da preganja in zatira kristijansko véro takò, da je bilo groza! — Bil je Konštantinu spodléznik ali nasprotnik že zgoraj oménjeni Maksencij.

ki se je bil postavil léta 306 v Rimu za cesarja *sam*, tédaj brez navadnega dovoljenja rimskega starešinstva, sicer vendar s pomočjo takò iménovanih „pretorijanov“, to je, soldatov bivših odločenih prav za prav le za varovanje vladarske palače v Rimu. Konštantin, zvédši to, gré sè svojo armado brez odloga narovnost soper njega, po tem ga v kratkem rés tudi zmore, in je pa po oménjenem starešinstvu za pravega rimskega cesarja poterjen. Sicer ravno ob tej njegovi hoji z armado proti Rimu se mu je prikazal, kakor je néki on sam pod preségo zagotovil, na nébu pod sôncem vélik plameneč križ, na katérem so se nahajale te-le gerške beséde: *ἐν τούτῳ νίκα* („en tutô nika“, to je, „v tem je zmaga“), kar se je prestavilo v latinski jezik z besédami: „in hoc signo vinces“, in poménja v našem: „po tem znamenju boš zmogel“. Dajal je pa cesar Konštantin odslej zaznamnjati le s križem vse svoje vojaške bandére ali zastáve in ščite (oblo orožje iz lésa, iz kože ali tudi iz kovine, ki se je v vojski z lévo roko držalo pred seboj za brambo soper sovražnika). —

Ta slavni naš roják je sicer precej od začétku svojega vladanja zagovarjal in branil na vso moč kristijanstvo, in ga tudi po vsem rimskem cesarstvu vpéljal celò kot lakò iménovano „državno véro“, to je, kot poglavitno in pervo véro v istem cesarstvu, zatiraje od dné do dné čedalje bolj dotadašnje poganstvo, to pa zlasti potém ko si je bil prenésil sédež iz Rima v sônčno-izhodno mésto iménovano do tada „Bizancija“, a odslej po njem „Konštantinopel“ (to je „Konštantinovo mésto“), akoravno mu Slavjani sploh pravijo le „Carigrad“ (*carsko* ali *cesarsko mésto*). Zaslúžil si je on gotovo popolnoma že po tem zgoraj

opomnjeni častni naslov (pridévek) „Vélíki“, kar smo oménili sicer že tudi na 34 strani te knjige.

Po njegovem modrem in gotovo vse hvale vrédnem ukazu, ki se je bil razglasil iz Milana, kjer je nekaj časa bival, léta 313 po vsi rimski deržavi, dobilo si je v njej kristijanstvo popolno slobodnost: sméli so tédaj od takrat naprej spoznovalci kristijanske vére svojevoljno zidati in napravljati si tempeljne in cérkve brez prihajanja v kake si bodi ovire ali zabave, ki so se jim vendar protivile v prejšnjih časih, kakor smo že povédali, po Rimcih in judih. Začéli so si jih sicer kristijani po malem, se vé, tudi v našem Terstu osnovati, čeravno so bili spervič prisiljeni, zadovoljni biti, kakor je po vsem naravino, večidél samo s kapelicami. Pripovéduje se sploh, da tukajšnja stolna církev, od začétka prav za prav posvéčena sv. Mariji, pozneje pa, namréč léta 1300 (glejte tudi na 35 strani) kot zjedinjena z drugo sèzidano léta 530 tik nje, samemu svetemu Justu, je postavljena bila že léta 383, tédaj skoraj pred 1488 léti (a po terditvi nekaterih néki prav za prav vendar léta 400). — Pravi se sicer še dalej, da je bila ta církev *perva* v Terstu, dasiravno je marsikédò, posebno pa dr. Kandler, svojo misel razodél, da *perva* je morda bila timvéč cékvica sv. Silvestra, zastran katére smo nekaj malega oménili že na 61 strani pod čerko *a*).

Ob tej priložnosti objavljamo na kratko, in to posebno z ozirom na našo opombo pristavljeno na 34 strani (med serpkoma skoraj na srédi) še svoje méne nje zastran vpraševanja, pod katéri národ da so po pravem spadali tisti ljudjé, ki so si napravili bili to staro, in pa po svoji podobi, kakor smo že drugod opomnili, tudi jako znamenito církev sv. Justa, sicer

vendar le kot spervič sv. Mariji posvečeno? Odgovor na to vpraševanje se nam ne dozdeva ravno toliko težek: zidali so jo po naši misli gotovo le tisti, katérim je *moralo* biti to najbolj na sercu léžeče; tédaj ravno tisti, ki so bili prej zarad iskrenega spoznavanja kristijanske vére zaničevani in nevsmiljeno preganjani. To so bili pa samo ljudjé tistega národa, katéri (s kakim malim štévilm Rimcev vréd — glejte sicer tudi na 310 strani) je bival *takrat* kot poglavitén v Terstu, tédaj po naših že prejšnjih dokazih — *Slavjani*; saj po Italijanih nije bilo še v tadašnjih časih ne duha ne sluha, in pa prikazovali so se oni na svétu pod tím iménom še le po propadu rimskega gospodovanja, in sicer po pravem ravno takò, kakor se je pojasnilo že na 119 strani. Kar se tiče Rimcev, bivših *preganjavcev kristijanstva*, bilo je njim, kakor *mi* sodimo, vendar téžko mar za to zidanje; pa saj tudi še slédov *njim navadnega* znanega zidarstva se v tem jako čudnem poslopju ne nahaja. *Druzih* národov nije *takrat* bilo v tíh krajih, naj le blebéčejo néki gospodje.... zastran njih kot *Neslavjaníh* (!) karkoli si bodi! — Pozneje se je sčasoma sèzidalo še véč cérkev v Terstu, kakor tudi v njegovi okolici, o katérik se je že v „opisu“ nékaj govorilo. Sicer povédati mislimo zastran *okolíčnih* ob svojem času še marsikaj.

X. Terst pod kraljem Odoakrom (od léta 474 do léta 493). — Véčkratni hudi in strašni prepír, tépež, in nepokój med častilakómnimi pervaki rimske deržave, katére začétek in konec smo že na kratko oménili na 295 strani te knjige; véčkratno strastno spodkopavanje in klanje med njimi zarad pravic, za katére so se na vso moč poganjali poséбно zastran vladanja; véčkratno razdéljevanje ali tímvéč razkosa-

nje te države; večkratna, bivša navadno le po vmoritvi enega ali drugega tih pervakov mogoča, državi pa jako škodljiva sprememba vlade; ščasno vtépanje méhkužnosti in razujzdanosti med vladarje in ravno takò sicer tudi med rimsko ljudstvo; — vse to je na zadnje pobilo in zmoglo prej sicer mnogo stolétij *nezmagljive* Rimce; vse to jim je oslabilo nékdanjo mogočnost, in otémnilo bliščobo, potém ko si je bila óna in tista najvišjo stopnjo doségla; vse to si je imelo naposléd pa tudi za následek žalostno prikazen, da so si po malem *tujci* takošne reči, — takošno nevgodno in nesréčno stanje v prid obračali: napadali so to ogromno državo nekateri od ene, drugi od druge strani, kér pa zastran tega niso si tudi nahajali nikakih posébnih kot nepremagljivih téžav in zaprék. Sicer sperviç takò iménovano *izhodno-rimsko*, pozneje pa *bizantinsko* ali tudi *gerško* cesarstvo, o kotérem smo že večkrat, poséбно na 194 strani govorili, se je vendar precej bolj terdno in bolj na dolgo obderžalo, namréç dokler niso pridirjali tje sirovi Turki léta 1355, in mu dali *po svojem* drugačno podobo, kakoršna se vidi tam sicer še dan današnji, kjer so se po tem za véliko in jako çutljivo nesréço Gerkom im Slavjanom (!) nasélili.

Al taka nije vendar bila zastran sônčno-zahodnega rimskega cesarstva. — Med junaškimi in iménitnimi možmì národov raznih plemén, ki so védeli za-se dobro porabljàti že oménjeno končno slabost Rimcev, in so tédaj od vsih strani zahajali v njihove dežéle, da si jih osvojé, bil je sicer tudi tisti *Odoaker*, o kotérem smo že nékaj govorili na 215 strani, razodévaje ob enem iz tam opomnjenega uzroka svojo misel, da je bil berž ko ne *slavjanske* rodovine. Kot mladeneç,

spodbadan posébnó néki po njemu vgodnem prerokovanju sv. Sevérina zastran njegove prihodnje véličine in slave, stopil je bil v rimsko vojaško službo, v kotéri se je rés tudi, saj kakor nam zagotavljajo, zgodovinopisalci, jako in véčkrat poslavljal. Postavši že v kratkem vojskovòd v sévernih krajih rimske deržave v Evropi, zvédel je tam léta 475, da nék *Orést*, drug rimsk vojskovòd na bolj južnih stranéh, je páhnil ravno kar od vlade takrat od léta 474 bivšega rimskega cesarja *Julija Nepota*, in spravil pa po tem na prestol (tron) svojega sina, ki se je klical *Romul Avgustul* (glejte sicer tudi na 295 strani). Priropivši Odoaker sè svojo pogumno in serčno armado, plane nad Pavijo v gorenji Italiji, kjer je stanoval tadaj *Orést*, in ga po hitri zmagi vjame. Po tem se *Romul Avgustul* berzo odreče cesarske časti, in pa armada iménuje nanagloma za *kralja Italije* istega svojega vojskovoda — Odoakra.

Kralj Odoaker je vladal, kakor nam pripovédujejo bolj zanesljive zgodovinske knjige, po vsem razumno, krépkó in modro nad Italijo, s katéro, kakor smo že prej oménili, je bil zjedinjen takrat tudi náš Terst; pustil je pametno tam vse stare *neškodljive* vravnave in navade, kakoršne je našel, se vé, tudi kristijansko véro v tadašnjih časih že sploh vpéljano, in jako rážširjeno. — Trétji dél pridobitih zemljišč je razdélil sicer néki med vojake svojih armád; dežélo je skerbno varoval ropanja drugih národov, posébnó *Vandalov* — Germanov razglašeni po vsem svétu kot divjakov, grozovitnežev in razdéalcev. Povabil je pozneje v to novo kraljestvo po njem lépo in redno osnovano véč svojih domorodcev, namréc Rujančanov. — Da je bil pa ta vladar okruten, sirov in grozovit človék, in da je tédaj strašno gospodaril toliko v Italiji, kolikor po

tih krajih, in tedaj tudi v našem Terstu, katéremu je néki sila škode in nadloge storil (?!), kakor pravi in terdi z marsikatérimi drugimi zgodovinarji vréd tud Némec Löwenthal, to se nije nikakor vrésničilo in je toraj — živa laž! Kar se tiče sicer končne osòde tega iménitnega vladarja, ki si jo je našel léta 490, oménja se v slédečem razdélku.

XI. Terst pod kraljem Teodorikom (od léta 490 do léta 526). — Za Odoakrom je gospodoval nad Italijo, ravno kakor tudi nad našim Terstom kralj *Teodorik*, ki si je imél pridévek „Vélikí“, rojen léta 455, in sin Teodemira, kralja takò iménovanih *izhodnih Gotov* (Gotje, národ germanskega ali staro-némškega pleména, so se namréč razdéljevali v *izhodne* in *zahodne* Gote), in to takrat, ko so stanovali po svoji presélitvi iz Germanije v južnih krajih sadanje Ogerske, pozneje pa v Misiji (glejte na 190 strani), namréč takraj „černega morja“, in pa zgoraj nad Gerško v izhodni Evropi. Vojskoval se je kralj Teodemir takrat z bizantinskim ali gerškim cesarjem Leonom, in prav za prav léta 460. Potém ko se je med njima mir sklénil, poslan je bil mladi Teodorik kot zastavljenec ali kot osében porok za to, da se spolnijo natanjčno pogoji tega mirù (kakor je bila sicer v prejšnjih časih sploh návada, ko so se vojskovalci na zadnje pomirovali) v Carigrad, kjer je ostal bil néki euajst lét.

— Po svojem povratku, in po smerti očeta Teodemira léta 475 je vladal v Misiji Teodorik kot njegov nastopnik. Bizantinski cesar Zenon pa, imévši ga za najnevarnišega soséda, ga je néki zvijačno mamil in vabil, da naj gré s primérno armado v Italijo soper Odoakra. To se je rés tudi prigodilo léta 488. Teodorik je pa tímvéč rad po tem vabilu ravnal, kér je bil jako

bojažéljen. Obnéslo se mu je sicer tudi v résnici vse, kar si je imél na misli: pobije in zmore namréč Odoakra *trikrat* na raznih krajih, in sicer prvi krat v oglejski okolici (na sadanjem Furlanskem v Avstriji), drugi krat blizo Verone, a tadaj vendar s pomočjó zahodnih Gotov pridirjavših iz Germanije v rimsko državo; tretji in zadnji krat pa ob réki Adi v gorrenji Italiji léta 490. Po tem je postal Teodorik kralj Italije, in, se vé, tudi Tersta. Kar se tiče Odoakra, držal se je ta še do léta 493 v Raveni (v srédnji sônčno-izhodni Italiji), kjer se je néki na vse kriplje prizadéval in boril, da se še naprej brani in si obderži kraljestvo, bil je pa na zadnje vendar prisiljen, se udati, in se celò nasilni smerti podvréci — bil je namréč tam vmorjen!

Po končni zmagi nad Odoakrom osnoval si je Teodorik skoraj v kratkem véliko kraljestvo, katéro je obségalo razún Italije tudi Panonijo (glejte na 191 strani); takò iménovano Savijo. to je, dežéle, po katerih téče réka Sava, tédaj tudi Kranjsko; Dalmacijo, en dél Narika oménjenega na 192 strani, Recijo, namréč en dél sadanje Švajce, séverne Italije, in Bavarije, kakor sicer tudi Tirolsko, in še nékaj južnih dežel spadajočih zdaj pod Francijo. Znano je pa po zgodovini, da tudi kralj Teodorik je vladal razumno, módro, pravično in milo. Bere se sicer še v raznih knjigah, ki govoré o njem, da tudi Terst se je pod njim povišal, in da so se takrat v tem méstu marsikatéra nova poslopja sèzidala. Löwenthal terdi pa, da je bilo ono v tadašnjih časih tim véč primérne poprave potrébno, kér je bilo néki poprej pod pepélom zakopano (?!), čeravno ne pové z *dokazi*, po kom da je prav za prav pod ta pepél prišlo? On pravi sicer še

dalje — se vé, le na podlagi znanih nam drugih čéčkarij — da so pozneje to naše mésto *Slavjani*, ki so mu néki sém privréli, Bog vé, od kod, razdélali in opustobili, česar pa mi né moremo vérjeti: nam se ne dozdéva po vsem naravino, da bi oni sè svojimi sorojaki, ki so takrat tù bivali, takò névsmiljeno in okrutno ravnali! — Vmerl je Teodorik 5 dné méseca majnika léta 526, potéu ko je vladal 36 lét. — Njegov sin Atalarik je vladal za njim pod vodstvom sestre Amalazujnte 8 lét, kakor se bo sicer videlo v slédečem razdélku.

Ob času vladanja kralja Teodorika, namréč léta 524 si je Terst dobil pervega škofa: ta je bil Frugifer — ravno tisti, ki je dal bil napraviti tik pervotne tukajšnje bolj majhne cérkve sv. Marije drugo cérkvico oménjeno že na 34 strani. Terdi se sicer v dotičnih zgodovinskih knjigah, da je škof Frugifer imél pod svojo cérkveno oblastjo ne samo Terst, temoč tudi Istro. Bilo je pa v teržaškem méstu dozdej vsih skup 82 *znanih* škofov (dr. Kandler terdi vendar, da bilo jih je po pravem 83, a da jeden je ostal neznan). Mi bomo tukaj ob tej priliki vse iménovali, in sicer s pristavkom naznanjenja léta, v katérem so si zadobili škofovsko čast. Bili so namréč ti-le:

1. Frugifer léta 524.	10. Leon 804.
2. Geminijan 568.	11. Tavrín 909.
3. Sevér 579.	12. Radald 929.
4. Firmin 602.	13. Ivan III. 949.
5. Gavdencij 680.	14. Peter I. 990.
6. Ivan I. 731.	15. Rikolf (po nekatérik
pa sicer Ivan Rudolf)
7. Ivan II. 759.	1006.
8. Mavricij 766.	
9. Fortnnat 788.	16. Adalger 1031,

17. Heribert 1080.	48. Ivan VI. 1408.
18. Herinicij 1106.	49. Miklavž I. 1409.
19. Hartujk 1115.	50. Jakop 1417.
20. Ditmar 1134.	51. Martin (Davorin) 1424
21. Bernard 1146.	52. Miklavž II. 1441.
22. Henrik I. 1186.	53. Enéa Silvij 1447 (poz-
23. Lujtold 1188.	neje papež Pij II).
24. Volbenk (Volfgank) 1190.	54. Ludevík II. 1450.
25. Henrik II. 1200.	55. Anton II. 1451.
26. Geberard 1203.	56. Ahacij 1487.
27. Konrad 1212.	57. Lukež I. 1501 (se je
28. Leonard I. 1232.	bil odrékel).
29. Ivan IV. 1235.	58. Peter II. (Bonomo —
30. Volrik 1238.	namésti Lukeža I.) 1501.
31. Givard 1255.	59. Francíšek II. (Jožefič —
32. Leonard II. 1260.	<i>Slavjan</i>) 1547.
33. Arlong 1262.	60. Anton III. 1549.
34. Alvin 1282.	61. Ivan VII. 1560.
35. Brisa 1286.	62. Andrej (Repč — <i>Sla-</i>
36. Ivan V. 1299.	<i>vjan</i> ; Italijani so mu dali
37. Henrik III. 1300.	pa priimek po <i>svojem</i>
38. Rudolf (Pedrazzani) 1302.	„Rapiccio“ !) 1566.
39. Gregor (Gergür) 1323.	63. Hijacint 1574.
40. Vilehm (Franchi) 1328.	64. Miklavž III. 1576.
41. Paks 1330.	65. Ivan VIII. 1595.
42. Francíšek I. 1342.	66. Ursin 1598
43. Ludovik I. 1347.	67. Rajnold (Skerlič — po
44. Anton I. 1350.	Italijanih sicer <i>Scar-</i>
45. Angel 1370.	<i>licchio</i> ! — <i>Slavjan</i>)
46. Henrik IV. 1383.	1671.
47. Simòn 1396.	68. Pompéj 1632.
	69. Anton IV (Marenci)
	1646.

70. Francišek Maksimilijan 1663. 78. Sigismund (Žiga ali Šižman) Anton grof
71. Jakop Ferdinand 1672. Hohenvarst 1791.
72. Ivan Francišek 1692. 79. Ignacij Kajetan 1796.
73. Jožef Anton 1721. 80. Anton V. (Leonardič—
74. Lukež II. 1724. *Slavijan*) 1821.
75. Jožef Anton Hanibal 1740. 81. Matej (Ravnihar —
iskren *Slovnec*) 1831.
76. Anton Ferdinand 1761. 82. Jernej (Legat — tudi
77. Francišek Filip 1775. *Slovnec*) 1846.

Opomba. a) Léta 1788 je bilo odpravljeno škofijstvo v Terstu, in preloženo v Gradiško, a vendar le za malo časa — do léta 1791. — b) Po terditvi dr. Kandlerja bil je za Terst nek škof iménovan tudi léta 957, a da njegovo imé je *neznano* (!). — c) Löwenthal pravi, da po njegovi misli je bil škofovski sédež v Terstu zapuščen *dolgo* časa, potéu ko je bil tu škof Firmin (od léta 602), kér stran škofa Gavdencija léta 680 nije bilo neki do léta 754 nobenega družega; kar pa vendar nije résnično; saj je bil pač léta 731 Ivan I. za škofa, kakor je Löwenthal sam prej povédal, in bili so tédaj v 157 létih *štirje*. Zakaj mu se nije rajše *to* zavzétno zdélo, da v občasju od léta 804 do léta 909, tédaj v 105 létih je bil v Terstu *en sam* škof, namreč *Leon*, kakor se vidi sicer že zgoraj?

XII. Terst pod bizantinskim cesarstvom (od léta 534 do léta 568). — Naslédnik kralju Teodoriku je bil, kakor se je že oménilo na 336 strani, sin Atalarik, sicer še nedoléten, in ravno zato je prevzela vladu njegova sestra Amalazujnta, ki je gospodovala pa le osem lét, namreč do smerti iménovanega svojega brata, ki se je pripetila léta 534. Dal jo je vmoriti njen stric Teodat, ki se je postavil po tem sam

sebe za gotskega kralja. Ravno ta prigodek si je pa bizantinski cesar Justinijan (*Slavjan*, kakor smo že drugod rekli, s pridévkom „Upravda“, sin cesarja Justina, bivšega prej prostega slavjanskega *kméta*—!), vladavši od léta 527 do léta 565, berž v prid obrnil; je namreč sklénil prisvojiti si gotsko kraljestvo v Italiji — tisto kraljestvo, katéro je vstanovil Teodorik po spodbadanju prejšnjega cesarja Zenona (glejte na 334 strani) in pa v lép red spravil. Da izverši ta svoj sklép, volí si za to Justinijan slavnega junaka — *Belizarja*. Kedò je bil pa ta?

Imé „Belizar“ je spačeno; ono izvira iz *slavjanske* beséde „Véličar“. Belizar je bil *Ilírec*, tédaj po naših zadostnih dokazih *Slavjan* (glejte na stranéh od 193 do 198), in sicer po terditvi bolj zanesljivih zgodovinopisalcev *pleménite* rodovine. Rodil se je ob začétku šestega stolétja v Čermenu ne daleč od Drenopolja na Tračkem takraj „črnega morja“. Imé „Véličar“ je bilo pa tudi temu, kar je on izpéljal za cesarja Justinijana, rés popolnoma primérno. *Véličar* poménja namreč prav za prav to, kar poménja beséda réšitelj (odréšenik); saj réšil je pač kot najpogumniši in najserčniši junak tadašnjih časov oménjenega cesarja v več nevarnostih. Služil je sicer spervič Belizar pri cesarju Justinijanu v takò iménovani „telésni vojaški straži“, to je, v posébnem vojaštvu odločenem le za vladarja, to pa vendar njemu skoraj več za néko čast, ko za drugo!

Bolj pozno je šel Belizar po cesarjevem povelju kot vojskovod s 25 tisoč vojaki v Azijo soper pèrsijskega kralja, tadašnjega sovražnika bizantinskemu cesarstvu. On ga tam v kratkem sréčno zmore in popolnoma vkroti. Zgodovinopisalec Prokop, katérega

smo oménili na 132 strani, mu je bil takrat tajnik (sekretár). Léta 532 je uspéšno zaterl v Carigradu grozovitno zaroto, ki je žugala cesarju Justinijanu celò sè smertno nevarnostjo. Léta 533 ga pošlje tisti z armado v Afriko soper takrat po svojem tam gospodovavše „Vandale“, o katérik smo že nékaj čerhnili na 333 strani. Tudi zastran tega je Belizar svojo nalogo v kratkem z dobrim vspéhom dognal: po dvéh zmagah sè verne z vjetim kraljem Galimerjem in ž njegovo bogatijo vréd v Carigrad.

Léta 535 je šel iménovani junak kot vojaški povélnik v Italijo po ukazu cesarja Justinijana, porabivšega si zvijačno ali saj s poséбно prebrisanostjo tadašnji prepír, ki je zrased bil po smerti kralja Teodorika (glejte na 338 strani), da si prisvoji to dežélo. Tudi v tem mu je Belizar dobro srégl: léta 540 se mu je namréč obneslo, da zmore sréčno zadnjega gotskega vladarja Vitigeza v Raveni, kjer je po tem cesar Justinijan vstanovil takò iménovani „eksarhat“ (imé gerško, ki poménja v našem jeziku, *naméstništvo*), pod katérega je spadala téda po oménjeni zmagi Italija in ž njo vréd, se vé, tudi náš Terst. — Poslavljal se je sicer Belizar pozneje v néki drugi vojski s Persijani v Aziji, in pa ob tej priliki tudi v brambi mésta Jeruzalema; in na zadnje še enkrat v Italiji léta 544 v novem boju z Goti, ki so se bili tam spuntali pod svojim posébnim glavarjem *Totilom*. Potém ko se je vernil v Carigrad, in v miru tam bival, ponujali so mu néki Gotje italijansko kraljestvo, ako jim pomaga soper Bizantine, kar jim je on pa naravnost odbil. Sicer prišel je zastran tega vendar v néko zaméro pri cesarju Justinijanu, ki ga je imel na sumu (v slabi misli), da je po nékakem porazumljen bil z Goti, in ga

je dal zategadél celò v ječe zapréti, a néki že v kratkem sopet oslobodil, spoznavši ga na zadnje za nedolžnega. — Vmerl pa Belizar, po našem pa, kakor smo že oménili, „Véličar“, ki je spravil bil tudi Terst pod bizantinsko gospodovanje, a vendar le za malo časa, kakor se bo koj videlo, 13 dné méseca marca léta 585 v Carigradu (govoorili smo sicer o njem tù nékaj bolj na obširno zatò, kér je bil roják našega pleména, čeravno se je žalibog tudi on poslavljal le za — tujce!).

XIII. Terst pod Longobardi (od léta 568 do léta 774). — Gospodovanje bizantinskega cesarstva po njegovih „eksarhih“ (*naméstnikih*) imevših si sédež v Raveni, nad Italijo in nad Terstom je trajalo vendar skoraj samo 28 lét. Prilomastili so namreč léta 568 tje hrabri in bojažéljni *Longobardi*, — národ germanskega ali staro-némškega pleména iz sévero-zahodnih krajev Germanije. Opomnjeni bizantinski naméstniki (eksarhi) niso imeli takrat zadostne nasprotne moči soper nje, — niso imeli véč junaškega Belizarja, da bi se bil serčno in krépkó zanje vpíral tim neprijetnim gostom, ki so pa tudi v kratkem rés podjarmili pod vodstvom svojega derznega načélnika *Albojna* vélik dél Italije, ščasoma sicer še to drugo, kar je takrat pod njo spadalo, se vé, s Terstom vred. Longobardski kralji so si imeli spervič za glavno mésto *Pavijo* v dežéli, ki se je od takrat klicala „Lombardija“ (*Longobardija*).

Kralj Albojn je razdél svoje kraljestvo v 30 vojvodin, katérih vsaka si je imela poséбно glavno mésto, in posébnega poglavarja — vojvoda. Pripetilo se je sicer véčkrat, da so se ti poglavarji tù in tam spuntali, in po tem zméšnjave v dežéli napléтали. Je-li si tudi Terst imel takrat tacega poglavarja, o tem se nikjer nič ne bere, ravno kakor se ne vé na čisto, pod

katéro vojvodino da je po pravem spadal, če si ga nije imel; zdéva se vendar po nékih zgodovinskih opombah, ki se tu pa tam nahajajo, ko da je stalo to mésto pod oblastjo *furlanskih* vojvod. — Končno in popolnoma odpravil je sicer bizantinski eksarhat še le longobardski kralj Ajstulf, *Lujtprandov* nastopnik, po silni pridobitvi Ravene léta 752. Sicer pod Lujtprandom so si imeli prvi začétek razni prepíri z rimskimi škofi (papeži), ki so na zadnje longobardskemu kraljestvu v Italiji konec napravili, kakor se bo že takò videlo v slédečem XIV. razdélku, kjer se bo tudi povédalo, kedò da je bil zadnji kralj Longobardov, in kakò da je (léta 774, tédaj po *dvé sto in sèstlétnem* obstanku oménjenega kraljestva) ob svojo oblast prišel? —

Ob času gospodovanja Longobardov v Italiji in tédaj tudi v Terstu se je kmalo po volitvi škofa *Geminijana* (glejte na 336 strani pod štév. 2) izcimil bil takò iménovani „šizma“ (beséda gerska, ki poménja *razcép*, *razkòl* ali *odstop* od cérkvene vlade rimskega škofa kot papeža. Ločil se je namreč bil tadašnji oglejski patrijarh Pavel (glejte sicer tudi na 216 in 217, kar setiče Ogleja in ondešnjih nékdanjih patriarhov) od oménjene vlade, in se presélil pa v „Grad“, (nékdaj tudi precej važno mésto, zdaj revna vasica v avstrijski Furlaniji — večidel prebivališče vbogih ribarjev; Italijani jej pravijo „Grado“ in mislé pa, da je to imé italijansko, kakor néki tudi imé „Sagrado“, to je „Zagradom“, na isti zemlji nedaleč od Gradiške). Ta odstop si je imél pa za následek razne zaporédne razpore in sploh nevgodnosti med papeži, med patrijarhi in med škofi deržavšimi se tistih kot odpadnikov. Teržaški škof Geminijan, Frugiferjev naslédnik, je bil neki pristopil šizmi, in je stal tédaj na strani gradskega

patrijarha. Škof Sever se je vernil pa k rimski materi cérkvi, in takò sicer tudi škof Firmin, a le potém ko sta bila poprej potégnila za razkolnimi ali odpadšimi patrijarhi. Škof Ivan I. (bivši od začetka učitelj latinskega jezika, izvoljen pa zarad posébné njegove učenosti in zarad izglédnega njegovega čednostnega zadržanja léta 731 za teržaškega škofa, in pozneje celò za patrijarha) je bil vàs vdan rimski cérkveni vladi. Nastala je pa ravno zatò razpartija med njim in med benéckim poglavarjem (takò iménovanim „dožetom“) Ivanom, sicer soper njega spodbadanim po drugih razkolnih (šizmatičnih, to je, od rimske cérkvene vlade ločenih) škofih. Po tem ga je patrijarh Ivan, kakor se navadno réče, *izobčil*, namréč pod proklétjem iz družbe kristijanskih vérnikov pravilno páhnil. Iménovani „dože“, čutivši se zategadél vsega razkačenega, misli na maščevanje nad njim: podaje se s primérno armado do Grada, vjame patrijarha, in pa zapovéduje, da naj bode brez nobenega vsmiljenja iz verha ondešnjega visocega stolpa (turna) dol na tla veržen, da se takò vbije, kar se je rés tudi pripetilo — !! Sicer nekatéri terdé, da je bil prav za prav v bližno morje telébljen.

XIV. Terst pod Franki (od léta 774 do léta 849). *Franki*, to je, kakor bi se réklo v našem jeziku, *slobodnjaki* (slobodni ljudjé) so bili národ germanskega ali staro-némškega pleména, in bivali sperviç na sônčno-zahodnih krajih tadašnje Nemçije. V drugi polovici trétega stolétja so osnovali zvézo z drugimi majhnimi národi istega pleména, se takò ojaçili in se pa véçkrat vojskovali z Rimci, potém ko so se tisti bili tudi do tih krajev širili. Potólkli so jih pod svojim vojskovodom Klodijem sicer popolnoma vendar še le v Galiji léta 486, kjer so se po tem nasélili, in kjer se

je polagoma izcimil francozki narod, katérega jezik je večidél méšanica iz latinskih in staro-némških besédi. Vojskovod Klodvik je skoraj v kratkem napravil tam takò iménovano „franško kraljestvo“, ki se je razprostiralo : a) proti sônčnemu zahodu, kjer je zdaj Francija ; b) proti sônčno-izhodnim straném, kjer je današnjega dné Némčija ; in pa c) tudi proti jugu, kjer so bivali takrat izhodni Gotje (glejte v XI razdélku na 334 strani), katérik državo so si pa prisvojili po končni zmagi nad njimi.

Najbolj se je pa vendar to že v tadašnjih časih znamenito kraljestvo razprostiralo, potém ko je bil prevzél njega vlado *Karel* s pridévkom „Vélikí“ léta 768, namréč po smerti svojega očéta *Pipina*. Bil je pozneje ta nastopnik po očétu papežu Leonu III. kronan v Rimu léta 800, — takrat, ko ga je obiskal, kot *rimsko-némški cesar*. Njegovo v kratkem osnovano ogromno kraljestvo je obségalo skoraj vso Španijo, Italijo in Némčijo, kakor tudi še vélik dél sadanje Avstrije, in sicer med njim jugo-zahodne slavjanske dežele do rék Save in Drave s Terstom vréd. Kakò vélik prijatelj(?) da je bil pa Slavjanom ta cesar, dokazuje nam zlasti tudi nék posében prigodek léta 782. Potém ko se je namréč jedna izmed njegovih armád prederznila na sévernem kraju Némčije napasti tudi bivše po vsem mirne in v svojem slobodnem stanju zadovoljne séverne Serbe, o katérik smo že govorili na 184 strani pod čerko c), je bila pa vendar po njih vsa potôlčena in vgonobljena, podal se je tje oménjeni cesar sam v kratkem z drugo bolj močno armado, da si jih po vsi sili podverže, kar se mu je rés tudi obneslo, kakor si vtégne sicer vsak prav lãhko misliti, ako le prevdari, da tim Slavjanom nije bilo mogoče

vpirati se vspéšno in sréčno *pretéžni moči*, kakoršno je on takrat imél. — Pa kakò je vendar ta cesar ravnal po svoji zmagi sè Slavjani, to je, z oménjenimi Serbi kot vjétimi v boju, katérih je bilo néki nad 5000? Dal jih je zaporédoma vse nevsmiljeno posékati, ko da bi mu ne smélo biti že *to* zadostno, da jih je imél pod svojo oblastjo! Takò nepleménito se je on tédaj maščeval nad timi nesréčniki; — tisti, ki si je imél, kakor smo že rékli, častni pridévek „Vélikí“; — takò je on razuméval in rabil vojskino, in mednárodno pravico zastran tih Slavjanov, ki so se vendar le za svojo slobodnost in sploh za svoje národne pravice bórili, kakor je bila sicer že stara navada naših rojakov!

Kakò in kedaj so pa prišli Franki v Italijo, in po tem tudi v naše kraje namésto Longobardov, da tù gospodujejo? — Kakor smo že opomnili na 342 strani, izcimili so se bili, potém ko je nastopil vlado longobardski kralj Lujtprand, med papeži in med Longobardi néki prepiri, imevši véliko in odločívno moč na to znamenito spremémbo. Imeli so si pa izvir ti prepiri poséбно néki tudi v tem, da so bili Longobardije priverženci ali spoznovalci verske ločine takò iménovanih „Arijanov“, to je, posnémovalcev vére *nékoliko* različne od prave katoliške, in osnovane léta 318 v Aleksandriji po nékem „*Ariju*“, ki je terdil in učil, „da Kristus, sin božji, je najpleménitniša izmed vsih stvari postavših iz ničesa, in da je manj ko Bog“. — Naslédek takošnih prepirov je bil pa na zadnje *ta*, da so léta 754 prišli v Italijo po vabilu očéta papeža Štefana II. *Franki*, in sicer takrat, ko jim je bil vladar in kralj *Pipin Mali*, — tisti namréč, katérega naslédnik je bil že zgoraj oménjeni „Karel Vélikí“.

Ta je léta 774 zmogel po vojskovanju zadnjega longobardskega kralja „Dezidérija“ v Paviji, in pa, odpravivši v kratkem vse, po longobasdskem kralju Albojnu vstanovljene vojvodine, katérik je bilo 36, po nekaterih pa le 30 (glejte na 341 strani), je osnoval tudi v Italiji, ravno kakor po vsih drugih krajih, kjer je bil zaporédoma premagalec, takò iménovane „méjne grofovine“, kakor smo sicer že drugod oménili. A v našem Terstu nije bilo vendar nikdar tacié grofov, in tega ne terdi sicer tudi nihče: bilo je tédaj v tadašnjih časih to mésto (še brez okolice pridružene mu takò, kakor mu je pridružena današnjega dné) podložno méjnim grofom kot poglavarjem ene tistih dežel, ki so mu bile bolj bližne, in pa prav za prav, saj kakor mi sodimo, in kakor bomo sicer pozneje skušali tudi natánko dokazati, — *kranjske*.

Pripovéduje se, da je cesar Karel Vélíki tudi náš Terst obiskal, potém ko ga je imél že pod svojo oblastjo, in da se je bil ob tej priložnosti ž njim poséбно sprijaznil *Fortunat*, Teržacán, in pa bratan rajncega škofa in patrijarha Ivana I. že opomnjenega na 343 strani, bivši v tadašnjem času spervič v tem našem méstu škof, pozneje patrijarh v Gradu; sicer škof je bil tukaj *dvanaest*, patrijarh v Gradu pa *štiri in dvajset* lét. Pripovéduje se tudi še dalej v dotičnih zgodovinskih knjigah, da se je takrat v tem méstu napravil iménovanemu cesarju v čast navlašenj znamenit slavooblók („vélb“, to je, obokana vrata), pod katérim si je on imél sém slovésen vhod. Na katérem kraju mésta da je bil pa ravno ta oblók napravljen, se ne vé za gotovo. Rés čudno!

V „starem méstu“ ne daleč od cérkve „sv. Marije Véče“ (glejte sicer na 41 strani pod čerko *e*), in

zgoraj male planjave iménovane „Barbakan“ se je obderžal do današnjega dne nek star oblòk, katéremu so dali Italijani imé „Arco di Riccardo“, kar bi poménjalo v našem jeziku prav za prav „Rihardov oblòk“. Padre Irenéo della Croce terdi, da „Arco di Riccardo“ poménja toliko, kolikor poménjajo beséde „Arco del ré Carlo“, to je „oblòk kralja Karla (?!)“, in da je tédaj ostanek ravno zgoraj oménjenega slavo-oblòka. Da je pa vendar ta terditev jako sméšna, ali timvéč neumna, je óčitno, ko béli dan; kér prvič misliti si nikakor ne moremo, da bil bi vhod iménovanega cesarja ravno skoraj od *zad* za méstom ali saj po nékakem proti srédi njega, kjer bi takrat bil oblòk, ne pa timvéč *spréd* proti séverni strani, na katéri so bila prava méstna vrata; in kér drugič beséde „Arco di Riccardo“ so vendar zavzétno prerazlične od besédi „Arco del ré Carlo“, da bi se morala nahajati med ònimi in med tistimi (stran beséde „Arco“, se vé) kaka prava podobnost.

A *drugi* tukajšnji pisalci, med katerimi se nahaja sicer tudi dr. Kandler; so po nékakem enoglasno terdili, da oblòk, o katérem je tukaj govorjenje, se je sézidal že v *trétjem stoletju*, in da skozi njega se je hodilo v bivše néki ondešnje jéce, ki so se klicale po njih terditvi néki že *takrat* v italijanskem jeziku „Torre di Ricario“, to je, *Rikarijev stolp* ali *turn* (pa kaj je to?). Kar se tiče tega iménovanja, zdéva se nam ono po vsem nevérjetno; kér v *tadašnjih* časih nije bilo še ne tukaj, ne drugod italijanskega jezika, da bi se dajalo ravno *v njem* imé tim jécám, *ako* so rés tam bile, kakor se pripovéduje. Ne vémo sicer, kaj posébnega in važnega da si ima vendar ta ostanék na sebi, da so ga pustili za spomin kot starino *rajši*, kakor tiste

gotovo bolj tacega spomina vrédne réči bivše na vélikem tergu, katére smo oménili že na 47 strani pod čerko e), in katére so pa teržaški gospodje po všém kervohladno in brezrazmiseljno odpravili, čeravno bi lahko tam ostale brez popačenja mésta, ki bi bilo timvéč po njih še bolj znamenito. Te réči bi gotovo tudi *tuje* preiskovalce starin bolj mikale in k sebi vabile, da si jih pridno narisajo, kakor si narisavajo marsikatéri izmed njih véčkrat zgoraj opomnjeni oblók kot néko poséбно staro svétinjo (!), akoravno ne moremo še prav razumevati, *zakaj* da se tisti vendar toliko céní, ali timvéč po nékakem celò — *spoštuje*? Saj se pač še zdaj ne vé, kaj da je néki prav za prav to bilo!

Naslédnik Karla Vélicege je bil njegov sin Ljudevik s pridévkom „Pobožni“. Po smerti tega pa, ki se je pripetila léta 840, se je léta 843 razcépila vsa njegova ogromna deržava na tri kòse, namreč: v takò iménovano Frankonijo némško ali sônčno-izhodno; v Frankonijo sônčno-zahodno, kjer je zdaj Francija; in pa v Frankonijo srédnjo, pod katero je spadala tudi Italija, in pa ž njo vréd naš Terst. Pervo si je dobil Ludevik s pridévkom „Némški“, drugo Karel „Pléšasti“, trétjo Lotar I. kot njen vladar, in pa ob enem kot rimsko-némški cesar. Vladal je tisti pétnajst lét, to je, od léta 840 do léta 855; vmerl je sicer kot *menih* (redovnik) v nékem samostanu na Francozkem!!

XV. Terst pod svétno vlado svoje škofije (od léta 848 do léta 949, tédaj 101 léto). — Ne samo rajniki dr. Rossetti, Padre Irenéo della Croce in pa Mainatti so terdili, ampak terdi tudi dr. Kandler, da je bil tisti némško-rimski cesar Lotar I., o katérem

smo že govorili na koncu XIV. razdélka na 348 strani, daril Terst tukaj bivšemu škofu Ivanu II. Kar se tiče pa zaznamnjevanja dobe, ob katéri se je to prav za prav prigodilo, ono nije pri vsih enako. Pervi trijé déjo, da se je oménjena daritev izveršila léta 848, in sicer po dr. Rossetiju *8 dné mēseca avgusta*, po drugih *pervega dné istega mēseca*. A dr. Kandler terdi *povsod*, kjer je v tej zadévi kaj pisal, da dobil je škof Ivan II. Terst za dar od istega cesarja še le léta 948. Ta njegova terditev si nima pa vendar nikake podlage, je tédaj po vsem neprava in nezanesljiva, ako le prevdarjamo, da začétek vladanju cesarja Lotarja I. je bil, kakor smo že pevédali, in je sicer tudi popolnoma spričevano po zgodovini, léta 840, ne tédaj 940, in vmerl je pa léta 855 (téžko je vendar po 93 létih od smerti vstal, da izveršuje to daritev!).

Némški zgodovinar Löwenthal pravi pa (gotovo le na podlagi tega, kar so terdili dr. Rossetti, Padre Irenéo della Croce in Mainatti), na 9 strani perve svojih dvéh knjig, da cesar Lotar I. je prepustil Terst škofu Ivanu za dar *pervega dné mēseca avgusta léta 848*, kar je sicer résnično le zastran zaznamovanja léta, a nékaj bolj pozno, namreč na 17 strani *iste* knjige, pozabivši, kakor je po vsem óčitno, na svoje prejšnje beséde, terdi vendar (déloma sicer tukaj enoglasno z dr. Kandlerjem!) drugače, namreč da cesar Lotar II. je iménovanemu škofu daril teržaško mésto *osmega dné mēseca avgusta léta 948* (ne tédaj Lotar I. in tudi ne *pervega dné istega mēseca léta 848*, kakor je malo prej pevédal! (kaj je pa po njegovem v tej réči résničnega?). — Važno in sicer tudi prav zavzétno je vendar zastran tega, da, kakor se vidi po zaznamku, katérega smo podali na 336 strani, léta 848 nije bilo

v Terstu kakega škofa Ivana II.; ampak imelo si je to mésto Ivana II. za škofa še le léta 948, v katérem nije bilo pa, kakor smo že dokazali, cesarja Lotarja I. kot darilca; rés čudno tédaj! Po tem je sicer tudi razvidno, koliko neodločnega, in dvomljivega ali negotovega da nam je še ostalo zastran naših krajev v zgodovinskih zadévah od tadašnjih časov.

Katére pravice so si prav za prav dobili po oménjeni daritvi teržački škofi? Dobili so si zastran Tersta in njegove okolice, kakoršno nam kaže naris na 88 strani (sicer tadaj *brez* sadašnje méje) *vse* tiste pravice, katére je imel prej Lotar I. kot rimsko-némški cesar, in pa ob enem kot bivši najvišji gospodar in oblastnik téga mésta in okolice. Med timi pravicami je bila gotovo zapopadena tudi pravica *do kovanja denarjev*, kar je sicer marsikédò, poséбно „Padre Irenéo della Croce“, svojeglavno zanikal, ali tajil, terdè, da cesar Lotar I. se nije nikdar odrékel takošne, kakor se pravi, *véličanstvene pravice*, ampak da si jo je pridržal tudi za prihodnje. Löwenthal pravi še celò to, da je bil škof Ivan II. prevzél Terst z okolico vréd le kot „fevd“ (v poménku, z malo besédami že razbitrenem na 180 strani te knjige med serpkoma na dolenjem kraju), ne tédaj kot neodvisno ali nepodložno poséstvo. Ali drugače je vendar to stvar sodil rajnkí dr. Rossetti v svoji izverstni knjigi léta 1814: po natanjénem razlaganju beséd in zapopadka daritnega pisma 8 dné méseca avgusta 848 je do čistega in popolnoma skazal, da je po istem pismu oménjena škofija postala po vsem samostalna, to je, nikomur podložna oblastnica nad teržaškim méstom in nad njegovo okolico. — Od takrat so si teržaški cérkveni poglavarji (škofi) dajali tudi naslov „grof,“ (sicer le za nékaj časa).

Kar se tiče uzroka, zakaj da je vendar daril cesar Lotar I. Terst njegovi škofiji, oménja zgodov. Löwenthal néke čudne réči, ki se temu, bi skoraj déjali, ravno takò podajajo, kakor se podaja svinji sédlo. Kje da je pa takošne réči pobral, da nam jih naravnost pripovéduje, ko da bi nad njimi ne bilo nikake dvombe, ne vémo; našli smo jih dozda le v njegovi knjigi. Terdi namréč, da Terst je bil v tadašnjih časih prišel na nič, ali kakor se tudi pravi, na zadnjo zarézo; — da néke benéške ladije (barke), ko so se vračale, kakor *on* pravi, iz sirijskega, to je zahodno-azijskega primorja z obilnim trgovskim blagom obložene, so kot preganjane na morju po turških roparjih béžale proti teržaški luki ali ladijostaji, a da bile so vendar po nesréci dotéčene, in vse oropane; da ti hudobneži niso po tem zadovoljni bili sè svojim plénom ali ropom, ampak da pritisnili so celò k brégu, in po tem nečlovéško ravnali z našim méstom, in ravno takò néki ž njegovim obližjem, tédaj tudi z dežélo, kjer je zdaj okolica tega mésta; da pa ta ista nesréča je dala bila oménjenemu cesarju priložnost ali pravi uzrok, da izroči Térst, in sicer, kakor ta gospod pravi, kot „fevd“ (glejte na 180 strani proti koncu) škofu Ivanu II., da v njem gospodujejo on in pa v prihodnje vsi njegovi nastopniki, — ko da bi rés vtégnil po tem odvracati z najboljim vspéhom naslédke takošne nesréče, ako se je ta sicer tudi pripetila! Da pa tudi niso škofi kot svétني vladarji prinesli Terstu posébné sréče, to se bo vidilo v XVI. razdélku. Ne vémo sicer, zakaj da bi se ne bil cesar Lotar I. rajši neposrédno sam kot gospodar Tersta sè svojo močjó potrudil, da réši to mésto od oménjene revščine, in zakaj da ga je moral *za to* timvéč še le škofiji izročiti?

To so pač zavzétne, ali timvéč babje misli, naj si imajo pa izvir kjerkoli si bodi! A naše ménenje bilo bi to, da opomnjeno ravnanje cesarja Lotarja I. zastran prenòsa teržaškega mésta pod oblast škofov pripisovati bi se *morda* vendar moralo, kakor je tudi bolj naravino, véč njegovi pobožnosti, njegovemu očitnemu navzétju za duhovščino ali sploh njegovemu spoštovanju do nje, kakor drugemu, kar bi nam sicer skoraj dokazovalo že to, da je šel na zadnje celò za—meniha, kakor smo oménili že na 347 strani. Pa naj si ima le ta daritev izvir ali uzrok v čem si bodi, prikazovati se mora tukajšnjim Slovencem gotovo kot jako važna: nastanek si je namreč dobila po njej ravno takrat, to je, pred 1023 léti —

Teržaška okolica, sicer vendar déloma v drugi podobi, v véčem raztéžaju, in pa ne še *tako* zjednjena s teržaškim méstom, kakor je današnjega dné; namreč tisto, kakor smo že na 91 strani rékli, zdaj v 23 okrajin razdéljeno prebivališče *Slovencev*, katéro bi jim znani gospodje ki se védno *le* za svojo korist opirajo in nanašajo na § 19 avstrijsko-deržavne ustave zastran narodnosti, berž ko bi se jim le dalo, radi poserli, to je, — poitalijanili, sicer pa le toliko, kolikor že njim dozdéva za dobro: za takò iménovani „Carso“ (*Kras*) ne marajo (glejte, kar se je oménilo v tej zádevi že na 90 strani). A jako na sercu léžeče je vendar tim našim rojakom, in se trudijo sicer rés tudi na vse kriplje, da se vspéh takošnih skušenj opomnjenim gospodom ovira, kar jim gotovo pravo čast déla. Pa naj se serčno in derzno še naprej borijo za svoje národne reči! — Kakò si je iméla tédaj izvirek ta okolica?

V dotičnem pismu napravljenem zastran daritvi med cesarjem Lotarjem I. in pa, kakor so sicer dozdam tudi vsi tukajšnji zgodovinarji terdili (česarvno nije še po vsem gotovo), sè škofom Ivanom II. je bilo vstanovljeno, da nije samo teržaško mésto imelo preiti v posést škofije, ampak še tudi zemlja ležeča *tri milje* okrog njega, ki se je razprostirala do mésta, se vé, le na južni, sončno-izhodni in séverni strani (proti sônčremu zahodu je namréč morje.) Morda ravno po tem je vtégnil tudi dr. Kandler soditi, da je bila ona rés po nékakem pravi — „Agro alimentario“, to je *preživljajoča zemlja*; glejte sicer zavolj tega na 98 strani. Takò je nastala tédaj ta teržaška okolica, ki je pa vendar dandanašnji, kakor smo že prej oménili, bolj skerčena ali manjša nego je bila v prejšnjih časih, kar si je tréba razjasnovati po tem, da se je pozneje ščasoma ražširjal takò iménovani „pomerio“ teržaškega mésta, sperviç takò majhnega, kakor smo že opomnili na 311 strani, in obdanega od zidov, ki so se pa néki razrušili, in razvalili po silnih napadih divjih národov, med katére štéje Némec Löwenthal s tistimi gospodi vréd, ki so dali navadno podlago njegovemu pisanju, poséбно *Slavjane* pridirjavše mu néki sém še le *osmega stolétja* (?!).

Pa kaj je poménjal v začétku ta „pomerio“? — To je imé izviravše iz latinskega; rabili so ga Rimci, pri katérih se je glasilo sicer „pomoerium“ (pomerium), ko so govorili o okolišču svojega glavnega obzidanega mésta Rima. Klical se je namréč pri njih tako tisti prostor, ki je šel na ozkem poleg obedvéh strani obzidja tega mésta zunaj in znotraj, je bil posvéčen, in ravno zatò pa se nije smél rabiti nikdar za kar si bodi; in bil je sicer tudi nalaš zaznamovan

z méjnimi kamni. Spervič je nekaj časa obségal vendar vse mésto. Omémbe vrédno je še, da pri starih Rimcih navadni takò iménovani „avgurji“, to je, tisti, ki so prerokavali prihodnje reči *po létanju tičev*, so sméli v ta namén paziti na takošno létanje le med méstnim „pomerjem“ (temu bi se v našem jeziku prav za prav skoraj réklo „méstno-méjni prostor“, katérega so Rimci po tem, kar smo že prej opomnili, iméli za néko posebno neoskrunljivo ali neoškodljivo svétinjo). — Kakò da so vendar mogli Italijani z ozirom na to, kar se je zdaj tù oménilo, izkovati to imé „pomerio“ kot razšir ali obség teržaškega mésta do sadanje njegove méje, nije prav razumljivo in jasno. To je gotovo le slaba ali timvéč nespametna posnéma Rimcev.

Do kod gré pa zdaj oménjena méja, ali kod se vije njena čerta okol mésta, katére daljnemu razširjanju se naši okoličani, kakor smo že prej nekaj čerhnili, na vso moč vpirajo (kakor se vpira sicer celò tudi vlada), in katéro bi oni zdaj kot njim že véci dél *neznano* (!) radi bolj razbistreno iméli? — Evo vam jo, rojaki! kakor smo jo mi po natànječnem prejskovanju za gotovo pozvédili; a zviti naši nasprotniki so si jo narisali, da le kradejo, nekaj drugače, in povédalo se bo sicer že na svojem méstu, kakò. Naj začnemo pa sè zaznamnjevanjem te méjne čerte na jugo-zahodni strani, tam blizo in takraj svétilnika („lanterne“).

A. Med méstom in med Dolenjo Čarbolo (pod štévilko 3 našega narisà, ki se nahaja na 88 strani te knjige) gré ta méjna čerta: *a)* od morskega bréga takraj prvega bolj širocega nasipa (izstopa ali rivca), kjer je bil nékdaj prvi ali stari lazaret, in kjer je zdaj pod okolico spadajoči že zgoraj omenjeni svétilnik, čez ulico iménovano „Lazzaretto Vecchio“, in se

protéza naprej po ulici „Via della Sanca“ proti jugo-izhodu med hišama štév. 1029 in 1790 do ulice „Via SS. Martiri“; *b*) od tod na lévo naprej po tej isti ulici proti sônčnemu izhodu do ulice „Via Necker“; *c*) tukaj se oberne sopet proti jugo-izhodu do nove ulice „Via Massimiliana“ (takò iménovana v čast rajncemu nadvojvodi bivšemu na zadnje po nesréči v Mějiki cesarju Maksimilijanu, ki si je dal bil napraviti nad to ulico krasno poslopje na ondešnji sprelépi visočini imajoči si jako mikaven razvid na jadransko morje); *d*) od tod na lévo do ulice „Via Tigor“, kjer je sadanja, pod mésto spadajoča armenska cérkev (glejte na 48 strani pod čerko *f*), pa naprej mimo hiše štév. 1364 stoječe na désni in mimo ulice „Via S. Vito“ dol na lévo proti séverju v ulico „Via della Ceraria“ do ulice „Via S. Michele“, po navadi „Contrada Prandi“ zad za anglikansko cérkvico; *e*) po tem gor proti sônčnemu izhodu na désno do tje, kjerjenja (na vogli) Dolenja Čarbola, in kjer gré pôt „Via ai Navali“ med to okrajino in pa med Gorenjo Čarbolo (glejte pod števí. 2, v narísu na 88 strani) dol na désni proti jugu, to je, proti morju ali proti césti Sv. Andreja, kjer je Lloydova ladijodélnica), na lévo pa pôt „Via S. Giusto“, ki gré mimo začétku ulice „Via Madonnina“ in naprej do stolne cérkve sv. Justa, proti séverju.

A znani teržaški prekanjenci so vendar to dozdej tukaj opisano čerto, ki je po vsem prava, v zadnjih časih kakor se vidi po *njihovi* teržaško-méstni in okolični mapi, svojevoljno takò potégnili, da gré po tem sicer tudi od istega, že zgoraj pod čerko *a*) oménjenega mésta, in pa po ulici „Via della Sanza“, pa vendar naravnost gor proti jugo-izhodni strani do

verha, kjer je Gosletovo, že na 114 strani te knjige opomnjeno poslopje, in od tod proti sônčnemu izhodu do začetka ulice „Via S. Vito“, in po tisti naprej sopet proti jugo-izhodu do ulice „Via ai Navali“, in po tem na lévo proti séverju do ulic „Via S. Michele“ in „Via S. Giusto“, o katérik smo že govorili pod čérkama *d*) in *e*). Takò se je navlaš odščipnil ali odčehnil en kòs Dolenje Čarbole, in pridružil méstu, da se tisto le čedalje bolj širi, okolica pa zmanjša!

B. Med méstom in med Gorenjo Čarbolo, tam kjer je štévika 2 na našem narisu, gré čerta: *a*) od konca ulic „Via S. Michele“ in „Via ai Navali“ nékaj po ulici „Via S. Giusto“; *b*) iz tiste na désno proti jugo-izhodu po ulici „Via Madonnina“ naprej mimo loga „Bosco Pontini“ do ulice „Via del Bosco“, kjer se oberne ulica „Via Madonnina“ dol na lévo proti sévero-zahodu; *c*) po ulici „Via del Bosco“ naprej proti sônčnemu izhodu do začetka céste takò iménovane „Strada di Fiume“, to je, réčke céste“, kjer je na voglu hiša števí. 281, in kjer si pridejo sé sévero-zahodnimi konci okrajine Gorenja Čarbola, Rocol in Kadin (glejte pod štév. 2, 4 in 13 našega narisa), v dotik, in kjer je „Barriera“ ali po navadi „Stranga Vecchia“, po našem pa prav za prav „Stara zapornica“. Od tod teče naprej

C. Med méstom in Kadinom (pod štév. 4 narisa): *a*) na lévo proti séverju mimo sônčno-zahodne strani tistega poslopja, v katérem kot spadajočem pod Rocol je bila v zadnjih časih kasarna za tergom „stare zapornice“ (sicer to poslopje še z nékim drugim podolgastim prostorom od zadej vred je na oménjeni mapi prebrisanih teržaških gospodov z méstom zjedinjeno!); *b*) od tod gré na levo dol proti zahodu po ulici

„Via della Barriera (Stranga) Vecchia“ mimo iménovanega terga, in mimo slépih ulic „Androna dell'Olmo“ in „Androna del Moro“, ki ste na désni, v ulico takò iménovano „Via Arcata“ — (?), to je, ulica obokana (*vélbana*), a timvéč vendar „stoječa na obokih“, namréč nad potokom Ključem zdaj pokritim z oboki, do ulice „Via del Sapone“; *c*) po tisti proti sônčnemu izhodu na désno v ulico „Via del Solitario“ okol hiše štév. 1315: *d*) po tej ulici od hiše štév. 1629 tudi proti sônčnemu izhodu do ulice „Via della Fonderia“; *e*) po tisti pa do planjave razprostirajoče se pred (novo) bolnišnico spadajočo pod okolico (glejte na 22 strani), to je, pod Kadin, proti sônčnemu izhodu; *f*) kraj te planjave na lévo in proti séverju do ulice „Via del Boschetto“ (tukaj na lévi pred to ulico je sèzidana skončna nova hiša štév. 3, katére en kòs gré čez to čerto); *g*) po tej ulici „Via del Boschetto“ proti sônčnemu izhodu do ulice „Via Paduina“, ki je na lévi; in pa *h*) po njej proti séverju do Akvedota (vodotoka); *i*) naprej po tem do verta „Giardin Rossetti“; *j*) od tega mésta proti séverju do ulice „Corsia Stadion“, in prav za prav do bližine tistega kraja proti méstu, kjer je šel nékdaj čez potok *Staribreg**) ki je zdaj pokrit (glejte na 21 in 22 strani), mòst

*) Kaj da je prav za prav „brég“, povédalo se je že na 22 strani. Pisatelj te knjige, poséбно kot teržašk okoličan, je véčkrat premišljeval, zakaj da se vendar pravi „Staribrég“ zemljišču, razprostirajočemu se od tistega kraja verdélske okrajine, na katérem si ima začétek njegova povišba gor do hriba, kjer je bila nékdaj takò iménovana „šanca“, in se kliče sicer še zdaj „ograda“ na jugo-izhodni strani te okrajine? To premišljevanje ga je péljalo na zadnje k sklépu, da je bil rés tam v starih časih „brég“ v poménku „zemlja, ki se méji ali je v dotiku z mor-

„Ponte Gelmi“. Tukaj so si v dotiku sè sônčno-zahodnimi konci okrajine Kadin, Verdéla, Kolonja in Skoklja, kakor se vidi že na narisu.

Po tem pa, kar nam kaže mapa naših italijanskih Teržačanov, bi tékla méjna čerta od céste „Strada di Fiume“ (pod čerkama *B. c*) *okol* prostora pridruženega poslopju kot bivši nékdanji kasarni, kakor smo že oménili, dol proti sônčnemu zahodu po ulici „Barriera Vecchia“ do hiš stoječih zdaj na désni, in prav za prav nasproti ulice „Via Salice“ med Banellovo hišo in med césto, ki pélje po Kadiuu do (nove) siromašnice in pa gori naprej. Prej gré *pod* oménjenimi hi-

jem“, in da je ségalo tédaj sperviç naše jadransko morje v podobí bolj ozkega zatoka celò tudi do tega kraja med ondešnjimi, na désni in na lévi uzdigajoçimi se gorovinami tje do podnožja tiste gorovine, katéri déjo naši okoliçani „Griža“, Italijani v Terstu pa „Monte spaccà“ (to je, „preséçena gora“ — glejte sicer tudi na 18 strani), in je na ozadju teržaškega mésta; a da se je vendar ta zatòk po malem nazaj potégnil, in zgínil, je namréç po sčasnem pomikauju ali vdoru zemlje iz zgoraj oménjenih visoci, navzdol se spreménil v dolino, kakoršno vidimo tam dandanašnji. In kak pomének bi si sicer imela, ali kakò bi se mogla drugaçe razbistriti beséda „Staribrég“ (*stari*, to je, *prejšnji nékdanji brég*), ki je prišla pri okoliçanih v rabo za znamovanje opomnjenega kraja Verdéle gotovo še le po zgínu zatoka, o katerém smo prej govorili? Saj takošne prikazni bi ne bile nič novega ali çudnega na svétu. Ozmimo se, na primér, zastran tega samo na *Kopar*: bilo je to mésto celò še skoraj pred 45 léti otòk, to je, obdajalo ga je do takrat morje *krog in krog*, le na eni strani je stalo v zvézi po nékem mostu sè zunaj lézeçim zemljiščem. Pa kakò je vendar *zdaj* tam? Takò, da se skoraj nè zna še véç, kje da je bil ta mòst, in da morje séga tje le na sévero-zahodni, na séverni in déloma na sévero-izhodni strani; drugod ga nije *zdaj* okol tega mésta. Ravno taka je sicer tudi zastran bližne *Izle* (kar poménja otòk, ki pa vendar nije že zdavnj véç otaku podoben).

šami, naprej pa čez Barellova zemljišča proti séverju do ulice „Via del Solitario“, pa po tisti dol proti jugozahodu do planjave, ki je pred bolnišnico, in od tod na lévo naprej do začétku ulice „Via della Fonderia“. Tù se jim oberne po tisti proti sônčnemu zahodu do oménjene planjave; *od tod* pa proti séverju, in proti ulici „Via del Boschetto“, sicer ravno takò, kakor smo mi že rékli pod čerkami *C f* in *g*, a po ulici „Via Paduina“ vendar le do ulice „Via Chiozza“; po tisti proti sônčnemu izhodu do *sadanje* hiše štév. 1942 na voglu med ulicama „Via Amalia“ in pa „Via Chiozza“; *pod* to isto hišo in pa še pod nékimi drugimi, z ono v zvézi stoječimi hišami do verta „Giardin Rossetti“, od tod pa čez Akvedoto med ulicama „Via Rossetti“, in „Via Dobler“ *pod* ondešnjimi *sadanjimi* novimi hišami do ulice „Corsia Stadion“, in sicer do istega, že pod čerkama *C* in *j* oménjenega kraja.

D. Med méstom in med Škorkljo (pod 6 štév.) našega narisa): *a*) od zdolenjega, to je, *proti méstu* léžečega kraja, kjer je bil nékdaj môst „Ponte Gelmi“ čez ulico „Corsia Stadion“, in mimo ulice „Via della Fontana“ gor proti sônčnemu izhodu po ulici „Via del Molin grande“ mimo javnega sprehajališča ali verta „Giardin pubblico“ (na désni) in mimo ulice „Via Materizza“ (na lévi) do ulice „Via del Ronco“; *b*) po tisti na lévo proti séverju, pa naprej okol hiše štév. 1261 notri v ulico „Via del Coronéo“; in *c*) po njej mimo ulice „Via Materizza“ (na séverni strani) do ulice „Via della Crociera“; *d*) po tisti naprej do nove opénske céste, čez katéro se oberne *e*) na takò iménovano „Veduto Romano“ do sterminé *zad* za poslopjem, v katérem je zdaj „Kavarna Fabris“ (*Caffé Fabris*) in pa *zad* za še nékimi drugimi ž njim

v zvézi stoječimi hišami; *f*) od tod proti séverju do „Škorkeljske planjave“ (*Piazza Scorcola*) na „stari opénski césti; *g*) po tisti naprej proti sévero-zahodu do ulice „Via S. Anastasio“; *h*) po tej ulici naravnost proti jugu do morja med sadanjim colnim poslopjem (kjer je bila poprej pri eni priliki vélika siromašnica), in pa med nékdanjo klavnico (*macello*) ne daleč od désnega bréga potoka Ključa.

Po narisu na mapi že véckrat oménjeni bi šla pa méjna čerta od planjave „Piazza Scorcola“ (glejte pod *D. f*) mimo ulice „Via S. Anastasio“ do ulice „Via Pauliana“, in po njej dol proti jugu mimo colnega novega poslopja (téda^j bolj blizo njega) do morja. Takò so pa oni páhnili tisti dél zemlje, ki se nahaja med ulicama „Via S. Anastasio“ in „Via Pauliana“, iz okolice, namréč iz Škorklje, in ga pridružili méstu; a vendar déjo po vsem nedoslédno, da ljudska šola, ki je na isti oménjeni zemlji, to je, med oménjenima dvéma ulicama (zdaj v Prajničevi hiši), — je „scuola di Scorcola“! Kakò se pač to zлага z opomnjenim *njihovim* narisom, kér po *tistem* bi morala vendar ta šola spadati pod mésto, ne pa pod okolico, namréč pod Skorkljo? Tudi to nam zadosti kaže, da se résnica ne daja vsélej láhko tajiti in skrivati!

Nadjamo se, da bo s tim razlaganjem téka méjne čerte med teržaškim méstom in med okolico marsikateri izmed naših tukajšnjih Slovencev jako zadovoljen zlasti zatò, kér po tolikih spremémbah izviravših iz raznih prikazni, poséбно iz sèzidanja mnogih hiš zunaj mésta — ob tej méji, jim je moralo sčasoma biti dvomljivo ali pa, saj déloma, celò po vsem neznano, kod da se prav za prav vije ta čerta. Žal nam nam je sicer, da nije nam bilo mogoče, napraviti in

pa tukaj priložiti priméren narisek, po katérem bi se vse to nekaj bolj pojasnilo. Sicer vtégnejo si oménjeni Slovenci vendar lahko tudi že s tim razlaganjem v roki osébnó in na méstu zadosti pomagati, kér so jim gotovo vse tukajšnje razmére, posébnó ulice tékoče ob isti méji, kakor tudi zdaj tam sèzidane *nove* hiše že takò dobro znane. Kar se tiče pa *druzih* naših Slavjanov stanujočih zunaj Tersta in njegove okolice kot bralcev te knjige, katérik ne bo, se vé, toliko zanimal in mikal ta, *njim* morda celò predolgočasni in sitni opis méjne čerte, kolikor óne, prosimo jih, da naj se blagovoljno vtéšjio in pomirijo z mislijo, da se po tem saj vendar njihovim tukajšnjim sorojakom koristi: spodobi se gotovo, da si tudi mi Slavjani med seboj vsako dobro privoščujemo — *povsod*.

Pod katéro dežélo je spadal Terst sè svojo okolico vréd od začétká, ko nije bila namréč tista še takò ž njim zjedinjena, kakor je zdaj, zlasti pa potém ko je prišel pod oblast Frankov, in tédaj tudi prej, ko si ga je dobila njegova škofija na podlagi zgoraj oménjene daritvi? To je brez dvombe vážno vpraševanje, katérega réšitev bo pa, saj kakor si mi že zdaj mislimo, jako razkačila znane nam dobre prijatelje (!) Slovencev v Terstu, berž ko jo zvédò. Vémo tédaj, da bo razdražila, kakor se po navadi réče, óse (*gòse* — ?) ali timvéč seršene, da nas po tem na vso moč in od vsih strani pikajo; pa kaj je nam za vse to mar? Mi razodévamo zastran tega brezozirno le *svoje* prepričanje, opirajoče se sicer vendar na stvari, ki se ne dajajo tajiti ali naravnost zanikovati, ako ne morda le po kaki sili.

Kakor smo že rékli na 346 strani, si Terst nije imél po prihodu Frankov na te naše kraje *svojega*

posébnega poglavarja, kakor si ga je težko tudi prej imél, saj za nékoliko časa. Okolica je pa ségala *tik do njega*, kér takrat nije bilo še takošnega „pomerja“ — glejte na 353 strani — kakoršen je zdaj, in je stala ravno zatò tudi *s Terstom vréd* v zvézi z dežélo, ki se je razprostirala, ravno kakor se razprostira (se vé, kot nékaj bolj oddaljena) še današnjega dné proti jugo-izhodu, proti izhodu, proti séverju in proti sévero-zahodu okol teržaškega mésta, tédaj sè slovensko dežélo, ki pa nije mogla biti po našem ménenju nobena druga, kakor tadašnja — *Kranjska*, katére prebivalci, čeravno *zdaj* ločeni od tukajšnjih okoličanov, imajo sicer še védno med seboj ravno takošen jezik (naréčje), ravno takošne šége in navade, kakor tisti (néka različnost zastran nošnje — glejte zavoljo tiste tudi na 100 in 101 strani — nije, in sicer tudi ne more v tem véljati kot poglavitno odločivna in biti našemu ménenju nasprotna; saj pa v Dalmaciji, na primér, si ima skoraj vsaka vas poséбно nošnjo; in kaj je vendar za to? *Hervatje* so, kakor si sami pravijo, vsi ondešnji zemljaki — se vé, ne kot *tuji* vrinjenci italijanskega pleména, kakoršnih je, žalibog! tudi tam nékoliko, ki so v tej dežéli, takò rekoč, le škodljiv ple vél, ampak kot pravi Dalmatinci, in toraj kot *pravi Slavjani*).

Po tem, in kér si Terst nije bil v tadašnjih časih še samostalen in ločen sè svojo okolico vréd od oménjene, to je, slovenske ali kranjske dežéle — ločen je bil pač od nje še le po tisti daritvi, o kateri smo že prej govorili — soditi smo po vsem prisiljeni, da je spadalo, ako ne že od nékdaj, saj vendar nékoliko časa pred sklépom te daritvi, zlasti pa ob času vladanja Karla Vélicege in njegovih nastopnikov to naše

mésto pod *Kranjsko*, in da bilo je po tem, se vé, tudi v rédu podložno njeni deželni vladi. Ravno zatò nam nije tudi prav jasno, zakaj da bi se vendar moralo po vsi pravici našemu Valvazoru očitati, da je nespa-
metno govoril, ko je terdil, da je stal Terst na — *Krasu* (in pa s tim vréd, se vé, v *Kranjski*). Pa naj se le upa kedòr si bodi podajati nam zastran tega nasprotné dokaze, sicer ne bi vendar prav védeli, ka-
tére in kakošne? Pismo zapopadajoče opomnjeno da-
ritev *kot poglavitno spričevalo* se gotovo ne daje lahko in takò prezirati ali za nevéljavno imeti, kakor bi morda kedò mislil.

Pravost našega ménenja, če nimamo ravno tudi ozira na to, kar smo rékli zdaj tukaj, je podpirana in po nékakem prav potejena dalej še po marsičem dru-
gem: nékdanja tirjatva zgoraj omenjene slovenske, to je, kranjske vlade, da naj jej Teržaçani plačujejo néke davke, in pa verh tega njeno vabilo, katéro jim je ona pošiljala, da naj se shajajo tam, to je, v *Ljubljani*, tudi njihovi poslanci v navadnih zborih, kakor nam pripovéduje Valvazor v svojih pismih (glejte na 270 strani), čeravno je sicer po tem istem tukajšnje ita-
lijanske gospode kot zgodovinske pisalce, posébnò pa Padre Irenéa della Croce in dr. Rossettija, neizrékljivo razdražil ali timvéč celò v néko divjo jézo pripravil, nam je gotovo tudi precej očitén dokaz, da je bil Terst — nékdaj, kakor smo že drugod terdili, in ob enem dovolj razjasnili, sperviç čisto slaviansk — sè zemljo vréd, s katéro je bil združen, takrat rés *en dél Kranjske*; kér bi si morali sicer misliti, da si je imelo opomnjeno ravnanje kranjsko-deželne vlade izvirek prav nanagloma, in pa le v njeni termoglavnosti, česar mi vendar nismo, in tudi ne moremo biti prepriçani,

imaje si timvéč za terdno, da takošno ravnanje nije bilo nikakor brez zadosti véljavnega uzroka in brez zanesljive, dobre podloge, ampak da bilo je prej dobro pretéhtano. —

Ako je sicer résnično, kakor pravita in terdita s posebno goréčnostjo tudi iménovana dva gospoda v svojih zgodovinskih knjigah zadévajočih naš Terst, da sta pozneje cesarja Miroslov in Maksimilijan, potéu ko je Terst bil že lócen od Kranjske po že véčkrat oménjeni daritvi, in pa Avstriji pridružen, kranjsko-deželni vladi oestro prepovédovala, vtikati se v zádeve teržaškega mésta, in, se vé, tudi njegove okolice, nije po naši misli s tim vendar nič tacega dokazano, ko da bi se morala nam dozdevati overžba ali nasprotna misel tih gospodov po vsem kréпка in véljavna; ampak živa priča nam je marvéč ta ista prepovéd, da je *saj poprej* stal Terst pod oblastjo kranjske vlade, pa da je moralo to po ščasnih spremémbah na zadnje jenjati, in sicer na podlogi ravno kar oménjene prepovédi, in da takošno njeno ravnanje se je po tem takem opiralo k véčemu morda vendar le na kako pomoto. — Naj se pa po tej naši razlogi nepristanško sodi, kako véljavo da si imeti morejo že mnogokrat zaslišane in tudi tù in tam brane beséde znanih naših protivnikov — zatiralcev slavjanstva: "Il Cragno voleva sì avere Trieste per sè, ma non l'ha avuto mai,!" to je, "Kranjska si je hotela sicer imeti Terst, a imela si ga vendar nije nikdar, — ?!"

Iz dobe svétnega vladanja teržaške škofije oménili bomo na podlagi tega, kar smo po sréči našli v nékih zgodovinskih knjigah, v tem razdélku še nékaj posebnega, čeravno nimamo pravega prepričanja, da je po vsem takò nedvomljivo ali résnično, kakor se

pripoveduje: ta stvar zadéva náš Terst, in prav za prav njegove prebivalce tadašnjih časov.

Med vojvodami vstanovljenimi po longobardskem kralju Albojnu, kakor smo opomnili na 341 strani, bila sta najbolj iménitna tista dva, katérih jeden si je imél sédež v Vidmu na Furlanskem, drugi pa v Spoletu, bivšem pozneje papeževem méstu, léžečem proti sônčnemu izhodu srédnje Italije. Obderžala sta si pa obédvâ naslov ("titel —, ?) "vojvoda", tudi, poté m ko je rimsko-némški cesar Karel Véliki osnoval, kakor smo sicer že prej oménili (glejte na 346 strani) "méjne grofovine", namésti longobadskih "vojvodin".

Proti koncu devétega stolétja je bil v Vidmu vojvoda *Berengar*, v Špoletu pa *Gvido*: bila sta si huda spodléznika ali protivnika, in se obédvâ na vso moč poganjala za dobitev kraljevske časti v Italiji — za povzdigo na kraljevski prestol (tron) v tej dežéli. Léta 889 sta se zastran tega strašno vojskovala. Ob tej priliki so pomagali vojvodi Berengarju néki tudi Teržáčani (déjo pa, da jih je bilo ravno — *tri sto* !), in to iz gole hvaležnosti za razne dobrote, katére je on Terstu véckrat podélil, akoravno se vendar nije nikjer še povédalo, za kakošne prav za prav. Sicer ravno iz tega, če se je rés pripelilo, bi se vtégnilo po nékakem soditi, da je bilo teržážko mésto ob času gospodovanja Longobardov v tih krajih po osnovi zgoraj oménjenih vojvodin bivalo pod furlansko-deželnimi poglavarji, kakor smo poveršno opomnili že na 342 strani, četudi nismo sicer tega po vsem prepričani, imaje si za vérjetno, da je stalo že takrat pod *Kranjsko* sè zemljo vréd, katéra je takrat ségala do njegovega obzidja (glejte bolj od zadej, to je, na 362 strani). — Vnel se je bil med iménovanima vojvodama

ob réčici Trébiji, ki téče v bolj gorenji Italiji proti séverju, in se zлива pa v réčo réko, ki se kliče v našem jeziku *Pad* (v latinskem *Padus*, v italijanskem *Po*) odločiven kervav boj. Po hudi bitki je zmogel na zadnje Gvido : bil je tédaj Berengar nesrèčen. Oménjeni Teržačani so si ga néki po tem skerbno vželi v varstvo, in ga réšili od tadašnje njegove smertne nevarnosti : pobégnili so ž njim v Verono, kjer si je léta 923 smert storil — kot zadnji vojvoda iz časov longobardskega gospodovanja, medtim ko se je Gvidu obneslo, da stopi na prestol kot kralj italijanske dežele, sicer pa le — za malo časa : páhnjen je bil iz njega po Némcih.

V benéških takò iménovanih „létopisih“ ali tudi „kronikah“, to je, v knjigah obségajočih poverstne pripovedi zgodkov vsacega léta, se nahaja pa v posebnem ta-le povédka, zadévajoča naš Terst : „V Benédkah je bila že od starih časov navada, 31 dne méseca prosénca (januarja) vsacega léta obhajati néko posebno slovésnost v benéški slolni cérkvi za spomin pokopanja sv. Marka. Prihajale so takrat sicer tje tudi nevéste (novice) sè svojo zmérno ali malo doto, da si prejmejo sveti cérkveni blagoslov (po némškem „*zeugen*“). To priložnost so enkrat porabili *teržaški morški roparji* (?!), da si dobé pléna. Pride jih tédaj néka truma nanagloma v oménjeno cérkev, ravno ko se je obhajala takošna slovésnost.

„Po tem si povléčejo orožje skrito pod oblačilom, si prilasté vse ondešnje nevéste ž njihovo doto vrédo, vmorijo tiste, ki so se jim pri tem protivili, se podajo sopet na svoje broдове (barke), katére so si imeli tam blizo pripravljene, pobégnejo s tim, kar so zagrabili, in se pa nikjer ne mudijo, dokler niso doségli Kaorle.

ki je primorska vas na sônčno-izhodni strani Bénečije, in se je néki ravno *po tem* klicala "dékliška ladijostaja,"! Bénečani, zatò vsi razkačeni, so se med seboj zapriségli, da se hočejo maščevati; vse je vrélo v njih: vstala je splošna razdraženost med njimi. Posébnó razserjeni so néki bili lésarji v benéško-méstnem okraju iménovanem "Santa Maria Formosa," (v našem jeziku "Sveta Marija Lépa,"). Spravili so v malo urah skup obilo ladij in mornarskih vojakov, da potisnejo za roparji tih déklic ali nevést. Ravno ko so se tisti vkvarjali z razdélitvijo svojega ropa, da pa berž nadaljujejo pobég, priropijo nanagloma Bénečani nad njimi, jih v kratkem boju dobro otépejo, in se vernejo po tem, vriskaje od véselja, proti domu.

Sporočivši vse to benéškemu najvišjemu poglavarju (dožetu), prosijo ga silno za dopuščenje, da naj se hodi odslej vsako léto za spomin na ta prigodek s procesijo do cérkve "sv. Marije Formose," pod njegovim (to je, pod poglavarjevim) vodstvom ali predstopom; kar jim je bilo pa sicer rés tudi popolnoma dovoljeno. Po tem se je toraj družega dné méseca februarja kot cérkvenega zahvalnega praznika vsacega léta obhajala oménjena slovésnost. Ob tej priliki dobivalo si je pa dvanajst siromašnih déklic primérno opravo (opremo ali doto) iz dožetovih ròk, in to po doveršitvi zgoraj opomnjene procesije na oménjenem okraju mésta. Za tim so prihajale ljudske véselice vsake verste.

Sicer zgodovinar Löwenthal, ki je tudi to stvar oménil, je pri tem ob enem svojo misel objavil, da tisti, ki so doprinesli takošen rop, so vendar téžko bili *Teržačani*, in da bili so berž ko ne marvéč ali *Istranci* ali *Dalmatinci*, pa opira vendar se ne pri tem na ni-

kako podlago. A naša misel je timvéc ta, da tacega ropa (če bi se bil rés prigodil) bi se ne mogli obdolževati ne Teržачani, ne Istrani, ne Dalmatinci, ampak da opomnjena benéška kronika nije zapopadala zastran tega morda vendar nič družega, kakor — eno tistih navadnih vsakdanjih babjih zmišljenk, ki se sploh véckrat nahajajo v takošnih knjigah (glejte sicer tudi našo opombo na 161 pod *). — Drugih le nékoliko važnih reči se nije pod svétno vlado teržaške škofije prigodilo, katére bi se nam prikazovale kot posébnega spomina vrédne. Da pa v tej dobi, namréč pod trémi skofi, ki so bili takrat v Terstu tudi kot svétni vladarji, in so se klicali *Tavrin*, *Radald*, in *Ivan III.*, so koroški vojvode, Ogri in celò tudi *Slavjani*(!) naš Terst napadali, in mu z véliko nevarnostjo žugali, in da véčidél ravno *to* je iménovanim škofom mnogih stroškov za primérno brambo prizadévalo, kakor pravi Löwenthal, nije résnično: o takošnih napadih nam občna zgodovina (zgodovina vsega svéta) nič ne govori, saj kakor je nam znano. To je tédaj tudi gola — izmišljava!

XVI. Terst samostalen — sam svoj gospodar (od léta 949 do léta 1382, tedaj 433, a po ménenju dr. Kandlerja le 116 lét, to je, od léta 1236 do léta 1382, kakor se bo sicer v tem razdélku koj vidilo). — Skofi teržaškega mésta kot svetni njegovi vladarji niso bili sréčni. Da jim je bilo na zadnje premoženje takò oslabélo, da so prisiljeni bili obračati se celò na nékega juda, namréč na bivšega v Gorici bogatega Daniela Davida, da jim z denarjem pomaga, je precej dokazano in poterjeno; da jih je bil pa ravno néki vélik strošek za brambo Tersta oménjeno že na koncu zadnjega razdélka (XV), v takošno zadrégo in stisko pripravil, to smo že tam na kratko kot prazno

in nevéljavno pravljico overgli: iskati bi se po tem takem moral drugod uzrok tej nesréči, katéra je léta 949 škofa Ivana III. silovito k sklépu nagnila, znébiti se po vsem svétne vlade v Terstu, in prepustiti to mésto kot samostalno njegovi srénji (komunu), in sicer — za plačilo, namréč s tím pogojem, da si *ona* prevzame dolžnost zastran izplačevanja vsih dotadašnjih dolgów.

Takò je tédaj postal Terst sam svoj gospodar. To se je pripetilo pa po nalaš spisani pogodbi 21 dné méseca februarja že tu zgoraj oménjenega léta 949, toraj pred 922 léti, kakor je sicer tudi na čisto dokazano po pismih Padre Irenéa della Croce, Mainattija in dr. Rossettija: v Mainattijevi knjigi se nahaja celò na obširno podán vás zapopadek opomnjene pogodbe od začétku do konca. Nad résnico tega istega zapopadka pa, kakor posébnò tudi nad pravostjo zaznamovanja dobe takošne pogodbe nije dozdej še nihče dvomil; le rajnki dr. Kandler (vmerl je 18 dné prosénca léta 1872 — Bog mu daj véčni mir in pokoj!) je v tej zadévi nékaj družega terdil; terdil je namréč na 28 strani svoje knjižice imajoče si naslov: „*indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale*“, to je, v našem jeziku „poročila ali naznanila, da se poznajo zgodovinske reči na Primorju“, — da prodalo se je teržaško mésto, se vé, z okolico vréd, njegovi srénji pod škofom Ivanom V. leta 1236. Ako je pa temu takò, ostal je Terst pod svétno vlado svoje škofije 287 lét, ne tédaj, kakor je drugod bolj natanjčno skazano, samo 101 léto, sam svoj gospodar pa le 116, toraj ne 433 lét po opombi, katero smo pristavili v začétku tega razdélka med serpkoma. A znano in opombe vrédno je vendar še to, da léta 1236 nije bilo v Terstu

škofa Ivana V. (glejte zaznamek pod številki 13 in 36 na 336 strani), ampak da bil je tisti tukaj, kakor je povédal sicer celò tudi sam dr. Kandler *drugod*, in prav za prav v svoji knjigi na svétlo dani léta 1847, in oménjeni že na 298 strani, še le léta 1299, tédaj 63 lét pozneje, od léta 1235 do léta 1238 pa Ivan IV. Kakò je po tem takem pač vendar mogače, da je škof Ivan V. prodal Terst njegovi srénji léta 1236, kér ga takrat še tukaj nije bilo? —

Kar je bolj važnega ali saj néke omémbe bolj vrednega iz dobe samostalnosti Tersta in njegove okolice, in se bo tédaj v tem razdélku tudi pevédalo, zapopadeno je v slédečih členkih zaznamnjenih z našimi štévilkami.

1. *Nékdanje vladanje v Terstu.* — Da si je Terst imél sperviè le *Slavjane* za prebivalce, in da je stal tédaj od nékdaj na *slavjanski* zemlji (ravno kakor stoji še zdaj), tega smo popolnoma preprièani, in pa takošno preprièanje sicer tudi opirali na zadostne, po naši misli neovergliive dokaze, — na dokaze, pravimo, katére bi vendar téžko kedò izmed znanih naših protivnikov vtégnil spodbijati s kakimi si bodi po *njih* véljavnimi razlogi. Kakošna vlada da je bila pri starih Slavjanih sploh navadna, povédali smo na kratko že *drugod* (glejte na 247 strani); bila je namréè pri njih navadna takò iménovana *demokratsko-republikanska* vlada, katére vsestransko službo oskerbujejo med ljudstvom in pa tudi po njem nalaš izvoljeni poročniki, prihajajoèi kot njegovi poslanci v odloène zборе in tudi kot rédni uradniki. Vlada te verste se je zdévala našim prédnikom povsod kot najbolj primérna, in kot najbolj naravina. Da je bila pa ravno takošna vlada pri starih Slavjanih tudi v Terstu, kakor *drugod*, nad

tim nije nikake dvombe. A po čem in kakò da se je vendar ona tukaj po malem pozgubila, ali se timvéč v drugačno vladò spremenila, opomnili smo že tam, kjer smo govorili o ščasnem zgину sploh skaraj vsih narodnih réči tih Slavjanov kot bivših prvotnih prebivalcev tega mésta (glejte na 288, 289 in 290 strani).

Kakò da se je pa bolj pozno v teržaškem méstu vladalo, potéu ko je namreč v njem prišlo ob prejšnjo moč in véljavo slavjanstvo, razsodi se, ravno kakor sicer še marsikaj družega, in med tim tudi tacega, ki bi se nam skoraj prav čudno zdévalo, po nékem, kakor se bo vidilo, marsikako pojasnilo in razloženje tudi za *prejšnje* čase obségajočem sporočilu ("rapòrtu"), katéro je poslalo bilo naméstovalstvo ali svétovalstvo teržaške srénje rimsko-némškemu cesarju Jožefu I., ki je gospodoval in vladal, se vé, tudi nad Terstom in njegovo okolico od léta 1705 do léta 1711. Sicer sklépati je tréba tudi iz zapopadka tega istega sporočila, ko da avstrijski vladarji niso do takrat še nič védeli, kakò in kaj da je v tem méstu prav za prav bilo, kar se nam mora pač nékaj čudno zdévati. Tukaj podajemo častitim bralcem en posnétek tacega sporočila, kolikor zapopada sicer le bolj važne in znanja vrédne réči teržaškega mésta. Glasi se pa ta posnétek takò-le:

"Naše mésto lézi na brégu jadranskega morja ob nékem njegovem zatoku (zalivu), ki si ima imé po njem, namreč imé "teržaški zatòk", kakor se vidi sicer že na vsih zemljokazih ("geografičnih kartah"), *čeravno* na tistih, ki so se kar v Benédkah tiskali ali napravili, se iménuje ta zatòk timvéč "*benéški* zatòk", pa ne vémo vendar, zakaj, ako ne morda le zatò, da si hoče benéško gospodstvo (benéška republika) krivično prilastiti

ali prisvojiti ta zatòk. — To mésto se mēji proti jugu z benéško Istro, proti sònčnemu izhodu in proti séverju pa s Krasom. Njegova okolica je tésna, večidél neobdélana in kamnita; ona obséga komaj tri milje zemlje. Najpoglavitniši dohodek mu daja *vino*, ki se pridéluje v bližnih nogradih, katérik oskerbovanje zah-téva ali potrebuje pa mnogih stroškov zarad tolikega ondešnjega kamnja, in tudi zatò, kér so večidél samo na sterminah okoli stoječih gorovin. Pridéluje se sicer tudi nékaj olja, a vendar le za domačo rabo, in pa nékoliko soli, ki daja vendar *samo nekatérim* zasébnikom (privatnim ljudém) negotovega dobička, a drugim tim manj, kér tergovina sè soljò je prideržana po néki pogodbi med poséstniki solin in med cesarsko-kraljevsko deržavno upravo (zakladnico) le tej zadnji, in to, žalibog! za škodo temu méstu, kjer se tédaj nihče ne smé pécati ž njo, kakor poprej.

“Tudi *Kranjci*, ki so v prejšnjih časih temu méstu nosili žita in še družega blagà, da ga tù ménjajo za sol, so zdaj prisiljeni plačevati tisto le v gotovih denarjih, kar ne daja méstu, se vé, nikakega dobička. — Žita se pa tukaj nič ne pridéluje, kér nije tudi ravnega prostora (zemljišča) za to, da bi se moglo na njem sejati, in zategadél si morajo Teržačani po sili iskati z vélikimi stroški žita v bližnih deželah, poséбно na Furlanskem, (*naša opomba*: ravno tudi v tem se nahaja gotovo dokaz in poterdba, da celò še takrat, ko se je poslalo to sporočilo cesarju Jozefu I., to je, skoraj pred 166 léti, je šlo jadransko morje po zgoraj oménjenem zatoku do verdélskih zemljišč, o katérik se je že govorilo na 357 in 358 strani; saj kakò bi se pač sicer vtégnilo v tem sporočilu terditi, da okol Tersta nije *ravnega* prostora za sejanje žita,

kér ga je *zda*j vendar še precej v verdélski dolini med ondešnjimi gorovinami, to je, med Kadinom, in med gorenjimi kraji Kolonje in Verdéle? Opombe vrédno je sicer gotovo še to, da kakor smo po sréči zvédeli, pri kopanju na podnožju Griže oménjene na 18 strani se je véckrat nahajalo ravno takošno kreménje ali drobno gladko kamnje, kakoršno se nahaja sploh na krajnih plitkih stranéh morja).

„Mésto z okolico vréd se vlada (vodi) po zapovádi starih (bolj naprej pod štév. 2 natanjčnejše oménjenih) postav ali po latinskem „štatutov“, bivših tukaj v véljavi že prej ko se je Terst bil léta 1382 prostovoljno Avstriji podvergel; vodi ga namréč takò iménovano „véliko svètovalstvo“, pri katérem služi 160 domorodcev *brez p'lače* (!). To svètovalstvo voli vsak četerti mésec svoje srénjske (komunske) uradnike, katérim izročuje opravila po zapopadku tih istih postav. Verh tega si ima obstanek tú še tudi néko „malo svètovalstvo“, sè štiridesétimi udi, ki se volijo izmed zgoraj opomnjenih 160 udov vélicege svètovalstva. To malo svètovalstvo se poménkuje zastran vsih potreb zadévajócih mésto in okolico, pretéhtuje vse natanjčno, in podaja na podlogi tega pretéhtovanja primérno sporočilo („rapòrt,“) vélicemu svètovalstvu, katéro poterja ali pa odrékuje, kar se mu je nasvètovalo.

„Izmed istega vélicege svètovalstva se volijo po devétihi volivcih dalej še tudi trijé udje, ki pa ne sméjo imeti čez tridesét lét svoje dobe, morajo biti iz *raznih* družin (ne tédaj iz *ene in iste*), in so podložni odgovornosti, to je, dolžnosti dajati na zadnje račun od svojega déjanja ali déla, — za *sodnike* ali po latinskem takò iménovane „rektorje“, in to sicer le — za vsake štiri mésece. Vsak tih sodnikov dobiva 13 gol-

dinarjev in 30 krajcarjev (!) za plačo; oni vodijo občinska, politična in gospodarstvena opravila, imajo skerb nad potrebnimi stroški ali izdavki, sklicujejo ob odločenem času v zbor svetovalce, razsojevajo pravde, in izvršujejo sploh vse, kar se jim dozdeva potrebno za podporo dobrostanja mésta (in okolice, se vé) i. t. d.

“Oni stojé pa na enaki častni stopnji, kakor polkovniki ali takò iménovani „majorji“ zastonj služeče mestne in okolične vojaščine“ (*naš pristavek*: ta zadnja si je imela sicer navadno imé „okolični bataljòn“, ki je bil po tem takem osnovan v okolici gotovo že v starih časih, namréc po naši misli precej, ko se je bila tista izcimila, takò da si je imela tédaj obstanek nad 1020 lét, to je, od léta 848 do léta 1868, namréc do takrat, ko je bil nevsmiljeno, in pa po nékem prav nespametnem ravnanju odpravljen, kakor se je oménilo že na 103 strani; iménovan je bil néki, kakor se vidi tudi v tem sporočilu, v italijanskem jeziku celò „černida“, namréc, saj kakor se dozedéva, namésti „černita“, to je, „černita milizia“, kar bi vtégnilo poménjati v našem jeziku „cvét vojaščine“ po isti italijanski besédi „cernita“ izviravši gotovo iz glagola „černire“, po našem „izbrati“, se vé, kar je boljšega ali izverstnejšega, in tedaj tudi — „cvét“ *).

“Po pretéku štirih mésecev prevzamejo ti sodniki

*) Ako se je na 103 strani opomnilo, da je bil ta bataljon pravi ponos, prava lépota in prava čast Tersta in njegove okolice samo za 65 lét, naslanjala se je takošna opomba le na to, da se je isti bataljon léta 1805 rédno poravnal, in da ste bile sicer tudi njegove dvé zastavi ali bandéri 9 dné méseca junija oménjenega léta v cérkvi sv. Justa slovésno posvéčene; a pravi začétek si je vendar imel skoraj že pred 1020 léti, kakor se je reklo tù zgoraj.

brez plačila še naprej, in sicer za štiri druge mesece pod imenom „provveditori“ (po našem „oskerbniki“) za opravilo *zadévajoče vse zdravstvene reči* ali splošno zdravstvo — To véliko svétovallstvo voli tudi še dva oskerbnika, katérih dolžnost je ta, da sta nazočna pri vsakem svétovalskem zboru, in to za ubranitev, da se tam kaka stvar ne predlaga, ki bi bila soper postave ali „štátute“ (!). Imeti morata sicer tudi skerb nad javnimi ali občinskimi céstami in ulicami, nad tergovino z blagom za živéz, nad štacunami, nad kerčmami, i. t. d. Ona služita, ravno kakor služijo oménjeni trije sodniki, štiri mesece, sta tudi odgovorna za svoja opravila, in dobivata kot rédno plačo tri goldinarje (!) za to svojo službo.

„To isto svétovallstvo voli (tudi za štiri mesece) enega blagajnika ali „kasirja“, ketéremu gré dolžnost pobirati in hraniti občne dohodke (davke i. t. d.), in izplačevati to, kar gré služabnikom, kakor sicer še drugi denar po zaukazu sodnikov ali „rektorjev“. Petnajst dni, potéu ko je konec tej njegovi službi, mora dati račun v svétovalnici nazoči poglavarja ali „kapitana“ (o katérem se bo nékaj govorilo bolj pozno), kakor še tudi nazoči sodnikov in oskerbnikov. On je za vsako pomanjkanje kaznjen s páhnenjem iz svétovallstva, in iz vsake občne službe za pet lét, sicer plačati mora *pet soldov* za vsako zastano „liro“. Za plačo dobiva *pet goldinarjev* in *štiridesét krajcarjev*, a verh tega po volji sodnikov za svoj trud še petnajst goldinarjev (!).

„Voli dalej za štiri mesece poglavarja žitnice (prostorov za hrambo žita). Temu gré skerb, da kupuje ob pravem času zadosti potrebnega žita za prebivalce; in je pa tudi on odgovoren, kakor oskerbnik,

in dobiva za plačo *sedem goldinarjev in trideset krajcarjev* (!). — Oskerbovanje pravice ali sojenje, naj zadržava navadne, takò iménovane „civilne,“ pravde med zasebniki, ali pa kazenske reči, je tudi v rokah mésta: postavljena sta za to délo dva *tujá* (!) doktorja pravo-znanstva. Obédva pokliče mésto po svojih postavah: eden si ima naslov „poglavarjev (kapitanov) naméstnik,“ in razsoja vse pravde, katére imajo med sabo ljudje kot „privatni,“ drugi pa naslov „kazenski (kriminalni) sodnik.“ Temu zadnjemu je pridružen za vsake štiri mésece navlašenj *toživec* (po latinskem néki „protektor“) ali deržavni pravdnik. Toliko poglavarjevi namestnik, kolikor kazenski sodnik je voljen sicer za dva léta in vsak si ima za celolétno plačo 294 goldinarjev in 40 krajcarjev (!).

„Predsédništvo in najvišji nadzor (nadgléd) ima že zgoraj opomnjeni poglavar ali „kapitan“, katérega voli za vás čas njegovega živénja Vaše Veličanstvo. Mésto mu daja vsake štiri mésece 311 goldinarjev in 16 krajcarjev, ali vsako léto 933 goldinarjev in 64 krajcarjev *), Vaše Veličanstvo pa (tudi vsako léto) 432 goldinarjev; a verh tega ima on sicer še tisti dobiček, ki mu ga daja kerčma na gradu, in pa nékaj darov, čeravno nije to méstu vséč“ i. t. d.

2. *Župan grof Henrik, in stare postave v Terstu.* — Ko so bivali in gospodovali v Terstu še *Slavjani*, imeli so si oni tù svoje lástne župane, kakor je bila sicer sploh od nékdaj povsod navada naših prédnikov

*) Drugi časi, druge navade! — Teržaški župan kot predsédnik svétoválstva, in kot poglavar magistrata (srénje) ima zdaj 9000 goldinarjev vsako léto; *drugod* nimajo župani, kakor je sicer že znano, nikake plače, stran tistega, ki je na Dunaju!

(glejte sicer tudi, kar se je čerhnilo o županih starih Slavjanov že na 87, 89 in 227 strani). Po prihodu Rimcev v te naše kraje, in tedaj po ščasnem propadu slavjanstva v teržaškem mestu, se je naravno v njem pozgubila tudi takošna stara navada, se namreč spremenila v drugačno vlado, kakor smo že prej povedali. Kak naslov da so si pa srénjski poglavarji v Terstu prav za prav po tem imeli do léta 1150, v katerem, kakor se bere v nékih tukajšnjih zgodovinskih knjigah, je bil grof *Henrik* z italijanskim pridévkom „della Torre“ (v našem jeziku „stolpski ali turnski grof“) *pervi* župan, ne vémo za terdnó, kér zastran tega nimamo nobenega zanésljivega pisma ali sploh sporočila od kake si bodi strani. Če se govori sicer tu in tam o nékem „méstnem glavarju (*capitano della città*)“, ko da bi namreč takošen naslov tukaj že prej bil v šégi, mislimo, da je v tém morda vendar le kaka pomota: jemalo se je gotovo eno za drugo, — to, kar je véljalo v Terstu še le od léta 1382, za véljavno tudi v préjšnjih časih —!

Bili so naméč *takošni* županije v našem Terstu kot srénjski poglavarji od léta 1150 naprej samo do léta 1382, to je, do tistega časa, ko je prešlo to mésto sè svojo okolico vréd pod Avstrijo ali timvéc takrat še le pod Leopolda III. kot vojvodo Stajarske, Kranjske in Koroške, in si po tem dobilo méstne glavarje (*capitane*) voljivne po avstrijskih vladarjih, kakor se vidi že proti koncu zgoraj podanega sporočila (na 371 strani). Postavljali so se pa le do léta 1746, in bilo je do takrat 64 vsih. Pozneje so se klicali *srénjski* ali *magistratni predsédniki* („présidi“), in to do léta 1848; a od takrat naprej so bili, kakor so sicer še zdaj, sopet

„podestà“, to je, v našem jeziku prav za prav „županije“ (glejte tudi na 87 strani).

Pripoveduje se pa še v zgoraj oménjenih zgodovinskih knjigah, da je župan grof Henrik na podlogi préjšnjih, že prestarih, nerédno sèstavljenih, in zato tudi komaj vèč porabljevih in pripravnih postav (*statutov*) néko novo ustavno ali konštitucionalno pismo za Terst in za okolico osnoval, in pa (vendar le — v *latinskem* jeziku, ko da bi moralo véljati pač le za kake Latince!) na svétlo dal. Sicer preglédano in popravljenò je to pismo bilo po tem še *trikrat*, namréč léta 1350, 1365 in pa 1550. Zapopadeno je pa zdaj v štirih debélìh in vélikih *pergamentnih*, to je, iz kože napravljenih zvézkìh. Pervi zvézek si ima na prédnji strani še zdaj ta-le nadpis v *latinskem* jeziku: „V iménu nerazdéljivne sv. trojice, svete Dévice Marije, in vse nebéske trume“. — Prestavilo se je néki to pismo v italijanski jezik še le léta 1421; ostalo je pa v véljavi tukaj samo do léta 1786, ne tédaj, kakor nam pravi zgodovinar Löwenthal, do léta 1809; odpravilo se je namréč oménjenega léta 1786, in to ob času vladanja cesarja Jožefa II; od tadaj nìje vèč oživélo, ampak hrani se le za spomin kot znamenita — *starina*!

3. Še *nèkaj* zastran starih teržaških postav. — Skerb, da se oistro spolnujejo postave, bila je vsim tukajšnjim prebivalcem svéta dolžnost. Vsak prestopek ali pregréšek se je kaznoval s poséбно osornostjo. Kar je zadévalo izverševanje pravice, nìje se nikdar imél kak si bodi ozir na to, je-li bil prestopnik ali pregréšnik postave oséba nizkega ali pa visocega stanu; zastran tega nìje tédaj bilo razločka. Sicer vpéljana je bila tudi v Terstu navada, deržati v natanjènem razvidu vse

odločbe, kakor so slédile ena za drugo toliko v kazenskih, kolikor v pravnih zadevah. — V dokaz, kakò oistro da je bilo po tih rés čudnih postavah ravnanje, oménili bomo tukaj nékoliko primérov, nad katerimi bo gotovo marsikédò prav ostermél; namreč :

a) Tistemu, ki se je pregréšil soper svojega stotnika (vojaškega kapitana), so désno roko odsékli.

b) Nékega pisarja so po spoznanju, da se je skriváj spogovarjal z benéško deržavo (republiko) za nevarnost ali škodo Terstu, so dali privézati nékemu konju na rép, vléči ga takò na vso moč po méstu, in na zadnje — obésiti.

c) Véc poglavcev se je bilo nékega dné zvéčer prederznilo délati marsikatére nagajivne šale ali burke (sméšne reči) pred poslopjem enega sodnika. Dal je pa ta gospod slédečega dné precej zjutraj razglasiti, da tisti, katéremu bi se obneslo zvédeti in mu naznani pregréšnike, dobí iz méstne kase 100 zlatov za dar. Kazen pa, ki bi jih imela zadéti, je bila — odséčenje désne roke, verh tega še tudi oslépljenje enega očesa!

d) Med nékimi méstnimi prebivalci kot nepokojneži bolj visocega stanù se je bila, kakor se bere, léta 1313 izcimila in osnovala strahovita zarota imevša si za namén prekucijo tadašnje teržaške vlade, in pa verh tega neki celò, saj kakor se pravi (a vendar brez zadostnih dokazov, kér jih tudi nije) izdajanje Tersta, da pride namreč pod benéško republiko. Načélnik tej zaroti bil je nék *Marko Ranfo*, premožen teržaško-mésten žlahtnik ali po latinskem takò iménovan „patricij“ *). Imél si je, kakor se terdi, velika zemljišča v

*) Méstni žlahtniki ali „patriciji“ so spadali pod poséбно pléme, ki se je ščasoma bilo tudi v Terstu izcimilo med njegovim

sônčno- zahodnih krajih Istre ne daleč od teržaške okolice onkraj Zaboršta. Kaže se nam po zgoraj oménjenem razvidu, da Marko Ranfo in pa njegov sin Ivan sta bila k smerti obsojena, ki sta jo storila na — vislicah („gavgah“) léta 1314. Po sodbi zadévajoči to stvar bila je izgnana iz Tersta vsa Ranfova družina za vsélej : njene ude je smél vbiti, kedòr je le hotel — bili so namréč, kakor se tù in tam v slovenskem tudi réče, *preklicani* ; ako bi se bil jeden ali drugi izmed njih kedaj v mésto upal, odločilo se je za moške *obglavljenje*, za ženske pa sèžganje. Kedòr bi tacega uda umoril, dobil bi 400, kedòr bi pa vbil enega izmed bivših Marko Ranfovih pridružnikov, 200 lir za dar ; vsakemu hudodélniku, če nije sicer bil morivec, zagotovljena je bila nekažnjenost ali prizanésba, berž ko bi pripéljal enega tacihi pridružnikov živega ali pa tudi mertvega ; hiše te družine morale so se razvaliti, da bile bi tlam podobne, in pa tista imela so ostati vékomaj neobdelana ; kedòr bi se pécal, četudi le *pismeno* z izgnanci, bil bi kažnjen sè smertjo ; in kedòr bi žalil in preklinjal kakega umorivca ali tudi preganjalca Ranfov, moral bi se kazniti z nalogo desétih lir i. t. d.

e) Bere se v nékem élenku postav, zadévajočem kazen razne verste zastran *preklinjanja*, to-le : „Kér gré vsakemu dolžnost, spodobno spoštovati vsegamo-

prebivalstvom, in si je pa prisvojilo néko premogočnost nad takò iménovano prostáčino (*plebe*) v tem méstu, ravno kakor si jo je tudi drugod. Sicer nékaj enacega je bilo tudi v bivšem republikanskem Dubrovniku (glejte na 236 strani) : „patri ciji“ so se tam klicali v serbsko-ilirskem jeziku „vlásteli“, prebi valci nižega stanù pa „púčani“. Takošen razloček se déla v Dubrovniku celò še zdaj, in je tédaj dédina starih časov.

gočnega Boga, in njegovega jedinorojenega sina Jezusa Kristusa, našega odrésenika, kakor tudi njegovo mater, sv. Dévico Marijo, in pa njegove svetnike in svetnice, če bo kedò prekljinjal vsegamogočnega Boga, in njegovega jedinorojenega sina J. K., ali njegovo preslavno mater, sv. Dévico Marijo, ali bo pa izgovoril kako nespodobno in nesramno besédo njim v nečast, — bo kašnjen sè sto lirami, a s petdesétimi lirami, če bo *takò* govoril soper kakega svetnika ali soper kako svetnico. Ako pa obsojenec ne plača v osmih dnévih naloženi mu znések (globo), vtàkniti se mora v morsko vodo do gerla dvakrat na dan v dvéh dnévih, a trétjega dné *vas*, sicer vendar le *takò*, da se ne vtopi. Če se obsojenec ne poboljša, in če se tedaj znova pregréši, spraviti se mora v jéče za en mésec; tam se bo živil ob kruhu in ob vodi“ (*naša opomba*: téžko se je morda kedaj po Terstu med prostim ljudstvom *italijanskega* národa *takò* prekljinjalo, kakor se današnjega dné prekljinja, in vendar nije kaznovanja zastran tega; zdéva se, da je bila stara postava bolja, kar se tiče tacega v nebò vpíjočega nesramnega obnašanja).

f) Drugod se pa berò tudi te-le beséde: „Če kak méščan ali tudi prebivalec teržaške okolice se bo napačno obnašal zastran svojega gospodarstva, in bo tédaj raznesel, poprodal, in zapravlil po nemarnem, z igro, z nezmérnoštjo in sploh z nerédnim živétjem svoje premoženje, bo poklican k srénjskim sodnikom, pri katérih bo moral odkritoserčno résnico povédati; sodniki bodo pa to stvar pretéhtovali, in po tem (če bo sicer tudi skazana, se vé) razsodili, da je ta človék *zapravljivec*, in po tem ukazali, da naj se na sto pnicah (škalah — ?) srénjskega poslopja po nékem nalaš postavljenem beriču vpričo enega izmed ondešnjih pi-

sarjev na vas glas oznani, da ta se mora po razsodbi imeti za zapravljivca“ (*naša opomba*: pa koliko tacih je zdaj tukaj, in vendar tudi za-nje nije nobene primérne kazni, kakor je nije sicer za nespametne in nevarčljive ljudi zastran nagizde ali preobilnega, in grozno škodljivega, nékdaj vendar oestro prepovédanega lišpa v obléki, in zastran zavzétne potrate, čeravno bila bi ta kazen jako potrebna v tem méstu zlasti za ženske).

4. *Kedò je volil sperviĉ teržaške škofo?* — Vprejšnjih ĉasih so volili teržaške škofo oglejski patrijarhi, o katérih smo govorili na 216 in 217 strani; a léta 1192 je konĉno prešla pravica do te volitvi na teržaške kanonike ali korarje. Pervi škof, ki je bil, in pa prav za prav že léta 1190, v njih zboru voljen, iménoval se je *Volfank*. Temu ravnanju se je sicer na vso moĉ vpiral patrijarh Bogomir; a bil je vendar prisiljen, se na zadnje vdati, to je, se prejšnje pravice oménjenih patrijarhov zastran tega povsem odréĉi, poté^m ko je oĉe papež Celestin III. 10 dné méseca majnika léta 1192 odloĉil, da od takrat naprej gré pravica do takošne volitvi teržaškemu korarstvu (kanonikom). To je trajalo pa, dokler si nije prideržal isto pravico cesar Miroslav III, ki je vladal od léta 1440 do léta 1493 (pozneje jih je volil, in jih voli sicer še zdaj le oĉe papež tudi za Terst, ravno kakor za druge kraje, kar je sicer že sploh znano).

5. *Vojskovanje z Béneĉani.* — Po tem, kar se bere v nékih italijanskih pismih zadévajoĉih zgodovino Tersta, ravno kakor sicer tudi v Löwenthalovih knjigah, ki zapopadajo pa skoraj le nék posnétek iz ònih, prišli so sém Béneĉani kot sovražniki Tersta ob ĉasu njegove samostalnosti celò — šestkrat, in vendar je terdil rajnki dr. Rossetti v svoji knjigi: „Medita-

zione storico-analitica sulle franchigie della città e porto-franco di Trieste“ (to je v našem jeziku: „premišljevanje zgodovinsko razstavno zastran posébnih pravic Tersta“), — da Bénečani niso *nikdar* imeli pod svojo oblastjo to naše mésto (sicer o tem se bo še bolj pozno govorilo). Prišli so pa, kakor se pravi v oménjenih pismih, v Terst Bénečani:

Pervi krat léta 1202. — Tada jih je, takò rekoč, sèm povabilo skoraj le néko čudno, jako zavzétno in tudi vse graje vrédno ravnanje Teržačanov, *ako* je sicer résnično, kar nam pripovéduje poséбно Löwenthal zastran tega pervega sovražnega prihoda. Če si je imelo pa tadašnje počétje Teržačanov rés tudi takò žalosten konec, kakor se glasi ta ista pripovédka po tem, kar se bo v tej zadévi še bolj naprej oménilo, moralo je biti to po vsem naravino, kér drugačna, to je, boljša osoda se jim po njihovem obnašanju nije nikakor mogla priméríti; in zategadél smo tudi prisiljeni réči, da, *če* je bilo temu prav takò, bi tudi zanje véljaven bil ta-le znani, iz latinskega vzéti pregovor:

„*So na porodu goré, pa rodila se sméšna bo miška.*“

Terdi se namréč, da Terst, glédavši nevošljivo na neoménjeno ali timvéč neizmérno pomorsko gospodovanje Bénečanov, je tistim po naglem nabranju mnogih vojaških brodov léta 1202 kot néka mogočna država (!?) z vso prederznostjo vojsko napovédal, in jim pa prej po morju nagajal — v naménu, da se lotì po tem résno vojskovanja ž njimi, in stori konec takošnemu gospodovanju, ali da ga jim saj primérno oslabi. Kakò je bilo pa to vendar mogoče? Kaj da je bila že takrat benéška država (republika), in kaj da je bil še takrat Terst, to nam je dobro znano: medtim ko se je

iménovana država že po več krajih Evrope ponosno širila (glejte sicer tudi na to, kar smo rekli z malo besédami na 221 in 222 strani), bil je Terst še slabotno méstice, ki je pridno skerbalo, da si kot odnédanje *teržišče* ali *tergište* s kako trgovino pomaga, in si obstanek obderžuje, kolikor mu je bilo le mogoče. Kakò bi pač pri tem vtégnili Teržáčani na takòšno vojskovanje še le misliti? Kakò bi se vtégnil, pravimo, slab pritlikovec skušati z mogočnim vélikanom? Saj Terst si je osnoval pravo zgodovino véci-dél samo kot teržišče — po ščasnem razvitju svoje trgovine, po razširu in olépšanju svojega mésta s pomočjó tiste, in pa to zlasti *pod Avstrijo*, ne tédaj po politiki in po vojskovanju *), pa naj le vendar pojò njegovi sadanji Italijani — „Romani di puro sangue!“ kakor jim je drago — ponavlja v svojih sládkih sanjah véckrat te-le beséde:

„Intanto Trieste ha la sua storia“, mislé si pri

*) Ravno zatò si ne sméjo pa tudi naši častiti bralci pričakovati, da jim *posebno o tem* pišemo. — Sicer spodobno (!) pohvalil nas je celò časnik „Zora“, katérega daja na svétlo gospod fajmošter *Terstenjak* „za zabavo“ i. t. d., kakor smo po sréči zvédeli, ravno ko smo to polo (od 377 od 392 strani) za tisk napravljali. Pa odgovorili smo mu tudi posébe prav spodobno. — Nije dvombe, da vrédnik tega časnika pozna dobro potrebe našega, žalibog! še védno mladega, in tédaj tudi še védno na slabih nogah stoječega pismenstva, in daja nam zatò ob enem nék opominek, da se po ojestrem presojevanju naše pismenstvo tudi láhko ovira ali celò — zadavlja. Dozdeva se sicer, da oménjeni gospod, o katérem smo nékaj čerhnili že na 132, 281 in 282 strani, pozna natánko nédanji Terst in njegovo zgodovino, kar mu je morda ravno priliko dalo, da nam rad in tudi iz prave kristijanske ljubezni vsako pomanjkanje, ki se morda tù pa tam že dozda v tej knjigi nahaja, prizanaša. Hvala mu vélika — !!!

tem tisoč reči, ki si nimajo nikake prave podlage. Da so bili pa kedaj Teržačani takošne nepremišljenosti, kakor bi se moralo soditi po zgoraj opomnjeni pripovedki o njihovem počétju z Bénečani, da so bili tédaj nagajavci ali draživci, to se nam zdéva po vsem nevértjetno.

To počétje, ki bi se nam prikazovalo kot néka prava nespametna zabavljivost ali dražba, je moralo, če se je rés pripetilo, se vé, Bénečane jako razjeziti in prav siliti, da naš Terst napadejo. Po tem pa, kar se bere, se niso tega tudi nikakor zderžali; ampak prijadrali so sè svojimi vojaškimi ladijami sèm že v kratkem. To se je pripetilo néki ravno takrat, ko se je benéška vlada poménkovala z najvišimi poglavarji nekáterih evropejskih deržav, da se napravi potrébno štévilo ladij za odjadranje proti sônčnemu izhodu za počétje v tadašnjem času navadne takò iménovane „križanske vojske“ s Turki, da se tistim po sili vzame Palestina ali svéta dežéla, v katéri se rodil in je vmerl naš zvéličar. Na čélo takò pripravljene morske armade bil se je néki postavil benéški poglavar („dože“). Henrik Dandolo. Tisti se je bil pa pred odhodom na oménjene kraje rajši obernil proti Terstu z 240 vojaškimi brodovi 13 dné méseca oktobra 1202. Prebivalci tega mésta so se čutili pa precej od začétka prenezmóžne, da bi se lotili vpora soper Bénečane, in so se jim tédaj naravnost tudi brez tega podvergli. Ostali so néki po tem pod njihovo oblastjo 77 lét, namréč do léta 1279: takò bi se bila pa gotovo poterdila véljava zgoraj navédenega pregovora (to je, na 383 strani). Ob priložnosti te podveržbe so si Teržačani néki naložili dolžnost, dajati Bénečanom kot tadašnjim gospodarjem teržaškega mésta in njegove okolice vsako léto

50 čebrov najboljšega vina iz te okolice (in to prav za prav na dan sv. Martina), a verh tega sicer še tudi zaslédovati in iskati morske roparje na južnih stranéh pod Rovinjem, da jih po tem vjéte dožetu izročujejo (!?). Oménjenega léta 1279 so pa Bénečani, saj kakor se pripovéduje, zapustili Terst, in odšli — prostovljno. Rés čudna prikazen!

Drugi krat kmalo po pretéku léta 1279. — Priložnost je bil tadašnjemu napadu néki dal vpor Koparčanov soper Bénečane, prizadévavših si na vso moč, da se ločijo tudi oni od tih njim nevgodnih in sitnih gostov, ki so jih imeli že nékaj časa pod svojo oblastjo. Vkrotivši pa Koparčane, ki so že v kratkem obnemogli, obernejo se Bénečani naravnost proti Terstu, in ga obsédejo od vsih strani. A serčna bramba verlih Teržačanov, poséбно, se vé, okoličanov — zgoraj na 372 strani oménjene „černide“ — in pa prišedša zunanja pomoč zavéznikov, katérih se je v kratkem nabralo toliko, da jih je bilo vkup celò 30,000, in to po prizadétvi goriškega grofa Alberta kot pogumnega njih načélnika, katéremu je bilo, ravno kakor sicer tudi patrijarhu Rajmundu, jako na sercu léžeče, da se Terst réši, — si je imela za važen in zdaten naslédek, da jo Bénečani še ob pravem času potégnejo. Nagajali so néki vendar pozneje temu našemu méstu še véčkrat, in to skoraj do léta 1285, v katérem se je pa na zadnje sklénilo zažéljeno takò iménovano premirje (začasno néhanje vojske ali timvéč tadaj navadnih malih bojev).

Trétyi krat léta 1288. — Prikazal se je bil takrat v teržaškem zatoku z mnogimi vojaškimi ladjami njih povéljnik *Marin Morosini*, in je v kratkem nadoma to naše mésto obsédel od vsih strani — po

mokrem in po suhem. Bila je pa po tej nepričakovani prikazni résna skerb patrijarhu Rajmundu, da se kmalo napravi s pomočjo že prej oménjenega grofa Alberta in koroškega vojvode Majnharta, kakor tudi, se vé, teržaške vojaščine primérna armada, in ž njo krépek vpor soper tega znova prijadravšega sitnega sovražnika. Zatógadél se je néki po tem boj zatezal skoraj tri léta, namréč dokler se nije serčnosti opomnjene armade, ki je štéla nazadnje celò 36,000 glav, posebno pa goréči pogumnosti naše teržaške narodne vojaščine obneslo, da premore Bénečane, čutivše se na zadnje prisiljene, zapustiti brez dognanja svojega naména te naše kraje. Sklénil se je mir ž njimi 11 dné méseca novembra léta 1291.

Četerti krat léta 1350. — Kaj da je takrat Bénečanom dalo pravo priložnost ali pravi vzrok, da planijo nad Terstom, nije nikjer povédano: pripisovati je tréba to le njihovi prevzétnosti. Sicer povédano nije tudi nikjer, je-li se jim kedò vpiral, ali ne? Terdi se le to v dotičnih knjigah, da so se bili Bénečani tukaj vgnjezdili, in si celò za župana nékega Marka Zenona po svojem vkusu postavili; se vé, da je zarad vsega tega v Teržačanih jako vrélo od jéze, in da trébalo jim je le nékolike priložnosti, da se postavijo za brambo domovine krépkó na noge. Podala se jim je ta vendar néki še le léta 1368. Ko so jim namréč bénečanski mornarji nékega dné tistega léta vjeli z blagom naloženo ladijo (barko), imévši si ga za skriváj pripéljano, ali kakor se po navadi réče, za "kontrabantarsko", prederznili so se Teržačani vbiti te mornarje in njih vodnika, in pa celò stergati po tem, in tudi z nogami poteptati na vélikem tergu v Terstu benéško zastavo (bandéro) zaznamnjeno s podobo sv. Marka.

Imelo si je to ravnanje za naslédek, da se je huda vojska vnéla med Terstom in med Benečani, ki je trajala néki do 18 dné méseca novembra léta 1369. Zmogli so v tej vojski — Benečani kot imévši pretézno moč v tem bojevanju. Podpiral je sicer takrat Teržaçane na pomoč poklicani soséd, namréç avstrijski vojvoda Leopold III. s pridévkom „Pobožni“, ki je bil pa, kakor se bere v prvi Löwenthalovi knjigi, çeravno sperviç néki sréçen, na zadnje vendar v tako zadrégo in stisko pripravljen, da se je prisiljenega çutil, potéginiti jo nazaj v Avstrijo ali prav za prav na Štajarsko, kjer je bil vladar tiste dežele, Kranjske in pa Koroške, in od kjer je takrat sém prišel, da Terst brani: pustil si je néki na bojišču véliko štévilo mertvih in ranjenih vojakov! Sicer še bolj žalostna osoda bila ga je zadéla 17 lét po tem v Švajçi, kjer se je vojskoval za néke svoje pravice: padel je v boju s 1400 vojaki vréd, in si tam smert storil 9 dné méseca julija 1386 pri Sempahu. Benéški povéljnik Loredano si je vzél po tem Terst v posést v iménu benéške deržave. Tista se nije pa vendar po tem maščevala nad Teržaçani zavoljo njihovega obnašanja, ki je uzrokovalo to vojskovanje, drugaçe kakor le s tim, da se je moralo na véliki njihovi planjavi sopet postaviti benéška zastava sv. Marka, kjer je bila poprej, in da so bili tisti za nékaj çasa v Benédke pregnani, zastran katérih se je dokazalo, da so bili krivi vmoritvi zgoraj oménjenega vodnika in njegovih mornarjev.

Péti krat léta 1379. — Teržaçani, precej siti Benečanov, so že zdavnej nepoterpežljivo čakali kake vgodne priložnosti, da se od njih oslobodijo, berž ko bi jim le mogoçe bilo. Dal jim jo je pa za to nek

posében prigodek ob začétku léta 1379. Nenadoma in nanagloma vstavili so jim namréč bili néko ladijo, katéra, kot naložena sè soljò, je šla mirno od furlanskega bréga proti Terstu, benéški mornarji v zatoku jadranskega morja ne daleč od tega mésta. Naši mornarji se po tem serčno vprejo, vbijò jim vodnika in dva njegova mornarja; in se péljejo pa sè svojim nakladom v Terst, med tim ko se je podal ostanek benéških mornajev v svoje mésto, da tam naznani ta njim nesréčni prigodek. Sicer po tistem se je zbudila tudi néka huda razdraženost med méščani Tersta in med takrat v njem bivšimi Bénečani.

Tadašnje naznanilo pa, da so ravno kar blizo Pulja (Pole) strašno pokončali benéško brodovje („flo-to,“) Genuezi, poklicani na pomoč po oglejskem patrijarhu Markvardu, kot bivšem prej gospodarju v Istri, da si dobi v njej sopet svoje nékdanje, pa po Bénečanih vzéte mu pravice, — je Teržaçane jako spodbadalo, da se Bénečanom na vso moč vpirajo in jim posadko („garnizòn“) v Terstu zagrabijo, sklénivši med seboj za terdno, da se morajo po vsem osloboditi od gospodovanja tih prevzétnežev. Za doségo tega istega naména obernejo se na oglejskega patrijarha Markvarda, in pa na njegove zavéznike (pomagače), da jih podpirajo v izpéljavi naménjenega počétja. Po kervavi in strahoviti borbi se je Bénečanom vendar néki obneslo, da se še v Terstu obderzé, sicer le dokler jim ga niso v kratkem junaški Genuezi kot pomagači sopet vzéli, in pa iménovanemu patrijarhu izročili, katéremu so se po tem Teržaçani podvergli, podavši mu radovoljno ključe mésta, kakor sicer ob enem tudi zastavo ali bandéro s podobo sv. Justa, in obljubivši mu slovésno ob tej priliki zvéstobo. On

jim je pa zagotovil svoje skerbno varstvo, in spoznavanje dotadašnjih njihovih pravic, in to sicer po svojem, za-nje nalaš oljenem oblastniku ali naméstniku.

Sésti krat léta 1381. — Dal je neki bil uzrok temu sovražnemu napadu Bénečanov posében hud prepír, ki se je bil izcimil, potéu ko je oče papež Urban VI. po smerti patrijarha Markvarda volil za njegovega nastopnika v Ogleju nékega Filipa iz Alançona („Alançon“, — imé francozko, ki se izgovarja „Alansòn“ — je zdaj poglavitno mésto okrajine iménovane „Orne“ na Francozkem, in se je podéljevalo nékdaj pod naslovom „vojvodina“ francozkim kraljevičem, in sicer zadnji krat léta 1774). Vstale so namréč po tej volitvi marsikatére zméšnjave in homatiije med raznimi stranikami. To so pa Bénečani za-se zvijačno porabili in si v prid dévali. Prijadrali so tédaj v kratkem pred Terst zgoraj oménjenega léta 1381 z 38 takò iménovanimi „galéjami“ (posébnimi, to je, podolgastimi vojaškimi barkami), in si ga pa kmalo rés tudi v posést vzéli, in to néki brez nobene posébne téžave, kér bilo je takrat to mésto brez primérne pomoči, da bi se vtégnilo saj nékoliko v bran staviti. Sicer med tim se je vendar vpotilo pogajanje in ravnanje med Genuezi, kakor še med drugimi zavézniki rajncega patrijarha Markvarda in med benéško deržavo (republiko), da se saj mir skléne, in Terst od bénečanskih napadov tudi za naprej oslobodi. Ta sklép se je rés v kratkem izvršil, namréč že 1 dné méseca oktobra istega léta (1381), in sicer v genuežkem glavnem méstu, to je, v Turinu. Po tem sta se odrékla za vsélej vsih svojih dotadašnjih pravic do Tersta benéška deržava in oglejski patrijarh. —

Kar se tiče *pervokratnega* prihoda Bénečanov v

to naše mésto, oménjenega na 383 strani, pisal je zastran njega rajnki sosébnó izobraženi dr. Rossetti, ki si je gotovo na vse kriplje prizadéval, da zvé kako čisto résnico o tukajšnjih zgodovinskih rečéh, — na 28 in 29 strani svoje knjige léta 1814 (v italijanskem jeziku, se vé) tako-le: „Léta 1202 so si vzéli sicer Bénéčani Terst po Henriku Dandolu; a nije vendar skazano, da se je imelo to kak posében náslédek zastran najvišje oblasti v tem méstu (ko da bi si jo namréč *oni* dobili), kér pa Teržačanom nije bil tudi po tem naložen ne kak si bodi davk, ne bila jim dana kaka si bodi benéška gosposka kot voditeljica mésta (in okolice, se vé); in pa ne vé se še, je-li si deržala tù benéška vlada kako vojaško posadko, in za koliko časa? Nahaja se sicer opomba v pismih korarstva (skofjega konsistorija), da Bénéčani so se oddaljili iz Tersta sè svojo armado 12 dné méseca julija léta 1279, a to nam vendar ne dokazuje še, da ostali so ravno bili tù od léta 1202 do takrat. Tudi kanonik Scussa (glejte, kar se je o njem čerhnilo na 13 strani) govori o tej opombi korarstva z besédami: „Prikazovala bi se ta opomba jako suha (jalova), ako bi po njej Bénéčani obderžali bili Terst od léta 1202, v katerém so ga prvi krat po sili vzeli, pod svojo oblastjo 77 lét.“ — On hoče s tim reči, da tadašnji odhod béneške armade od tukaj se nikakor ne nanaša na oménjeno posilno vžetje (ali da ta odhod nima s tistim nič opraviti), kér zastran *sédem in dšestlétnega* poséstva, in pa zastran odhoda po toliko dolgem gospodovanju v Terstu bilo bi se pisalo gotovo nékaj bolj obširnega in natanjčnega, ali saj nekaj manj jalovega, kakor se zdaj zastran tega bere. Sicer beséde rabljene v korarstvenih pismih „so se oddaljili sè svojo armado“ nam dajo zadosti uzroka za izpéljavo sklépa, da nije

se mislilo govoriti o drugem, kakor o enem tistih navadnih hipnih napadov in vernitvi Bènečanov, s katerimi so oni večkrat in pa po vsaki malenkostni zdržbi ali razpertiji Terstu le nadlégo delali.“ Takò je tédaj pisal dr. Rossetti! — Govorivši pa na zadnje tudi nékaj zastran še drugih zgoraj že oménjenih benéških napadov in obsédeb tega mesta, kakor tudi zastran kratkega gospodovanja oglejskih patrijarhov v njem, je pristavil dr. Rossetti v §. 21 svoje knjige to-le opombo: „Da tutte queste vicende, *per lo più incerte ed oscure per mancanza di storici documenti*, ridonda però con sicurezza, che, sebbene la indipendenza di Trieste sia stata fino al 1381 quasi continuamente combattuta, e spesso anche depressa dalle armi venete, ella tuttavia si mantenne e risorse“, to je, v našem jeziku: „Iz vsih tih prigodkov *vèčidél* negotovih (dvomljivih) in tèmnh zarad pomanjkanja zgodovinskih pisem, se vidi vendar določno, da, čeravno bila je samostalnost Tersta do léta 1381 skoraj neprestano bèrzdana in večkrat tudi zatirana po benéškem orožju, ona se je vendar terdno deržala in oživljala“. — To je sicer tudi naša misel, čeravno nam nije, in nam ne more tudi biti prav razumljivo, zakaj da si niso vendar obderžali *stalno* gospostvo nad Terstom takrat *jako mogočni* Bènečani, berž ko so si ga v pestéh imeli? To je pač néka čudna stvar, ali timvéč skrivnost, ki je le pripravna, péljati nas k dvombi nad résnico vse te pripovédke, kakor je gotovo péljala sicer tudi rajncega dr. Rossettija po tem, kar nam kažejo njegove keséde.

XVII. Terst prvi krat pod Avstrijo (od léta 1382 do léta 1809). — Čeravno si je imél sklép miru, omenjeni na koncu prejšnjega razdélka, za na-

slédek spoznanje samostalnosti in sploh pravic Tersta, njegovi in njegove okolice prebivalci niso se vendar mogli takò na tisto zanašati, da bi se sopet bati ne sméli kakega sovražnega napada od strani benéške države. Da se pa v prihodnje čedalje bolj varujejo takošne previdljive nevarnosti, sklénilo je njihovo svétovallstvo, da se ima Terst z okolico vréd podvréti oblasti istega že zgoraj na 387 in 389 strani oménjenega vojvode Leopolda III. ki si je imél takrat sédež v Gradcu na Štajarskem, in takò spoznati ga za svojega najvišjega gospodarja.

Bil je pa ta vojvoda Leopold sin vojvode Albrehta II., bivšega od léta 1344 do léta 1358 vladarja vsih takrat pod Avstrijo spadavših dežel. Po smerti očéta, ki se je pripetila léta 1358, in po razdélitvi tih dežel med njim in med njegovim bratom Albrehtom III. je postal on gospodar Štajarske, Koroške in Kranjske, brat pa le dežele, katéri je bilo imé „avstrijska vojvodina“ (pozneje sicer „nadvojvodina“, in to prav za prav od léta 1456). — Da so si Teržačani ravno oménjenega Leopolda za svojega najvišjega oblastnika volili, to nam je dokaz, da so ga poprej tudi dobro poznali, in bili njegove zmožnosti popolnoma prepričani, sicer bi mi nikakor ne védeli, zakaj da so se ravno na njega kot na svojega prihodnjega zavétnika obrnili. Tacega prepričanja bi pa gotovo nihče imeti ne mogel, ako bi résnično bilo, da je bil vojvoda Leopold v vojski z Bénečani po njihovem četertem prihodu v te kraje takò pobit, da je pobégnil (glejte sicer na 382 strani), in se po tem tudi nije véč s kako vojaško pomočjo vernil, ko so Bénečani pozneje še dvakrat nad Terstom planili. Ravno to nas po nékakem sili soditi, da temu je vendar téžko takò bilo, kakor beremo povédano

v dotičnih knjigah, posebno v Löwenthalovih, kakor smo že prej oménili. Sicer pa tudi zgodovinar *Gebhardi* pravi, da ta Leopold III. („Pobožni“) si je pridobil Terst, *potém* ko se je vdéleževal vojskovanja med tim méstom in med benéško republiko. Kako bi si vtégnili pač to razlagati? —

Po opisanju Tersta in njegove okolice, in po omémbi tistih zadév starih in sadanjih Slavjanov, katére smo imeli za podlago temu, kar se nanaša na slavjanstvo Tersta, ali stoji ž njim v néki zvézi, da se le ono takò čedalje bolj pojasni, povédali smo dozdej na kratko, kar je v zgodovinskih rečéh bolj važnega zastran tega našega mésta, odgovorivši posebno na vprašanje: *a)* katéri národ da si je tisto imelo za prve prebivalce? *b)* kedaj in kakò da so prišli sèm *Rimci*? *c)* kakò da je nastalo za njimi tukaj gospodovanje *Odoakra*, in *Teodorika*, za tima pa gospodovanje bizantinskega (gerškega) cesarstva, Longobardov, Frankov, in teržaških škofov? in *d)* kakò da je Terst postal sam svoj gospodar ali samostalen? *Prava* zgodovina Tersta in njegove okolice, katére osoda je stala vsélej ž njim v terdni zvézi, se je začéla pa, in sicer v poménku, o katérem smo nékaj čerhnili na 384 strani, prav za prav še le po volitvi vojvode Leopolda III. za tukajšnjega najvišega oblastnika. *Sréčne* zaporédne spremémbe, po katérik se je osnovala ta zgodovina, pripisovati je tréba le modrosti, dobrovoljnosti in véliki skerbi avstrijskih vladarjev, ki so posebno in močno podpirali náš Terst, in sploh jako pripomogovali k sadašnjemu njegovemu vgodnemu stanju.

Po žalostni smerti vojvode Leopolda III. léta 1386, katéro smo že oménili na 383 strani, bili so kot njegovi naslédniki in tudi vladarji Štajarske, Koroške in

Kranjske in ob enem, se vé, tudi Tersta, najprej brat Albreht III. sicer le kot varh (jerof) njegovih takrat še nedoraslih ali nedolétnih otrok; po tem pa *Leopold IV.*; za njim *Ernest* s pridévkom „Želézni“, in *Miroslav*, sin tega zadnjega kot vojvoda iménovanih dežél (vladali so vsi tisti od léta 1386 do léta 1440), a za naprej in po zjedinenju tih dežél z avstrijsko vojvodino léta 1440 je gospodoval oménjeni *Miroslav* kot avstrijski vojvoda in ob enem tudi kot némški cesar *Miroslav III.* do léta 1493; za njim so pa vladali cesarji: *Maksimilijan I.* od léta 1493 do léta 1519; *Karel V.* od léta 1519 do léta 1558; *Ferdinand I.* od léta 1558 do léta 1564; *Maksimilijan II.* od léta 1564 do léta 1576; *Rudolf II.* od léta 1576 do léta 1612; *Matija* od léta 1612 do léta 1619; *Ferdinand II.* od léta 1619 do léta 1637; *Ferdinand III.* od léta 1637 do léta 1657; *Leopold I.* od léta 1657 do léta 1705; *Jožef I.* od léta 1705 do léta 1711; *Karel VI.* od léta 1711 do léta 1740; za njim cesarica *Marija Terézija* od léta 1740 do léta 1780; *Jožef II.* od léta 1780 do léta 1790; *Leopold II.* od léta 1790 do léta 1792; *Franc I.* od léta 1792 do léta 1806 kot rimsko-némški, od takrat naprej pa le kot *avstrijski* cesar (sicer po odbitku časa francozke medvlade petih lét, to je, od léta 1809 do léta 1814) — do léta 1835; *Ferdinand I.* (tudi kot *avstrijski* cesar) od léta 1835 do léta 1848; in *Franc Jožef* (sadanji cesar) od léta 1848. — Kak dobíček, ali kako osodo da si je sploh Terst imél pod zdaj iménovanimi vladarji, vidilo se bo, kakor sicer tudi še marsikaj družega, pa vendar samo bolj téhtnega, v člénkih, ki zdaj tukaj slédijo (opušča se tedaj v njih vse to, kar nije ne zanimivo, ne važno, ali bi vtégnilo le dolgočasiti, čeravno so drugi zgodovinarji

*

pripovedovali vsako malénkost prav natànko, vendar le — po babje!).

1. *Pismo vojvode Leopolda III.* — 30 dné méseca septembra 1382, ki zadéva prestop Tersta in njegove okolice pod oblast iménovanega vladarja, kakor sicer tudi pravice in dolžnosti ene in druge stranke, in je bilo podpisano kot véljavno po poročnikih tega mésta 31 dné decembra istega léta v Gradcu. — To pismo (sicer kot izvirno le v jako spačenem *latinskem* jeziku, in pa nékaj čudno) se glasi takò-le:

„Mi, Leopold, po božji milosti vojvoda Avstrije, Štajarske, Kranjske i. t. d. spoznamo in povémo za-se in za Svoje dédiče (*vérbé*?) in prihodnje naslédnike, da Nam najljubši plémenitniki, modri in zvésti, srénja, svétovallstvo in prebivalci teržaškega mésta so postavno in vézavno pooblastjene časti vrédne in modre Adelma žl. Petracija, Antona dei Domenico, (*po našem bi skoraj rékli Dominikoviča*) in Miklavža dei Pica (*Pikaviča*) kot besédnike, poslance in poročnike teržaškega mésta in njegove okolice k Nam poslali zatò, da Nas odločujejo, vzamejo in spoznajo za svojega pravega in naravinega gospodarja in vladalca, in pa za tistega, ki bi z božjo pomočjó poséбно branil oménjeno mésto, njegove prebivalce in tiste, ki so v gradovih in v okolici, in to takò, kakor je zapopadeno v javnem pismu srénjskega in teržaškega mésta, poterjeno s péčatom srénje, in podpisano po zgoraj iménovanih poročnikih, — vse to pa z ozirom na vélike in nepreterpljive nesréče istega mésta, in na stiske, katére je ono doslej prestalo po véčkratni premémbi gospodovanja (vlade); — z ozirom dalej na to, da se je javno po nezvéstobi ravnalo soper pogodbe in dogovore, po katerih je teržaško mésto z okolico vréd prešlo bilo

pod oblast oglejskega patrijarha, prečastitega zdaj v Kristusu počivajočega očeta Markvarda in njegove cérkve; — z ozirom še na to, da Mi po méjašenju nékih Svojih poséstev, okrajin in délov dežel s teržaško zemljo vtégnemo z boljim vspéhom in bolj krépkó v prihodnje braniti to mésto in njegovo okolico, kakor katéri si bodi drugi vladar in oblástnik; — in pa zadnjič v posébnem premišljevanju, da nekatéri izmed Naših rajnkih prédnikov (prednamcev *) so nekđaj marsikake posébne pravice imeli in vžívali v teržaškem méstu, katére ne preidejo po krivici na Nas kot dédina po naslédbi.“

„In kér pa Mi, prej oménjeni vojvoda, spoznamo z milostivo dobroto njih (*to je, iménovanih prišedših oseb, — poročnikov*) radovoljno pokorščino, smo vzéli v to pismo ž njimi in z *všimi* (!?) prebivalci Tersta in njegove okolice slédeče odločbe, in urédbe, in pa vstanovili tako-le:“

„Da prvič si Mi, Naši nastopniki in dédiči naložimo dolžnost, vladati, vderžati in braniti teržaško mésto in njegovo okolico, oménjene gradove, vse njih stanovnike in prebivalce, njih imétja in poséstva, naj se nahajajo kjerkoli si bodi, soper vsako osobo, ravno kakor ravnamo sicer po navadi tudi zastran Svojih drugih zvéstih in podložnih; da iménovanega mésta, njegovih pravic, in poséstev ne bomo nikdar ne kaki posamezni osobi, ne kaki skupščini (*skupnim osobam*) prodali, zastavili, izročili, naj si bo pa kot dédino ali kot fevd (*to je, le za vžitek — glejte na 180 strani*); da ne bomo tédaj prodali po Svojem samovladstvu

*) Očitno je, da se je tukaj mislilo na franške vladarje (glejte na 343 strani).

in po Svoji oblasti ne mésta, ne njegove okolice, kér vsè to mora ostati kot célo (*neprekratjeno*) na vse véke zjedinjeno z gospodstvom in naslovom avstrijskih vojvod.

„Mi iménovani vojvoda, Naši dédiči in naslédniki, imamo in si prideržimo pravico, dajati po Svojih mislih teržaškemu méstu glavarja (*kapitana*), in ga postaviti, akoravno se more kakošen urad (*kakošno službeno opravilo*) po nékdanji navadi tudi vsako léto preménjati, medtim ko ostane vendar Nam, in Našim dédičem in naslédnikom prideržana posébná pravica, tudi puščati, kakor Nam bo volja, glavarja v njegovem uradu, ako bi se ne moralo to po posébni priloznosti in po vsi pravici spreméniti“.

„Po Nas postavljeni glavar si mora pa imeti dva naméstnika (*vikarja*) kot prisédnika, katéra sta dobro vajena v svétih církvениh pravicah in v méščanskih postavah, a verh tega vendar še tudi druge uradnike za svojo hišo (?) po dosadanjih vstanovilih in navadah Tersta. — Oménjeni glavar ima prejematí od srénje (*komuna*) in od teržaškega svétóvalstva 4000 malih lir kot plaço za službo svojo in pa tistih, ki so ž njim. Isti glavar bo moral opomnjeno mésto in okolico, méščane in prebivalce vladati (*voditi*), varovati in braniti zvèsto po vstanovilih in starih šégah Tersta, in tista vstanovila, in tiste urédbe morajo ostati vézavne sicer tudi za vse zarojence (*prihodnjike*), in to pa brez goljufije in prevare“.

„Zastran tistih sodnjih sklépov Našega glavarja, soper katére bi se hotel kedò pritoževati, gré dolžnost teržaškemu svétóvalstvu odločiti dvakrat vsako léto, namréč konec vsacega izmed šestih mésecev, besédnike (*sindike*) in pripravne uradnike, katéri morajo

po vstanovilih in navadah mésta razsojevati in odločevati, imajo-li si takošne pritožbe kako terdno podlago, ali si je nejmajo?“

„Vsih denarjev (*glob*) prihajajočih v kaso po kazni za hudodelstva in prestopke, s katerimi bi se eden ali drugi v méstu okrivil, ima pripadati *céla* polovica Nam kot naravnemu gospodarju (!). — Oménjeni denarji (*globe*), kakor tudi zdolaj bolj natanko zaznamnjeno vino, dac, céstnina, vžitnina, col, in še drugi davki, ki grédò teržaški gosposčini, se bodo pobirali po tistih, katére bomo po Svoji volji Mi, Naši dédiči in naslédniki za to odločili. — *Druga* polovica denarjev (*glob*) plačljivih po kaznih ima ostajati teržaškemu méstu, da vtégne plačevati glavarju 4000 malih lir za službo, da pa Nam, Našim dédičem in naslédnikom odrajta (*oddaja*) vsakolétni nalog vina kot davek, o katerem se nékaj bolj zdolaj govori, in da daja sicer še plačo oskerbnikom bolnih, in uradnikom oménjenega mésta, ravno kakor tudi zatò, da popravlja (*méstne*) zidove, vrata, mostove in céste, in da pripravlja sploh vse, česar je tréba“.

„Šla bo sicer Nam, Našim dédičem in naslédnikom tudi še pravica, nalagati oménjenemu méstu davke, céstnino, vžitnino, in col (*uvoznino in izvoznino*), in ukazovati, kakor se bo Nam dozdevalo, da naj se jemljejo v méstu in zunaj njegovih vrat, a to vendar pod slédečimi pogoji: od vsacega blagà, ki se pélje iz teržaškega mésta po morju, se mora plačevati dac, mutnina in col Nam kot gospodarju (!), rebula (*znano primorsko bélo vino*) pa nije podložna nikakemu davku. Ravno takò se bo plačeval dac, col in vžitnina od vsacega blagà, ki pride po morju v Terst; a od tega je vendar izvzéto tisto, ki se vpéljuje po morju za

potrébo in rabo méščanov in prebivalcev, na primér, žito, sol, vino, grozdje in še druge jédne réči (*jéstvina*); to vse ima ostati kot nepodverženo kakemu si bodi dachu, kaki si bodi vžitnini in davku. Sicer vsaka živina, ki se pélje iz teržaškega mésta, ali iz njegove okolice v druge dežele po suhem, je podveržena colu, dachu in davku. A govéja in tovarna živina, ki se pripélje po suhem v Terst ali v njegovo okolico za rabo ondešnjih prebivalcev, in ne grédò v druge kraje, mora ostati tudi po vsem prosta od davkov“.

„Mésto, srénja (*komun*), in teržaški prebivalci imajo dolžnost, voliti si po vstanovilih (*štatutih*) in nékdanjih teržaških navadah svétovialstvo, uradnike in služabnike. — Teržaški méščani, njih dédiči in naslédniki imajo sicer tudi dolžnost, izročevati v Terstu vsako léto na dan mučenca sv. Justa, ki je 2 dné méseca novembra, Nam, oménjenemu vojvodi, Našim dédičem in naslédnikom kot vsakolétni davk (*nalog — tribut*) sto veder rebule najboljše verste (*sorte*) pridélane v istem létu. — Dokler obédva grada Moho in Moholán (*oni nékdaj blizo sadašnjega Zaboršta, tisti na Kontovélu*) se bosta imela pod stražo na stroške teržaškega mésta, moral bo Naš glavar stražarje, katére bodo odločevali méščani vsak mésec, jemati slovésno v priségo, da bodo z gradovoma vréd Našemu gospostvu, Našim dédičem in naslédnikom zvésti in pokorni, in pa naj tam ostajajo, dokler ne prevzamemo Mi oménjena dva gradova, in dokler ne odločujemo Mi druge za varovanje tistih“.

„Oménjenemu méstu in njegovim prebivalcem se kratko nikar ne zmanjšajo dohodki, ne véč obtéžujejo, kakor se je zgoraj oménilo, ako bi se ne imelo to pripetiti po Našem ukazu in po ukazu Našincev (*to je, dédičev in naslédnikov*), in pa po sklépu méščanov in kmétov, (!).

„Mi, vojvoda Leopold, smo odobrili (*poterdili*) vse skupne in posamézne oménjene odločbe, in jih odobrimo po zanesljivem spoznanju za Nas, za Svoje dédiče in naslédnike, medtim ko prosimo časti vrednega (*vpričuječega*) notarja in žlahtne podpisane, da naj se zdolej pismeno iménujejo v poterjenje tega, kar se je dozdej tù réklo“.

„Dano in obravnano na Naši grajščini v Gradcu zadnjega dnè méseca septembra 1382“.

Po za opadku tega pisma se vtégne láhko soditi, kake pravice in kake dolžnosti da so se odločile za prebivalce teržaškega mésta in ž njim zedinjene okolice; kake pravice da si je ob enem prideržal iménovani vojvoda za-se in za svoje naslédnike, in kake dolžnosti da si je sicer tudi on sam zastran Tersta in njegove okolice naložil. — To isto pismo, kakor nam je že znano, je pa ščasoma prišlo, čeravno véčkrat poterjeno po naslédnikih vojvode Leopolda III., ravno kakor so prišla še z marsikatérimi drugimi, pozneje po nékih avstrijskih vladarjih dodanimi pravicami vréd tudi méstna vstanovila (*štatuti*) po vpéljavi *enakih* postav in dolžnosti za vse avstrijske dežéle, tédaj tudi za Terst, poséбно ob času vlade znanega kot sploh ojestrega cesarja Jošefa II., — ob véljavo, katéro bi vendar zdaj Teržáčani radi sopet oživljeno imeli, ako-ravno se dozdéva, da se mlati zastran tega le — prazna slama!

Néki drugi izmed njih, katére mi že dobro poznavamo, po vsem nezadovoljni z Avstrijo, in pa glédajoči zaljubljeno v bližno Italijo, vidili bi, saj kakor smo se že po marsičem popolnoma prepričali, rajši danes ko jutri naš Terst ločen od one, in pridružen tisti. Ravno takošnih misli je bil marsikedò enacega

značaja in prebrisane glavice (!!)) tukaj že tudi v starih časih, hrepenec po prestopu tega mesta k tadašnji beneški republiki, kakor nam kaže sicer med marsikaterimi drugimi prigodki gerdega spomina tudi —

2. *Neka nevarna zarota*, ki se je bila kmalo po združenju Tersta in njegove okolice z Avstrijo v tem našem mestu nasnovala: dva teržaška meščana, nek *Donat Scorpione* (pač vendar prav priméren priimek!) in pa *Miklavž Uricij* sta se namreč skrivaj dogovarjala z Benečani v namenu, da se tistim Terst po izdajstvu tih dvéh gospodov izroči. Ali šlo je vendar tadašnjim voditeljem tega mesta po sreči, da zvedò še ob pravem času naklépe oménjenih hudobnežev, ki sta plačala tudi po kratki, a jako ostri preiskavi svojo zlobo z grozno smertjo — na vislicah, kakor sta si jo zaslužila! — Sicer celò tudi v gradu Mohu (glejte na 400 strani) je ob tih časih nastal nek punt, katerega nevarnost je teržaško svetovalstvo silila, obrniti se naravnost na tadašnjega vojvoda Ernesta Želznega (glejte na 395 strani), da stopi krépkó vmés za odvracanje oménjene žugajoče nevarnosti. To si je imelo pa ob enem tudi za naslédek, da je prišel po ukazu tega vojvoda opomnjeni grad pod Kranjsko, in sicer neki prav za prav léta 1414. — Kar se tiče pa vojvoda Ernesta, znano nam je po zgodovini, da mu je bil blagor in sréčni naprédek našega Tersta in njegove okolice jako na sercu léžeče. Med marsikátère druge njegove dobre in koristne narédbe štéje se poséбно tudi ta, da se je smél po njegovem dovoljenju vpéljevati, naj si bo po suhem ali tudi po mokrem, v mésto *vsak* živež brez plačevanja kakega si bodi davka od njega, a da bila je vendar oestro prepovédana *izpéljava* blaga brez tacega plačevanja. Da se pa ta na-

rédba čedalje bolj vspéšno izveršuje, morala so se néki deržati vsa *mala* méstna vrata ob nalaš odločenem času vsakdan zaperta. — Sicer poséбно trudil in poslavljal se je njegov sin, to je,

3. *Rimsko-némški cesar Miroslav III.*, ob enem (*pervi*) avstrijski nadvojvoda, — kot vnét in skerben podpornik Tersta, in zlasti njegove trgovine. On je délal v svoji goréči prizadávi za sréčo in korist tega mésta, da *le njemu* bolj pomaga, in ga na terdne noge spravi, celò zavzétno krivico *drugim*, ki so pa začéli po tem svojo nezadovoljnost in jezo javno razodévati, čutivši se nazadnje sicer tudi k silnemu vporu — k vojskovanju primorane in nagnanjané, da si le to krivico odvernejo.

Ukazal je namréč ta vladár, da vsako blago (tergovska roba), prihajavše iz notranje Avstrije, iz Kranjske, iz Krasa i. t. d., in odločeno za Italijo, pod katéro se je štéla sicer takrat tudi Istra, spadavša pod benéško vlado, péljati se mora naravnost v Terst, da se tukaj plačevanju cola podverže, in še le po tem od tod v druge kraje razpošilja, kar je bilo za-nje odménjenega. Tergovci in razpošiljevalci blagà v zgoraj iménovanih drugih dežélah pa, imévši si za jako škodljiv zapopadek opomnjenega cesarskega ukaza, kolikor je zadéval prepovéd zastran vožnje ne za Terst odločenega blagà kamorkoli si bodi po *drugih* potih, kakor po tisti, ki pélje iz onih dezél v teržaško mésto, kjer bi se moralo po tem ukazu podvréči colu, kakor se je že réklo, so se čutili zatò jako razkačene. Iz tega ukaza, in pa iz še nékih drugih bolj pozno oznanjenih, se le za Terst vgodno glasivših cesarskih zapovédi in prepovédi so zrasle celò *štiri*, bivše temu méstu jako škodljive vojske, o katérik bomo tukaj, pa

le na kratko, govorili (sicer v tih vojskah se niso poslavjali samo Némcí in teržaški méščani, kakor pravi Löwenthal, ali celò samo ti zadnji, kakor terdé néki drugi....., ampak poslavljali so se poséбно naši junáški, kréпки, nestrašljivi in čvérsti *okolíčani*, in pa še drugi Slovenci tih krajev; s to našo opombo se vjemlje zastran njih popolnoma tudi povéstnica gospoda Terdine. zapopadena v njegovi knjigi).

Perva vojska. — Vodstvo, to je, svètovalstvo teržaškega mésta, zvédši, da se tistega marsikak voznik v iménu dotičnih tergovcev prederzno ogniva vkljub oménjeni ojstri prepovádi, in pélje tédaj v bivši takrat *benéški* Kopar blagò odménjeno za Istro ali še za druge kraje po stranski césti grédoči naravnost v to mésto (Kopar), se je obernilo na cesarja Miroslava s prošnjo, naj se on sè svojo močjó temu nepostavnemu ravnanju krépkó vpira, da se Terstu nikar ne škodi. Na to je cesar résno ponovil svojo prejšnjo prepovádi, in ob enem ojstro naročil, da se ima natánjčno izveršiti zgoraj opomnjeni njegov ukaz. Sicer poslalo je verh tega teržaško vodstvo ob istem času tudi néko trumo svojih oboroženih junakov (zlasti svojo „černido“, se vé) v Lokvo in še v druge bližne kraje, da zapirajo tim voznikom pot v Kopar. Koparčani pa, čuteći se oškodovane po izpéljavi tacega ukaza, se obernejo brez odloga naravnost na benéško vlado, da za-nje résno vmés stopi, in jih v tej zadévi primerno podpira. To nije zaostalo: v kratkem se vname med Teržačani in med Bénečani strašno vojskovanje, v katérem sta si sicer tudi teržaška brambovca Ivan Bonomo in Anton Burlo smert našla. Imelo si je konec to vojskovanje léta 1463, in sicer néki po prizadévi očéta papeža Pija II. Kakor se pripováduje, je néki Terst takrat

grozovitno terpél po hudem razsajanju benéške armade, nékaj bolj pozno pa vendar tudi po kugi, ki je bila kmalo po tem to mésto prijéla, a verh tega celò še po nastavšem strašnem sovražénju in prepiru med tukajšnjimi bolj premožnimi strankami. To grozovitno počétje in kavsanje, ki je mésto jako razdévalo, si je imelo konec še le, potéu ko se je bila méseca januarja léta 1470 cesarska vojaščina sém prikazovala, in pa oménjene stranke vgnala in vkrotila. Sicer ravno ob tej priložnosti se je bil tù grad (tabor — „caboro?“) v réd pripravil, kakor smo povédali že na 33 strani.

Opombe vrédno je še, da ravno ob tih časih je v Teržačanih nék strah zbujalo tudi silno prilomastenje okrutnih Turkov na Kranjsko, na Kras, kjer so néki léta 1470, tédaj pred 402 léti, Prosék, Devin in Teržič (Monfalcone) névsmiljeno požgali, in po tem pa na Furlansko; sicer v Terstu jih néki vendar nije bilo.

Druga vojska. — Cesar Maksimilijan I. kot nastopnik Miroslava III., poterdivši léta 1496 znani ukaz tega zadnjega zastran vožnje blaga čez Terst, da se davk le v tistem od njega plačuje, in se takò njegova posébná korist podpira, kakor se je že réklo, je nékaj bolj pozno Kranjcem celò dolžnost naložil, da imajo pošiljati svoje žito *le v Terst*, in ga pa tukaj prodajati za dva solda bolji kup, kakor drugod (!!). Da se je morala po takošnem siljenju povsod v tih krajih (zunaj Tersta, se vé) obéna jéza skuhati, je očitno. Sicer čutili so krivico take narédbe posébnó Istrani podložni v tadašnjih časih Bénečanom, ki so jih še spodbadali, da naj se jej le na vse kriplje vpirajo; kar se je v kratkem tudi vrésničilo. Bénečani pa, ki so se ravno takrat na vso moč poganjali za ražširjanje svojega

gospodovanja na več krajih južne Evrope, so léta 1508 tudi Terst sovražno napadli, kjer si je zaporedoma slédil boj za bojem, in to sicer takò, da bilo je na zadnje to mésto jako prisiljeno, po neizrékljivem in grozovitnem terpenju vdati se Bénečanom kot zmagalcem (sperviè na Furlanskem, in déloma néki celò na Kranjskem do Postojne, po tem pa tudi v Terstu pod njihovim povélnikom Cornarom). Gospodaril je zdaj v Terstu kot njegov glavár okrutni Franc Cappello v iménu benéške vlade. To je trajalo pa vendar samo do méseca januarja léta 1509, — do takrat namréè, ko se je v francozkem méstu iménovanem „Cambray“ po dogovoru med cesarjem Maksimilijanom, med španjskim kraljem Karlom in med še nékimi drugimi bolj iménitnimi tadašnjimi evropejskimi vladarji sklénilo, da se morajo prevzétnim Bénečanom saj vendar flafote spodrézati. To si je imelo za naslédek, da so tisti po eni zgubi za drugo prisiljeni bili, nazaj dati mnogo pridobitih si dežel in mést, in med tistimi sicer tudi — *Terst*. Postal je pa po tem glavár v tem méstu Miklavž baron Ravbar (Slovenec).

Trétja vojska. — Po ukazu istega cesarja Maksimilijana se je, se vé, tudi samemu Terstu na korist, oznanila v tadašnjih avstrijskih deželah ojstra (sicer gotovo vendar tudi nékaj èudna) prepovéd, posluževati se za rabo kake druge soli, kakor tiste, ki se je pridélovala in prodajala v Terstu in v njegovi okolici (to je, v Zavljah), èravno se je dobivala bolji kup na Benéškem — v Istri, kjer se je èutila zategadél, kakor je sicer po vsem naravno in razumljivo, vélika škoda po tej prepovédi, in pa posébnò v Kopru. Oubernili so se tédaj Koparèani v kratkem tudi zastran te krivice s prošnjo za kako zdatno pomoè na benéško

vlado, katéra jim jo je rés kmalo poslala. Takò se je vnéla po tem nova vojska med Terstom in med Bénečani, ki se je zatézala skoraj štiri léta, sicer le s preménljivo sréčo, obračajočo se namréč vgodno zdaj na eno, zdaj na drugo izmed dvéh strank, ki ste si sovražno nasproti stale. — Da je Terst, potém ko je benéškemu povéljniku Trevisanu precej od začétku s prevzétnostjo zahtévano podveržbo naravnost in po vsem neprestrašljivo odrékel, čeravno po Avstriji nékoliko podpiran. znova grozovitno terpél, vtégne si lahko vsak misliti. Sicer ravno takrat so Bénečani obzidje teržanskega mésta razvalili. Bile ste se pa obedvé stranki strahovito néki posébnò v bližnih okrajinah, na jugoizhodni strani, kjer so Žavlje, Boljunec, Dolina in Zaboršt (čuli smo tudi že véčkrat med ljudstvom pogovore, da tisti hrib, ki se nahaja med Žavljami, in med Boljuncem, je prav za prav *gomila*, to je, zemlja, s katéro so se pokrivala trupla v bitki padših vojakov: sicer ondešnje kopanje bi vtégnilo pač to stvar vendar nékaj razjasniti). Znano imé „Kervavi potok“ izvira néki tudi od tadašnjih časov. — Konec tej nesréčni vojski je bil léta 1512 po sklépu premirja med cesarjem Maksimilijanom in med benéško deržavo.

Cetera vojska. — Pod cesarjem Rudolfom II. se je ponovila prejšnja zapovéd, da kupovati se ima le sol pridélana na teržaskih solinah. To je pa Koparčane sopet hudo, in sicer takò razkačilo, da so benéško vlado, katéri so bili pozverženi, po nékakem prav natiskovali, da naj se ona poprime résnih pripomočkov za odvracanje njim jako škodljivih následkov takošne zapovédi. Sad tega natiskovanja je bil na zadnje ta, da so se Bénečani, spervé pod povéljstvom *Alvisa*, pozneje pa Bandomiera zapertije in oblége Tersta lotili.

Hotli so Bénečani po vsi sili, in so sicer tudi po svojem poslancu na Dunaju to svojo voljo avstrijski vladi derzno razodévali, da si Terst ne smé imeti ne solin, ne slobodne vožnje blagà po jadranskem morju (!), kér to bi néki bilo protivno in jako škodljivo koristi benéške države. Se vé, da moralo je to po vsem prevzétno zahtévanje vélik serd zbuditi toliko pri oménjeni avstrijski vladi, kolikor pri Teržačanih, imévših si to za poskušeno séganje v njih pravice. Naravno je tédaj tudi, da je bilo to zahtévanje naravnost odbito kot nevrédno kakega si bodi prevdarka v prid Bénečanom.

Počelo se je sadaj vojskovanje na tréh krajih: pri Terstu, kakor smo že rékli, v Istri, in pa tudi na Furlanskem. Imeli so sicer benéški povélniki po svoji vladi nalogo, vžéti Terst po vsaki cénì; a poglavitni cilj in konec sovražnega napada tega mésta bil je vendar ta, da se podérejo le njemu soline povsod, kjer si jih je takrat imelo. Se vé, da tadašnji avstrijski vladár nije v tej zadévi zapustil Teržačanov, čeravno so si tudi oni sami pod povéljstvom hrabrega méščana Frankola kot njih stotnika (kapitana) krépkó pomagali. Sicer prihrupili so po ukazu oménjenega vladarja kmalo s pomnožbo njihove moči verli *Hervatje*, ki so se približali pod svojim povélnikom tersatskim (réčkim) grofom Volfankom tik do teržaške méje. Šlo je takò obedvéma poveljnikoma po sréči, pobiti že v kratkem Bénečane, in pri raviti jih v tako stisko in zadrégo, da so jo morali potégniti z vélikim trdom od tih krajev, kar jih je še živih ostalo. Iménovani tersatski grof je pa sé svojimi Hervati za njimi derl do unkraj teržaške okolice proti sônčno-zahodni strani, in čez Furlanijo.

A nije pretéklo vendar dolgo časa, ko so si Bénečani znova napravili močno armado, in se sploh takò ojačili, da so se ž njo nazaj upali za dognanje naména, katérega so že prej imeli. Storili so pa prvi korak v avstrijsko Furlanijo. Ali našli so si vendar tukaj preterd oreh, da bi ga mogli takò lahko skrušiti ali razgrizti, kakor bi njim pogodi bilo: nasproti stal in se jim serčno vpiral je grof Strasoldo kot tadašnji poveljnik Gradiške na Fulanskem, in ob enem kot načelnik *slovenskih* junakov tih krajev, — združen sicer z najvišim vojskovodom baronom Trautmannsdorfom. Nékaj bolj pozno se jima je pritáknil tam še tudi stotnik Frankol oménjen že na 408 strani, ki si je pa, kot nevarno ranjen v eni ondešnjih vročih in hudih bitek, slédivših se ena za drugo, v kratkem junaško smert storil. Zgubili so vendar na zadnje tudi tam sopet — Bénečani, potém ko so prej vse moči napénjali, da si dobé Gradiško: na cvétno nedéljo léta 1616 bili so prisiljeni jo nanagloma odtégniti, in si tédaj v bégu réšitvi iskati!

Pri vsem tem nije bilo tej nesréčni vojski še konca. Bénečani so se dalej trudili in vpénjali, da se znova na vojsko pripravijo. Obernili so se po tem sperviç v Istro, da se odtod proti teržaški méji pomiçejo, kar se jim je pa vendar spodlételo: zadéli so namréç tam na nevarne jim sovražnike — na *Hervate*, bivše takrat pod poveljstvom junaškega vojskovoda (*generala*) Jankovića, ki je sè svojimi serçnimi vojaki, katére je on pripéljal, in sicer tudi s pomoçjo Slovencev Béneçane v kratkem takò dobro postrégel*), da jih nije

*) Na Primorju se rabi sploh beséda „postréçi“ (postrégati) kot *prehajaven* glagol; reçe se tédaj: „mi smo ga (ne mu)

bilo več volja, gnati se dalje proti zgoraj opomnjeni méji (to je, proti Terstu). To pa se nije, se vé, benéški republiki zdévalo preterpljivo. Po svojem združenju s Holandijo spravila si je na noge celò 16,000 vojakov, in njena vlada je dala po tem povélje, da se ima ponoviti obséda (obléga) Gradiške. Vojskovodje te armade so bili pa : Foscarini, Erizzo, Barbarigo, Giustiniani, in Trevigiani. Sicer tudi že prej oménjeni viši povéljnik Trautmannsdorf si nije po tem ròk križem deržal. Bila so pridružena njegovi armadi po navlašnji pogodbi v kratkem tudi kardela (trume) španjskih vojakov pod junaškim vojskovodom Don Baldasarjem Marradasom; drugi, Trautmannsdorfu za službo podložni vojskovodje so pa bili : Valenštajn, barona Rihard in Marcij Strasoldo, grof Dampierre, Montecuccoli in Attems, baron Aueršperg, méjni grof Palavičino i. t. d. Vžgavše se po tem strašno vojskovanje, ob katérem je padel z marsikatérimi drugimi junaki vréd tudi vojskovod Trautmannsdorf, kot zadét po néki kanonski krogli, je trajalo in se vleкло z véliko zgubo pri obedvéh strankah skoraj od polovice léta 1616 do 26 dné méseca septembra léta 1617: vpotil se je namréč takrat néki po nasvètu španjske vlade sklép miru med Avstrijo in med benéško deržavo, katéra si je morala po tem armado nazaj potég-niti, tédaj naše dežele zapustiti, in ostati pa — brez tistega dobička, katérega si je ona iskala po tih naših krajih, kjer se nije sicer tudi odslej več prikazovala.

Kakò možko in hrabro da so se tukajšnji vojaki, se vé, največidél Slovenci, kér *drugih* tadašnjega časa bila je le kaka *pěščica*, obnašali v dozdej tukaj omé-

spodobno postrégli;“ in to se nam zdéva tudi po vsem — pravo; naj jo pa drugi rabijo, kakor se *njim* ljubi.

njenih vojskah, to nam spričuje posebno tudi pismo cesarja Ferdinanda II. 24 dne meseca decembra 1624. s katerim je poterdil vstanovila („statute“) teržaškega mesta. Glasijo se namreč njegove besede zastran tega v njem zapopadene takò-le: „ . . . poterdijo se vstanovila gléde na posebno pokorščino in zvestobo, katero je skazalo teržaško mesto (*to je*, njegovo in njegove okolice prebivalstvo) Našim prédnikom in Nam od nepomnjenih lét v časih miru in vojske, in se zlasti tudi v *zadnjih* bitkah na Furlanskem jako serčno, marljivo in slavno obnašalo, žertvovaje si premoženje in kri za brambo, in je pa sicer pripravljeno isto takò stanovitno ravnati tudi v prihodnje“ (*kedò da se je prav za prav poslavljaj na Furlanskem, smo že drugod povedali*). —

4. Cesar Karel V. — Kar nam je po zgodovini znano iz dobe tega vladarja zastran teržaškega mesta, je to-le: a) Da se čedalje bolj podpira in pospéšuje tésanje in naprava tergovskih ladij (bark), je dovoljil léta 1522, da sméjo Teržačani posékati za to hraste tudi v *devinskih*, postojnskih in *rihenberških* logih. Po tem je tréba sicer soditi, da bili so rés takrat logi s hrastovjem tudi okol Devina in Ribenberga (na Krasu), kjer jih nije pa dandanašnji žalibog! ne duha ne sluha. Zdéva se nam, ko da je bil ob tem času pravi začétek ladijotésarstva za Terst. b) Léta 1523 je ukazal, da teržaško svétovialstvo ne smé véč dajati novih postav brez cesarskega dovoljena, a bilo je vendar léta 1528 to nékaj prenaréjeno, namreč dopuščeno, da v silni potrebi in pa za blagor mesta se láhko skléne in objavi med ljudstvom ena ali druga postava *brez takega dovoljenja*. c) Tudi temu cesarju je bila résna in terdna volja, da naj ostanejo popolnoma v véljavi Terstu

dane posebne pravice, in to sicer takò, da je bilo postojnskemu glavarstvu celò oestro zapovedano, naj ono stori, kar je tréba bilo, da se povernejo Teržanóm davki od 500 olov, 1000 ové in 300 prascev, ki so bili nékaj prej za dvé léti odrajtani *soper* oménjene pravice in pa v škodo Teržanóm, potém ko mu je prišlo to na znanje. d) Kakor prej cesar Ferdinand I. léta 1485, prepovedal je tudi on nékdanjim takò iménovanim „stanovom“ (ki so se zbirali ob odločenih časih, da se kot poslanci ali poročniki poménkujejo v deželnih zadévah) na *Kranjskem*, tirjati od Teržanóv davke — glejte sicer tudi na 364 strani. Kot nékaj poménljivega je vendar to, da se je takošna prepovéd opirala le na zvéstobo in vdanost, katéro so Teržanóci, kakor se oménja v tej prepovedi, od nékdaj skazovali cesarski rodovini in vladi, in pa še tudi na vélike njih zgube, stiske, in sploh nesréče ob času vojskovanja z Benečani, ne tédaj, saj kakor se vidi, na njih pravice(!). Kak pomének si vtégne pač to imeti? Poterjuje nam gotovo résnico tega, ker smo že rékli na 364 strani, — da je spadal namréč Terst nékdaj tudi pod Kranjsko!

5. *Bolj znamenite in néke omémbe vrédne réči iz dobe od léta 1558 do léta 1711 bile bi samo te-le:*

a) Med škofi tadašnjih časov je bil razún *Petro Bonoma* iméniten, vsega spoštovanja vréden in za-možen posebno *Andrej Repič* (po jeziku nékih Teržanóv pa *Rapiccio*, kakor se je sicer že drugod opomnilo). Bil je stare slavjanske plémenite *ravički rodovine*, katéra si ima néki še zdaj obstanek v Paznu in katére zarodniki so se v vojskah véčkrat jako po-slavljalí; rojen v Terstu 11 dné méseca decembra 1533; po dognanju višjih navkov doktor bogoslovja in pravo-

znanstva, léta 1555 ud teržaško-méstnega svetovalstva, in pa srénjski besédnik na dvoru cesarja Ferdinanda I., ki si ga je imél sicer sam za tajnika, in pozneje za svetovalca; léta 1567 po cesarju Maksimilijanu iménovan in po očétu papežu Piju poterjen za teržaškega škofa*). Napravila se je bila po posébnem prizadétju tega škofa ločitev goriške grofovine od oglejskih patrijarhov, katérim je bila prej podložna, in pa po tem vstanovitve samostalnega škofa za-njo v Gorici. Po doveršitvi néke posébne naloge v Rimu, kamor ga je bil poslal avstrijski nadvojvoda Karel, se je léta 1573 od tod vernil, našel pa takrat v Terstu hud prepir med svojo žlahto. Šlo mu je sicer po sréči, da ga po svoji prizadévnosti odstrani, bil je pa, kakor béremo v dotičnih pismih, pri slovénstvi gostiji, ki se je bila po tem 21 dné méseca decembra istega léta napravila, — ostrupljen!

b) V dodatek temu, kar smo že oménili na 111 in 112 strani o tréh teržaško-okoličnih cérkvah sv. Jernéja na *Opčinah*, sv. Hijeronima na *Kontoveču*, in sv. Lorenca v *Šcédni* opominjamo še, da *perva* se je izcimila iz néke ondešnje kapele sèzidane že v starih neznanih časih, imévša si lastnega kaplana léta 1462, pozneje bolj razširjena in spremenjena v rédno cerkev,

*) Odkar je prešla pravica do volitvi škofov za Avstrijo na cesarja Miroslava III. (glejte na 382 strani pod štév. 4), volijo se škofi še védno po *vladarjih* te deržave, in pa po papežih se le poterjajo, kakor tudi drugod voljeni. Sicer pravica do volitvi nadškofov v *Holomucu* (na Moravskem) in v *Solnogradu* ali *Salzburgu* gré stolnemu korarstvu (kanonikom), škofov v Celovcu Gradcu in Mariboru pa solnograškemu nadškofu, a do volitvi pervega vendar le vsak trétji krat. Takò popravimo to, kar se je oménilo na 382 strani pod pod štév. 4 med serpkoma.

in pa posvečena léta 1622, sicer še bolj popravljena je bila léta 1802; ima si zdaj štiri marmorne oltarje (sv. Jernéja, sv. Marije Dévice, sv. Ane in sv. Jožefa); — *druga* je bila posvečena léta 1634, pa se vendar ne vé, kedaj prav za prav sèzidana; ima dva oltarja, enega, to je, vélicega, in sicer iz marmorja, in prenešenega iz nékdanje gerljanske cèrkve po néhanju ondešnjega kapucinarskega samostana osnovanega léta 1626, pa odpravljenega po ukazu cesarja Jožefa II.; bolj razširila in popravila se je sicer še le léta 1829; — *trétja* je bila sicer pervikrat in kot nékdanja stara cerkev posvečena léta 1674, kakor smo že povédali na 111 strani, a ne vé se vendar, kédaj da si je imela začétek; po vsem ponovila, in ob enem sicer tudi olépsala se je pa léta 1837; zdaj je gotovo najbolj zala med vsimi cèrkvami teržaške okolice, imajoča si tri oltarje marmorne (sv. Lorenca, kot poglavitnega, sv. Antona in sv. Marije Dévice Roženkranske pa kot stranska), in lépe orglje; stolp, po némškem „turn,“ kakoršen je zdaj tam zraven, bil je sèzidan léta 1801 (žal nam je, da se nije moglo zastran nastanka in posvečenja še drugih starih cèrkav teržaške okolice nič posébnega zvédeti; misel je splošna, da so se pisma tukajšnje škofije zadévajoča te cèrkve pozgubila ob priložnosti prestavljenja oménjene škofije v Gradiško léta 1788 — glejte na 338 strani).

c) *Cesar Leopold I.* — je obiskal léta 1660 naš Terst; prišedši sèm iz Gorice, je tù ostal osem dni, namréč od 26 dné méseca septembra do 3 dné méseca oktobra. Méstno svètovalstvo je vkljub tadašnji revščini tega mésta, katérega vsakolétni dohodek nije néki znašal véč kakor 12.000 goldinarjev (!), vse porabilo, kar je bilo mogoče, da se ta vladar spodobno

tukaj sprejme; nasproti se mu je šlo sicer do Devina; 27 dné septembra je bila slovésna obljuba zvéstobe; 1 dné oktobra je obiskal cesarsko žrébišče v Lipici, in dva dni po tem odšel. V spomin so mu Teržáčani napravili tisti steber, o katérem smo že govorili na 81 strani.

6. *Cesar Karel VI. in teržaška slobodna ladijostaja* (kaj da je prav za prav „slobodna ladijostaja,“ to se je oménilo že na 85 strani). Ta vladar, spoznavši po svoji posébní bistrournosti, da zlasti tergovina in slobodna prevožnja blaga po suhem in po mokrem vtégne tudi v Avstriji, kakor v drugih deržavah, njenim prebivalcem pravi blagor in sploh vsestransko sréčo podpirati in pospéševati, se je sè svojimi svétovalci pridno in résno poménkoval zastran najbolj zdatnih pripomočkov, s katérimi bi se vspéšno napravila takošna podpora. Kar se tiče slobodnosti oménjene prevožnje po jadranskem morju, katérega porabo so Bénečani doslej Teržáčanom prevzétno ovirali, prisvojivši si to slobodnost le za svoj dobiček, dogovorila se je v tej zadévi avstrijska vlada z benéško, in to nazadnje vendar z dobrim vspéhom — šlo je tédaj vse po sréči.

Po tem je prišel pretrés vpraševanja na versto zastran vstanovitvi kake slobodne ladijostaje za Avstrijo, in zastran volitvi bolj pripravnega mésta za to. Mislilo se je pri tem na *Oglej* (Akviléjo), na *Devin* in pa na — *Terst*. Jemavši si résno to stvar v prevdarek poslal je iménovani cesar 21 dné méseca avgusta léta 1717 (téda j skoraj pred 155 léti) teržaško-méstnemu svétovalstvu pismo skoraj tega-le zapopadka: „Znano vam je že, da smo v milosti sklénili, vstanoviti v Svojih ladijostajah slobodnost vožnje blaga po morju,

in pa splošno trgovino. Da se pa vtégne to poglavitno délo podpréti in pospésiti, poséбно po osnovi in o-znanjenju ene „slobodne ladijostaje,“ dali bomo v krat-kem navlašenj patent (*odperto povélje*) za Svoje ladi-jostaje. Za zdaj bote brez odloga sém poslali razodévo svojega ménenja, katéro mésto da bi najbolj priléžno (vgodno) bilo za *slobodno ladijostajo*, in pa kake po-sébné pravice (*privilegije*) da bi si moralo ono imeti za to, da se daja po njih tujcem bolje priložnost, se tukaj vséliti, kakor sicer še tudi, s kolikimi odstotki da bi se mogli vstanoviti davki od blagà, ki je odlo-čeno za prodaj? Sicer tudi na shrambe (*magazine*) za tuje in domače blagò je tréba misliti, in pa na tuje trgovce in rokodélničarje, ki bi se tje preséljevali i. t. d.“

Se vé, da se je bila po tem oménjenemu terža-škemu svétovilstvu podala vgodna priložnost, da za-govarja v tej zadévi le svoj Terst kot najbolj priprav-no mésto za naménjeno „slobodno ladijostajo,“ in da ga je tédaj ono iménovanemu cesarju sicer tudi naj-bolj ali prav silno priporočalo. Cesarjev patent je prišel zastran tega na svétlo 18 dné méseca marca léta 1719 (po dr. Kandlerju pa léta 1718, in po dr. Rossettiju celò 2 dné méseca junija léta 1717 —?!). Ta patent zadéva sicer tudi Réko, kjer se je takrat osnovala *slobodna ladijostaja* ravno takò, kakor v Terstu: tédaj en sam posében patent le za to naše mésto nije prišel. On se glasi pa v poglavitnem takò-le:

a) Tujim trgovcem, làstnikom trgovskih ladij, rokodélničarjem in še drugim, ki bi se hotli kjer si bodi (*se vé sicer, da v Avstriji*) vséliti, je zagotavlje-na slobodnost trgovine in obertnije s potrebnim var-stvom vréd; b) vse poglavitne céste se morajo po-praviti, za prevožnjo blagà uravnati, razširiti in v redu

deržati, kakor gré; c) za primorska mésta Terst in Réko se vstanovite zdaj slobodni ladjostaji, v katérik vtégnejo tuji trgovci prejémati v prihodnjič blagò za svojo véčo korist iz perve roke, medtim ko bi morali ga kupovati v notranjih dežélah iz druge, trétje, čertete in tudi iz pete roke; d) da se čedalje bolj zagotavlja („zagviša“ — ?) in podpira trgovina, tréba je naprave zdravstvenih zapertij — *kontumacij*, ali *lazaretov* (kjer ostati morajo za nékaj časa iz nezdravih, zlasti kužnih dežel prihajavše trgovske ladije z blagom in z ljudmi vréd, da se tam prej očistijo); e) trgovci ali pa njih opravniki, in kapetani ali sploh ladijini povéljniki sméjo slobodno prihajati v oménjene ladijostaje, in iz njih odhajati, v tih (*dvéh*) méstih blagò izkladati, kupovati, prodajati, in drugam izpéljevati — brez plačevanja kakega si bodi davka, stran polovice goldinarja od sto za (*takò iménovano*) konzulsko davščino; f) trgovskim ladijam z avstrijsko bandéro (*zastávo*) in s patentom (*to je, z dovoljnim listom za brodarenje*) je zagovoljeno varstvo soper vsak napád po morju, in napadajoči kapetán se bo ž njegovimi mornarji vréd preganjal kot pomorski ropar; g) v vsakem tih *dvéh* mést je tréba, da se vstanovi „banka“ (*to je, naprava z denarnico ali kaso, v kateri lahko vsak svoji denar hrani, ali iz katére ga tudi prejéma z odbitkom ustanovljenih odstotkov kot dobička toliko za ude tiste družbe, katére lástnina je ta naprava, kolikor za hranilnike denarjev*); h) pravde v trgovskih zadévah se imajo razsojevati po posébnih postávah in pri posébnih sodnijah, in to na kratko, urno, brez odloga; i) trgovcem, ki želé se v tih *dvéh* méstih vséliti, in si sméjo hiše zidati, zemljišča kupovati na najvgodniših prostorih, in si štacune naprav-

ljati, ne smé se zastran tega nadléga délati, hiše in štacune se sicer tudi ne sméjo kakor si bodi obtéževati soper spodobnost (vést); *j*) tergovcem se nima nalagati dolžnost zastran prejémanja vojakov v hišo, ali še kaka druga osébná butara; *h*) ladije, ki pridejo v luko (ladijostajo), se ne sméjo preiskovati; *l*) vse duhovske in svétne oblástnije so dolžne podélevati tujcem varstvo v čem si bodi.“

Natanjčna izveršitev zapopadka tega patenta, kateri nam popolnoma dokazuje razún posébné modrosti tudi véliko dobroto in prizadévo cesarja Karla VI. za náš Terst, imeti si je morala zažéljeni následek. Napravilo se je sicer zaporédoma rés vse, na kar je méril isti zapopadek — vrédovalo se je namréč, kar je le pripravno bilo, da vabi tergovce, takò rekoč, od vsih strani tega svétà v to naše mésto, ki se je pa ravno po tem, se vé, ščasoma pomnožilo, ražširilo in olépšalo: vpéljala se je navlašnja postava za tergovce, da se njih réči naglo poravnajo; napravile so se potrebné céste; osnovala se je po cesarskem povélju z obširno slobodnostjo in s posébnimi pravicami obdarjena vélikanska in znamenita takò iménovana *izhodna* ali *orientalna družba*, katére najviše vodstvo je stanovalo na Dunaju, in katére važna naloga je bila pospeševanje, ražšir in sploh povzdiga tergovine, kakor nam naznanja sicer že beséda „izhodna“ ali „orientalna,“ posébnó na izhodnih stranéh Evrope, tédaj naravno tudi do zahodne ali male Azije, in po tem ob enem, se vé, v Terstu, kjer si je bila ta družba celò kupila tudi za napravo ladijodélnice („škvera“) prostore obségavše takrat še soline, ki so se za doségo tega naména déloma zasule, in pa obségajoče zdaj Tergestej (glejte na 76 strani), méstno glédališče ali

teater, in poslopje naméstištva; napravil se je že na 83, 86 in 115 strani oménjeni „lazarét“ (zapertija ali kontumacija); dovoljen je bil nék znamenit somenj, ki je trajal vsako léto od 1 do 20 dné méseca avgusta, imévši si imé „somenj sv. Lovrenca;“ sicer pozneje dovoljena sta bila namésti tega dva druga somnja, eden za čas od zadnje nedélje pred binkošti do praznika sv. Trojice, namréč do prve nedélje po binkošti, drugi pa za čas od konca méseca oktobra do 14 dné méseca novembra. —

Desétega dné méseca septembra 1728 je prišel cesar Karel VI. čez Lipico, kjer je 9 dné istega méseca obiskal žrébišče, v Terst, da vidi tù po nékakem oséбно sád svojih dotadašnjih trudov in narédeb za blagor tega mésta. Teržáčani so dali tudi njemu v čast napraviti že naprej steber iz mramorja, in ga postaviti na vélikem tergu. Misliti si láhko vsak vtégne, s kakim veseljem da je bil takrat ta cesar tukaj sprejét. Se vé sicer tudi, da je tega mésta svétovalstvo vsé moči napélo, da se pri tej priložnosti napravijo spodobne slovénosti v poséбно čast temu vélicemu dobrotniku. Najstarši sodnik, dr. Alvise Capuano, mu je izročil na zlatem taljerju ali pladnju ključe mésta, ravno kakor so se bili tudi léta 1660 (glejte na 414 strani) izročili cesarju Leopoldu I., — s tími-le besédami: „Ti ključi, svétli cesar! katéri so bili po Vaši milosti in po avstrijskih vladarjih naši zvéstobi zaupani za shrambo že štiri sto lét, se položé po tem jako osréčevavnem in Vašemu ljudstvu jako prijétnem prihodu k nam zdaj tukaj z najglobokejšim spoštovanjem Vašemu Véličanstvu kot postavnemu in pravemu vladarju in gospodarju pred nogé.“ Cesar, dotaknivši se po tem ključev, izgovori to-le: „Hranite jih, kakor

ste jih doslej hranili, tudi v prihodnje v Našem imenu. Med tim vam ostajamo milostivi.“ — Približavši se bronastemu stebri cesarja Leopolda, to je, svojega očeta, se odkrije poln sinovskega spoštovanja, in pa očitno vās ganjen ostal, zagledavši na istem tergu po tem tudi — svojega! Slovésna navadna obljuba zvéstobe se je obhajala 11 dné že zgoraj oménjenega méseca. Po tem je odšel — stvarnik sréče teržaškega mésta!

7. *Cesarica Marija Terézija*, hči in nastopnica, pod 6 štévilko oménjenega cesarja Karla VI., je ravnala tudi zastran teržaškega mésta po izglédu očeta, katérega je sicer sploh zvésto posnémala, a vendar marsikatéro njegovih narédeb po potrebi predrugáčila, popravila in zboljšala, poséбно kar je zadévalo povzdigo Tersta na stopnjo iménitnega teržišča avstrijske države. Perva skerb, katéra nam jasno spríčuje njeno neizmérno dobroto in ljubezen do našega mésta, jej je bila za napravo néke takò iménovane „dvorske komisije“ na Dunaju, da se podaje v Terst, in da tù vse natànžno preiskuje v tergovskih in pa še v drugih zadévah. Na podlagi sporočila, katéro je oménjena komisija po končni izveršitvi svoje gotovo važne naloge cesarici spodobno podalo, prišlo je na svétlo mnogo važnih in modrih njenih ukazov, katérik zapopadek bomo zdaj tukaj na kratko opomnili. Razodéla in objavila je namréč ta vladarica résno svojo voljo: a) da se najprej napravi glavarstvo za ladijostajo („capitanato del porto“) v Terstu zatò, da se obderžuje potreben réd in varstvo v njej; b) da od avstrijskega blagà odločenega za prevožnjo čez Terst v druge tuje dežéle se stran céstnine nima plačevati noben drug davk; c) da kerčmarji na Verhniki, v Po-

stojni in v Razdertem morajo napraviti varne in suhe lope ali kolarnice najmanj za šest vozov, da pridejo tisti takò pod strého, berž ko je tréba, sicer prišli bi ti kerčmarji ob pravico do tòčenja ali prodaje vina na drobno; *d*) da voditelj céstnih dél (tadaj grof Lamberg) na Kranjskem odpravi vse ovire in težave, ki je do takrat prizadévalo voznikom navadno izlivanje (izstòp) Unca (to je, néke male kranjske réke), in da derži sploh v popolnem rédu ondešnje céste; *e*) da sicer tudi teržaško-méstni glavár ima popravljati in vzdrževati v dobrem stanu césto med Lokvo in med Terstóm, da se vožnja blagà ne ovira ali vstavlja; *f*) da se voznik primérno kaznuje za kako si bodi zamudo, katére bi on bil kriv; *g*) da vozniki ne sméjo poljubno ali samovoljno poviševati svojih tirjatev zastran voznine, in da sicer tista znašati mora za vožnjo med Terstóm in med Dunajem le dva goldinarja in 30 krajcarjev od vsacega centa; *h*) da se skerbi za urno pošiljanje pisem v Terst, in da se tédaj po kaki zamudi zastran tega tergovcem ne škodi; *i*) da se soline v Terstu še naprej zasipljejo (glejte na 418 strani), in se po tem dobè tla za zidanje hiš, in se ob enem sicer takò tudi odstrani njih, zdravju zelo škodljivi hlap ali prav za prav smrád; *j*) da se spreménì v ladijostajo tisti morski zaliv ali zatòk, ki je bil takrat pred lazaretom oménjenem na 419 strani, je pa zdaj (pri začétku sadanje céste ali timvéč sprehajališča sv. Andréja) po vsem zanemarjen in zapuščen; *k*) da se sèzida primérno colno poslopje (dogana) s potrebnimi zalogami za shrambo tergovskega blagà (sèzidalo se je pa tisto tam, kjer je zdaj Tergestej — glejte sicer na 15 in 28 strani); *l*) da se napravijo posébnè kasarne na gradu zatò, da se ne rabijo za

stanovanje vojakov v mestu poslopja trgovcem potrebna, ki so bili sicer že takò prosti od dolžnosti zastran prejémanja vojakov vanje (glejte na 418 strani pod čerko *j*); *m*) da vodstvo, to je, svètovalstvo teržaškega mesta ne smé več prepovédovati — kakor do takrat! — vpéljavo tujega, namréč neteržaškega vina, zlasti kér v okolici pridélano vino zadostuje néki še le za kake mésece vsacega léta, in se verh tega po léti tudi skisa, in se po tem takem Teržačanom nika škoda ne déla; *n*) da se résno skerbì za dobro vodo potrebno mestu, kjer je je bilo takrat premalo in pa večidél celò le nečiste, da se napravi tédaj vodòk (akvedoto), ki bi šel izpod Griže — gorovine stoječe nasproti mesta in nad sv. Jvanom (glejte na 18 strani) — po Verdéli v Terst, in se pa tukaj voda po navlašnjih cévih razdéluje med razne vodnjake ali „štérne;“ *o*) da se opušča dotadašnja gerda navada, métati nesnago na ulice, in da se ima sploh vélika skerb za čédnost v mestu; *p*) da se deržé v najboljem rédu žitne zaloge vpéljane že prej po vravnavi méstnega svètovalstva (glejte na 375 strani), in da se po tem ovira in odstrani nevarnost kake draginje; *r*) da se sèzida preluka (lanterna — glejte na 115 strani), da svéti po noči v teržaško ladijostajo prihajajočim trgovskim ladijam; *s*) da se vpélje priméren, do takrat še pomanjkljivi réd za gašenje ognja; *t*) da se odpravijo somnji v Terstu kot po vsem nepotrebni zatò, kér je v njem že takò slobodna *vsakdanja* kupnja in prodaja blaga vsake baže; *u*) da *Farned* (glejte na 18 strani) prišedši do takrat v slab stan déloma po prevéčkratnem posékanju hrastov za domačo porabo, déloma sicer tudi po paši, se ima ograditi (*se pa vendar nìje še dozdal ogradil!*), živina proč deržati, en umen varh postaviti, in da se takò skerbì, da se ta

log prav spodrase (*naša opomba k temu*: zavzétno je pa, da, čeravno se v tem logu že mnogo lét ne pase, in tudi hrastov ne séče, in čeravno namésti enega sta že nékaj časa celò *dva* varha v njem, se on nije nahajal vendar morda še nikdar v takò slabem stanu, kakor se nahaja ravno zdaj! Al je néki hrastje le v *nékda-njih* časih rado raslo, in bi morda zdaj ne moglo ravno takò rasti? Kaj je tédaj temu propadu uzrok? Uzrok mu je néko poséбно pomanjkanje, katérega so očividno krivi nekateri gospodje, ki premalo skerbé za ta log, in to vésta sicer dobro tudi obédva oménjena sadanja, zadosti *umna* varha, ki pa nimata glasù v zboru, ali, kakor déjo po navadi Italijani: „non hanno voce in capitolo!“). —

Razún tega, kar smo dozdej oménili, izveršilo se je po nalogu te cesarice pozneje še marsikaj družega, ki štévati se mora med jako važne in koristne naslédke njenega modrega premišljevanja, in se bo sicer našim bralcem tudi tukaj podalo, se vé, le kolikor zadéva naš Terst in njegovo okolico. Omémbe po vsem vrédno se nam zdi namréč to-le: *aa*) vpéljava ali osnova „višega tergovskega nadzorništva (nadgléda) léta 1748, in pa postavljenje teržaško-méstnega, na 376 strani oménjenega glavarja za predsédnika tega nadzorništva, a nékaj bolj pozno, to je, léta 1776, postavljenje deželnega poglavarja“ (*ital.-governatore* — naslov, ki se je obderžal do léta 1848, kakor drugod, po tem, in sicer tudi še dozdej, pa mu je naslov *naméstnik*, se vé, cesarjev, *ital.* „*luogotenente*“) tukaj namésti predsédnika zgoraj opomnjenega nadzorništva; *bb*) podertje in odprava ozidja mésta, da se tisto kot pretésno čedalje bolj razširi, in pa sèzidanje novega, po tej preslavni vladarici iménovanega, namréč *terézijanskega* mésta. in sicer tam, kjer so bile

prej soline, ki se vidijo zaznamnjene na našem narisu A (začetek temu zidanju je bil léta 1749); ee) postavljenje *nasipa* („molo“) sv. Karla léta 1751; ff) postava oznanjena 15 dné méseca decembra istega léta (1751) zastran mešetarjev, katérik opravila je ta cesarica imela za poséбно važna, kakor v résnici tudi so zastran trgovine, in katérik prestopki so bili podverženi nalaš odločeni ojstri kazni (*naša opomba*: mislimo, da bilo je téžko že takrat v Terstu tudi tacih mešetarjev ali timvéč odéruhov, kakoršnih je današnjega dné, — mešetarjev, pravimo, ki bi lovili po méstu nesréčne zapravljivce, in silili te neporédneže k pogodbi za kak dolg znéseč, na primér, 400 goldinarjev, bi jim dajali pa namésti tega znéska, in sicer celò skoraj iz posébne milosti (!) le kakih 130 goldinarjev, da se jim vernejo pa v ratah ali obrokih, kakor sicer tudi odstotki — 270 gold.); gg) naprava *perve* trgovske „borse“ léta 1755 tam, kjer je bilo staro méstno poslopje oménjeno na 47 strani; sèzidala se je pa léta 1802 druga, o katéri smo govorili na isti strani; ostajala odperta je ta borsa vsakdan od deséte ure predpoldne do dvanajstih, in pa toliko začetek, kolikor konec ondénjih poménitvi med trgovci se je oznanjal eno četert ure prej po nékem zvonu tam bivšega, a léta 1838 odpravljenega úrinega stolpa, na katérem ste stale dvé čudni podobi iménovani — v *slovenskem* (!) jeziku — „Mihec,“ in „Jakec,“ ki sta naznanjala ure po vdarku z navlašnjima kladvoma na zvon; hh) naprava vélike struge (*Canal grande*) oménjene že na 47 strani, in bivše timvéč potrebne, kér je véčkrat prijadrala marsikatéra vélika trgovska ladija sèm, ki si nije nahajala zadostne zložnosti in zadostnega prostora za izkladanje in nakladanje blagà; ii) oznanilo postave zadévajoče

sodno ravnanje zastran „falimentov,“ namréc sodno ravnanje na podlagi razodéte nezmožnosti plačevanja, ali zmanjkanja pripomočkov (denarjev) pri tergovcih za odrajtanje céne blaga danega jim na upanje za prodajo, ali sploh vsih svojih dolgov kakih si bodi v *tergovskih zadévah*; *kk*) néka posébná vgodna izjéma za Terst zastran takrat postavno vpéljanega kolka (*štampeljna*), — izjéma namréc taka, da se nije po njej smélo v tem méstu jémati véč, kakor *tri krajcarje* za vsako pismo, ki se je izročevalo ali vlagalo pri *tukajšnjih* sodnijah, médtim ko se je vendar *drugod* véč plačevalo; *ll*) sèzidanje primérnega poslopja za oskerbovanje in odréjo teržaških siròt, in najdenčkov (najdenih otròk nepoznanih staršev), kakor sicer tudi za sprejemanje bolnikov obojnega spola, in v ta isti namén oostro zapovédano plačevanje enega goldinarja kot „takse“ za vboge od vsacega védra vpéljanega tujega vina v mésto, dvéh lir pa od vsacega védra škaveca (*žonte*); in *mm*) naprava bolnišnice na tistem méstu, kjer je zdaj vélika kasarna (vojašnica).

Takò je tédaj ravnala in si prizadévala cesarica Marija Terézija za teržaško mésto, čeravno se je téžko kédaj nahajal kak vladar v takò strašni stiski in zadrégi zavolj vojsk, kakor se je ona nahajala; takò ravná in si prizadéva pa le prava in résno skerbna — mati!

8. *Cesar Jožef II.*, sin in nastopnik cesarice Marije Terézije, je bil sicer tudi jako vnét in skerblijv za blagor našega Tersta, a ravnal je ž njim vendar nékaj *drugače*, kakor je ona ravnala. Bilo je do takrat to mésto ž njegovo okolico vréd, čeravno pod Avstrijo, od kar se jej je léta 1382 prostovoljno podverglo, kakor se je že prej povédalo, ostalo vécidél *samostalno*,

obderžavše si védno le svoja lastna vstanovila („statute“) kot rédne postave, kakor sicer še več drugih posébnih pravie, katére je ono sè zadovoljnostjo mnogo let vživalo po dopuščenju in po milosti dotadašnjih avstrijskih vladarjev. Ali cesar Jožef II., ki je bil Terst obiskal že léta 1775, tédaj ob času vladanja svoje matere preslavnega spomina, v 34 létu svoje dobe, in pa tù marsikaj zapazil, začél je kot vladar ravnati s tím méstom isto takò, kakor je ravnal z vsako drugo dežélo spadavšo takrat pod Avstrijo (glejte na 401 strani), — jémati mu namréč naravnost tudi dotadašnje posébne pravice in „privilégije,“ sicer vendar stran slobodnosti ladijostaje, ki je še dozdej ostala (sliši se vendar od nékaj časa, da se misli — v vélik strah Teržačanom, se vé! — že v kratkem pretrésovati vprašanje, ima-li ona še za naprej ostati, ali se pa odpraviti?). Na prošnjo teržaškega svétovallstva za navadno cesarsko poterdbo méstnih vstanovil ali „statutov“ mu je on 25 dné méseca junija léta 1780 po tadašnjem dežélnem poglavarju dal naravnost odgovor, da ta vstanovila né potrebujejo véč takošne poterdbe. Oznanjale so se pa po njegovih ukazih ščasoma rés tudi za Terst ravno takò, kakor za druge avstrijske dežéle, in sicer večídel brez nobenega ozira na oménjena njegova vstanovila in sploh na stare njegove šége in navade, — razne postave, po katerih so se temu méstu in pridruženi mu okolici prikrajševale odnékdane pravice.

Kar se je sicer bolj važnega in omémbe vrédnega zgodilo in opravilo ob času vladanja tega cesarja zastran Tersta, je v *poglavitnem* to-le: a) Léta 1783 se je objavila za to mésto postava zadévajoča *posle*, da se zastran njih tudi tukaj réd vpéljuje, kar je bilo

gotovo že takrat zavolj pomnoženja števila tukajšnjih prebivalcev jako potrebno, ravno kakor je sploh v vsakem *večem* mestu. — *b*) Istega léta je bilo odločeno, da bogoslovci tih krajev se imajo pošiljati v graško sémenišče („žeminár“). — *c*) Léta 1784 se je napravila siromašnica po navlašnjem načertu („planu“) prišedšem celò iz Dunaja (bila je pa ta siromašnica skoraj tam, kjer je *sadanje* colno poslopje; a sèzidala se je namésti nje druga v okolici, namrèč v Kadinu ob času naprave južne želéznice). — *d*) Istega léta (1784), v katérem je cesar Jožef II. drugi krat te kraje obiskal, in v Terstu štiri dni ostal, je *perva* trgovska ladija iz teržaške ladijostaje odšla v séverno Amériko, s katéro se je takrat zastran trgovine zvéza vstanovila. Takrat bilo se je tudi po dogovoru med cesarjem Jožefom II. in med tadašnjim škofom Franciškom Filipom odpravilo celò néki *trinajst* tukajšnjih večih in manjih církev, med katerimi se iménujejo tudi církvice sv. Baštjana, sv. Léne, sv. Andréja, sv. Marije Mandalene, sv. Ane, in sv. Pantaleona. — *e*) Odločila se je „taksa“ (rédnina) v znésku *poldruzega krajcarja* od vsacega goldinarja kot céne *tuje* zélenjave, taksa *enega krajcarja* pa od vsacega goldinarja kot céne *tujih* derv. — *f*) Léta 1788 se je postavilo navlašnje vodstvo zidanja in popravka teržaško-méstnih poslopij. — *g*) Nékaj časa pred létom 1788 sta si imela Terst in Gorica eno samo, to je, skupno kazensko sodnijo; tega léta (1788) pa si je Terst dobil poséбно takošno sodnijo. — *h*) Istega léta (1788) so se odpravile škofije *teržaška*, *pičanska* (v Istri) in *gorička*, in se je pa osnovala ena sama v Gradiški (glejte sicer tudi na 338 strani). — *i*) Vojska med Rusijo (podpirano sicer po Avstriji) in med Turčijo, ki je trajala od léta 1768 do léta 1774,

pa je imela jako nesrêčen in žalosten naslédek za Turke, je po znanem pregovoru, da ena ali druga nesrêça rodi celò véckrat kako srêčo na svétu, z marsikatérimi drugimi réçmi vréd močno podpirala tudi povzdigo teržaške trgovine z dežélami izhodne Evrope, in posébnò néki z južno Rusijo. Bere se, da se je léta 1788 véç premožnih ruskih trgovcev, zlasti iz „Nizkega Novograda“ (ki se kliče pa v ruskem „Nižni Novogorod“) sèm presélilo in tukaj z raznimi pridélki jutrovih dežel teržilo. — j) Léta 1789, ko se je bila v *drugih* avstrijskih dežélah vpéljala zemljiščina („gruntni davek“), je ostal po sréçi Terst s pridruženò mu okolico vréd vendar nepodveržen taccemu davku. —

9. *Cesar Leopold II.* je vladal kot bivši nadvojvoda v nékdanji Toškani na Italijanskem 25 lét, a kot némško-rimski cesar v Némčiji, in ob enem kot nadvojvoda v Avstriji vendar le malo časa — od léta 1790 do léta 1792, in po tem takem nije tudi vtégnil kaj posébnega opraviti za naš Terst, v katérem je bil sicer dvakrat, namréč 22 dné méseca avgusta 1790 in pa 11 dné méseca julija 1791. Iz te dobe je néke omémbe vrédno zastran teržaškega mésta samo to-le: a) Kmalo po smerti cesarja Jožefa II., ki se je pripetila 20 dné méseca februarja léta 1790, se je škofija iz Gradiške (glejte zgoraj pod čerko *h* šte. 8) sopet v Terst prestavila, in se pičanska ž njo zjedini-la, medtim ko si je Gorica svojo prejšnjo dobila. Sicer bere se v Löwenthalovi zgodovinski knjigi, da teržaška škofija je takrat prišla pod ljubljanskega metropolita (višega škofa), in pa da tukajšnji škofi niso si odslej dajali véç naslova „grof“ (glejte na 350 strani). — b) 5 dné méseca novembra 1790 je cesar Leopold II. na pred-

log svètovalstva teržaškega mésta dovoljil, da naj se tù zjedini z gosposko (z magistratom) deželna sodnija, a s tim pogojem sicer, da njenega predsédnika ima voliti le cesar, in da se mora pa imeti pri tem posében ozir na kakega premožnega méstnega žlahtnika („patricija“ — glejte na 379 strani pod *). Sicer trajalo je to le nékaj časa; kér oménjena sodnija se je sopeset ločila od teržaško-méstne gosposke, in pa samostalna postala. — c) Po véliki prizadávi in skerbi tadašnjega deželnega poglavarja grofa Brigida se je marsikaj opravilo in sréčno dognalo, da se je Terst čedalje bolj poviševal do stopnje znamenitega *tergovskega* mésta: cvétela je, takò rékoč, tačas ladijodélnica („škvero“) Odorika Panfilija ne daleč od colnega poslopja in od potoka Ključa na sévero-zahodni strani mésta z dvéma vervarijama („štrikarijama“) vréd, katerih ena (*Sinibaldijeva*) je bila kraj oménjenega potoka, kjer ste zdaj „Via del Torrente“ (glejte na 23 strani), in „Via dei Cordarioli,“ to je, *ulica vervarjev* blizu Chiozza, druga pa kraj bivše „céste novega lazareta“ ne daleč od morja, tam namréč, kjer so zdaj prostori za teržaško postajo južne želéznice.

10. *Terst pod cesarjem Francem*, sinom Leopolda II., od léta 1792 do léta 1809 (glejte sicer tudi na 395 strani). — Med poglavitne in bolj téhtne réči te dobe, ki zadévajo tudi teržaško mésto, štejejo se slédeče: a) Po ukazu iménovanega cesarja 30 dné méseca junija 1792 se je tù napravil réden *policijisk urad* z dvéma komisarijema, ki sta si nastopila službo prvega dné méseca avgusta istega léta. — b) V prejšnjih časih je bila nosačem ali tovornikom („fakinom“) naložena dolžnost, plačevati kameralni kasi vsakdán *tri krajcarje* kot néko *glavnino* (nék osében davek).

Odrajtovanje tega davka je bilo pa po cesarskem ukazu 2 dné méseca aprila léta 1794 spoznano za nepravilno, in zatoraj tudi odpravljeno. — c) Kazenska sodnija kot bivša prej samostalna v Terstu, je bila po ces. ukazu 11 dné méseca julija 1794 zedinjena s takrat takò iménovano méstno in deželno sodnijo. — d) Gorička grofovina, od léta 1783 v političnih rečéh Terstu pridružena, se je ločila od tega, in postala tédaj samostalna, kakor sicer tudi *Istra*, čeravno je bila tisti želja, biti združena rajše s Terstom, kar se jej pa vendar nije dovolilo. — e) Léta 1794 je bila vpéljana v Terstu postava zadévajoča razpošiljavce blagà (*speditore*), katérim se je po njej naložila ojstra skerb za urno razpošiljanje, in ob enem se pa tudi prepovedala vsaka samovoljna podražba tega razpošiljanja, sicer bi se morala jim odvzeti pravica do tacega njihovega opraviła. — f) Kér se je bilo po čedalje véci vselitvi tujih tergovcev iz raznih krajev do takrat že jako povékšalo štévilo prebivalcev v Terstu, odločilo se je ražširjenje tega mésta po sèzidanju tistega predméstja, o katérem smo že govorili na 21 strani; sèzidalo se je pa ravno tam, kjer so si imeli zemljišča bivši tukaj Arménije (glejte na 52 strani), in déloma sicer tudi na tistem kraju, kjer je sadanje poslopje iménovano „Casa Chiozza“.

11. *Francozi prvi krat v Terstu* — kot sovražniki Avstrije léta 1797. Kakò se je néki prigodilo, da so tisti takrat sèm prišli? Kratek odgovor na to vprašanje bil bi ta-le: Pripéljalo je sèm Francoze néko čudno ravnanje soper znani stari pregovor, „da vsak naj pométa le pred svojo hišo“ (*sicer vtégnil bi marsikedò drugi pométati*, — a to vendar takò, kakor bi se le njemu dobro zdévalo!). Da se pa to nékaj bolj

pojasni, ponovili bomo tukaj na kratko nékoliko tistega, kar se je že oménilo pod nadpisom „Grozovitna nesréča cesarja Napoleona I. na Ruskem léta 1812“ v knjigi „Pod Lipo“ na 124 in 125 strani. Povedalo se je namréč v poglavitnem tam :

a) Da čezmérno nakladanje davkov na Francozkem, in pa njih poraba véci dél samo za *druge* réči, kakor za blagor domovine ali za ljudstvo, katéro jih je le téžko plačevalo, si je na zadnje imelo za naslédek to, da se tistemu vendar oči odprejo, in da pregléda bolj na tanko to stvar, po tem pa, popolnoma prepričano, kakò slabo in potratno da se že véč lét ravna ž *njegovim* premoženjem, se silno vpré temu ravnanju in sploh nerédnemu gospodarenju, — se tédaj spunta soper vlado, tirjaje na vso moč, da naj se tista predrugači, to je, na bolje spreoberne;

b) da to si je imelo začétek léta 1789 (téda pred 83 léti) v Parizu, a spervič vendar brez zažéljenega vspéha, kar je uzrokovalo hudo in strašno vojsko v dežéli med puntarji in med njihovimi protivniki — med stranko tadašnjega kralja Ludevika XVI., katéremu so pa oni (to je, puntarji) s takò iménovano „giljotino“ 21 dné méseca januarja 1893 glavo odsékli, kakor so jo sicer pozneje, namréč 10 dné méseca oktobra istega léta, tudi kraljici Antoniji, hčéri cesarice Marije Terézije, imajoči jo za sokrivo nesréče francoske dežele;

c) a da temu ravnanju francozkega ljudstva so se protivili néki tadašnji vladarji *drugih* deržav, to je, poglavarji Avstrije, Anglije, Rusije, Prusije, Sardinije, in Spanije, se za iménovanega kralja na vso moč potézali, mu primérne pomoči po njegovi želji obéčali, in rés tudi dali, spodbadani sicer k temu še po mnogih francoz-

kih pobégnjencih, večidel žlahtnikov, ki so kralju po tuho dajali; in

(d) da so se pa ravno po tem vnéle grozovitne in pogubne vojske, ki so se verstile zdaj na enem zdaj na drugem kraju Evrope, in se sicer zatézale, po nékih prenéhljejih, skoraj *pét in dvajset lét* kot nesréčni sád *brezpotrébnega* vtikanja oménjenih deržav v *tuje*, namréč v francozke zadéve!

Imelo si je začétek to vojskovanje po usodnem sklépu navlašnje pogodbe, ki se je pripetil zastran tega *pervič* 20. dné méseca majnika léta 1791 v Mantovi med Avstrijo, Anglijo, Hanoveransko, Švajco, Španijo, in (nékdanjo) Sardinijo, in pozneje še poséбно med cesarjem Leopoldom II., in med pruskim kraljem Vilelom II. v Pilnicu na Saksonskem 27 dné méseca avgusta istega léta. Da ste bile pa ti dvé pogodbi francozki národ razkačile in ga ob enem sicer k vporu močno spodbadale, to je jasno in pa tudi po vsem naravino.

Napadena po sovražnikih na dvéh stranéh, namréč na jugu, kjer se je pri Tulonu léta 1793 poséбно *Napoleon*, takrat kot povéljnik topništva („artiljerije“) v 24 létu syoje dobe, jako poslavil v vojskovanju z Angleži in Španjolci, in pa proti séverju, se je Francija terdno deržala: pobiti in zmágani so že takrat bili iménovani njeni sovražniki na obedvéh krajih. Sklép tadašnje francozke vlade je bil pa, da hoditi morajo njene armade po dvéh stranéh *soper Avstrijo* (ki se je bila v kratkem, to je, že ob začétku léta 1796 z Angležko in z Rusijo zastran nadaljevanja vojske *soper Francoze* združila), — namréč zgoraj proti sônčnemu izhodu čez rénsko réko, tédaj čez Némčijo, in pa zdolaj čez gorenjo Italijo, v katéri je takrat prevzél

bil najvišje poveljstvo Napoleon ob spomladi léta 1796. — Pobil je ta v kratkem najprej armado tadašnjega sardinjskega kralja kot zavéznika Avstrije *trikrat zaporédoma* méseca aprila oménjenega léta (1796), in silil takò tega kralja, da žéli néhanje tadašnjega bojévanja, in da skléne tédaj ž njim premirje, po katérem je pa zgubil nékaj svojih dežel. Méseca majnika je šel Napoleon čez Pad (znano véliko réko tékočo od zahoda gorenje Italije proti izhodu v jadransko morje). Planil je po tem nad takrat tam bivše Avstrijance, in jih pa zmogel na *osmih* krajih. Vzel jim je sicer na zadnje tudi vso Furlanijo z Gorico vréd, kjer si je imela po tem francozka armada glavni stan („kvartir“). Ravno od tod so prišli Francozi, in prav za prav 22 dné méseca marca, — v Terst, in mu po tem naložili brez odloga, kakor je sicer zmagalcem sploh navada, davek (*kontribucijo*), ki je znésel *tri milijone* (po francozkem) takò iménovanih *lir*, katérih vsaka je zapopadala 20 soldov, je bil pa vendar na silno prošnjo teržaškega svétovilstva znižan za 400.000 *lir* po milosti vojskovoda Napoleona, ko je prišel 29 dné méseca aprila istega léta (1797) v Terst, kjer je ostal sicer samo 24 ur.

Takò se je tédaj zgodilo, da so prišli takrat sèm Francozi. Sicer rédno prévzéli niso vodstva tega mésta, kér po dovoljenju francozkega poveljnika si je to prideržala teržaška gosposka do odhoda tih neprijetnih gostov, ki se je pripetil 23 dné méseca majnika (léta 1797), čeravno se je sklénilo premirje med Avstrijo in med Francozi že 8 dné méseca aprila v Judenburgu na Štajarskem, takò da so takrat Francozi tukaj po nékakem svojevoljno gospodarili še le kakih 17 dni. Pravi *pogoji mirù* so se ustanovili v Ljubnu na Štajarskem 23 dné istega méseca, končni sklép mirù

pa se je napravil nekaj bolj pozno, namreč 17 dne meseca oktobra v grajščini iménovani „Campo Formio“ na Benéškem. Po tem sklépu je pa ostal Terst pod Avstrijo, kakor poprej; občutljivo zgubo si je ona le drugod imela.

Sicer poséбно važnega se nije nič prigodilo ob času oménjenega kratkega obstanka Francozov v Terstu. Kar je po nékakem omémbe vrédno, in je zapopadeno tudi v marsikatérih tukajšnjih pismih, je to-le: aa) Po ukazu takrat v Terstu bivšega francozkega vojskovoda („generala“) Dugua 25 dne meseca marca moral je nositi vsak odraščeni prebivalec (*možkega* spola, se vé) toliko v mestu, kolikor v okolici takò iménovano „korkardo“, to je, néko znamenje v podobi rože ali gosčavke (vertnice) na klobuku, kakoršna je bila Francozom navadna kot národna, sicer imel bi se ta človek za *puntarja*. — bb) Ko se je bil 27 dne istega meseca zvécer za kratek čas napravila v méstnem glédališču („teatru“) posébna igra, pričujoči so v njem bili samo Francozi; méščanom nije bila volja, se tam prikazati, kakor misliti si vtégne sicer vsak prav láhko: saj *njim* napravil je bil poséбно že nesréčni nalóg oménjenega gotovo zadosti téžavnega davka, in pa nazočnost tujcev, ki so jim le nadlégo délali, drugo igro, namreč — „tragédijo“ (*žalostno igro*), česar pa novi méstni povéljnik *Brechet* (Breše), kakor se je vidilo, nije nikakor prevdarjal, sicer bi jih ne bil slédečega dne po nékakem nalaš celò zmérjal (!), da se niso marali vdéležiti zgoraj oménjene glédiščne, za kratek čas(?) dane igre. — cc) Slobodno tergovati so Teržáčani sméli zunaj samo s tistimi národi, ki so bili Francozom prijatli in pa njih zavézniiki, ali saj nobenostranski, to je, ki niso v političnih rečéh potégovali

ne ž njimi, ne z drugimi; kar je pa, se že dobro vé, čedalje bolj pripomagalo k pomnoževanju tadašnje zelo občutljive nesreče v Terstu. — *dd*) Zarad pomanjkanja dobička v tem mestu in v njegovi okolici moralo se je skrbeti, kolikor je bilo le mogoče, da se pomaga nepremožnemu ljudstvu, posébnò nizkega stanù, z razdélitvijo potrebnega kruha med njim; sicer mladenče je *Vimal* kot tadašnji komisar pomorske vojaščine vabil, da naj se dajo vzéti v francozko službo za mornarske vojake, kar se je sicer rés tudi pripetilo — po znanem pregovoru, da pač „sila kola lomi.“ — *ee*) Pri-povéduje in bere se pa tudi v nékih pismih iz dobe tadašnjega kratkega obstanka Francozov v teržaškem mestu in v njegovi okolici, še ta-le prigodek: Stalo je namréč, in sicer celò še potém ko se je med Avstrijo in Francijo 8 dné méseca aprila (l. 1797) bilo že vpotilo zgoraj oménjeno premirje, na takò iménovani opazovavni straži (*na piketu*), kakor je sploh navada ob vojskah, da se zvé kjé kako gibanje ali približevanje sovražnika, — néki dvanajst francozkih vojakov v Ricmanjih, kjer so se pa nespodobno in sploh gerdo obnašali; niso namréč samo sirovo z ondešnjimi nasélniki ravnali, temoč celò njih cérkev oropovali in onesvéčevali ali oskrunjevali. To je pa tiste jako razkačilo, kar se mora zdévati sicer vsakemu tudi po vsem naravino: vbili so po tem oménjeni nasélniki (kmétje) véč tih stražarjev déloma v isti cérkvi, déloma zunaj nje, priségavši se med seboj za maščevanje tudi nad vsimi drugimi Francozi, ki so stali takrat tam blizo na visočini. Tisti pa, zvédsi takošno počétje Ricmanjcev, so nanagloma planili nad njihovo vas, in obirali v njej po tem hiše, katérik prebivalci so se prej oddalili, da se pridružijo Hervatom tje priloma-

stivšim od izhodnih krajev pod svojim stotnikom *Ježičem*, katéremu nije bil sicer do takrat še znan sklép oménjenega premirja. Ježič zjedinjen s teržaškim stotnikom Bonomom in z razserjenimi kméti plane naravnost in serčno nad Francoze: vname se nanagloma po tem kratek boj, v katérem je padlo več borivcev na obedvéh stranéh. Poslavili so se néki pri tem posebno s poljedélstvenim orodjem vsake baže prihrupivši pogumni in hrabri kmétje, katérim so se morali Francozi na zadnje celò umàkniti, potégnivši jo hitro v mésto.

Kmaló po tem, in prav za prav, kakor se je že drugod oménilo, 23 dné méseca majnika so Francozi Terst zapustili, in prišli pa sém namésti njih do takrat nekaj časa pod milim nébom na Bazovici bivši naši bratje po pleménu — verli *Hervatje*, katérim so šli zdaj veselí Teržačani z muziko nasproti, da jih spodobno in slovéšno sprejmejo.

12. *Terst po pervem odhodu Francozov.* — Tukajšnje prebivalstvo se je od sada naprej začélo sicer sopet opomagati v gospodarstvenih rečéh, a za koliko časa vendar, to se bo kaj povédalo. Oménjati je tréba, da prinašalo je Teržačanom marsikaj dobrega tudi zjedinjenje Dalmacije in Istre z Avstrijo, ki se je prigodilo še le po sklépu mirù v zgoraj opomnjeni grajščini (*Campo Formio*), kér to si je imelo za jako vgoden následek zljajšanje takò iménovanega „obréžnega trgovskega brodarenja“ (*cabottaggio*) med tima dvéma dežélama in med Terstom, katéro nije bilo do tadaj po vsem slobodno. Sploh se je pa trgovina v Terstu znova po malem precej dobro razvijala, kar nam kaže sicer posebno tudi že razvéseljivna prikazen, da léta 1804 je prijadralo iz tujih dežél v teržaško ladijostajo

celò 2768 trgovskih ladij z blagom naloženih, med katerimi je bilo néki samo *avstrijskih* nad 2300.

Ob tih časih se je sèzidalo v Terstu tudi tisto glédališče (teater), ki stoji še zdaj na zahodni strani nasproti Tergestéja in proti morju. Prišlo je bilo pa prav za prav prvi krat v rabo 21 dné méseca aprila léta 1801 (sicer zdaj mislijo, kakor se sliši, družega lépšega in bolj vélicege zidati). — Léta 1802 je bil začétek zidanju tiste „nove borse“ (iménovane pa zdaj že *borsa vecchia*, in to odkar se je napravil *Tergestej*), o kateri se je nékaj čerhnilo na 424 strani, — tam, kjer se nahaja še zdaj blizo oménjenega Tergestéja, ki je tudi druga *nova borsa* trgovcem, in kjer je bil prej en dél solin z nékim kanalom vréd, ki se je pa takrat za oménjeno zidanje nalaš zasul. Stroški za to poslopje so néki znésli 300.000 goldinarjev. —

Družega dné méseca decembra 1804 se je oznanil patent zadévajoči odertijo („uharnijo“), po katerem se nije v Terstu smélo nikdar tirjati véč ko *šest od sto* vsako léto za kak si bodi dolg (a zdaj, namréč po odpravi tacega patenta, ki se je, žalibog! pripetila léta 1864, se jemlje celò 230 in še véč od sto! — glejte sicer na 424 strani pod čerkama *ff*). — Ko se je v Avstriji léta 1805 vpéljal *davek po razrédih*, namréč davek, ki se je takrat vstanovil, in se ravnal, na primér, po stanu osebe, kateri je bil naložen, po posébnosti njene obertnije, njenega rokodélstva i. t. d., ostal je po sréči Terst prost od te bútare: sicer vabljeni so Teržáčani bili v potrebah po avstrijski vladi véčkrat, da naj *prostovoljno* pripomagajo k zljajšanju plačevanja stroškov za vojske požirajavše véliko denarja, česar se niso sicer òni tudi nikdar branili, ako jim je bilo

le mogoče, da stréžejo zastran tega sè svojim premoženjem.

Kakor se je že réklo na 374 strani v opombi pod*), rédno poravnana je bila léta 1805 skoraj 11 stolétij obstajavša, a pa nesréči léta 1868 odpravljena okolična vojaščina, ali prej, kakor se je že drugod povélo, néki po italijanskem takò iménovana „černida“ (*bataljòn*). Pri slovésnem posvéčenju že tam oménjenih dvéh zastáv ali bandér 9 dné prav za prav méseca *julija* istega léta (1805) bile ste pričujoče kot bòtri žena tadašnjega dežélnega poglavarja grofa Lovasa, in pa žena maršala lajtnanta knéza Rozenberga. Stéla je néki takrat, kakor se bere, ta vojaščina 500 mòž, in imela si je za povélnika Petra Frankolsberga, za avditorja (vojaškega sodnika) doktorja Kupfersajna, in za kaplana J. Milaniča; pét stotnikov, enega adjutanta, tri lajtnante, tri podlajtnante, dva bandérnika, enega štabnega zdravnika in dva ranočélnika (*padarja*).

13. *Francozi drugi krat v Terstu* — léta 1805. Potém ko je Anglija, porabivši si léta 1798 zvijačno tisti čas, ob katérem je bil vojskovòd Napoleon déloma na Egiptovskem, déloma v drugih, temu bližnih dežélah, da vzame vse to po sili Turkom, napravila bila novo zvézo med sabo, med avstrijskim, ruskim, neapolitanskim in turškim vladarjem soper Francoze, ali prav za prav soper Napoleona, ki jim je čedalje véčo nevarnost pripravljaj, in pa potém ko si je počéto vojskovanje, čeravno spervič za te zvéznike precej sréčno, imelo na zadnje vendar drugačen, to je, nijm jako nevgoden konec, ko je Napoleon sam po svoji vernitvi v prvi polovici méseca oktobra 1799 prevzél ob začétku léta 1800 najvišje povéeljstvo francozke armade v oménjenem vojskovanju, katéro ga je péljalo

celò do Dunaja, in si je imelo po raznih odločivnih njegovih zmagah za naslédek večidél samo Francozom vgodni in koristni sklép miru 9 dné méseca februarja léta 1801 v méstu iménovanem „Lüneville“ na Francozkem, — so zgoraj oménjeni zvézniki, katére je jako grizla njih dotadašnja nesréča po tem vojskovanju, in sicer neizrékljivo pékel še tudi izvanrédni in zavzétni naprédek Napoleona, zlasti potém ko ga je francozki národ sam 18 dné méseca majnika leta 1804 celò za *cesarja* volil in postavil, méseca aprila léta 1805 znova stopili med seboj v zvézo, da saj ponižajo tega slavo-hlépnega človeka, in da odvračajo na vso moč nevarnost njegovega ravnanja. Vnéla se je tédaj po tem druga vojska, ki nije bila sicer posébné dolgosti, pa jako huda: medtim ko se je francozki vojskovòd Masséna sréčno vojskoval v Italiji z Avstrijanci, je zmagal Napoleon na séverni strani drugo avstrijsko armado, kar mu je odperlo že drugi krat pot do Dunaja, in je pobil pa 2 dné méseca decembra istega léta (1805) v Slavkovu na Moravskem tudi Ruse, bivše tadaj z Avstrijanci v zvézi. — Ob tem istem času, in prav za prav 19 dné méseca novembra 1805 pod povéljnikom Solinjakom (v francoskem *Solignac*) so prišli pa Francozi drugi krat v Terst iz bližne, po njih zmagane Italije čez Gorico, ravno kakor léta 1797. Ostali so sicer tudi zdaj za malo časa v Terstu, kér že 26 dné méseca decembra se je sklénil mir med Avstrijo in med Francijo v Požunu na Ogerskem, — mir pa, ki je *óni* prizadél mnogo škode in — tuge. Terst je ostal vendar tudi takrat pod njeno oblastjo. Odšli so Francozi od tukaj po pretéku skoraj tréh mesecev in pol, namréč 4 dné méseca marca 1806 — se vé, za véliko veselje Teržačanom in okoličanom!

Naložil je bil vojskovòd Solignac v iménu maršala Masséne, ki je stanoval takrat v Gorici, teržaškemu méstu sperviè šest miljonov frankov za davek, ki bi se bil moral po njegovi zapovádi plaèati v 24 urah, in pa verh tega sicer še ukazal, da naj se derzi pripravljenih 20.000 obrokov ali odmérkov (*porcijonov*) kruha, vina, mésà, rajža (*granariza*) in žganja za 20.000 vojakov, ki bi imeli v kratkem sèm priti, in da pa sicer ravno toliko se ima pošiljati vsakdàn v teržičko (*monfalkonsko*) okrajino za tam stanujoèe francozke vojake. Zastonj so bile sperviè zastran tega vse silne prošnje za doséžbo kakega polajšanja te grozovitno téžke bútare. Se le po vélikem trudu si je dobil dovoljenje predsédnik teržaške gosposke, da smé poslati néke odbrance kot poročnike k maršalu Masséni v Gorico, da saj pri njem zastran tega kako milost izprosi. Šli so tje 19 dné méseca novembra ob enajsti uri predpoldné štirje méstni svètovalci, in se vernili že zvéèer istega dné z novico, da oménjeni davek se je znižal vendar do tréh milijonov frankov. Da se pa spolni v tej zadévi méstu naložena téžavna dolžnost, bila je v tadašnji svoji neizmérni stiski po vsem primorana tukajšnja gosposka razpisati med méščani prisiljeno posojilo, poséбно kër vojskovòd Solignac jej nije dajal mirù zastran tega, ampak oostro in brez nobene milosti je naganjal, da naj se mu odrajta brez kakega si bodi odloga vstanovljeni davek.

Druzega dné méseca decembra odloèena je bila za Terst po ukazu maršala Masséne zaèasna vlada, katére predsédnik je bil méšèan Capuano. — Stévilo francozkih vojakov se je od dné do dné èedalje bolj pomnoževalo, in ob enem, se vé, rasle so tudi nadlége in zabave v méstu, kakor v njegovi okolici. Povélnik

Serras (se izgovarja: *Será*), bivši takrat v Terstu po
 kazu višjega francozkega vojskovoda, si je prilastil
 celò vso sol, kar je je tukaj bilo ; a méščani in oko-
 lčani so si jo morali po tem še le od Francozov za
 vojo rabo kupovati, in jo sicer tudi dobro plačevati.
 — Kar se tiče trgovine, dopuščena je ona bila zdaj
 ceržačanom ravno takò, kakor po prvem prihodu
 Francozov, namréč samo s tistimi národi, ki so bili
 ačas *njim* prijatelji, ali pa tudi nobenostranski (glejte
 na 434 strani pod čerkama *cc*). Se vé, da tudi ob
 tem casu se niso méščani nič ménili za obiskovanje
 gledališča (*teatra*), ali sploh za kake si bodi véselice,
 ki so se tukaj véckrat napravljale, čeravno bili so k
 temu po tadašnjem *tujem* povéljniku nalaš in z vsim
 prizadétjem spodbadani, ali po nékakem celò prav
 iljeni, kar se je moralo pa vendar zdévati timvéč
 méšno, ako se prevdarja, da ravno v tistem času se
 im je v iménu cesarja Napoleona oznanjalo, da se
 ma davek (*contribucija*) povišati celò do — *šést mi-
 lionov* frankov (!), sicer bi se jim mésto oplénilo ali
 po vojaški šégi oropalo. Še le po oznanilu pervega
 dne méseca januarja léta 1806, da se je v Požunu že
 goraj na 439 strani opomnjeni mir med Avstrijo in
 med Napoleonom sklénil, se je vstavilo plačevanje tega,
 kar se nije bilo do takrat še odrajtalo, namréč še
 v tistih milijonov frankov.

XVIII. Terst pride pod francozko vlado —
 po *trétjem* navalu Francozov kot sovražnikov v te
 naše kraje léta 1809. Medtim ko se je cesar Napoleon
 na vse kriplje ukvarjal v létih 1807 in 1808 z voj-
 skovanjem na Portugalskem in na Španjskem, kjer je
 néki žertvoval brez pomišljanja véliko denarja, in dajal
 poklati neštévilno množico vojakov, da le dožene tudi

tam svoje posébné naméne, in stréže sploh svojemu nezmérnemu hrépenenju po svétni slavi ali častilákomnosti, si je Avstrija, jako žaljna zarad tolikih dota-dašnjih zgub po dolgem vojskovanju s Francozi, na vso moč prizadévala, da si pridobi sopet to, kar se jej je po sili odvzélo zlasti na Némškem in v Italiji po njej zelo škodljivih pogodbah sklénjenih v graj-ščini „Campo-Formio“ léta 1797, in pa v Požunu léta 1805. Obnéslo se je cesarju Francu, da spravi po vélikem trudu na noge armado, ki je štéla néki celò 265,000 vojakov. Sicer osnovala se je ravno takrat bila tudi takò iménovana „dežélna bramba“ (po némškem *lándver*), za katéro so se nabirali vojaki v Terstu in v njegovi okolici, kakor drugod, če tudi nije šla po tadašnjih postavah ne ónemu ne tisti dolžnost opravljati vojaško službo.

Vojaščino za to dežélno brambo je pa napravljaj tukaj avstrijski nadvojvoda Ivan, ki je bil nalaš za to sém prišel že 28 dné méseca marca léta 1808; sprem-ljal ga je sicer takrat grof Franc Saurau. Vravнала sta se bila dva batalijona, jeden *méstni*, ki si je imél poséбно enakolično obléko ali (po látinskem) takò iménovano *uniformo*, in je stal tačas pod povéljstvom grofa Pavla Brigida, drugi pa *okolični*, ki si je obderžal znano národno obléko (glejte na 100 in 101 strani), ravno kakor si jo je imél sicer tudi nékdanji *národni* batalijón do konca svojega obstanka, to je, do léta 1868, in je stal pod povéljstvom grofa Rajmunda Turna. Posébna vnétost tudi v tih krajih, kakor néki sploh povsod v Avstriji za službo te vojaščine imela si je za naslédek nabranje véliceга štévila brambovcev. Pa tudi vročega prizadétja nije se pri tukajšnjih ter-žaških tergovcih in bolj premožnih gospodih manjkalo

za podporo te naprave z *denarjem*; a nismo vendar, in ne moremo sicer tudi nikakor biti ene misli z némškim zgodovinarjem Löwenthalom, ko nam terdi, da je spodbadalo takrat véčidel poséбно *nàrodno čutstvo* prebivalcev te deržave, zlasti njene mladenče k vstopu v takošno službo: zdéva se, ko da ne vé še ta gospod, kaj da je prav za prav *nàrodno čutstvo*, ali pa *nàrodnost* sploh, kakor ne vé še gotovo tudi iménitni francozki zgodovinar *Thiers*, sadanji predsédnik francozke republike, sicer bi ne bil véčkrat v svojih knjigah naravnost izrékel, da so Avstrijanci „nation autrichienne“ (izgov. *nacjòn otrišjèn*), to je, v našem jeziku „avstrijski národ“ — brez nobenega ozira na to, da je naša Avstrija „mногоjezična,“ in tédaj tudi „mного-nàrodna,“ to je, obségajoča véč národov (glejte na 137 strani), katérikh vsak si ima po svojem izviru *poséбно* čutstvo, ali prav za prav *poséбно kri*, ki mu zbuja to čutstvo, in daja pa tistemu po svoji moči naravino, odločno ali stanovito mér (in pa ravno v tem si ima tudi izvir znani pregovor, da „kri nije voda,“ — če si je sicer eden ali drugi, katéremu pravimo „odpadenec,“ ali po latinskem „renegat,“ nalaš sam v vodo ne spreménì, kakor si jo je, na primer, spreménil znani Slovenec *Dežman* na Kranjskem, oménjen že na 136 strani, in še marsikak drugi . . . , sploh pa vsak tisti, ki zanemarja ali celò zaničuje národne reči).

Napravljena tukajšnja dva batalijona sta se pri-ségla pri bandéri 20 dné méseca marca léta 1809, in sicer *méstni* v tadašnjem „starem lazarétu,“ *okolíčni* pa na takò iménovanem „Božjem Polju“ blizu Pro-séka. — Na 73 strani druge Löwenthalove zgodovin-ske knjige se bere posébná pripovédka o nékem boju

med teržaško-okoličnim batalijonom in pa med Koperci 9 dné méseca aprila léta 1809, da se pridobi mésto tih zadnjih, namréč *Kopar*. Oménja se tam, da se je isti batalijòn ob tej priliki jako poslavil, močno podpiran néki sicer vendar na morski strani s kanoni takrat na svojih vojaških ladijah tam bivših Angležev, kot znanih sovražnikov francozke vlade, in da se je pa temu batalijonu, čeravno so se Koperci na vso moč vpirali in branili pod svojim povélnikom Tomam, na zadnje vendar obnéslo, vzéti jim iménovano mésto po silnem in serčnem skoku nad nje. — Kakò in zakaj da se je vendar prav za prav ta boj izcimil, ne vémo, zlasti kér Francozov nije bilo še *takrat* v tih krajih, in se oni tudi še nikakor ne oménjajo v tisti pripovedki; in pa kako osodo da si je Kopar po tem imél, o tem se v njej nič ne govori. Rés čudno! Naš tukajšnji, ob tem času tudi kot stražar ali brambovec pri batalijonu bivši kmét Ivan Marija Purić iz Kadina, o katérem smo že nékaj govorili na 35 strani, nam je povédal in terdil, da bili so že v Kopru Francozi, ko je bil tam ta boj. Ako je pa temu rés takò, soditi je tréba, da nije bil že 9 dné méseca aprila, ampak bolj pozno, potém namréč ko so se po zdolaj opomnjenem začétku vojskovanja Francozi sèm zagnali. Zdéva se tédaj, da tista pripovedka zapopada néko zméšnjavo ali pomoto.

Še le po rédni pripravi armade in po osnovi oménjene dežélne brambe se je upal cesar Franc, akoravno sicer samo od Anglije z *denarjem* podpiran, napovédati Franciji ali timvéč Napoleonu vojsko, kar se je sicer prav za prav pripetilo v prvih dnévih méseca aprila léta 1809. Začétek vojskovanju je bil že 12 dné tega istega méseca, konec pa 11 dné méseca ju-

lija; trajalo je tédaj skoraj samo tri mésece. Zagnala sta se bila z armado kot višja povélnika nadvojvoda Ivan v Italijo, nadvojvoda Karel pa v Némčijo, to je, v Bavarijo. Napoleon, zvédši vse to, se verne nana-gloma iz Spanije, kjer si je postavil za kralja brata Jožefa Bonapartea, in prevzame pa višje povéljstvo armade na Némškem, poté ko je iménoval za povélnika v Italiji svojega pasterka Evgenija kot že bivšega ondešnjega naméstnega kralja. Naslédek vnévše se po tem hude vojske je bil pa na eni in na drugi strani jako žalosten — za Avstrijo! Čeravno je bil začétek te vojske za-njo precej dober in vgoden v *Italiji*, moral se je vendar na zadnje vojskovòd Ivan vmàkniti sè svojo armado, in jo potégniti do sévero-zahodne ogerske méje, kjer ga je pa povélnik Evgenij dotékel, in ga zmogel blizo Rabe 14 dné méseca junija. Sicer bil je takrat nadvojvodi Ivanu namén, pomagati séverni avstrijski armadi po znameniti zmagi Napoleona na kraju iménovanem „Ekmil“ v Bavariji 22 dné méseca aprila.

Ravno po tih zgodkih se je pa pripetilo, da so prišli Francozi *trétji krat* v Terst, in si to mésto ž njegovo okolico vred pod oblást spravili, a vendar le za — *pét lét*, kakor se bo sicer vidilo bolj pozno. Potém namréč, ko se je nadvojvoda Ivan pomàknil z armado proti sévero-izhodu, podal se je naš batalijòn proti Razdertemu po svojem odstopu od Palme nove. Vnél se je tam blizo oménjene vasi še jeden in pa takrat zadnji boj s Francozi 16 dné méseca majnika (1809). Borili so se néki naši junaki v njem takò pogumno in serčno, da jih je maršal-lajtnant Tomažić javno pohvalil kot najboljše med vsimi svojimi tadašnjimi vojaki, a obnéslo se jim, žalibog! vendar nije, da bi

zmogli: poglavitni vzrok tej nesreči bila je sicer pretéžna moč — pretéžna množica nanagloma prihrupivših sovražnikov, zavzétna in neprizanesljiva zamuda povélnika Zaha, in pa pomanjkanje stréliva, za katero se je bilo néki tudi premalo skerbelo. Padlo je v tej kratki, a jako kervavi in hudi bitki mnogo naših čverstih in hrabrih mladenčev na bojišču, déloma nevarno ranjenih, déloma do smerti zadéti, in sicer med njimi tudi junaški, nevstrašljivi stotnik *Lazarič* slavnega spomina.

Da je bila in pa morala tudi biti vélika, pač neizrékljiva po vsem tem osupnjenost, tuga in bridkost v Terstu, katérega tadašnji nesreči bila je pridružena verh tega še neizmérna škoda izviravša iz Napoleoneve prepovedi zastran tergovanja z Angleži, sklénjene po njegovi volji že léta 1806, si vtégne pač vsak lahko misliti. — Sédemnajstega dné méseca majnika so se Francozi že pokazali na opènski visočini. Šel jim je brez odloga nasproti magistrat z borsnim odbranstvom (z *borsno deputacijo*), z višjo duhovščino, in z méstnimi žlahtniki ali takò iménovanimi *patriciji*, da slovésno in spodobno sprejme te prihodnike — že *trétji krat!* — in se jim pa kot odsadašnjim svojim gospodarjem ponižno prikloni. Gospodoval je tédaj po tem nad Terstom Napoleon, in to, kakor smo sicer že oménili na 442 strani, vendar le *pét lét*, v katerih se je tudi tù skoraj vse po njegovi volji predrugačilo.

Po zgoraj opomnjeni zmagi pri Ekmilu na Bavarskem je cesar Napoléon naglo naprédoval sè svojo slavodobitno armado proti Avstriji, in jo napadel. Prišel je celò že 9 dné méseca majnika pred Dunaj, ki se mu je vdal, sicer vendar še le po grozovitnem bombardovanju, 12 dné istega méseca. Po še nékih

drugih zmagah, katérik zadnja je bila 11 dné méseca julija pri Znojmu na Moravskem, se je mir sklénil 14 dné méseca oktobra léta 1809 na Dunaju. Po sklépu tega miru naložen je bil Avstriji po zmagalcu navadni davek, ki je znése! pa 85 milijonov frankov ; zgubila si je, žalibog! tačas naša država 3 milijone in 500 tisoč prebivalcev, in pa ob enem 2151 kvadratnih milj zemlje, in sicer razún nékih drugih dežel, poséбно tudi vse primorske z ladijostajami vréd: goričko grofovino, tadašnji avstrijski dél Furlanije, Terst ž njegovo okolico, Kranjsko, sônčno-zahodni dél Koroške ž njegovim glavnim méstom Bélakom, zahodno Heravaško, to je, tiste njene kraje, ki so na désnem brégu réke Save, kakor tudi Istro in Dalmacijo; — vse te dežele je pa Napoleon po tem zjedini! pod iménom „Ilirija“ (glejte tudi na 195 strani).

Kar se je sicer bolj znamenitega tukaj prigodilo in storilo ob dobi obstanka Francozov na tem našem kraju po njihovem tréttjem prihodu, in pa do časa njihovega odhoda, to je, do 8 dné méseca novembra 1813, je, kakor se bere v zgodovinskih pismih, to-le:

A. *Še pred sklépom miru 14 dné méseca oktobra 1809 —*

1. Na podlagi pogodbe (*kapitulacije*) po končanem boju pri Razdertem 16 dné méseca majnika oménjenega léta preložilo se je bilo od tukaj v Francijo 2000 vojakov vdéleživših se tega istega boja, in pa še drugih izmed teržaško-méstne posade (*garnizona*) kot vjétnikov. — 2. Po oznanilu takrat v Terstu bivšega francozkega generala Šilta 25 dné méseca majnika istega léta morale so se odslej policijske in druge reči zadévajoče vzderževanje réda in sploh potrébno vodstvo mésta in njegove okolice opravljati in oskerbo-

vati le v iménu cesarja Napoleona. — 3. Namésto prejšnjih gerbov (to je, znamenj teržaškega mésta in avstrijske deržave — „*arm*“), bandér in kokárd prišli so francozki precej od začétka. — 4. Vsak tujec, ki je od kake si bodi strani sém prišel, si je moral dobiti takò iménovani „prebivanski list,“ katérega mu je dalo policijsko vodstvo, in pa poterdil vojaški povéljnik, sicer bil bi brez odloga oddaljen — 5. Brez dovoljenja tega povéljnika nije se smélo nabijati kako si bodi oznanilo, in pa tudi igrati v glédališču (*teatru*) ne. — 6. Po razglasu višjega finančnega nadzornika Jouberta (Žuberta) popisati se je moralo v 24 urah vse blagò kot lástnina Francozom sovražnih Angležev, Sicilijanov in Španjolcev, in bivše zatò podložno odvzétju (*confiskaciji* — sicer tretji dél njegove vrédnosti je pripadal naznanjancu ali takò iménovanemu *špijonu*), — 7. Zatò, kér je nék neznan človek v Terstu omadežal ali ognjusil francozki gerb, je oménjeni finančni nadzornik Joubert naložil za davek méstu celò — 50 milijonov (!) frankov, ki se pa vendar niso plačali, kar si vtégne sicer láhko vsak misliti, ako si jemlje v prevdarek tadašnje revščino tega mésta: poslal je zategadél Joubert tridesét najbolj iménitnih méščanov kot zastavljencev v terdnjavo „Palme nove,“ kjer so ostali néki dva méseca, čeravno se ne vé prav za prav, zakaj, kér pač tudi po tem se nije nič plačalo! Vstanovili so se sicer pozneje po nékem dogovoru obroki (*rate*) za to plačilo, ki je pa zarad pomanjkanja pripomočkov (denarjev, se vé) ravno takò, kakor poprej, zaostalo. Podverglo se je zategadél sekvestraciji vse tergovsko blagò stran tistega, ki je odločeno bilo za prodajo na drobno in kot potrébno za vsakdanjo rabo v méstu in v okolici.

B. Po končni zmagi francozke armade nad Avstrijanci 11 dné meseца julija, in pa po sklěpu mirù 14 dné meseца oktobra 1809 do odhoda Francozov, to je, kakor smo že prej oménili, do 8 dné meseца novembra léta 1813 :

1. Odložil se je davek (*kontribucija*) za vsako zgubljeno avstrijsko dežélo posébe. Ta davek je zné-sel za Terst in za njegovo okolico dva milijona in 400 tisoč goldinarjev; sicer ostal je vendar ravno takò neodrajtan, kakor je ostal zgoraj oménjeni zné-sek od 50 milijonov frankov. Zategadél so si pa Francozi pomagali tudi zastran tega dolgà sè sekvestrovanjem ne samo tergovskega kot premičnega blagà neodločenega za vsakdanjo prodajo na drobno, kakor prej, temoč celò še nepremičnega premoženja kakega si bodi (hiš, zemljišč i. t. d.), da ga pa oddajo po dražbi ali „na kantu“ za vsako céno. — 2. Precej po zgoraj opomnjenem sklěpu sta jenjala Terst in njegova okolica biti *ena posébna* dežéla, ločena od drugih, kér zjedinjena sta odslej bila (sicer le za pét lét, se vé) sè znova vstanovljeno Ilirijo, o katéri smo že govorili na 195 in 446 strani. — 3. Po drugem sovražnem prihodu Francozov léta 1805 pripravil je bil téžki nalòg davka v tako stisko in zadrégo tergovce tega mésta, da jim je moral cesar Franc dovoljiti *tri milijone goldinarjev* v popirju, ali, kakor se rajše po navadi reče, *v kartah* (ki so se pa, žalibog! — v neizmérno škodo vsim — že v kratkem kot nevéljavne popolnoma odpravile), da si kaj bolj pomagajo pri svojih tadašnjih slabih opraviilih; Francozi so pa vendar tirjali zdaj od njih plačilo le *v zlatu in srebru* (!). — 4. Po ukazu grofa Baraguay (izgov. *Baragé*), tačasnega višjega generala Kranjske, Koroške in Tersta 18 dné meseца avgusta

1809 se je odpravila avstrijska vojaščina pod iménom „lândver“ po tih krajih kot zdaj podložnih Fracozom, in pa vsim tistim, ki bi se v 14 dnévih prostovoljno vernili na svoj dom, je zagotovljena bila splošna prizanesba; oficirji (*častniki*) te iste vojaščine, ki bi ne prišli nazaj ob pravem času, kazniti bi se morali s konfiskacijo (z odvzétjem) njihovega premoženja, in verh tega še — kar se nam vendar nékaj predivjaško dozdeva — celò tudi z razvaljenjem in podertjem njihovih hiš (!); sicer nasélnikom, ki so jih dali bili v „lândver“, je šla ojstra dolžnost, jih nazaj klicati od kodarkoli. — 5. Tadašnji finančni poglavar ali nadzornik Dauchy (izgov. *Doši*) je razglasil 25 dné méseca novembra istega léta (1809), da od pervega dné méseca decembra naprej sméjo se prejémati pri kasah za plačilo samo *kovani* ali *gotovi denarji*, ne več tédaj bankovci (*karte*), katérik véljava se je znižala bila že takrat celò do pétinke prvotne svoje vrédnosti. — 6. Pervega dné méseca februarja léta 1810 si je imél slovésen vhod tudi v teržaško mésto maršal Marmont, katéri je kot tadašnji poglavar vse Ilirije stanoval v Ljubljani, kjer je bil tačas vstanovljen sédež za poglavarstvo oménjene, po posébnih novih postavah uravnane dežele. — 7. Osnoval je Marmont v njej takò iménovano „méščansko stražo“: vsak prebivalec od 18 do 60 léta svoje dobe, sicer vendar razún goljufnih tergovskih propadnikov ali predolžencev (*kridatarjev*), je moral stopiti v njeno službo; kedòr bi se želil pa osloboditi od nje, prisiljen je bil odrajtovati nék naš odločen znések za oborožanje in za pripravo enakolične obléke (*uniforme*) tistih manj premožnih, ki so šli v to službo: tukaj sta se napravila dva batalijona za-njo, jeden v méstu, drugi na dežéli, to je,

v njegovi okolici. — 8. Razún méščanske straže oménjene pod števí. 7, postavil je Marmont še néko drugo, ki si je imela imé *obréžna*, pa tudi *národna straža*. Tisti je šla dolžnost in skerb za varovanje morskega bréga; sicer oblačiti in oborožati so se morali stražarji sami — *na svoje stroške*, a vendar stran manj premožnih, kér za tiste se je skerbelo s prostovoljnimi pripomočki bogatincev. — 9. Da se odvrača vélika nevarnost, katéro so že od nékdaj délali popotnikom in vozovom na glavni césti med Terstom in med Réko v gorenji Istri razbojniki (tolovaji), ki so tam na-nje préžali, in jih napadali, dal je Marmont razglasiti to-le: a) da za prigodke, iz katérik bi prihajala kaka nevarnost ali škoda (kak rop, umòr i. t. d.) na oménjeni césti, so odgovorne srénje (*komuni*) tiste zemlje, na katéri se je doprinéslo eno ali drugo hudodélstvo; b) da ondešnji nasélniki so porok jeden za vse, in pa vsi za jednega, to je, skupno, kar zadéva vernitev popotnikom razbojno odvzétih ali vkrazenih réči, sicer vendar s prideržkom pravice, odškodovati se s premoženjem hudodélnikov, ako se tisti ovadijo, vjamejo in sodnji izročujejo; c) da, če se pripeti kak razbojni umòr, vzéti se mora izmed nasélnikov srénje, v katéri se je doprinésel ta umòr, dvakrat toliko oséb (posameznih ljudi) kot zastavljencev ali porokov sè svojim životom, kolikor je vbitih, in pa oddati v teržaški grad, kjer imajo ostati, dokler se hudodélniki ne zasačijo in k sodnji pripéljejo (*naša opomba*: po tem takem morali bi tam biti zaperti celò do smerti, ako se nije to nikdar obnéslo!); d) da hudodélniki, katére je nalaš postavljena vojaška komisija k smerti obsodila, morajo se po zveršbi te sodbe deržati obéšeni na ogléd poleg javne céste, in sicer na tistem kraju, kjer je vhod v dotično srénj-

sko sélo, in po tem ostati tam za neodločen čas, da pa vendar prebivalcem tega séla gré ojstra dolžnost skerbeti za obderžanje tih mertvicev *vsaj šest mesecev!*) na méstu, kjer bi tisti postavljeni bili na ogléd, sicer bi se ti nasélniki za kako nemarnost v tej zadevi kaznili z nalogom globe od tisoč frankov, ki bi pripadli vbogim teržaškega mésta (*druga naša opomba: aa*) al nije morda imelo takošno ravnanje nobene škodljive moči v dežéli zastran zdravja, zlasti *ob času vročine?* — pač posébné misli! in *bb*) zakaj je pa vendar Marmont pozabil pri tem na nékaj zelò važnega — na skerb tudi za vpéljavo primérnih in dobrih učilnic kot krépkih, in takò rékoč, prav čudodélnih pripomočkov soper hudodelstva, rés že od starih časov navadna po oménjenih krajih jako zanémарjenih, kar se tiče poduka in omike njihovih, kakor še marsikatérih drugih . . . prebivalcev, zlasti pa — Slavjanov?); *e*) da povéljniku takò iménovanega pervega vojaškega oddélka (*divizije*) ilirske dežéle, kakor tudi poglavarju načélništva (se vé, vsakemu izmed njih v tem, kar je njega zadévalo) gré naloga in ojstra dolžnost, napravljati, česar je tréba, da se le natàanko zverši ta razglas, katéri, tiskan sicer v italijanskem in *ilirskem* (?! — to je, *slavjanskem*) jeziku, se mora prebrati tri nedélje zaporédoma s prižnice v vsaki fari, in verh tega še tudi nabiti na cérkvena vrata. — Sicer dajal je pri vsem tem Marmont tudi goniti in loviti razbojnike tam, kjer so navadno razdévali in sploh *po svojem* gospodarili, s pomočjó vojaščine, in posébnó národne straže. Pa ravno to je bila tista jako téžka in nevarna služba, o katéri govóre še zdaj naši tukajšnji stari kmétje kot o néki „ravbar-komandi“(?!). Obéslo se je néki tih razbojnikov 60 tam, kjer so si imeli skrivališče ali, takò rekoč, „tolovajsko

gnjéздо,“ 12 pa kot razbojstva deléžnih v Terstu. — 10. Konec méseca februarja so se vpéljali v Iliriji novi colni uradi (*dogane*), in pa finančna nadzorništva (*inspektorati*) pervega in družega razréda. V Terstu je bil vstanovljen en glaven colen urad (kakor je sicer tudi zdaj), in pa en nadzornik pervega razréda, ravno kakor v Réki in v Ljubljani, a v Gorici in v Bélaku (na Koroškem) bila sta nadzorništva družega razréda. — 11. Do léta 1810 se je plačevalo v Terstu za en star soli samo 40 *krajcarjev*; a od tadaj pod Francozi *desét goldinarjev*(!). — 12. Bankovci so se 6 dné méseca marca 1810 déjali popolnoma ob véljavo, kar je storilo pa, se vé, njih tadašnjim poséstnikom neizmérno škodo, in pripravilo sicer tudi marsikatére celò — na beraško palico. Takošno nesréčo je pospéševala verh tega še tudi podvojba (to je, nalóg še enkrat toliko) dotadašnjih davkov, — na primér, hišnine, zemljiščine, glavnine, in marsikaterih drugih, ko da bili bi prejšnji rés še prenizki! — 13. Céna blagá za vsakdanji živež je bila uradno nalaš vstanovljena, ravno kakor je bila sicer celò tudi vhodnina za obiskovanje glédališča (*teatra*). — 14. Časniki vsake baže ali brez razločka so morali biti še le policijsko preglédani v *Ljubljani* (!), prej ko so se sméli razprostirati med ljudstvom, da jih bere. — 15. V bolj visokih šolah se je vpéljalo učenje francozkega jezika, in zdévalo se je, ko da je bil Napoleonu celò namén, spodriniti po vsem tukajšnje dežélne národne jezike. — 16. Po njegovi odločbi 11 dné méseca novembra 1810 je bilo vpéljano popisovanje za vojaščino tudi v ilirskih dežélah; teržaško mésto in njegova okolica sta morala dajati v vojake 180 mladenčev; sicer jémali so se tisti vendar brez ozira na dotadašnje pravice višjih stanov, to je, na navadno njih oprostenje od

soldaške službe; ravnalo se je tedaj takrat isto takò, kakor se ravna zdaj pri nas po novi popisavni postavi, namreč po vsem *pravično*. — 17. Léta 1811 so se bile odpravile znane posébne pravice, to je, znane posébne slobodnosti zastran dvéh ladijostáj v Terstu in v Réki, in s tim doslédno tedaj tudi colne čerte (*colne linije*) okol tih dvéh primorskih in tergovavskih měst. ki sta se po tem spreménila le v takò iménovana *skladališča* ali *založišča*, namreč v mésta, kjer se je le deržalo začasno iz tujih dežél prihajavše blagò odločeno za prevožnjo v druge kraje, medtim ko se je moral plačevati dac (*col*) od tistega, ki je ostajalo kot posebe hranjeno v Terstu in v Réki za *ondešnjo* vsakdanjo rabo. — 18. Pervega dné méseca oktobra léta 1811 se je vpéljala v tih krajih *štempeljnina* ali *štempeljska taksa*. — 19. Trinajstega dné istega méseca se je spreménilo „borsno odbranstvo“ v „tergovsko zbornico“. — 20. Pervega dné méseca novembra oménjenega léta se je proglasila kot véljavna v céli Iliriji, in tedaj tudi v Terstu in v njegovi okolici francozka kazenska postava (postava zadévajoča kaznovanje hudodélstev in drugih prestopkov). — 21. Trinajstega dné méseca januarja léta 1812 se je uravnal ali na novo urédil teržaški magistrat, katérega predsédnik si je takrat dobil v francozkem jeziku imé „maire“, (se izgovarja *mér*), kar poménja sicer v italijanskem jeziku *podestà*, v našem *župan*; njegova posébna služba se je klicala pa „mairie“ (izgov. *mérij*). — 22. Uravnalo se je istega léta tudi oskerbovanje pravice zadévajoče takó iménovane „civilne pravde“, ali „pravde med deržavljeni“ : prišli so sicer po tem takrat v šégo posébno tudi sodniki nalaš postavljeni za to, da razsojevajo le néke zaznamljene pravde *manjše* važnosti med ljud-

stvom, in da pripravljajo ravno takò po nékakem mir med njim; in sicer pa zarad tega so se klicali tudi v francozkem *juges de „paix“* (se izgovarja skotaj: *žuz de pè*), po našem bi se réklo „mirivni sodniki“ (na Angležkem, kjer so že od nékdaj, služijo večidél *prostovoljno*). —

Na koncu tega (XVIII.) razdélka oménjamo še nék posében prigodek léta 1812, ki je bil jako prestrašil prebivalstvo teržaškega mésta in tudi njegove okolice. Sicer povédan se nahaja ta prigodek v drugi Löwenthalovi zgodovinski knjigi, in se glasi takò-le: „Grozoviten prigodek je bil razlét francozke fregate iménovane „Danae“ po noči od 4 do 5 dné méseca septembra léta 1812. Močna ladija sè 44 kanoni in pa s 350 mornarji se je nahajala v ladijostaji nasproti nasipa (*mola*) sv. Karla. Njen povélnik je bil zvéčer v glédališču (*teatru*), in ko se je po tem v nékem cónu približeval oménjeni ladiji, zažgal se je nana gloma tisti njeni prostor, v katérem je bil hranjen stréljni prah. Kaj da je bilo prav za prav temu uzrok, nije se moglo zvédeti. Bil je pa razlét takò močen, da se je po njem morje jako povzdignilo, in pa ob enem iménovani nasip pokrilo. Strašen krik se je razlégal po zraku; na to je slédila pa gluha tihota. Ladija zléti kviško v zrak; vsi mornarji, stran dvéh, ki sta se trudila na vse kriplje, da privéžeta cón, poginejo, sicer tudi ta dva pogineta nékaj ur bolj pozno. Okènska stékla (*šipe*) vsih poslopij blizo morja se raztréskajo, vrata se jim odbutijo (na moč odprejo), in mnogo hiš se razpoka. En kòs fregate zletì na bližno glédališčino poslopje. V slédečih dnévih najde se véliko štévilo trupel, in med tistimi sicer tudi ženskih, ki so bila zagnana déloma celò do Barkol (?-!), in so

se pa iz morja izlékla. Jako poškovalo se je p
strašni dogodbi oménjeno gledališčino poslopje v
gostilnica, in vladna hiša. V *opènski* cèrkvi so
dali na tla svètniki (*pa kjè je opènska cèrkev*).
Prijadrala je bila néka barka tisti vècér sè 70
polnimi strélnega praha, ki bi se bil moral prek
na oménjeno fregato, a vendar po srèci še le sl
dné, sicer spreménil bi se bil vàs Terst v grob
(vidi se, da je v tej pripovédki tudi marsikaj zma
nega in nevéretnega!).

XIX. Terst drugi krat pod Avstrijo
1814. Vrèsnicele so se vendar bile na zadnje tudi
stran bivšega mogočnega Napoleona I. po mnogih s
nih zmagah znamenite beséde dubrovačkega pesn
Gunduliča:

*„Sve što više stereš krila,
Sve ćeš pak a niže pasti.“*

K znanemu končnemu ponižanju ali padu toga
poleona pripomogla je vendar prav za prav sl
Rusija: kopal jej je on po svoji prevzétnosti jam
padel je vanjo *sam*! Bil je pa po tem med drug
Francozom nevgodnimi naslédki naravino tudi
trétji in — zadnji odhod iz tukajšnjih naših kri
za vsélej, kakor se bo sicer koj vidilo.

Namén je bil Napoleonu vkrotiti in si po
pod oblast spraviti saj vendar tudi ponosno Aug
njemu najbolj okorno in najhujšo protivnico in
nico, katéri nije bilo nikakor mar, da mu tako str
ali se mu timvèč vdaje, kakor bi njemu po godi b
Da doséze pa čedalje bolj na lahko ta svoj nan
sklénil je bil léta 1806 déloma svojevoljno, delo
tudi po dogovoru z vladarji bolj iménitnih derž
katére si je imél že, in sicer sperviè, a vendar le

nékoliko časa, celò tudi Rusijo v pestéh, da mu po njegovi želji pokorno služijo, deržati to isto termoglavno Anglijo pahnjeno ali ločeno od vsih drugih dežel kontinentalne Evrope, da si ona ravno takò tergovino, ki je bila od nékdaj pravi in poglavitni izvir njene bogatije, in ob enem, se vé, sicer tudi sama sebe oslabi, se na zadnje zatò po sili spreoberne, in mu po godi déla; kar se vendar nije nikdar pripetilo: cesar Napoléon I. je pri svojem nezmérnem hrepenénju po vladi vsega svéta *obračal*, a Bog, kakor se bo koj vidilo, — je *obernil*!

Rusija, spoznavši krivico opomnjenega Napoléonovega sklépa, imévši namréč izpéljavo tistega za jako škodljivo ne samo Angliji, temoč tudi drugim evropejskim deželam, je že v kratkem pokazala, da jej nije bilo prav nič mar za vse to, in je podpirala tédaj naravnost in očitno, brez kakega si bodi pomislika angleško tergovino, kar je sbudilo pa v Napoléonu, se vé, neizrékljivo razkačenost, in ga tédaj tudi sililo, da se loti nékega poséбно ojšrega ravnanja soper to isto deržavo (Rusijo). Spravil je namréč zategadél s pomočjó drugih, njemu (*po sili!*) prijaznih vladarjev, in sicer tudi avstrijskega cesarja Franca, bivšega takrat ž njim v zvézi, nanagloma ogromno armado na noge, ki je štéla néki celò — 540,000 vojakov, po tem odrinil ž njo v drugi polovíci méseca junija 1812 proti Rusiji, ropil vanjo, in pa tam naprej šel proti sévero-izhodni strani — proti Moskvi. Ali sád tacega počétja mu je bil na zadnje vendar le ta, da mu je šlo komaj po sréči, verniti se po petih mésecih z véliko sramoto od tod čez réko Bérezino samo z nékimi — 20,000 vojaki; poginilo mu jih je bilo po tem takem skoraj 520,000! Takò mu je bila tam ob

tem času prijeta in pokošena ali skerčena ta ponosna armada — sperviĉ po nepreterpljivi polétni vroĉini, strašnih boleznih, in po vélikem pomanjkanju živeža (kér so jej namréĉ odmikavši se Rusi nalaš in zvijaĉno vse pokonĉevali), pozneje pa déloma po boju z Rusi, ki so nanjo hudo in nevsmiljeno vdarjali (sicer opis vse te grozovitne nesréĉe se je podal že v zgoraj na 431 strani oménjeni knjigi "Pod Lipo,,).

Razún Angležev in Rusov pričakovali so si pa komaj, se vé, tudi sĉ vsi drugi evropejski národje, katére si je Napoléon deržal, takò rékoĉ, pod težkim jarmom za svojo poséбно korist — za potrébno podporo v doganjenju svojih pesébnih naménov, čas, da pade saj vendar ta véĉ ko sitni evropejski "diktator,, (zapovédovalec), in da se ga takò oni, berž ko bi le mogoĉe bilo, znébijo in oslobodijo. Razume se sicer samo po sebi, da jim je bila po vsem prijetna tudi ravno kar oménjena njegova nesréĉa na Ruskem, in da so si jo prav radi v prid dévali, kar se je rés že v kratkem vidilo: odstopali so namréĉ od njega zaporédoma vladarji kot bivši do tadaj njegovi, sicer le *prisiljeni*, zavézniki, ali po nékakem timvéĉ sužniki, eden za drugim — po résniĉnih besédah rimskega pésnika Ovidija:

Dokler te sréĉa spremĉjá, imél si boš mnogo prijatlov ;

Ĉe ti se huda godi, ôstal boš gótovo — sam

in pa osnovali med seboj soper njega terdno zvézo, da ga saj vendar ponižajo skupno po kaki odloĉivni bitki, in si po tem prejšnjo samostalnost ali slobodnost pridobé, kar se jim je sicer rés skoraj že v kratkem obnéslo: prišli so namréĉ tudi temu gospodu na zadnje nesréĉni dnévi, in to pa ravno po vážnem in odloĉivnem naslédku iste oménjene zvéze. Vojskine na-

prave zavéznikov so bile po tem kaj vélikanske in dobro prerajtane. Sicer vsrécilo se je bilo tudi Napoléonu, da si nabere po prestanju zgoraj opomnjene vélike nezgode znova že v kratkem precejšno armado na Francozkem, kjer je védel sè svojo navadno zgovornostjo vse navdušiti in vnéti, in da se po tem sè svojimi protivniki tù pa tam na Némškem vspéšno in dobro vojskuje; a bile ste se vendar zadnjič še dvé poglavitni in znameniti bitki, katére ste Napoléonu prinésle — pád, ki mu je bil sicer prav za prav že po tem pripravljen, kar mu je bila léta 1812 Rusija dala, ko jo je obiskal: namréč *perva* 17 in 18 dné méseca oktobra léta 1813 v Saksoniji na takò iménovani "lipski ravnini", kjer je padlo takrat néki nad 60,000 Napoléonovih, in 45,000 zavéznikovih, tédaj skupaj 105 tisoč vojakov (!); *druga*, in pa tudi zadnja (z Napoléonom) 18 dné méseca junija leta 1815 blizu vasi iménovane "Waterloo," v Belgiji ne daleč od séverne strani Francije: bila je v vsaki tih bitek popolnoma zmagana Napoléonova armada, na kateró se je on toliko zanašal. Po *óni* se je sklénil mir 30 dné méseca majnika léta 1814, po *tisti* pa 20 dné méseca novembra 1815 v Parizu na Francozkem. To si je imelo za naslédek najprej sploh zažéljeno pregnanje Napoléona iz Evrope, in sicer na mali nezdravi otòk sv. Hélene, léžeči pod Afriko v atlanškem morju, 7 dné méseca avgusta 1815 (medlél je tam pét lét in skoraj devét mésecev; vmerl je namréč 5 dné méseca majnika léta 1821); in pa povratek zgoraj oménjenih drugih evropejskih vladarjev in národov v posést svojih prejšnjih pravic, bivših véčidel zgubljenih ali saj jako prikrajšanih po samovoljnem Napoléonovem gospodovanju. Se vé sicer, da med tistimi je zapopa-

*

dena bila tudi pravica Avstrije do — *Tersta*, ki je po tem takem prišel tačas drugi krat pod njeno vlado.

Sicer razún zgoraj oménjenih dvéh pariških sklápov mirù, to je, 30 dné méseca majnika léta 1814, in pa 15 dné méseca novembra 1815 po vélikanski zmagi na lipski ravnini bil je léta 1814 še vélik shod ali zbor (*kongrés*) na Dunaju, ki je trajal skoraj štirnajst dní, namréč od 30 dné méseca septembra do polovice méseca oktobra, in je prizadél (Avstriji sami!) tak strošek, ki je znésel celò skupaj 30 milijonov ali vsakdán 300,000 frankov; kér sèšlo se je pa takrat bilo zastran tega tam 454 iménitnih oséb. V tem shodu (*kongrésu*) se je osnovala tudi takò iménovana "némška zvéza", kakére namén je bil ta, da se vzderži zunanje in notranje varstvo Némčije, in vsake izmed njenih posébnih deržav; — zvéza, pod katéro je spadala tudi Avstrija z enajstimi svojih dežél, in sicer s *Terstom* vréd, a vendar le 52 lét, namréč do léta 1866, v katérem jo je pàhnila iz nje Prusija po že znani zmagi pri Sadovi na Čéskem.

XX. Vojskine teržaške dogodbe, in še marsikaj družega — konec. Še prej ko se je začéla *perva* zgoraj v XIX razdélku oménjenih dvéh bitek, to je, na "lipski ravnini", 17 dné méseca oktobra 1813, so se bili méseca junija istega léta zbrali v Pragi nalaš izvoljeni poslanci Avstrije, Prusije, Anglije in Francije, da se pogovoré o pogoji za sklép končnega mirù. Kér se pa nije vendar nič opravilo zarad posébné okornosti cesarja Napoléona, ki se nije dal po nobeni céní nagovoriti, da bi se le za nékoliko tega odrékel, kar si je bil po sili do takrat polastil, in je zategadél méčkal in se obotavljal zastran oménjenega sklépa, je napovédal avstrijski cesar Franc 10 dné

méseca avgusta léta 1813 naravnost in brez nobenega pomislika vojsko temu prevzétnezu — *svojemu zétu* (poročil mu je bil namréč Napoléon hčer Marijo Alojzijo léta 1810 kot ločen od svoje perve žene Jozefine)! — in se pa nékaj bolj pozno, to je, 9 dné méseca septembra združil z Anglijo, z Rusijo, s Prusijo in sè Švédijo soper njega. Po tem se je bil pa vnél boj v tih naših krajih, ravno kakor na sévernih, in sicer tukaj kmalo po zgoraj oménjenem napovédanju vojske. Vdarili so Avstrijanci v Ilirijo od sévero-izhodne strani precej po drugi polovici méseca avgusta 1813, kakor nam kaže tudi néko pismo tadašnjega francozkega poglavarja, vojvode Otranta 21 dné istega méseca, v katérem je on to opominjal, in pa ob enem sicer tudi jako priporočal tukajšnjemu dežélnemu nadzorniku baronu Kalafatiju, kakò da se ima po tem obnašati v takošni zadévi. Bilo je pa takrat francozkih vojakov vendar premalo tukaj, da bi se moglo bojevanje nékaj bolj na véliko razvijati in širiti: Napoléon jih je potreboval, se vé, poséбно tam, kjer mu je žugala po oménjenih zavéznikih, to je, njegovih protivnikih, vélika nevarnost, — na „lipski ravnini“. Kar se tiče Tersta, bilo jih je néki tù komaj 700; zatò je pa tudi trajala borba tukaj med Francozi in med Avstrijanci, podpiranimi sicer po Angležih, skoraj le dva méseca, namréč od druge polovice méseca avgusta do druge polovice méseca oktobra (1813).

Potém ko je bil zaslišal v Réki bivši francozki vojskovòd Garnier, da se približujejo od sévero-izhodnih strani Avstrijanci, večidél *Hervatje* tistih krajev, ki niso spadali pod francozko Ilirijo (glejte na 447 strani), postavil se je z vojaki — tudi Hervati — nanagloma na ondešnje bližne visočine, in pa od

tod poslal en bataljòn tistih na pozvédbo množine sovražnikov (na pikét). Pa kaj se je vendar po tem pripetilo? Berž ko so si vojaki tega bataljona zaglédali nasproti *sorojake*, jih pozdravijo kot svoje *brate* po národu, in se jim urno pridružijo, kar je pripravilo francozkega povéljnika v precej véliko zadréga (sicer gotovo tudi po tem se je poterčila résnica zgoraj na 443 strani opomnjenega pregovora, da "kri nije voda!"). Ravno zdaj je pa bil pravi začétek tega, kar se je nékaj bolj pozno v Terstu prigodilo, in se bo koj oménjalo.

Vás osupnjen po oménjeni jako nevgodni, in nepričakovani prikazni se je tadašnji dežélni poglavar na vso moč trudil, *a)* da se vravnà, ojači in za bojevanje pripravi národna straža na bolj dolenji Istri; *b)* da se teržaški grad dobro oboroži, in *c)* da se silno ubrani prijadranje francozki vladi sovražnih ladij, namréč poséбно angléžkih in sicilijanskih (italijanskih). A šlo je medtém vendar po sréci, da se približa avstrijski vojskovod grof Nugent (izgovarja se po navadi ta priimek, kot néki *francozk*, skoraj *Nužan*) s Hervati do Matarije, in da mu je po tem mogoče, poslati z enim oddélkom péšcev stotnika Lazarića v bližni dél Istre, kjer se mu je obnéslo, da spravi nanagloma po dani mu nalogi v réd nékdanjo dežélno brambo (*lándver*). Istrani so zvésto vdani avstrijski vladi, kakor so sicer sploh od nékdaj Slavjani kot močni in kréпки nje podporniki, in pa s pomočjó tih junakov je prekosil pot Francozom. Po nékem kratkem boju, ki se je bil takrat tam izcimil, vjéli so Avstrijanci nad 600 ondešnjih francozkih vojakov, med tistimi sicer néki celò tudi štiri štabske (višje) oficirje, in pa dobili tri kanone.

Po tem je grof Nugent, bivši na eni strani v zvezi s poveljnikom Gavendam v Lipi, na drugi pa krépkó podpiran po Angležih, naprédoval sréčno proti Terstu. Francozi, zapazivši véliko nevarnost, ki jim je takò žugala, pripravljali so se tukaj na vso moč za vpór. Teržaški grad je bil do tadaj odločen tudi za obderževanje v zapór déjanih jetnikov vsake baže; a porabilo se je za to takrat vendar tisto poslopje nékdaj tù bivših Jezujtov, o katérem smo govorili že na 42 strani; verh tega razvalila so se sicer tudi vsa ondešnja stanovna poslopja stran tistega, v katérem si je imél v prejšnjih časih stanovanje méstni poglavar (gradnik), in se po tem napravljale zaloge za hrambo strélnega praha.

Šéstega dné méseca septembra so se preložili Francozi s "plackomandantom," (imé mu je bilo *Rabié*) stran nékatérih, ki so ostali v starem lazarétu, iz mésta v grad, a varovanje ònega je po tem prevzela in oskerbovala národna straža (batalijòn). Med tim so se hudo bíli v gorenji Istri in pa tudi blizo nje Avstrijanci in Francozi na véč krajih: pri Ternovi, pri Pasjaku pred Lipo, pri Podgradu i t. d., spervič s preménljivo sréčo, kér zmagali so zdaj òni, zdaj tisti, dokler se nije grofu Nugentu in njemu podložnima poveljnikoma Gavendi in Ogumanu na zaduje vendar obnéšlo, da vspéšno zagrabijo Francoze, in jih pa tudi sréčno potòčejo: nékoliko jih je sicer takraj Herpelj do Bazovice v bégú lételo (nékatéri terdé, da tisti "Kervavi Potok," o katérem smo nékaj čerhnili na 407 strani, si je prav za prav dobil takošno imé še le v tem času po ondešnjem obilnem prelivanju kervi v tadašnjih vročih, čeravno kratkih bitkah, medtím ko vendar drugi pripovédujejo, da je opomnjeno

imé bolj staro, in to se vjemlje sicer tudi z *našo* mislijo).

Desétega dné méseca septembra se je nenadoma prikazalo v teržaškem méstu nad 150 avstrijskih péšcev (*infanterijskih soldatov*) večidél Hervatov, in tudi 30 huzarjev pod vodstvom barona Ašpena. Kakor nam pripovéduje v svoji šesti knjigi létopisec Mainatti, ki je živél takrat v Terstu, so po tem Francozi z grada nékolikokrat strélili s kanoni v mésto; nékaj jih je vendar zapustilo grad, da se ónim vpréjo. Na vélikem tergu in pa na borsni planjavi se je vnél med njimi kratek boj, v katérem sta néki mervta ostala dva avstrijska vojaka. Francozki oficír kot povéljnik je bil takrat tam hudo ranjen, in zatò prisiljen verniti se v grad. Izmed njegovih vojakov so bili nekatéri déloma ranjeni, déloma usmertjeni. Avstrijanci so se po tem sicer na vso moč trudili, da si prilasté topovnico (*batarijo*) v starem lazaretu, kjer je bilo ostalo, kakor smo že oménili, še nékaj Francozov; a šlo jim vendar nije po sréci, da si doženejo namén zastran tega. Se vé, da še manj se jim je moglo obnésti to, kar so počéli z vélikim prizadétjem, da bi grad vzéli. Francozi niso si imeli pa samo tistega v posésti, temoč nékaj se jih je podalo celo gori v stolp sv. Justa (cérkev je ostala ob vsem tem času zaperta), in si tam topovnico al "batarijo," napravili, da stréljajo tudi od tod na približevavše se Avstrijance. Potégnili so sicer ob tej priložnosti k sebi še tiste, ki so bili do takrat v lazaretu, da se čedalje bolj ojačijo. Pa ravno takrat se je posékla tista košata znamenita lipa, o katéri smo že nékaj govorili na 35 in 36 strani.

Trinajstega dné méseca oktobra je primahalo pod povéljstvom istega že zgoraj na tej strani oménjenega

barona Ašperna 50 konjikov, in pa 900 péšcev v mésto — se vé, za neizmérno veselje vsim njegovim prebivalcem. Sicer tisti (poséбно bogatinci) so se v strahu večídel odmikali bolj daleč od mésta na deželo, postavimo, na gorenjo Škorkljo, na Verdélo, v Kadín i t. d.), kjer so ostali pod napravljenimi si šatori (*tendami*) do konca borbe, poslušaje od tod z osupom strašni hrup, — kanonski grom; kér pa tudi berzo po tem se je začélo stréljenje s kanoni iz grada na okolične strani, kjer so si bili Avstrijanci, poséбно s pomočjó Angležev, postavili na bolj visokih in bolj bližnjih krajih topovnice (*batarije*), iz katérih so létale in bučale bombe takò, da je bilo groza. Se vé, da se je takò tù in tam tudi marsikatéro méstno poslopje jako pošodovalo, kar se je pripetovalo zlasti 16 in 17 dné méseca oktobra.

Iz néke bolj vjačene topovnice, bivše postavljene na bližnem "Veberjevem," zemljišču (poséstvu) v višji Dolenji Čarboli, so Avstrijanci z vélikimi in debélimi topovi na vso moč stréljali, da gradu zid prederò, si ga po tem z naskokom vzamejo, in si takò vanj vhod napravijo. Med tim so si pa Angleži in Sicilijani prizadévali, da prenésejo iz svojih ladij bivših v milskem zatoku primérno štévilo kanonov na poséstvo Teržáčana Feconda v oménjeno Čarbolo, da stréljajo od tod na ondešnjo šanco, kjer je bilo nékoliko (skoraj 25) Francozov, in da zljajšajo sicer takò nje vzétje Hervatom in Ogrom, ki so se tam ravno za to trudili. Šlo jim je na zadnje rés vse tudi po sréči; spravili so namréč po jakem in stanovitnem napadanju šanco z oménjenimi Francozi kot jétniki vred pod svojo oblast.

Po tem se je baterija na šanci v takò dober stan pripravila, da je mogoče bilo z najboljim vspéhom od

tod na bližni grad stréljati. Prej ko se je pa to vendar začelo, poslal se je po zméni z angležkim pomorskim podvojskovodom Freemantelnom francozkemu povélniku u grad nagovor, naj se vdá na milost (to je, brez pogodbe), sicer bi se moralo to zgoditi po sili — s pomočjo kanonov. A po nasvètu takrat tù bivšega avstrijskega nadvojvode Maksimilijana, in po natánjčnem premišljevanju, da, če bi se Francozi nikakor ne vdali, ampak se naprej vpirali, bi vtégnilo teržaško mésto še nadalje strašno terpeti, načertala se je 25 dné méseca oktobra, tédaj že po Napoléonovi pobitvi in zgubi na lipski ravnini (glejte sicer na 459 strani), vendar rajše med oménjenim angležkim podvojskovodom in pa med grofom Nugentom ta-le pogodba, ki se je vnudila francozkemu povélniku; namreč:

1. Da teržaški grad se ima izročiti vojaščini avstrijskega cesarja 15 dné méseca novembra, ako ga sicer do takrat Francozi prostovoljno ne zapusté, ali ga pa óna ne otme.

2. Da francozka vojaščina, zapustivši kakor si bodi grad, more vzéti seboj orožje in robo za pot s kanoni in sé strélivom vréd, in podati se pa v Italijo.

3. Da oskerbela se bodo prevozila za odpéljavo kanonov in stréliva, kakor sicer tudi robe oficirjev in soldaščine za pot.

4. Da avstrijski cesar bo dal potrební živež za čas hoda do tje, kjer so stajališča italijanske (tadaj *francozke*) armade v Italiji.

5. Da za izročitev zalòg živeža, orožja in drugih vojskinih reči na gradu se bodo odločili navlašnji komisarji z obéh strani, da napravijo tudi njih popis.

6. Da z bolniki, ki so v bolnišnici, se bo ravnalo, kakor se po navadi ravna z avstrijskimi.

7. Da škrinje in predali, kjer so shranjena pisma zadévajoča razne uprave, in ne morejo se proč poslati zarad pomanjkanja prevozil, ostanejo na gradu v shrambi pri kakem komisarju nalaš za to odločenemu, da se pa ob svojem času na stroške francozke vlade proč pošljejo, če je tisti všěč.

Francozki pověljnik Rabié je pristopil vsemu temu, sicer pa vendar s pristavkom: *a)* da grad se bo izročil že 8 dné méseca novembra ob deséti uri predpoldné; *b)* da Francozi zapusté grad z vojaškimi častmi (namréč z orožjem); *c)* da oni si vendar odložé orožje tam, kjer je začétek mésta, in da grédò po tem brež njega naravnost v Italijo; in *d)* da si pa oficirji obderžé sablje ali méče (*épée*). Sicer pripomogla je k temu pristopu morda vendar ne toliko posébna téžavnost še daljnega vpóra s kanoni iz grada, kolikor timvéč oménjena grozovitna pobitev in nesréča Napoléona na lipski ravnini, in tédaj gotovo tudi poparjenost in zguba sercá, ki se je po tem sploh povsod razprostirala med francozko vojaščino.

Kedò bi pač vtégnil opisati tadašnje veselje in radost prebivalcev Tersta in njegove okolice? Od vsih krajev so zdaj vréli Teržáčani nazaj v mésto, katéro so bili prej zapustili, da ujdejo nevarnosti prikazavši se jim tukaj na vsih stranéh. Eden in tridesétega dné méseca oktobra je bila zalivalna vélika sv. maša v cérkvi sv. Marije Véče. Cérkev sv. Justa je bila skoraj vsa razdájana, in zatò neporabljiva; kér strého in strop so jej preluknjale bombe, katérih so v zadnjih tréh dnévih Avstrijanci, Angleži in Sicilijani zagnali na grad nad 5000, néhoté pa, se vè, nékoliko, žalibog! tudi na strého oménjene cérkve. Pri vsem tem se je družega dné méseca novembra kot na praznik sv. Justa

opravila v njej slovésna služba božja, potém vendar sicer, ko se je urno in na vso moč dělalo, da se ona za to očisti in olišpa, kolikor je bilo le mogoče.

Osmega dné istega méseca so zapustili Francozi grad, in odšli, kakor se je glasila pogodba ž njimi; zavili so jo proti Opčinam. da grédò pa naprej proti Italiji. Pred njimi je nékaj časa jezdil major Lazarič (zrodnik tistemu, ki je padel v boju pri Razdertem — glejte sicer na 445 strani) kot tadašnji začasni méstni povéljnik ali takò iménovani *plackomandant*. Pri zaporni ranti (*štrangi*) so si odložili vojaki orožje, in to po zapopadku iste opomnjene pogodbe. — Navdušbi in radovanju tukajšnjega ljudstva nijé bilo ne konca ne kraja po izpražnjenju grada, bivšega skoraj pét lét v posésti Francozov, in po néhanju enajst-danjega strašnega stréljenja nanj in ž njega. Imeli so si berzo po tem vanj vhod Avstrijanci in Angleži, ki so tam razpéli avstrijske bandére. Po tem so stréljali na moč in zaporédoma iz vsih ondešnjih baterij (topovnic), dajaje takò poséбно znamenje tadašnjega splošnega neizmérnega veselja. Desétega dné méseca novembra se je obhajala v Terstu še néka znamenita slovénost: zaperle so se namréč vse tergovske štacune; délo se je povsod vstavilo. V stolni cérkvi sv. Justa se je péla *zahvalna pésem* "Tebe Bog," pri véliki sv. maši nazoči iménitnih oséb, na primér, maršal-lajtnanta grofa d'Espina kot tadašnjega civilnega in vojaškega povéljnika v Terstu, angležkega podvojskovoda Freemantelna, maršal-lajtnanta Knézevića, majorja Lazarića in še drugih, kakor sicer tudi, se vé, neštévilne množice ljudstva vsacega stanù. Zvéčer je bila bliščeča osvéčava (*iluminacija*) po méstu, znamenita zlasti po raznih skozvidnih napisih, podobah in drugih ogléda

vrédnih rečéh, po znamenjih zmage ali takò iménovanih "trofėjih,, to je, v vojski sovražnikom odvzétih bolj važnih stvaréh, po piramidah in navitkih cvétlic i. t. d., in sploh taka, da se je zdévalo, ko da je vse mésto le en vert za razvéseljevanje. Glédališče (*teater*) si je imelo pa posében kinč, in takò rékoč, prav sléipvno svétlobo. —

Terst z okolico vréd je ostal sicer še nékaj časa, namréč do sklépa mirù v Parizu 30 dné méseca majnika léta 1814, zjedinjen z Ilirijo osnovano po Napoléonu léta 1809, kakor se je povédalo na 447 strani. Njen voditelj ali poglavár je bil po odhodu Francozov baron Lattermann kot civilni in vojaški cesarjev naméstnik, imévši si sédež v Ljubljani. Sicer tudi temu gospodu je bilo jako na sercu léžeče, da se trgovina in splošni blagor Tersta, ki je spadal zdaj pod njegovo vodstvo, po prestanju tolikih nadlòg saj vendar znova razvija in povzdiguje. Perva skerb mu je po tem bila, da jenja in po vsem zgine neizmérno škodljiva moč že drugod oménjene Napoléonove prepovédi zastran teržtva z angležkim národom; da se oslobodijo vse poti za prevožnjo blagà, in da se vernejo Terstu vse prejšnje pravice zadévajoče njegovo ladijostajo (*port*) in pa ravnanje z blagom prihajavšim vanjo iz drugih krajev. Se vé sicer, da overgle so se ob enem tukaj tudi vpéljane francozke postave, in prišle v véljavo sopet avstrijsanske. A rédno vravnana je bila vendar Ilirija prav za prav še le léta 1816, kakor se je oménilo že na 195 strani.

Imeli so sicer Teržáčani takrat nékaj upa, da jim bo avstrijska vlada morda v kratkem vernila tudi vse njihove posébne stare pravice ali takò iménovane privilegijé (glejte na 401 strani), odvzéte jim po

cesarju Jožefu II., in ta up se jim je pa opiral poséбно na néke prav mile in priserčne beséde, ki so se zaslíšale iz ust cesarja Franca, ko se mu je navlašnje poslanstvo (*deputacija*) teržaškega mésta dvakrat predstavilo, in sicer prvi krat léta 1814 zatò, da mu objavlja v njegovem iménu slovésno obljubo vdanosti in zvéstobe Tersta; drugi krat pa léta 1818, da mu prinése voščilo za njegovo (*četerto*) oženitev s Karolino Avgusto. Glasile so se pa oménjene beséde takò-le — *P prvi krat*: „Poséбно zadovoljnost mi dajo ganljivi dokazi zvéste vdanosti, katéri mi vsakdan dohajajo tudi iz dežel bivših nékaj časa odterganih od mojega cesarstva, in zdaj vendar sopet ž njim zjedinjenih. Bolj žalostna ko je bila sicer ločitev, bolj tolažno je zdaj čútstvo, da moji otroci niso pozabili na svojega očéta pod kako si bodi spremémbo časov (okoliščin ali razmér). Ran nam ostane še mnogo, da jih zacélimo; pa naj poterpimo mirno še nékoliko lét, in zginile bodo“. — *Drugi krat*: „Meni véljá Primorje kot najbolj važni dél mojega cesarstva, in mislim zatò ineti vsélej poséбно skerb zanje. Ono po svoji légi in po pridnosti svojih prebivalcev je popolnoma pripravno obderžati vse moje dežele v trgovski svézi sè svétom, oživljati notranjo premožnost céle deržave, in pa po svoji lástni premožnosti tudi premožnost vsih njenih udov. — Po prejšnjih hudih časih zrasel je zastanek trgovine, in ta je bil sicer tudi neogiben, kér pač najperva potreba za tisto je *mir*. Zdaj po vernitvi sréčno napravljenega političnega pokoja, in po primérnih narédbah bom tudi jaz Primorju na pomoč prihajal. Sicer od njegovih prebivalcev pričakujem, da si ob enem tudi *sami* pomagajo, kolikor jim je le mogoče, in moram se nanje timveč zanašati, kér tudi njih lástna korist

se vjema popolnoma s koristjo vsih njihovih soderžav-ljanov (državnih soudov)“.

Čeravno se Teržačanom zgoraj oménjeni up nije spolnil, kakor so želeli, storilo in opravilo se je vendar marsikaj dobrega in koristnega tudi od takrat naprej in pa do današnjega dné za njih mésto. To nam precej dokazuje že znamenito povišanje štévila njegovih pre-bivalcev in njegovih poslopij kot pravi následek po-sébnó velikih prizadév in trudov avstrijske vlade za to tergovsko mésto, in pa, se vé, tudi kot pravo znamenje, da so se njegove gospodarstvene réči zbolj-šale — ravno po tih istih prizadévah in trudih. Kar se tiče štévila prebivalcev, znéslo jih je takrat bilo néki komaj 30,000 v méstu, povišalo se je dozdej (to je, do druge polovice léta 1872), namréč v 58 létih za 38,000 samo v méstu. Koliko da jih je v okolici, opomnilo se je že na 89 strani. Poslopij šteje pa zdaj Terst 1999, okolica nad 4600 — kméčkih in gosposkih.

Sicer Teržačani niso bili nikdar nehvaležni, ampak razodévali so svojo iskreno hvaležnost za podéljene jim dobrote ne samo po splošnem zkazovanju prave in nehinavske vdanosti in stanovitne zvéstobe do avstrijskih vladarjev, temoč tudi ob vsaki posébní pri-ložnosti, ki se jim je za to podajala, in zlasti pa kadar se je jeden ali drugi izmed tih vladarjev ali njihove rodovine ponižal, da obiskuje te naše kraje, kakor se je, na primér. ponižal léta 1660 cesar Leo-pold I. in léta 1728 cesar Karel VI., léta 1816 cesar Franc, léta 1818 isti cesar s cesarico Karolino, léta 1821 Ferdinand kot nadvojvoda in cesarjevič, léta 1844 pa kot cesar po smerti Franca (sicer obilisk oménjeni na 116 strani se nije ravno takrat postavil,

ampak postavil se je bil prav za *prolucije*) léta 1848 to je, po dokončanju takò iménovane „*prolucije*“ do Opčin), in léta 1856 sadanj *prolucije* takrat Jožef. Ob takih prilikah se to mésto ni *prolucije* še ravno benih stroškov, da le tim gospodom obiskavni obstanek po tem, kar se je zanje napravljaló, čedalje bolj prijeten in vgoden prihaja.

Posébnó znamenit in omémbe vreden je gotovo obisk cesarja Franca in cesarice Karoline léta 1818, ki sta prišla méseca aprila iz Dunaja, da grésta v Dalmacijo, sta pa ostala prej tukaj celò — *sédem dni*. Oglédavši zaporédoma vse, kar se je moglo števatí takrat med bolj važne reči tega mésta, je zapazil cesar Franc, da se je nahajala tadašnja teržaška bolnišnica v preslabem in neprimérnem stanu. Po njegovi volji moralo se je temu zlu v okom priti; napravila se je tédaj bolj prilična méščanska bolnišnica. — Sicer tudi cesarica je hodila tačas obiskovat po méstu eno ali drugo stvar, ki je posébnó njo zanimala. Takò, postavimo, se je néki 22 dné oménjenega méseca, spremljena od grofinje Lazanske, in pa od grofa Vurmbranda, prikazala pred kloštrom (*samostanom*) tukajšnjih nun, namréč Benediktinaric kot nenapovédana in po vsem neznana, ali kakor se navadno po latinskem réče, *incognito*, to je, skoraj *skrivši*, in je pa tam svojo željo razodéla, da bi rada vanj šla. To se je sicer pripetilo ob tisti uri, ko se je imela po navadi cérkev zapréti. Néka, tádaj pri vhodnih vratih bivša nuna jej je sperviç naravnost odrékla, a spremišljavši se vendar precej po tem, in imévši si z ozirom na zunanjo podobo tih tréh oséb, *znanogoče*, da se štejejo med spremstvo (spremljavce) cesarice, jih je pustila v klošter. Cesarica je bila Cesar Fran-

in poslušala sicer tudi s poseb-
no s posebno pazljivostjo nauk; ker
si ravno takrat čas učenja méščanskih
marjala se je tam tudi prav vljudno z opa-
mi in z nunami. Ob tej priliki so one razodévale
svoje obžalovanje, da nimajo sréce skazati cesarici
livajoči zdaj v Terstu svoje spoštovanje, medtím ko
je vendar v kloštru že vse pripravljeno za spodobni
nje sprejem, in si je sicer za to tudi jedna izmed
učenk v glavo vtisnila navlašenj spisec v podobi ogo-
vora, da ga pa izusti, berž ko bi prišla cesarica v
klošter. Cesarica je objavila po tem svojo željo, da
naj bi se déklica dala zastran tega precej slišati, kar
se je rés tudi pripetilo. Zdévalo se je na zadnje opati-
nji in nunam, ko da je to cesarici prav vséc bilo. Na
prošnjo opatinje pa, da naj se vendar stori kakor si
bodi, da se poniža cesarica ta klošter obiskati, stopi
cesarica pred njo, in jej reče: „Saj sem jaz vaša
cesarica“. — V kak zaplétek da so po tem prišle
opatinja in nune, si vtégne láhko vsak misliti! Poklék-
nile so nanagloma pred njo, in prosile za prizanésbo
zarad svojega preprostega ali ne po vsem spodobnega
dotadašnjega obnašanja. Cesarica, pri tem očividno
vsa živo gánjena, jim daje na znanje ali timvéč za-
gotovi svojo dobrohotnost in naklonjenost, in pa
odide, pustivši jim sicer precej obilen dar njihovemu
kloštru v korist.

Cesar Franc je léta 1819 dovolil Terstu, da si
smé imeti svojo posebno zastávo (*bandéro*), in si pa
dajati pisмено tudi častni naslov „najzvéstejše mé-
nem sicer prav za prav *“fedelissima*
li Prieste“, to je, v našem jeziku:
slobodna ladijostaja Tersta). A

kmalo po začetku znanega punta (re-
tudi u Terstu, kakor drugod po Avstriji,
néki tukajšnji čudni gospodje, ki so
zvonček, kakor ga nosijo sicer zdaj délon-
tisti, déloma njih zvésti naslédniki, po vsem navenčan
tega naslova, in ga zategadél po *svojem* prepričanju
tudi naravnost — zavergli, ko da bi ne bil več pri-
stojen in spodoben za sadanje čase! Temu pravimo na
nehvaležnost ali *zaničevanje cesarske dobrote*: pa „vsaka
glava ima svojo pamet!“

Razún bolnišnice oménjene na 472 strani napra-
vila se je bila v Terstu tudi še znamenita siromašnica.
Tej napravi je dala pa priložnost poséбно néka strašna
in nenavadna prikazen — grozovitna draginja in lakot
izviravša iz nesréčnih natornih prigodkov in iz slabe
létine na vsem Primorju v létih 1816 in 1817. Zarad
tega moralo se je boriti z revščino in nadlogo neiz-
mérno štévilo družin po tih krajih. Kuhali so si prosti
ljudjé za kosilo (brez obele) kako zelišče, ki služi po
navadi le živini za klajo. Tu pa tam se jih je takih
vidilo, ki so komaj na nogah stali ali se pa po céstah
vlačili, — blédi, izstradani, mledni in vsi vpéhani.
Vsak pa si je pomoči iskal v teržaškem méstu; beračija
je rasla čedalje bolj od dné do dné. Navadna majhna
darila niso bila, se vé, zadostna, da se stradanje
odvrača: tréba je bilo za to krépkejših pripomočkov.
Izcimilo se je toraj med bolj premožnimi v Terstu
néko poséбно društvo, katéro si je prevzelo nalogo
in skerb, da se priméren sklad v denarjih napravi.
Borsa je dala precej 10,000 goldinarjev. Ta lép izgled
je pa spodbadal druge Teržacane, da
Zložilo se je bilo do léta 1817 že 26
da se podpirajo siromaške dru-

dal za to 5500 goldinarjev. Iz tega društva je zrasla pa v kratkem redna velikanska siromašnica, katere poslopje je stalo spervič skoraj tam, kjer so zdaj prostori za colni urad (*dogano*) in za želéznocéstno postajo blizo tistega; a pred začétkom ondešnjega napravljenja oménjene postaje in colnega urada se je sèzidalo v Kadinu drugo poslopje, v kateró je prešla po tem teržaška siromašnica (glejte sicer tudi na 82 in na 115 strani).

V marsikatérik pismih, in sicer poséбно tudi u Löwenthalovih, beremo, da trétjega dné méseca decembra léta 1813 se je vravnala néka tukajšnja *národná straža* ali *vojaščina*, da so se namréč osnovalé štiri stotnije (*kompanije*) puškarjev ali takò iménovanih *fužilirjev* z jedno stotnijo kanonirjev vréd za *mésto*. Ko smo pa popraševali zastran tega jednega in družega izmed bolj starih Teržačanov in okoličanov, nam nije šlo po sréči zvédeti, da bi si bila rés tukaj imela obstanek takošna straža ali vojaščina. Ako bi si ga pa bila sicer tudi imela, vprašanje se nam vriva, zakaj in kakò da bi morala ona vendar takò zginiti, da bi je ne ostalo še duha in čuha po njej, kér je pač zdaj nihče ne pámeti? Rés čudno! Zdéva se nam, ko da tudi to sporočilo, čeravno ségajoče celò v novejše čase, zapopada le néko prazno izmišljavo; in pa prisiljeni smo zatò misliti, da razún *okoličnega* bataljona (slavnega spomina!) nije bilo tukaj nikakih drugih národnih ali domačih vojakov *po odhodu Francozov*.

Sicer živa laž je dalej še tudi terditev, ki se najde v istih pismih, da trinajst lét po smerti škofa Ignacija Kajetana (Buzeta), ki se je pripetila 19 dné méseca septembra 1803 (a ne vendar, kakor piše Löwenthal, léta 1804), namréč léta 1816, je bila po

vsem odpravljena teržaška škofija, in pa zjedinjena po tem z *goričko* do léta 1821. Na kaj da se vendar takošna terditev naslanja, nam nije znano. Znano je nam le to, da po smerti oménjenega cérkvenega po-
glavarja je Terst ostal brez škofa *osemnajst lét*, to je od léta 1803 do léta 1821, ko je bil voljen za škofa Leonardič (ki se je pisal pa rajše Leonardis, čeravno ne vémo, zakáj? saj Leonardičev kot *Slovencev* nam je znano — véliko število na Goričkem!).

Razún tega, kar se je že oménilo kot za *Terst in za njegovo okolico* bolj važno iz časov slédivših po odhodu Francozov od tih naših krajev, je še opomba vrédno za dobo od takrat do léta 1848 v poglavitnem samo to-le: 1. Léta 1817 ste se po dovoljenju cesarja Franca osnovali v Terstu dvé znameniti šoli, namreč a) takò iménovana *realna šola (realka)*, kjer se mladenči učé poséбно take reči, katérih znanje jim vtégne biti potrébno v njihovem prihodnjem civilnem stanu, na primér, to, kar se nanaša na poljedélstvo, na trgovino, na obertnijo i t. d.; in pa b) *nautična šola (nautika)*, kjer si vtégnejo mladenči prisvajati znanstva potrébna jim kot prihodnim brodarjem, pomorskim kapetanom, ladijo, délcem i t. d.; 2. po ukazu istega cesarja se je napravila vélika, že na 472 strani oménjena tergovska césta (ki je pa néki prinesla, saj kakor se pripovéduje, rajncemu advokatu doktorju Josipu Kronestu — po domače *Krònezu* — léta 1834 pre-
zgodnjo smert zatò, kér je bilo tačas odločeno, da mu ima ta césta preséči na véč krajih poséstva déloma v Verdéli, déloma v Škorklji, kjer si je ravno napraviti mislil v ondešnjem lésovju posében zvérinjak, kar se mu je pa po takošni odločbi po vsem spodlétele — njemu v véliko jezo in tugobo, ki mu je pa po néki

Prezkoristni pravdi za to pospěšila tudi preselitev na ni svét!); 3. ustanovilo se je Lloydovo društvo oménjeno na 80 strani pod čerko *l*) in pa napravila še njegova, skoraj malemu méstu podobna ladijodělnica pri sv. Andreju v južni okolici; 4. sèzidal se je Tergestěj opomnjeni na 76 strani pod čerko *i*); in 5. sèzidalo se je léta 1841 ogromno poslopje za bolnišnico v Kadinu (glejte sicer tudi na 115 strani pod čerko *d*). — Kar se tiče ljudskih šol, ki so pa žalibog! Slovencem v okolici do zdaj premalo koristile, kakor smo že v opisu okolice opomnili, povédali smo že na 24 strani, kakò da je pač tam oménjeni dežélني poglavar **Štadion** preslavnega spomina za-nje skerbél — za njim nije bilo tukaj nobenega tacega podpornika sploh *vsih* ljudskih zadev!

Léto znamenite avstrijske vstaje (*revolucije*) 1848, katérega prigodbe kot néki poséбно srečne in plodovitne hvalijo nepréstano marsikateri, zlasti pa — *Nemci in Italijani*, kar jih je v našem cesarstvu, kjer bi le *oni*, kakor se vidi, radi gospodovali nad drugimi národi po svoji volji, je prinéšlo nam Slovencem zastran naše národnosti sploh prav malo dobrega: saj zatirana nam je ona po njih zdaj, kakor nam je bila od nékdaj. Kaj so, postavimo, dozdej dobili teržaški in okolični Slovenci po novi ustavi (*konštituciji*)? Se nič, in pa tudi v prihodnje ne bodo, kakor soditi je tréba že po tem, da si imajo *Italijani* véčino v tukajšnjem dežélnem zboru, in da bodo ž njo gospodarili, kakor bo *njim* po godi. Verh tega prikazuje se med nami tudi še védno néka posébna, gotovo neprizanesljiva mlačnost in nemarnost za-njo (glejte na 265 strani). Sicer zdévalo se je, ko da je od takrat národnost Slovencev tudi tukaj, kakor drugod, nékaj bolj

oživljati začela; a *résno* in *iskreno* čutili in ljubili je je vendar malokatéri, čeravno skoraj neprestanih, pa bivših, kakor se je tukaj pri nas že vidilo, celò jako škodljivih klicev "živio Slovenci,!" (se vé, namést "živeli Slovenči!) i. t. d. nije manjkalo, kakor tud drugod po slovenskih deželah, kjer je ravno takò še zmiraj premalo vnétosti za naše národne zadéve, čeravno si véč izmed naših učénih možakov na vso moč — z besédo in z déjanjem, ústmeno in pismeno zanje prizadéva. Najbolj važna prikazen je bila sicer v Terstu vstanovitev „Slavjanskega Društva“ precej ob začétku léta 1848, obderžavše se še hvala Bogù! do današnjega dné, pa pod iménom "Slavjanska Čitalnica," v katéro se je òno pervo imé pozneje spreménilo.

Razún zdaj tukaj oménjene osnovalo se je sicer v okolici, zlasti po prizadétju v Terstu bivšega Janeza Zora še nékaj drugih Čitalnic léta 1868, ki so prizadévale néko poséбно jezo Lahonom, so pa, se vé, za véliko veselje tistih že v kratkem poginile in zginile — déloma po nemarnosti okoličanov, ki niso prav umeli ali hotli jih rabiti za svojo korist, kakor bi šlo, déloma celò tudi po nemarnosti istih gospodov, ki so jih bili za òne s precej vélikimi stroški osnovali in slovésno odperli. Ostala je še dozdej *ena sama* v okolici, namréč v Rojanu; pa tudi za to se okoličani premalo ménijo — škoda vélika! Sicer prav za prav ravno tista je spravila léta 1868 okolični národni bataljòn, o katérem smo v tej knjigi že véčkrat govorili, — *v grob!* Kakò pa vendar to?

Rojanska Čitalnica se je s poséбно slovésnostjo odperla, kakor se je sicer že drugod opomnilo, 12 dné méseca julija (néko nedéljo popoldné) oménjenega léta 1868. Stévilo deléžnikov te slovésnosti iz vsih tukaj-

šnjih okrajin in tudi iz Tersta je bilo veliko. Red je bil pri njej od začetka do konca po vsem izgléden. Vsak se je čutil popolnoma zadovoljnega s tim, kar se je tam govorilo, slišalo in vidilo. Zvéčer so se ti deléžniki ražšli, in jo proti domu potégnili — vsi veséli, pripévajoči narodne pésmi po poti (celò *po méstu* — pa kaka prederznost ali timvéč pregréha!), včasih sicer tudi zavpivajoči, „da Bog naj živi Avstrijo!“ i. t. d.

Da se nije pa to obnašanje prikupovalo nekatérim gospodom in gospodičičem teržaškega mésta, in morda tudi še drugim.... bivšim tukaj po sréči ali kakor si bodi, vtégne biti zadosti očitno in jasno vsakemu, ki pozna že dobro tukajšnje razmére — néke čudne reči! Mnogo izmed oménjenih gospodičičev ali timvéč pravih poglavcev je nagajalo ob tej priliki poséбно tistim okoličanom, ki so šli mimo hiše Chiozza (glejte na 22 in 75 strani) in naprej po Akvedotu proti sv. Ivanu v Verdélo, zagrabili pa tam te nagajalce enega za drugim, in ž njimi takò ravnali, da so padali na tla, kakor — *snopje*; po tem so si nadaljevali pot, veséli kakor prej, proti Bajti (*Boschetti*). Sklénilo se je zategadél po tem maščevanje; nasnovala se je néka zarota. To se je spoznalo že družega dné zvéčer po mraku; nabralo se je namréč takrat tam bilo precéjšno štévilo opomnjenih gospodičičev pred iménovano hišo (govorilo se je sicer, da so imeli pri sebi néke samokrése ali pištole, katérim pravijo po angležkem „revolver“). Na vprašanje enega ali družega mimogrédočega radovédneža, ki nije znal, kaj da vse to poménja, so mu dajali nekatéri, ki pa, se vé, se niso stévali med ondešnje zarotnike, za odgovor: „I ghe vol dár zó ai schiavi,“ (to je, u našem jeziku: „potôči mislijo

Slavjane, — okoličane). Prézali so namréč tam ti junaki na tiste okolične Slovence, katéri kot méstni délavci grédò, kakor po navadi, zvéčer ondòd domú, to je, v Verdélo. Sicer ostalo nije to policiji skrito, ampak zvédela je ona bila na tanko prej vse; a nje tadašnji voditelj se je vendar nékaj prenapečno védel zastran tega, kar se je sicer pozneje tudi sploh spoznalo; zato so ga déjali kmalo po tem v pokoj, in pa, kakor tudi še nékega družega kot njegovega pomočnika, iz Tersta oddalili. Namésti rédne vojaščine porabila se je namréč po narédbi ònega *policijska straža*, med katéro so se štéváli tačas, žalibog! poséбно *okoličani*, da plane nad oménjene gospodičiče. Po njenem napadu, ki se je néki začél celò brez prejšnjega pozvanja ali povélja, da naj se nabrana truma razide, bilo je nekatérih na láhko ranjenih, dva sta pa mervta ostala (sicer eden tistih je bil tje prišel samo iz radovédnosti, ki mu je pa — smert prinésla!).

Zdaj se je pa vzdignil strašen vihář; zdaj se je začul od vsih krajev gromoviten hrup; zdaj se je začélo strastno pisarenje in šundranje soper okoličane kot policijske stražarje, in napadnike mirnih in *nedolžnih* méščanov: "Via il battaglione dei schiavi, che disturba e assalisce per le contrade cittadini *quieti e tranquilli* i. t. d.", to je, po našem: "odpravi naj se ta slavjanski bataljòn, ki vznemirja in napada po ulicah *pokojne* in *tihe* méščane i. t. d.!", — Sèstavilo se je takrat tudi tisto lažnjivo, zdaj s poséбно skerbjò hranjeno sporočilo, o katerem smo že govorili na 130 strani, čeravno bila je ta stvar le taka, kakor smo jo mi zdaj tukaj *véstno* povédali. Tirjalo se je pa ob enem od vlade na vso moč, da naj se saj razpusti za vsélej oménjeni bataljòn, kar se je na zadnje rés

tudi pripetilo: šel, pokopan je tédaj ta bataljòn, potém ko si je imél obstanek nad 1020 lét — okolici in teržaškemu méstu v posebno čast! Sicer mi, se vé, mu ne moremo nikakor želéti *véčni* mir in pokoj, kér jako drago bi nam bilo, ako bi sopet oživel in razveséljeval še naprej nas in tujce, ki so ga občudovali kot nékaj posébnega in izverstnega, berž ko jim je pred oči prihajal.

Ali upa nam vendar nije, da se nam verne takošna sréča — manjka nam prava podloga za to. Ob tej priložnosti se ponovijo tiste skoraj žalostne beséde, ki so se pristavile bile nékemu člénku zadévajočemu naš Terst, in pa na svétlo prišedšemu léta 1853 s kalendarčkom, katérega je bil takrat spisatelj te knjige napravil, in po tem objavil na stroške nékdanjega „Slavjanskega Društva„. Glasijo se pa te beséde takóle: „Vidi se, da naši Slovenci v okolici (*kjer je na 108 strani oménjeni rajnki dr. Zupan pridno iskal dobrih slovenskih besédi in izrazov, in kjer bi jih morali sicer iskati, zlasti v Šécédni, ravno takò tudi tisti gospodje, ki napravljajo zdaj v Ljubljani „slovensko-némški slovár*) preménjavajo počasi svoj jezik in svojo obléko z jezikom in z obléko méščonov; in temu je uzrok vbožstvo, pomnoževanje njih družin, neprestano razdéljevanje njih nepremičnega premoženja po smerti prejšnjih njegovih poséstnikov, kakor tudi védno razprostranje mésta proti okolici, v katérem so prisiljeni iskati si kruha, tédaj neprestani njih dotik in obhòd z Lahi, v katére se bodo na zadnje, kakor se zdéva, po vsem spremenili, (*če se sicér bližni Kranjski ne obnése, kakor jej mi želimo, da si pomaga sebi in pa njim — da varuje sebi in še ob pravem času tudi njim národnost, ki še jako terpi pod gospodstvom zgoraj oménjenih svojih zatiralcev!*).

S tim končamo (2 dné méseca septembra 1872) knjigo, katére izdava po mesečnih snopičih se je začela 8 dné méseca aprila léta 1870. — Tam, kje se nahaja v knjigi izráz "tega léta," (t. l.) ali "létos," postavimo, na 122 in 123 strani, imelo se je v misli léto 1870. — O popravi nékih pomòt, ki so se po nesréči vanjo vtéple, govori se na zadnje. Kar se tiče pa zgodovinske knjige, katéro je spisal gosp. *Cavalli* po naši opombi na 126 strani, ona nije dozdej še prišla na svétlo, in zatò nismo je mogli, se vé, tudi pretrésovati, kakor smo se nadjali (slišali smo, da vlada je nije dovolila za rabo v šolah, za katére je bila néki poséбно naménjena!!).

PRILOGA.

Deželni poglavarji za Primorje od časov vlade cesarja Jožefa II.

Bil ja voljen :		
Léta	1782 Pompej grof Brigido	Léta 1823 Alfred knéz Porcijsa
"	1803 Ziga grof Lovas	" 1835 Jož. bar. Weingarten
"	1808 Peter grof Goes	" 1841 Franc grof Štadion
"	1809 Bernard baron Rossetti	" 1847 Robert grof Salm
"	1810 Marmont — <i>pod Francozi</i>	" 1848 Franc grof Gyulay
"	1811 Grof Bertrand	" 1849 Franc grof Wimpffen
"	1812 Vojvoda Abrantes	" 1854 Karel bar. Mertens
"	1813 Vojvoda Otranto	" 1860 Mir. bar. Burger
"	" Baron Lattermann	" 1863 Bar. Kellersperg
"	1815 Bernard bar. Rossetti	" 1867 Bar. Bach
"	" Anton bar. Spiegelfeld	" 1868 Möring
"	1819 Bar. Kotek (Chotek)	" 1871 Bar. žl. Pretis
"	1817 Anton bar. Spiegelfeld	" 1872 Bar. Česchi.

KAZALO

obséga te knjige.

Predgovor — od 3 do 7 strani.

Zakaj se podaje opis Tersta in njegove okolice v tej knjigi? — od 9 do 17 strani.

Opis Tersta — od 17 do 87 strani.

Opis okolice — od 87 do 117 strani.

I. Kaj je zgodovina? — od 117 do 126 strani.

II. Na kaj se opira razlaganje zgodovine? — od 126 do 132 strani.

III. Nékaj splošnega o človeškem rodu in njega razdélitvi — od 133 do 188 strani.

IV. Iménovanje našega pleména in národov izviravših od njega — od 138 do 159 strani.

V. Kje so bivali sperviç Slavjani? — od 159 do 243 strani.

VI. Nékaj zastran značaja, šég, navád in vére starih Slavjanov — od 243 do 250 strani.

VII. Slavjanov dosadanji naprédek v duševni omiki — od 250 do 265 strani.

VIII. Katéri národ je bival sperviç v Terstu? — od 266 do 295 strani.
(imé *Terst* — od 276 do 281 str.)

IX. Terst pod Rimci — od 295 do 331 strani.

X. Terst pod kraljem Odoakrom — od 331 do 334 strani.

XI. Terst pod kraljem Teodorikom — od 334 do 338 strani.

XII. Terst pod bizantinskim cešarstvom — od 338 do 341 strani.

XIII. Terst pod Longobardi — od 341 do 343 strani.

XIV. Terst pod Franki — od 343 do 348 strani.

XV. Terst pod svétno vlado svoje škoñje — od 348 do 368 strani. (od kédaj je okolica spadajoča pod Terst? — od 352 do 354 str.)

XVI. Terst samostalen ali sam svoj gospodar — od 368 do 392 strani.

XVII. Terst prvi krat pod Avstrijo — od 392 do 441 strani.

XVIII. Terst pride pod francosko vlado — od 441 do 456 strani.

XIX. Terst drugi krat pod Avstrijo — od 456 do konca.

XX. Vojskine teržaške dogodbe léta 1813, in pa konec — od 460 do 484 strani.

Poprava neklih tiskarnih pomôt.

Naj se bere na strani :

			<i>Tiste so</i>	<i>namésti</i>	<i>Tiste sa</i>
17	v 27	versti			
92	, 18	"	53,000	"	43,000
102	, 9	"	<i>spred</i>	"	<i>sped</i>
112	, 28	"	74	"	89
131	, 25	"	540,000	"	450,000
"	, 28	"	<i>nazaj</i>	"	<i>pazaj</i>
158	, 3	"	<i>dvéma</i>	"	<i>tréma</i>
160	, 2	"	<i>odganjal</i>	"	<i>odgangel</i>
241	, 10	"	<i>imenujete</i>	"	<i>imenute</i>
252	, 23	"	<i>najkrépkejšega</i>	"	<i>najkrékejšega</i>
259	, 28	"	<i>Slovencev</i>	"	<i>Slovence</i>
281	, 3	"	<i>izcimila</i>	"	<i>izcimila</i>
"	, 32	"	<i>le</i>	"	<i>ie</i>
338	, 8 in 9	"	<i>Slovenec</i>	"	<i>Slovec</i>
341	, 3	"	<i>je</i>	"	<i>pa</i>
"	, 27	"	<i>razdélil</i>	"	<i>razdél</i>
352	, 23	"	<i>pozerli</i>	"	<i>poserli</i>
"	, 24	"	<i>se</i>	"	<i>že</i>
458	, 21	"	<i>visocin</i>	"	<i>visoci</i>
364	, 22	"	<i>nepristransko</i>	"	<i>nepristan'sko</i>
366	, 20	"	<i>stolni</i>	"	<i>st. ni</i>
386	, 6	"	<i>prostovoljno</i>	"	<i>prostoavlino</i>
391	, 27	"	<i>sedemdesé tin</i>	"	<i>sédem in deséet</i>
"		"	<i>sédemlétnega</i>	"	<i>nega</i>
437	, 31	"	<i>požiravše</i>	"	<i>požirajavše.</i>

Kar se tiče konzulatov v Terstu, glejte popravek na 81 strani. — Na 460 strani v 21 verstí je izpuščen pristavek „léta 1813“ po besédi „dogodbo“.

Opomba. Zastran še drugih pomôt, ki so se bile v to knjigo spremenile po nesrečnem zanašanju na néke slabe izvirke, in pa zadevajo:

a) štévilo *poslopij v Terstu* — na str. 24 in 471; b) obstanek *okolice bataljona* — na str. 102 in 374; c) rajneega *Kalistra* — str. 74 in 112 v 25 verstí; d) *volitvi škofov v Terstu* — na str. 382 pod štév. 4 in 413; in e) *obéltisk na Opčinah* — na str. 116 pod čerko *h*) in 472 se najde poprava že na drugi tukaj ravno kar pod vsako čerko *a*, *b*, *c*, *d*, in *e* posebej zaznamjeni strani, to je, na 471, 374; 112, 413 in 472.

Tistim naročnikom v Terstu in v okolici, ki bi dali radi zvezati to knjigo, zagotavljamo, da jim bo v tem najbolj strégel knjigovoz *Perlevitz* (*Perlevec*) na ulici „Via del Fontanone“ v hiši štév. 8. — Podoba oménjena na 102 strani, to je „Slovenka teržaške okolice“ naj pride po vézanju med stranema 102 in 103; podoba *Tersta* med str. 16 in 17; podoba *Kalistra* med str. 112 in 113; podoba *Čitalne Rojanske* med str. 164 in 165, in pa podoba *spisatelja nasprotné čelne strani* namésti podlobe „Slovenka terž. okolice“.

908 eur
GODINA J.
Opis in zgodovina
Go Dom

GOBISKI KNJIZNICA

70004783

COBISS c